

๑๕๖๖
๓๓

กระบวนจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน

ปริญญาพันธ์

ของ

ร่ำเพย ไชยสินธุ์

25 ๒๕๒. 2527 สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 11 โทร. 3921575, 3915058

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

พุทธทศวรรษ 2527

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

153560

กระบวนจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน

บทกวีย่อ

ขวาง

ร่ำเพย โสยสินธุ์

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

กุมภาพันธ์ 2527

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ มีความมุ่งหมายที่จะศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเงินตรา
ในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน และศึกษาความสัมพันธ์ของกระบวนการเงินตรากับสังคม
อีสาน จากวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน จำนวน 15 เรื่อง ซึ่งเลือกสรรจาก
วรรณกรรมตำนาน และประวัติศาสตร์ วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมคำสอน
วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมประเพณี และวรรณกรรมรัก

ผลการศึกษาวิเคราะห์แสดงให้เห็นว่า กวีอีสานใช้กระบวนการเงินตราแบบ
ตรงไปตรงมา และสร้างภาพแนว ภาพเงินที่ใช้มากที่สุดที่อุปมาและอุปทานर्थ
ความสามารถในการสร้างมาใช้สร้างวิเทศภาพปรากฏในแง่ของการเงินเสียง เร่ง
ใช้คำซ้ำและหลากหลาย กวีเลือกใช้จินตภาพความเคลื่อนไหว และพลังงานรูปต่าง ๆ
มาแสดงอารมณ์ความรู้สึก ความงาม ความยิ่งใหญ่ และอธิบายพฤติกรรมมนุษย์
โดยใช้คำเกี่ยวกับธรรมชาติ จิตนาการ และเครื่องอุปโภคบริโภค มาเปรียบเทียบ
กันอย่างเหมาะสม กระบวนการเงินตราสะท้อนให้เห็นทัศนะกวีอีสานที่มีต่อธรรมชาติ
มนุษย์ และสังคม ตลอดจนแสดงความสัมพันธ์กับสังคมอีสาน เน้นให้เห็นสภาพสังคม
สภาพความเป็นอยู่ การงาน อาชีพ ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี และกาน้ำนม
ของชาวอีสานได้อย่างชัดเจน กระบวนการเงินตราจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อการ
สร้างสรรณ์วรรณกรรมร้อยกรองอีสาน ช่วยสื่อความหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ
และแสดงลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมร้อยกรองอีสานให้ปรากฏอย่างเด่นชัด.

IMAGERY IN ISAN POETRY

AN ABSTRACT

BY

RAMPEI CHAIYASIN

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree
at Srinakharinwirot University
February 1984

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตและคณะกรรมการสอบ ได้พิจารณา
ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการที่ปรึกษา

...ด.พ.อ. ...ไพฑูริย์... ประธาน
..... กรรมการ

คณะกรรมการสอบ

...ด.พ.อ. ...ไพฑูริย์... ประธาน
..... กรรมการ
..... กรรมการ

ประกาศญญปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จไ้ด้วยความกรุณาเป็นอย่างสูง จาก ผศ.วิพุธ โสภวงศ์ ประธานกรรมการ และ รศ.ดร. ทรงศักดิ์ ศรีภักดิ์สินธุ์ กรรมการผู้ควบคุมปริญญานิพนธ์ ท่านทั้งสองได้เสียสละเวลา ตรวจทาน แนะนำแนวทางแก้ไข ปรับปรุงให้ผลการศึกษาวิเคราะห์ถูกต้องสมบูรณ์ ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงยิ่ง ด้วยความระลึกในพระคุณ

ขอกราบขอบพระคุณ ผศ.สุภัททา ไสรัจจ์ กรรมการเพิ่มเติมสอบปากเปล่า ปริญญานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำแนะนำอันมีค่า และเป็นประโยชน์ กราบขอบพระคุณ อาจารย์สิริมา วรยิ่งยง ที่กรุณาให้คำแนะนำการเขียนบทคัดย่อภาษาอังกฤษแก่ผู้วิจัย กราบขอบพระคุณผู้ปริวรรตชำระวรรณกรรมร้อยกรองอีสานทุกท่าน ตลอดจนผู้มีผลงานศึกษากันกว่าวรรณกรรมอีสาน ซึ่งมีส่วนสำคัญช่วยให้ผู้วิจัยมีความรู้ ความคิด เป็นแนวทางในการศึกษากันทั่ว

ขอขอบคุณ นายคุณพล ไชยสินธุ์ และเก็กหญิงวิจิศา ไชยสินธุ์ ผู้เป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด ขอขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นที่ช่วยเหลือกันกว่าข้อมูล และแนะนำแนวทางอันเป็นประโยชน์ ขอขอบคุณอาจารย์ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูเลย ที่รับภาระการสอนตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยศึกษากันทั่ว

นายกำนัล สัตตะกาม และนางพรรณเพ็ญ ทองสกุล ได้ช่วยเหลือเรื่องการพิมพ์และอัดสำเนาปริญญานิพนธ์ ผู้วิจัยซาบซึ้งในความมีน้ำใจเป็นอย่างยิ่ง

ประโยชน์ที่จะพึงมีจากปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอบเป็นคุณความดีของ บิดา มารดา และครูอาจารย์ที่สร้างอรรถความรู้ ความคิด และเป็นกำลังใจ กำลังศรัทธา แก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด.

ร่ำเพย ไชยสินธุ์

กุมภาพันธ์ 2527

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการศึกษากันกว่า	7
ความสำคัญของการศึกษากันกว่า	7
ขอบเขตของการศึกษากันกว่า	7
วิธีดำเนินการศึกษากันกว่า	10
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากันกว่า	12
2 ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมร้อยกรองอีสานและกระบวนการจินตภาพ ..	21
วรรณกรรมร้อยกรองอีสาน	21
โครงเรื่องและแก่นเรื่องของวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน	27
โครงเรื่อง	27
แก่นเรื่อง	28
รูปแบบต้นทฤษฎีวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน	29
โคลง	30
กาพย์	31
กอน	32
อาบ	33
รูปแบบกำประพันธ์ในวรรณกรรมร้อยกรองอีสานที่น่าสนใจ ..	33

วรรณกรรมร้อยกรองอีสานที่นำมาศึกษา	37
วรรณกรรมตำนาน และประวัติศาสตร์	37
ท้าวผี — บาเจื่อง	37
ขุนทิง	40
ผาแดง — นางไอ่	41
ฟ้าแดด — สงยาง	42
วรรณกรรมนิทาน	44
สังข์ศิลป์ชัย	44
กาทะเกษ	47
นางชมหม่อม	49
อุสา — บารส (จำบัง)	50
วรรณกรรมกำสอน	52
อินทิดาละสอนลูก	52
ท้าวกำสอน	54
วรรณกรรมกำสนา	55
มหาเวสสันดรชาดก	55
พระเชตพน	57
วรรณกรรมประเพณี	59
พญากันธก	59
วรรณกรรมรัก	60
ผญาข่อย	60
ลำพรางดองเฮื่อ	60

กระบวนการจินตภาพ	62
ความหมายของกระบวนการจินตภาพ	62
ขอบเขตของกระบวนการจินตภาพ	65
แนวทางการศึกษากระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรอง	69
3 วิเคราะห์กระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน	70
ประเภทของกระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน	70
การกล่าวตรงไปตรงมา	70
การสร้างภาพพจน์	79
อุปมา	80
อุปมาพจน์	89
อติพจน์	97
อุปลักษณ์	99
ปฏิรูปพจน์	102
นามนัย	105
อวัตพจน์	107
สมพจน์นัย	108
การสรรคามาใช้ในกระบวนการจินตภาพ	109
การเลือกเสียงของคำ	110
การเล่นเสียงสัมผัส	110
คำซ้ำ	113
การหลាកคำ	120

คำที่ใช้เปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตภาพ	137
คำที่เกี่ยวกับธรรมชาติ	137
คำที่เกี่ยวกับจินตนาการ	150
คำที่เกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้	151
ความงามของเสียงที่สัมพันธ์กับจังหวะ และความหมายของคำ	155
ลักษณะจินตภาพ	161
จินตภาพความเคลื่อนไหว	161
จินตภาพในรูปพลังงานต่าง ๆ	163
ทักษะการวิเคราะห์ที่ปรากฏในกระบวนจินตภาพ	168
ทักษะเกี่ยวกับธรรมชาติ	169
ทักษะเกี่ยวกับมนุษย์และสังคม	174
ความสำคัญของกระบวนจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน	185
4 ความสัมพันธ์ของกระบวนจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน	
กับสังคมอีสาน	187
ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับสังคม	187
สภาพสังคมอีสาน	190
ความสัมพันธ์ของกระบวนจินตภาพในวรรณกรรมกับสังคมอีสาน	196
สภาพสังคมอีสาน	197
สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ	197
สภาพแวดล้อมทางสังคม	206

สภาพความเป็นอยู่	216
การงาน	216
อาชีพ	219
ความเชื่อและศาสนา	224
ประเพณี	233
ประเพณีที่เกิดจากการงาน	233
ประเพณีที่เกิดจากความเชื่อ	238
ประเพณีเกี่ยวกับศาสนา	244
กานินยม	245
การปฏิบัติตามจารีตประเพณี	245
การพญ้อวูโศ	247
ค่านิยมเกี่ยวกับหญิง	248
ค่านิยมเกี่ยวกับชาย	250
บงกชองความขยันหมั่นเพียรมีใจกว้างขวาง	252
กานินยมเกี่ยวกับการครองเรือน	254
5 สรุปผลและข้อเสนอแนะ	257
สรุปผลการศึกษากันกว่า	257
ข้อเสนอแนะ	269
บรรณานุกรม	271

ภูมิหลัง

วรรณกรรม เป็นศิลปะแขนงหนึ่ง ที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยใช้ภาษาเป็นสื่อ ถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด และจินตนาการ กวีผู้ประพันธ์วรรณกรรม จะแสดงอารมณ์ ความรู้สึก ตลอดจนประสบการณ์ และความรู้ ความเข้าใจของตน ออกมาด้วย ถ้อยคำที่มีคุณค่าในการสื่อความหมาย ถ้อยคำภาษาในวรรณกรรม จึงเป็นเสมือน กระบอกน้ำ สะท้อนภาพความคิด และจินตนาการของผู้ประพันธ์ไปสู่ผู้อ่าน

ถ้อยคำในภาษา แม้จะมีมากมาย แต่ก็ยังมีข้อจำกัด แตกต่างจากความรู้สึก นึกคิดของมนุษย์ ที่กว้างขวาง ลึกซึ้ง¹ การใช้ภาษาเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ และความรู้สึก เกี่ยวกับ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และความคิดที่เป็นนามธรรม ไม่สามารถทำได้ง่ายนัก เพราะการสื่อสารด้วยตัวอักษร จะให้ภาพที่ไม่สามารถ มองเห็นได้ชัดเจน แต่นึกเห็นได้ชัดด้วยใจคิด ด้วยความรู้ลึก กวีจำเป็นต้องเลือกสรร ภาษา ที่มีความหมายและให้ผู้อ่านรับรู้อารมณ์แห่งความรู้สึกของตนได้ และผู้อ่านจะ สร้างภาพความคิดนั้นขึ้นในจิตใจ เรียกว่า จินตภาพ (Image)² ทำให้เข้าใจ สารที่ปรากฏในวรรณกรรมได้โดยสมบูรณ์

¹พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ประพัทธ์ สุนทรภู่พระนิพนธ์
อุทิศถวายวรรณกรรม หน้า 495

²จินตภาพ เป็นศัพท์บัญญัติจาก Image แต่นักวรรณคดีบางคน เช่น เป๊ฉ่อง ณ นคร อิศรา นิมิตรมงคล และชลธิรา กลักร้อย ใช้ว่า "มโนภาพ"

ศัพท์ทางวรรณกรรมที่เกี่ยวกับการเลือกสรรภาษา มีใช้บ่อยหลายคำ คือ ศิลปะการใช้ภาษา¹ ความเปรียบ² และกระบวนจินตภาพ³ ซึ่งมีความหมายทำนองเดียวกัน หมายถึง ศิลปะของกวีในการเลือกใช้ภาษา ถ่ายทอดอารมณ์ และความรู้สึกนึกคิด เพื่อให้ผู้อ่านสามารถรับรู้ได้ลึกซึ้ง

กระบวนจินตภาพ ที่กวีเลือกใช้ในวรรณกรรม แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การกล่าวตรงไปตรงมา และการสร้างภาพจน์ (Figure of speech)

การกล่าวตรงไปตรงมา เป็นการใช้ภาษาบรรยายให้ผู้อ่านสร้างภาพได้ตามความหมายของคำโดยตรง คำที่กวีใช้ มักเป็นคำที่ก่อให้เกิดความรู้สึกด้านประสาทสัมผัสทั้งห้า คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส ตัวอย่างเช่น

รอนรอนรุริยะไอ	ฉัตรทอง
เรื่อยเรื่อยล้นเมรุลง	คำแล้ว
รอนรอนวิคจ้านง	บุขฟี่ เสียงแม่
เรื่อยเรื่อยเรียมคอยแก้ว	กลับคล้ายเรียมเหลียว
	เจ้าฟ้ารรมาธิเบศร์

¹วิภา เสนานาญ อธิบายว่า ศิลปะการใช้ภาษา หมายถึงความสามารถในการใช้ภาษา ให้บรรลุผลตามที่ต้องการ โดยวิธีการต่าง ๆ กัน เช่น ใช้ภาษาตรงไปตรงมา ใช้โวหาร เป็นต้น

²เจตนา นากวีขระ "วรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา" ใน วรรณไวทยากร วรรณคดี หน้า 30

³คณะกรรมการบัญญัติศัพท์ ศัพท์บัญญัติ หน้า 27

กวีใช้คำว่า "รอน" ซึ่งมีความหมายถึง ความอันสุก เมื่อซ้ำคำเป็น "รอนรอน" เสียงของคำที่เบาดัง กลับได้ภาพต่อเนื่องก่อถึงจุดจบ บาทแรกของโคลงบทนี้ จึงแสดงภาพทรวงอาทิตย์กำลังเคลื่อนดับขอบฟ้า ความหมายที่แฝงอยู่ในคำว่า "อัสคง" คือบรรยากาศมืดสลัว ให้ความรู้สึกกว่าหัว และในบาทที่สอง ทรวงอาทิตย์ก็ยังมี "เรื้อยเรื้อย" ก็เคลื่อนตัวต่อไปอย่างช้าช้า จนดับเหลี่ยมเขา คำ "ค่ำแล้ว" ย้ำให้เห็นความมืดมนยิ่งขึ้นกว่าเดิม เช่นเดียวกับจิตใจของกวีที่ผูกพันอยู่กับนางอันเป็นที่รัก ด้วยความหวังที่เลือนลาง แต่ก็จางจอน "รอนรอน" เหมือนใจจะขาด และด้วยความรู้สึกละแ่นนี้ กวียังคงรอกอนนางอยู่เสมอ กว่าว่า "แก้ว" ให้ภาพสิ่งที่สูงค่า เปราะบาง การระงับอารมณ์ด้วยสัมผัส"ผิวเบา" ข้อความ "กลับคล้ายเรียมเหลียว" แสดงอารมณ์ทรมานจนถูกหลอนด้วยอารมณ์ของตนเอง วานางปรากฏกาย กวีจึง "เหลียว" ถิ่นบงหาจนดับตา

โคลงบทนี้แสดงภาพแห่งอารมณ์ และความรู้สึกที่ละเอียดอ่อน ด้วยรสของเสียงและความหมายของคำ นับเป็นความสามารถในการเลือกใช้คำตรงไปตรงมา เพื่อสร้างจินตภาพได้ดียิ่ง

วิธีการอีกวิธีหนึ่ง คือ การสร้างภาพพจน์ เป็นการใช้อย่างมีชั้นเชิง กวีจะไม่อธิบายยืดยาว แต่มิชอบใช้ถ้อยคำอย่างโวหาร ในลักษณะของ อุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ ฯลฯ ตามความเหมาะสม ตัวอย่างเช่น

วันทองทองแมนเหมือนแวนเพชร

แตกเม็ดกระจายสิ้นเป็นสองสาม

จะผูกเรือนก็ไม่รับกับเรือนงาม

มั่งจึงห้ามหวงเจ้าเพราะเจ็บใจ

ขุนช้างขุนแผน

การเปรียบเทียบนางวันทอง ตัวละครเอกฝ่ายหญิงในเรื่องขุนช้างขุนแผน กับแหวนเพชรที่แตกเป็นเสี่ยง ๆ โดยใช้คำเชื่อม "เหมือน" เป็นวิธีการอุปมา ผู้อ่านจะนึกเทียบเคียงผู้หญิง กับ ความงาม มีคุณค่าของแหวนเพชร และนึกเห็นสภาพเพชรที่แตกเป็นเสี่ยงว่า ไม่เหลือร่องรอยความงามงดงาม ไร้คุณค่าการแก้การชื่นชม หมกครา เช่นเดียวกับสภาพของนางวันทอง

คำ "เรือ" กวีหมายถึงชาย ในที่นี้คือ ขุนแผน วิธีการนี้เป็นการเอ่ยถึงสิ่งหนึ่งแต่มีความหมายเป็นอย่างอื่น กล้ายัญญลักษณ์ เรียกว่าวิธีนามนัย จะเห็นได้ว่า กวีใช้วิธีการในการสร้างภาพสกรวิธี เพื่อแสดงความไม่เหมาะสมกฏกร ของชายหนุ่มผู้มีคุณสมบัติเกินเพียงขุนแผน กับหญิงสาวที่มีมลทิน มีสามีถึงสองนางอย่างวันทอง

วิธีการอีกวิธีหนึ่ง ที่กวีไทยนิยมใช้กันมาก คือ การนำสิ่งที่ไม่มีชีวิต มาแสดงอาการปฏิกิริยากล้ายคน ดังตัวอย่าง

กิ่นนี้ศศิธร ชะอ่อนเมฆ	วิเวกเว้งเวหาน่าใจหาย
ทางช้างเผือกมองสกาพร่าพราย	ราวสายทิพย์เนตรรัศมีกาล
	อังกกร กัลยาณพงศ์ ล่านำภูกระกิง

อังกกร สร้างความรู้สึกให้แก่วงวันทร์และเมฆ โดยกล่าวถึงคำคืนที่เงียบสงบท้องฟ้าโปร่ง เห็นดวงจันทร์ออกออร่อนละกับกลุ่มเมฆ และอุปมาทางช้างเผือกว่าเหมือนสายทิพย์ของเวลากลางคืน

การใช้ภาษา เป็นสื่อแนะนำแห่งความรู้สึกนึกคิดดังกล่าว ผู้อ่านจะเข้าใจ คอเมื่อได้สร้างจินตนาการตามถ้อยคำเหล่านั้น เพื่อให้บังเกิดภาพ และความเข้าใจอย่างลึกซึ้งใกล้เคียงกับความมุ่งหมายเดิมของกวี ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า ภาษาในวรรณกรรมมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ คือเป็นเครื่องหมายแสดงภาพแห่งความรู้สึกนึกคิด และจะเกิดประสิทธิภาพสมบูรณ์ได้ หากผู้อ่านอยู่ในสังคมเดียวกับกวี มีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน หรือมีความเข้าใจวัฒนธรรมในสังคมของกวีผู้นั้นเป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะ กวียอมเลือกใช้ภาษาที่สังคมยอมรับความรู้สึกนึกคิดของกวีก็คือความรู้ ความถึก และประสบการณ์จากสภาพแวดล้อมทางสังคมของคน สังคมและวัฒนธรรมจึงมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดภาษา และความหมายของ

ภาษาให้ชุมชนรับรู้ร่วมกัน "ถ้าชุมชนต่างอารยธรรมกันแล้ว ความกึกก้องย่อมเป็นไป
กันละต่างอง และภาพความกึกในวัตถุอันเดียวกัน ก็เป็นไปได้โดยรูปต่างกัน วิธี
เปรียบเทียบอุปมาอุปไมยก็ต่างกัน"¹

เราเห็นว่า แม้จะมีวรรณกรรมไทยทั้งในอดีตและปัจจุบันเป็นจำนวนมากมาย
ให้เราได้ศึกษาค้นคว้ากระบวนการจินตภาพ แต่ก็ยังมีวรรณกรรมอีกส่วนหนึ่ง คือวรรณกรรม
ท้องถิ่น ทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใช้ภาษาถิ่น
ในการถ่ายทอดอารมณ์ และความรู้สึกนึกคิด ลักษณะเช่นนี้ทำให้ผู้ศึกษา ที่ไม่เข้าใจ
ภาษาถิ่นและวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ๆ มองข้ามความไพเราะ สละสลวย และความหมาย
ที่ลึกซึ้งไปได้ เพราะแต่ละท้องถิ่นต่างก็มีวัฒนธรรมย่อย (Sub Culture) เป็นของ
ตนเอง เช่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า ภาคอีสาน นั้นถือ
วรรณกรรมด้วยอักษรตัวธรรม และตัวไทยน้อยร้อยกรองตามลักษณะฉันทลักษณ์ท้องถิ่น
ได้แก่ โกง (โกลง) กาบ (กาบย) กอน (กลอน) และอ้าย (ร่าย) มีกระบวนการ
จินตภาพ เช่นการใช้อุปมาเป็นลักษณะเฉพาะ โดยเปรียบเทียบกับสิ่งที่ออกก่อดังกับ
สภาพแวดล้อมในสังคมอีสาน ดังตัวอย่าง

ก๊ว กาค้อบ เขี้ยว บึง เทียม เทา

กาสะเกษ หน้า 45

ก๊วเปรียบความงามของ "ก๊ว" ของหญิงสาวว่าเหมือนกับ "เทา" ซึ่งเป็นพืช
ชนิดหนึ่งในตระกูลสาหร่าย มีลักษณะเป็นเส้นละเอียด นุ่มนิ่ม สีเขียวใบคล้ายมรกต
แต่ตัวอยู่เหนือผิวน้ำ มีคุณค่าทางอาหารสูงกว่าเนื้อสัตว์ ชาวอีสานนิยมนำมาปรุงเป็น
อาหาร เช่นทำลาบ

การเปรียบเทียบ "ก๊ว" กับ "เทา" แสดงให้เห็นภาพก๊วที่มีชนก๊วสีเข้มเหมือน
สีของเทาที่อัดตัวแน่นบนผิวน้ำ แลดูเป็นสีเขียวอมดำ และมีความหมายลึกซึ้งไปถึงลักษณะ

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ชุมนุมพระนิพนธ์
ชุดวิทยาวรรณกรรม หน้า 839

ชนกวีแผ่นดินละเอียดอ่อน ทำให้เกิดความรู้สึกที่นุ่มนวล และมีแนวท่วงทำนองที่งดงาม
ตามความหมายของคำว่า "ถากถ้อม" อีกด้วย ตัวอย่างการใช้อุปมาเปรียบเทียบกับอารมณ์และ
ความรู้สึก เช่น

ตาแดงเพี้ยงไฟนองฟ้าแดง

สังขีศิลปชัย หน้า 202

ข้อความนี้เปรียบเทียบกับดวงตาก่อนที่มีอารมณ์โกรธ ว่ามีแว่นแดง เหมือนไฟที่
ลุกไหม้กลางเปลวแดง กวีใช้คำว่า "ไฟนอง" ซึ่งให้ความรู้สึกเปลวไฟที่ลุกโชติช่วง ก่อเนื่อง
กันไปจนมีลักษณะเลื่อนไหล "นอง" กลายกระแสน้ำ และใช้คำว่า "ฟ้าแดง" ซึ่งแสดง
ภาพท้องฟ้าสว่างจ้า ภายเปลวแตรอันระอุ ในเขตที่ราบสูงดินที่มีอากาศร้อนและ
แห้งแล้งอยู่แล้ว อารมณ์โกรธที่รุนแรง เปรียบเหมือนเปลวไฟลุกไหม้ แตรแตรอันระอุ
และอากาศแห้งแล้ง จึงเป็นอารมณ์ที่รุนแรงยิ่งนัก

จากตัวอย่างดังกล่าวมา แสดงให้เห็นว่า การใช้ภาษาในวรรณกรรมท้องถิ่นมี
ลักษณะเฉพาะตัว สะท้อนภาพสิ่งแวดล้อมในสังคมอีสานตามความรู้สึกนึกคิดของกวีอีสาน
ได้ชัดเจน จนอาจกล่าวได้ว่า การศึกษากันว่าภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น เป็นการ
เจาะลึกถึงแก่นของอัตลักษณ์ของชนไทย เพราะความรู้สึกนึกคิดบางอย่าง ที่ไม่ได้
แสดงออกในวรรณกรรมฉบับหลวง กวีอาจแฝงออกในรูปวรรณกรรมท้องถิ่นได้อย่าง
ดีเยี่ยม¹

ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษาภาษาในวรรณกรรม ไทยเฉพาะเรื่องกระบวนการจินตภาพ
จะช่วยให้เรารู้จักวรรณกรรมนั้นๆ อย่างถ่องแท้ เพราะเป็นการศึกษาตัววรรณกรรม ว่า
มีคุณค่าในการเลือกใช้คำ ได้เหมาะสม ช่างซึ้งกินใจเพียงใด มีประสิทธิภาพในการเนะ
ภาพอย่างไร อีกประการหนึ่ง การศึกษาวรรณกรรมอีสานเท่าที่ปรากฏ เป็นการศึกษา
เนื้อหา แนวความคิดและคุณค่ากันต่างๆ เช่น สังคมวิทยา ประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียม
ประเพณี และศาสนา สิ่งที่เป็นที่ศึกษาไว้นั้นคือ เรื่องภาษาและคุณค่าทางวรรณศิลป์ ผู้วิจัยจึง
เลือกศึกษา "กระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน" โดยพิจารณาวรรณกรรม
ลายลักษณ์ที่แต่งด้วยกลอนอาว

¹ เจตนา นากวีขจร "สภาพปัจจุบัน ปัญหา และแนวทางพัฒนาการวิจัยด้าน
ภาษาและวรรณคดี" ใน ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ หน้า 254

จึงนิยมใช้แต่งวรรณกรรมอีสาน และเลือกวรรณกรรมทุกประเภทเนื้อหาที่มีลักษณะเด่น เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย ใช้ภาษาประณีต ไพเราะกินใจ เพื่อกันหากระบวนจินตภาพที่ก่ออίσานนิยมใช้ คุณสมบัติที่ได้รับ นอกจากเป็นการขยายความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมอีสานแล้ว ยังเป็นการเผยแพร่วรรณกรรมอีสาน ในด้านกระบวนจินตภาพ ให้เป็นที่รู้จักในวงวิชาการ และนำไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น ในระดับอุดมศึกษาอีกด้วย

ความมุ่งหมายของการศึกษากันว่า

- 1 ศึกษาวิเคราะห์กระบวนจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน
- 2 ศึกษาความสัมพันธ์ของกระบวนจินตภาพกับสังคมอีสาน

ความสำคัญของการศึกษากันว่า

- 1 ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และเห็นความสำคัญของกระบวนจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน
- 2 เห็นความสัมพันธ์ของกระบวนจินตภาพ กับความรู้ ความถนัด ประสบการณ์ของกวีและสังคมอีสาน ช่วยให้เห็นแนวทางการดำเนินชีวิตของชาวอีสานจากวรรณกรรม
- 3 เป็นการเผยแพร่วรรณศิลป์ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน และคุณลักษณะของภาษาถิ่นอีสานให้รู้จักแพร่หลาย

ขอบเขตของการศึกษากันว่า

ศึกษากระบวนจินตภาพจากวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน ประเภทลาบลักษณะ ที่ใช้ชำระหรือปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน ทั้งที่พิมพ์เผยแพร่แล้วและยังไม่ได้ตีพิมพ์ โดยไม่กำหนดว่าจะเป็นต้นฉบับที่เก็บจากจังหวัดใดในภาคอีสาน

จำนวนวรรณกรรมที่ใช้ศึกษา มี 15 เรื่อง เลือกสรรตามเกณฑ์ดังนี้

1. ค้นคว้าแพร่หลาย สืบค้นได้จากทะเบียนค้นคว้าวรรณกรรมอีสาน ของศูนย์
ศิลปวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม
2. เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เช่นนำมาอ่านในงานเสวนา นำเรื่องราวมาเล่นหมอลำ
หรือนำมาฉายจากวรรณกรรมมาใช้
3. ใช้ภาษาประณีต ไพเราะ เป็นที่ยอมรับในกลุ่มผู้รู้วรรณกรรมอีสาน
วรรณกรรมที่เลือกสรรแล้วจำนวน 15 เรื่อง มีเนื้อหาแยกประเภทได้ดังต่อไปนี้
 1. วรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์
 - 1.1 ท้าวผี-บาเจื่อง กนุพล ไชยสินธุ์และทองสุข จารุเมธิชน ปวีรรต
 - 1.2 ขุนทิง พิฑูร มลิวัลย์ ชำระ
 - 1.3 นางแดง-นางไอ่ พระอริยานุวัตร เขมจารี ชำระ
 - 1.4 พ้าแกก-สงยาง พระอริยานุวัตร เขมจารี ปวีรรต
 2. วรรณกรรมนิทาน
 - 2.1 สังข์ศิลป์ชัย ปรีชา พิณทอง ปวีรรต
 - 2.2 กาทะเกษ พระอริยานุวัตร เขมจารี ชำระ
 - 2.3 นางนมหอม สิริวัฒน์ ก้าววันสา ปวีรรต
 - 2.4 กุสลา-บารส (จำบัง) กนุพล ไชยสินธุ์ ชำระ
 3. วรรณกรรมคำสอน
 - 3.1 อินทญาณสอนลูก พิฑูร มลิวัลย์ ชำระ
 - 3.2 ท้าวคำสอน พระอริยานุวัตร เขมจารี ชำระ
 4. วรรณกรรมศาสนา
 - 4.1 มหาเวสสันดรชาดก มดาสีลา วิรวงศ์ ชำระ
 - 4.2 พระเชศพน พิฑูร มลิวัลย์ ชำระ
 5. วรรณกรรมประเพณี
 - 5.1 แญกัณการก มาน วงษ์อ้วน ปวีรรต

6 วรรณกรรมรัก

6.1 ผญาบอย

คณะ ไชยสัมพันธ์ ปรีวรรค

6.2 ลาพรากดองเชื้อ

คณะ ไชยสัมพันธ์ ปรีวรรค

กำนิยามศัพท์เฉพาะ

กระบวนจินตภาพ (Imagery) หมายถึง ศิลปะในการใช้ภาษา
ถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก และจินตนาการของกวี เพื่อให้บรรลุผลในการแนะนำ
แห่งความรู้สึกลึกซึ้ง ให้เกิดขึ้นในความรู้สึกของผู้อ่านวรรณกรรม โดยใช้ท่วงทำนอง
แรง 2 ลักษณะ คือ

1 กล้าทรงไปตรงมา

2 สร้างภาพพจน์ (Figure of speech)

จินตภาพ (Image) หมายถึง ภาพที่บังเกิดขึ้นในความรู้สึกนึกคิดของ
ผู้อ่าน ผู้ฟังวรรณกรรม เป็นภาพที่เห็นได้กระจ่างชัด ความรู้สึก¹

ภาพพจน์ (Figure of speech) หมายถึง คำพูดที่เป็นส่วนานโวหาร
ทำให้เห็นเป็นภาพ²

การศึกษาภาพพจน์จากวรรณกรรมร้อยกรองอ่าน จะศึกษาตามลักษณะต่อไปนี้

1 อุปมา (Simile)

2 อุปดิษฐ์ (Metaphor)

3 อุปาหารณ์ (Analogy)

¹ กุหลาบ มลลิกะมาส วรรณคดีวิจารณ์ หน้า 125

² ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 หน้า 607

- 4 อติพจน์ (Hyperbole)
- 5 การนำสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต มาแสดงอาการปฏิกิริยาล้ายคน (Personification)
- 6 อาวักพากย์ (Synesthesia)
- 7 สมพจน์ (Synecdoche)
- 8 นามนัย (Metonymy)
- 9 ปฏิรูปจน์ (Allusion)

ทัศนะกวี (View point) หมายถึง ความนึกเห็นของกวีต่อสภาพแวดล้อม และสภาพความเป็นอยู่ในสังคมอีสาน

วรรณกรรมร้อยกรองอีสาน (Isan Poetry) หมายถึง วรรณกรรมอีสานที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนอ่าน หรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า โกลงสาร ซึ่งมีเนื้อหาแยกประเภทได้เป็น วรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์ วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมกำสอน วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมประเพณี และวรรณกรรมรัก

สังคมอีสาน หมายถึง สภาพความเป็นอยู่อันได้แก่ การงาน อาชีพ ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี กานินยม และสิ่งแวดล้อมในชุมชนอีสาน หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยจำนวน 17 จังหวัด คือ นครราชสีมา ชัยภูมิ ขอนแก่น เลย อุดรธานี หนองคาย นครพนม มุกดาหาร ยโสธร กาฬสินธุ์ สกลนคร มหาสารคาม ร้อยเอ็ด อุบลราชธานี สุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์

วิธีดำเนินการศึกษากันว่า

ศึกษาโดยวิธีวิจัยเอกสาร กำหนดตามขั้นตอนดังนี้

- 1 ศึกษาวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน และแนวการศึกษากระบวนการจินตภาพ จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง
- 2 เลือกสรรวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน จำนวน 15 เรื่องตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้
- 3 รวบรวมและจำแนกประเภท กระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน โดยพิจารณาเนื้อหาความในวรรณกรรมแต่ละประเภทเป็นหลัก ดังนี้

3.1 วรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์ วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมศาสนา
วรรณกรรมประเพณี จะพิจารณาจากเนื้อความต่อไปนี้

3.1.1 บทชมธรรมชาติ ชมน้ำเมือง

3.1.2 บทชมโฉม

3.1.3 บทพรรณนาอารมณ์และความรู้สึก

3.1.4 บทบรรยายเหตุการณ์

3.1.5 บทอภิวรรณ

3.1.6 บทผญา

3.2 วรรณกรรมกาพย์ จะพิจารณาจากเนื้อความต่อไปนี้

3.2.1 บทบรรยายลักษณะหญิง

3.2.2 บทสิ่งลออ

3.2.3 บทผญา

3.3 วรรณกรรมรัก จะพิจารณาจากเนื้อความต่อไปนี้

3.3.1 บทชมโฉม

3.3.2 บทผญา

3.3.3 บทพรรณนาอารมณ์และความรู้สึก

4 ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการจินตภาพ โดยพิจารณาสิ่งต่อไปนี้

4.1 ภาพภาษาต้นนิทานที่ก่อให้เกิดอารมณ์มาใช้

4.2 การใช้เสียงสัมผัสกับจังหวะและความหมายของคำ ในกระบวนการจินตภาพ

4.3 ลักษณะของจินตภาพ

4.4 ทักษะที่ปรากฏในกระบวนการจินตภาพ

5 ศึกษาวิเคราะห์ ความสัมพันธ์ของกระบวนการจินตภาพกับสังคมอีสาน สิ่งที่น่าสนใจ

มีดังนี้

5.1 กระบวนการจินตภาพที่มีการเปรียบเทียบ

5.2 ทักษะที่ปรากฏในกระบวนการจินตภาพ

เกณฑ์ในการพิจารณาข้อ 5.1 ผู้วิจัยจะพิจารณากำไรเปรียบเทียบกับที่ปรากฏ
มากน้อยตามลำดับ และจะพิจารณากระบวนการจินตภาพที่แปลกเป็นพิเศษอีกครั้งหนึ่งด้วย

6 สรุปผลการศึกษากันกว่า จัดลำดับ เสนอผลการศึกษาแบบพรรณนา-
วิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากันกว่า

กระบวนการจินตภาพ เป็นกลไกการใช้ภาษาส่วนหนึ่งในวรรณกรรม การศึกษา
วิเคราะห์เรื่องนี้อย่างดีต้องอาศัยเกณฑ์การพิจารณาความงาม ความไพเราะ ตามแนว
สุนทรียศาสตร์เป็นพื้นฐาน และเมื่อข้อมูลนำมาศึกษาเป็นวรรณกรรมร้อยกรองก็ด้าน
ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมร้อยกรองอย่างละเอียดถี่ถ้วนไว้แล้ว จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วย
ให้การศึกษาระบบจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอย่างสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีทั้งการศึกษาวรรณกรรมตามแนวสุนทรียศาสตร์
และการศึกษาวรรณกรรมในด้านในแนวต่าง ๆ แยกกล่าวไว้ดังนี้

1 งานวิจัยตามแนวสุนทรียศาสตร์

กวมณ ปรีพุฒะ¹ ได้ศึกษา ความงามในทวาทศมาส โดยเน้น
เรื่องจินตนาการ อารมณ์สะเทือนใจ ท่วงท่าการแสดงออกของกวี ภาพพจน์
สัญลักษณ์และการใช้คำ ผลการศึกษาพบว่า จินตนาการในทวาทศมาสมี 2 ประเภท คือ
ประเภทแถบกายแก้ว (Fancy) และประเภทลึกลับกว้างขวาง (Imagination)
ท่วงท่าการแสดงออกของกวี ใช้สัญลักษณ์แทนอารมณ์สะเทือนใจ เปรียบได้กับศิลปะ
แบบ Impressionism Expressionism และ Realism ตามทฤษฎีศิลปะ
ภาพพจน์สำคัญ คือ ภาพพจน์แสงความร้อนหรือไฟ อันเป็นสัญลักษณ์ของแรงปรารถนา

¹กวมณ ปรีพุฒะ ความงามในทวาทศมาส 210 หน้า

ทางเพศ การผลิตพรากสูญหายและการแตกกันทำลาย เกวมน ใช่วิธีการของ -
ภาษาศาสตร์พิจารณาการใช้คำ ที่แปลกภาพ อารมณ์สะเทือนใจ และจินตนาการ
โดยใช้ให้เห็นการใช้เสียงเบญจชนะ สระ วรรณยุกต์ คำซ้ำ คำซ้อน และการลง
เสียงหนักในคำสองพยางค์ได้อย่างมีเหตุผล

คงจะเห็นว่า การวิจารณ์วรรณกรรมในแง่สุนทรียศาสตร์ ตามทฤษฎีของ
ไอ. เอ. ริชาร์ดส์ จะช่วยให้เข้าใจถึงความหมายของวรรณกรรมได้โดยตรง หรือ
ใกล้เคียงที่สุด โดยไม่จำกัดยุคสมัย ภาษา และเชื้อชาติของวรรณกรรมนั้น ๆ

ชลดา กิริวิทย์เจริญ¹ เขียนปริยฐานิพนธ์เรื่อง การศึกษาลิลิตตะเลงพ่าย
ในแนวสุนทรียศาสตร์ แสดงสุนทรียภาพของการใช้คำ ส่วนโวหาร เนื้อหาและ
กลวิธีการประพันธ์ในเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย ถิ่นกำเนิดการใช้คำ เสียง จังหวะความ
เคลื่อนไหว บทเปรียบเทียบโวหารและภาพพจน์ กล่าวถึงลักษณะเด่นของรสความใน
ลิลิตตะเลงพ่าย รวมทั้งเสนอแนะแนวการอ่านให้ถูกต้อง ตามแบบแผนฉันทลักษณ์ และ
การอ่านให้ไพเราะด้วยการอ่านเอื้ออำนวยสัทโน อานิให้เข้าใจอารมณ์

ชลดากล่าวถึงความสำคัญของการเปรียบเทียบว่า ช่วยให้ผู้อ่านเห็นความงาม
ของสิ่งที่กล่าวถึงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และสะท้อนจินตนาการที่กว้างไกลกว่าตัวอื่น ๆ

พิทยา เจริญสุวรรณ² เขียนนิพนธ์เรื่อง ศิลปะการใช้ภาษาในกวีนิพนธ์
ของ อังคาร กัลยาณพงศ์ กล่าวถึง การใช้ภาษาทั้งถ้อยคำและกลวิธีการใช้ภาษา
เปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตภาพ ซึ่งแสดงให้เห็นอารมณ์ จินตนาการ และความผูกพันที่
อังคารมีต่อวรรณคดีโบราณ ศิลปกรรม ธรรมชาติและสังคมมนุษย์ นอกจากนี้การใช้คำ
เปรียบเทียบยังแสดงบุคลิกบางประการของอังคาร เช่น ป๋ออาร์บักอ้อไหว มีการแสดง-
ออกที่จริงใจ สบใจและเห็นคุณค่าของธรรมชาติ

¹ชลดา กิริวิทย์เจริญ การศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์ 275 หน้า

²พิทยา เจริญสุวรรณ ศิลปะการใช้ภาษาในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์

สิ่งที่เสนอแนะไว้คือ อาจใช้วิธีการศึกษาผลกระทบการใช้ภาษาเพื่อสืบหาตัววิเคราะห์การใช้ภาษาเปรียบเทียบยอมแสดงความรู้ ความสนใจ ทักษะ จินตนาการ และอารมณ์ของผู้ใช้ภาษานั้น ตลอดจนเป็นแนวทางเปรียบเทียบการใช้ภาษา เพื่อสันนิษฐานบุคลิกสมัยของวรรณกรรมนั้น ๆ ด้วย

2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมอีสาน เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมร้อยกรองก็ผ่านประเภทลายลักษณ์อักษรดังนี้

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ¹ เขียนหนังสือ ของก้ออีสาน ให้ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับอีสานในแง่อักษรศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เศรษฐกิจการปกครอง และรวบรวมวรรณกรรมอีสานไว้เป็นเชิงปริทัศน์จำนวน 21 เรื่อง

ชวัช ปุณโณทก² เขียน วรรณกรรมอีสาน กล่าวถึงความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับอีสานและตัวอักษรที่ใช้จารึกวรรณกรรมซึ่งมี 2 ชนิด คือ ตัวรรมิใช้จารึกเรื่องราวทางศาสนา ตัวไทยน้อยใช้จารึกนิทาน นิยาย ผู้เขียนได้ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะบางประการของวรรณกรรมเด่น ๆ เช่น ท้าวตุงซุนเวียง นางแกงอ่อน และพื้นเวียง ส่วนวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ กล่าวไว้พอสังเขป และชี้แนะประเด็นที่น่าศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมนั้น ๆ

จารุวรรณ ธรรมวัตร³ เขียน ลักษณะวรรณกรรมอีสาน ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมในส่วนที่สนับสนุนวรรณกรรม ลักษณะฉันทลักษณ์อีสาน และกำนิยมทางฉันทลักษณ์ ได้แก่ การนิยมสัมผัสแบบเพลาะ และการเลือกใช้ถ้อยคำแบบมธุภาษิต และมธุาทองโตย นอกจากนี้ยังกล่าวถึง คุณค่าของวรรณกรรมบางส่วน

¹จารุบุตร เรื่องสุวรรณ ของก้ออีสาน 336 หน้า

²ชวัช ปุณโณทก วรรณกรรมอีสาน 562 หน้า

³จารุวรรณ ธรรมวัตร ลักษณะวรรณกรรมอีสาน 239 หน้า

วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมนิทาน และวรรณกรรมรัก
ว่าสะท้อนสภาพสังคมและการดำเนินชีวิตของชาวอีสานได้ชัดเจน บทสรุปท้ายของหนังสือ
เล่มนี้ กล่าวถึงการเปรียบเทียบวรรณกรรมท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทย ทั้งลักษณะที่
แตกต่างและคล้ายคลึง ตลอดจนลักษณะร่วมในค่านิยมเรื่อง และแนวกวี

จากรัตน จันทร์โกษ¹ เขียนปริญาณิพนธ์เรื่อง แนวกวีด้านกานิยมใน
วรรณกรรมร้อยกรองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรียบเรียงความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับ
วัฒนธรรมและวรรณกรรมอีสาน วิเคราะห์วรรณกรรมอีสานตามลักษณะเนื้อหาเป็น
วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมรัก และวรรณกรรมประวัติศาสตร์
กล่าวถึงเรื่องย่อและเสนอแนะคุณค่าวรรณกรรมแต่ละเรื่องอย่างกว้าง ๆ ผลการศึกษา
วรรณกรรม 4 เรื่องคือ กาเหสาเกสร นกกระวอ น้าวกำสวน และอินทนิลสอนลูก
พบว่าวรรณกรรมอีสานนิยมใช้ภาษาพรรณนาประเภทโคลง ฉันท์ มีการแต่งสัมผัสแบบเพกา
และเลือกใช้ถ้อยคำแบบฉญา ซึ่งกล่าวในลักษณะอุปมาอุปไมย ส่วนกานิยมค่านิยมวัฒนธรรม
ชาวอีสานยึดมั่นในลัทธิไสยศาสตร์ และเกี่ยวข้องกับเชื้อชาติ กษัตริย์ของพุทธศาสนา
เคารพอาวุโส และให้ความสำคัญ ผู้เขียนได้เสนอแนะว่า ควรศึกษาวรรณกรรมอีสาน
ในเชิงสุนทรียศาสตร์ วิเคราะห์จินตนาการ ภาพพจน์ และสำนวนโวหารที่ใช้

สุพรรณ ทองคล้าย² เขียนปริญาณิพนธ์เรื่อง ลักษณะร้อยกรองที่เก็บอีสาน
โดยเลือกศึกษาร้อยกรองอีสาน ทั้งมุขปาฐะและลายลักษณ์อักษร ศึกษาปริศนา คำทาย
คำสุ่อัญญา บทเห่ร้อง เพลงกล่อมเด็ก มีจุดมุ่งหมายวิเคราะห์ลักษณะเด่น
เนื้อหา และการใช้ร้อยกรอง ผลการศึกษาพบว่า ชาวอีสานเรียกชื่อร้อยกรอง
โดยคำนึงถึงโอกาสในการใช้สำคัญ มีคำจำกัดรูปแบบตามคำราชนิพนธ์ของไทย
ก้านเนื้อหาร้อยกรองในถิ่นอีสาน จะค่อนข้างกลมกลืนกว้างขวาง มักให้กำลังใจ

¹จากรัตน จันทร์โกษ แนวกวีด้านกานิยมในวรรณกรรมร้อยกรองของ
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 191 หน้า

²สุพรรณ ทองคล้าย ลักษณะร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน 185 หน้า

หรือชี้แนะให้ท่านปฏิบัติตาม การใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่ามุ่งหมายเพื่อความคุ้มค่าและเพื่อความบันเทิง

ประกอบ เจริญจิตรกรรม¹ เขียนปริศนาพิณธ์เรื่อง วรรณกรรมอีสาน: สังคีตปรีชา มุ่งศึกษาเนื้อหา วิธีการประพันธ์ ลักษณะทางวรรณศิลป์และวาทะที่นำไปสู่วรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับความนิยมในท้องถิ่นอีสานจนถึงปัจจุบัน สรุปผลการศึกษาได้ว่า เรื่องสังคีตปรีชามีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ คือใช้รูปแบบคำประพันธ์ที่แบ่งจังหวะเป็นช่วงสั้น ๆ เหมาะสำหรับการอ่านให้คนหมู่บวมฟัง ใช้คำง่าย ๆ แสดงความจริงใจ และความซื่อตรงของตัวละคร มีการเสียดสีคำที่ก่อให้เกิดภาพ มีน้ำตักและจังหวะงดงาม ส่วนคุณค่าด้านการศึกษาการปกครอง และข้อปฏิบัติของคนสมัยนั้น ผู้แต่งใช้กลวิธีวางบุคลิกตัวละครให้สอดคล้องกับแนวเรื่อง และนำไปสู่จุดหมายที่ต้องการคือให้เกิดผลด้านการปกครอง จึงเป็นที่นิยมของชาวอีสานตลอดมา

สุนันท์ ศาสตราวหา² เขียนปริศนาพิณธ์เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องกาทะเกน โดยศึกษาลักษณะเนื้อเรื่อง ตัวละคร แนวคิดทางสังคม และคุณค่าทางวรรณศิลป์ สรุปผลการศึกษาได้ว่า กาทะเกนเป็นนิทานแบบนิทานทรงเครื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ทำนองโรมานซ์ (Romance) มีวัตถุประสงค์แบบซากก คือต้องการสอนธรรมะแก่ผู้อ่านผู้ฟัง ตัวเอกเป็นพระโพธิสัตว์ มีความเก่งกล้า มีอำนาจ แต่ก็ต้องพบทุกข์เมื่อซกไซกรรมเก่าก่อนจะเลวร้าย ตัวละครฝ่ายก็มีบทบาทช่วยเหลือสนับสนุนตัวเอก ตัวละครฝ่ายชั่วจะเผยแพร่ธรรมะ แนวคิดทางสังคมเป็นแบบอุกบถนิยม วิธีการแต่งรักษาดนพลักษณ์เกร่งกรัด ใช้ภาษาง่าย ๆ แต่ก็ให้สไฟเราะทั้งเสียงและความหมาย

¹ประกอบ เจริญจิตรกรรม วรรณกรรมอีสาน: สังคีตปรีชา 197 หน้า

²สุนันท์ ศาสตราวหา การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องกาทะเกน

สุภต ฌมจิกถวิปัญญา¹ เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่องผาแดง-นางไอ่ ก้านความเชื่อ จารีตและประเพณีที่มีต่อสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ - เฉียงเหนือของประเทศไทย ผู้เขียนใช้วิธีการศึกษาเนื้อหา และรายละเอียดเกี่ยวกับ ประเพณี จากเอกสารต่าง ๆ และใช้การสัมภาษณ์ ตลอดจนแบบสอบถามด้วย ผลการศึกษาพบว่าเรื่องผาแดง-นางไอ่ เป็นตำนานอิงประวัติศาสตร์ของลาวและวอม ซึ่งร่วมกันรบกับเขมร เนื้อหาของตนเป็นตำนาน ตอนกลางและลงประเพณีบุญบั้งไฟ และตอนท้ายเป็นเรื่องของสงคราม นักศึกษาลงถึงในเนื้อเรื่อง เป็นชื่อบรรพบุรุษของ ชาวอินเดียน ผลสรุปจากแบบสอบถามพบว่า ชายและหญิงได้รับอิทธิพลด้านความเชื่อ และประเพณี จากวรรณกรรมเรื่องนี้ไม่แตกต่างกัน และเห็นว่าควรพัฒนาประเพณี บุญบั้งไฟ ให้เป็นเอกลักษณ์ของอีสาน การจัดสอนเรื่องผาแดง-นางไอ่ ในโรงเรียน และต้องการให้คนไทยทั่วไปยอมรับประเพณี และควาเป็นชาวอีสานด้วย

ธวัช ปุณโณเทศ² เขียน พื้นเวียง: เอกสารบันทึกความขัดแย้งกรณี เจ้าอนุวงศ์ในมโนทัศน์ของชาวอีสาน ผู้เขียนมีจุดประสงค์ที่จะเสนอเอกสารด้าน ประวัติศาสตร์ ที่มีอิทธิพลโดยชาวอีสานในลักษณะวรรณกรรม และต้องการศึกษาทัศนะ ของชาวบ้านที่ต่อเหตุการณ์นั้น ๆ ผลการศึกษาพบว่า เอกสารพื้นเวียงใช้อ่านกันแพร่หลาย ผู้แต่งน่าจะมีอายุอยู่ระหว่างช่วงเหตุการณ์ที่บันทึก เนื้อหากล่าวถึงกบฏ สมณสาเกียงโขง ความขัดแย้งของเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงวิเทภัยกับไทย ในปี พ.ศ. 2369-2370 และกรณีสงครามไทย-ญวน ก้านแม่น้ำโขงตอนล่าง ผู้แต่งมีทัศนคติต่อ พระมหากษัตริย์ และแม่ทัพไทย บกย่องเด็กทุนเจ้าอนุวงศ์และเห็นว่าเจ้าเมือง

¹สุภต ฌมจิกถวิปัญญา อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องผาแดง-นางไอ่ ก้านความเชื่อ จารีตประเพณีที่มีต่อสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 391 หน้า

²ธวัช ปุณโณเทศ พื้นเวียง: เอกสารบันทึกความขัดแย้งกรณีเจ้าอนุวงศ์ ในมโนทัศน์ของชาวอีสาน เอกสารประกอบการบรรยายเรื่องพื้นเวียงของสมาคม ประวัติศาสตร์ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ 74 หน้า

นกรราชส์มาเป็นกนเลว เจ้าเล่ห์ เป็นต้นเหตุให้เกิดภัยเจ้าอนุวงศ์ ผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตว่า เอกสารพื้นเวียงอาจมีส่วนในการรวมจิตใจชาวอีสาน เพราะแพร่หลายมากในช่วงก่อนเกิดกบฏผีบุญในปี พ.ศ. 2445

จารุวรรณ ธรรมวัตร¹ เขียน โลกทัศน์ทางการเมืองจากวรรณกรรมอีสาน โดยมีจุดมุ่งหมายหาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับการเมือง วรรณกรรมที่นำมาศึกษามีทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์ ผลการศึกษาพบว่า วรรณกรรมส่วนหนึ่งพยายามวิพากษ์เป็นไปให้แก่อำนาจ แต่อีกส่วนหนึ่งกล่าวถึงพฤติกรรมที่ขัดกับกฎเกณฑ์ของสังคม ทิศนะทางการเมืองจากวรรณกรรมอีสาน ปรากฏ 2 ลักษณะคือ ทิศนะที่เป็นไปทางอ้อมด้วยส่วนบุคคลและทิศนะที่ได้รับความนิยมจากหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ

จารุวรรณ ธรรมวัตร² เขียน เกร็ดสุภาษิตจากวรรณกรรมอีสาน เสนอผลการศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างเกร็ดสุภาษิตกับวรรณกรรมอีสาน ประเภทวรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมปรัมปราสุภาษิต พบว่า สุภาษิตอีสานเป็นสุภาษิตเกษตรกรรม ผลิตภัณฑ์ของตนเอง ความใจเม่นอนของธรรมชาติ ภาวโสมมคติอยู่ในใจจำกัและไม่เม่นอน การแก้ปัญหาของชาวอีสานจึงต้องใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด เชื่อเฟื่องค่อส่วนรวม ตลอดจนร่วมมือกันรักษาถือ ปฏิบัติตามจารีตประเพณี ด้วยความเชื่อว่าจะมีผลดีต่อสภาวะเศรษฐกิจ

ปรีชา อุยตระกูลและสุวัฒน์ ช่างเหล็ก³ เขียน วรรณกรรมอีสานการศึกษาริยธรรม จากวรรณกรรมคำสอน ผู้เขียนมุ่งศึกษาสาระของคำสอนที่มีลักษณะเป็นจริยธรรม จากวรรณกรรมคำสอนจำนวน 7 เรื่อง เสนอผลการศึกษาโดย

¹จารุวรรณ ธรรมวัตร โลกทัศน์ทางการเมืองจากวรรณกรรมอีสาน 95 หน้า

²จารุวรรณ ธรรมวัตร เกร็ดสุภาษิตจากวรรณกรรมอีสาน 16 หน้า

³ปรีชา อุยตระกูล และ สุวัฒน์ ช่างเหล็ก "วรรณกรรมอีสาน: การศึกษาจริยธรรมจากวรรณกรรมคำสอน" ใน ภาษาและวรรณคดี หน้า 121 - 160

แบ่งหมวดจริยธรรมตามเนื้อหา และสรุปได้ว่า เนื้อหาจริยธรรมคำสอนของอิสลาม มีพื้นฐานมาจากพระธรรมคำสอนในพุทธศาสนา จารีต ประเพณี และแนวทางการดำเนินชีวิต ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่โบราณ ผู้ประพันธ์ใช้วิธีสอนโดยตรง และเสนอผ่านตัวละครที่มีฐานะเป็นที่ยอมรับในสังคม เกิดในการคัดเลือจริยธรรมมักเกี่ยวข้องกับจารีต ประเพณี และประโยชน์สุขของส่วนรวม

จารุวรรณ ชรรษวัตร¹ เขียน การศึกษาบทบาทของศาสนาจากวรรณกรรมอิสลาม เสนอผลการศึกษา ความสัมพันธ์ของศาสนากับการแบ่ง เศรษฐกิจ และการดำเนินชีวิต จากข้อมูลวรรณกรรมอาหรับ ซึ่งมุ่งเนื้อหาเกี่ยวกับกฎหมาย ประเพณี ประวัติศาสตร์ คำสอนและศาสนา ผลการศึกษาพบว่า ชาวอิสลามเชื่อก่อนมีแผน และนับถือพุทธศาสนาตามแบบประชาชน (Popular religion) ก็คือเชื่อเรื่องภูตผีเทวดา โลกนี้โลกหน้า และผีบางเทวดา พุทธศาสนามีบทบาทในการกำหนดจริยธรรม และประเพณีต่าง ๆ กำหนดลักษณะผู้นำแบบบรรพบุรุษ แนวความถักเรื่องรัฐในอุดมคติ ตลอดจนการใช้จ่ายทรัพย์สิน และการผลิตในสังคมอิสลาม

นอกจากเอกสารและงานวิจัยดังกล่าวแล้ว ยังมีบทความเกี่ยวกับวรรณกรรมอิสลามที่น่าสนใจอีกบทความหนึ่ง คือ

วัชร ปุณโณทก² เขียน กตินิยมในการเขียนวรรณกรรมอิสลาม ให้ทราบบูเกี่ยวกับการสืบทอดวัฒนธรรมระหว่างล้านนากับล้านช้าง อันเป็นผลให้วรรณกรรมศาสนาของอิสลาม ได้รับอิทธิพลจากคตินิยม และความเชื่อ ประเพณีจากวรรณกรรมล้านนา การสร้างสรรค์วรรณกรรมอิสลามจึงมักจะมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับศาสนา ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมนิทาน นิยาย หรือเรื่องราวทางศาสนาโดยตรง ผู้แต่งก็จะดัดแปลง

¹จารุวรรณ ชรรษวัตร การศึกษาบทบาทของศาสนาจากวรรณกรรมอิสลาม
เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการไทยคดีศึกษา มศว พหุศาสตร์ 10-11
มกราคม 2526 23 หน้า

²วัชร ปุณโณทก "กตินิยมในการเขียนวรรณกรรมอิสลาม" อักษรศาสตร์
15:1 หน้า 45-59 มกราคม 2526

เป็นเรื่องซากกอยู่เสมอ แก่นเรื่องของวรรณกรรมอีสาน แสงแนวเกิดที่ยกย่อง
เชื่อมั่นในคุณธรรม กฎแห่งกรรม อันเป็นแนวความคิดที่มีส่วนควบคุม สร้างสรรค์
สังคมอีสานให้สงบสุข

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมอีสานดังกล่าวมา ประเด็นหลัก
ที่มีการศึกษากันทั่วกันมาก คือ เนื้อหา แนวความคิด ตลอดจนคุณค่าด้านต่าง ๆ
เช่น จริยธรรม เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์ สังคมและการเมือง จินตทัศน์และ
เรื่องของภาษาในวรรณกรรมอีสาน มีผู้ศึกษาไว้มากเป็นบางส่วน เช่น ลักษณะ
ร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน คุณค่าด้านวรรณศิลป์ ว่ากเรื่องสังข์ศิลป์ชัย กาพย์เห่ และแนว
นิยมใช้คำอุปมาในวรรณกรรมบางเรื่อง ยังไม่ปรากฏว่ามีใครรวบรวมศึกษาภาษาที่ใช้
ในวรรณกรรมร้อยกรองอีสานกันอย่างจริงจังว่า กวีเลือกใช้ภาษาถ่ายทอดอารมณ์ และ
ความรู้สึคนักกึกในลักษณะใดบ้าง งดงามอย่างไร เหมาะสมและสัมพันธ์กับเนื้อหา
ของวรรณกรรมสอดคล้องกับสภาพสังคมอีสานมากน้อยเพียงใด ผู้วิจัยจึงเห็นสมควร
ศึกษากระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน เพื่อขยายความรู้เกี่ยวกับ
วรรณกรรมอีสาน ในแง่มุมที่ยังไม่มีผู้ศึกษาไว้ และจะเป็นผลให้สามารถชื่นชม
วรรณกรรมร้อยกรองอีสาน ได้อย่างมีเหตุผลมากยิ่งขึ้น

ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมร้อยกรองอีสานและกระบวนการจินตภาพ

วรรณกรรมร้อยกรองอีสาน

ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีการสืบทอดวรรณกรรมคล้าย - คลึงกับท้องถิ่นอื่น ๆ ไปด้วย ก่อให้เกิดการเล่าสืบทอดกันมาแบบปากต่อปาก หรือที่เรียกว่า มอญปารุณ เช่น บทเห่ร้อง บทผญา บทแหล่ เพลงกล่อมลูก ตลอดจนนิทานพื้นบ้าน อีกลักษณะหนึ่งปรากฏหลักฐานวรรณกรรมเป็นลายลักษณ์อักษร นิยมใช้ฉันทลักษณ์ บทกวีเรื่องราวที่เห็น ว่าศักดิ์สิทธิ์ และเกี่ยวข้องกับกวีธรรม และใช้ฉันทลักษณ์น้อยบันทึกเรื่องราวทั่ว ๆ ไป เช่น นิทาน หรือเรื่องบันเทิงต่าง ๆ ฉันทลักษณ์นี้จะถูกจารึกลงบนใบลาน ตามกลวิธีของการจารหนังสือ เมื่อจารแล้วจึงมัดรวมใบลานเข้าด้วยกัน ในกรณีที่ใบลานมีขนาดสั้น ผูกรวมกันแล้ว เรียกว่า หนังสือก้อม หากใบลานมีขนาดยาว จะเรียกว่า หนังสือผูก

วรรณกรรมอีสาน ประเภทลายลักษณ์ แบ่งตามแบบแผนการแต่งได้เป็น 2 ประเภท คือ วรรณกรรมร้อยแก้ว กับ วรรณกรรมร้อยกรอง

วรรณกรรมร้อยแก้ว ได้แก่ วรรณกรรมที่แต่งเป็นความเรียง บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ หรือเรื่องราวทางศาสนา ประวัติศาสตร์ พงศาวดาร เช่น ตำรายา ตำนานเมือง-อุบลราชธานี กัมภีร์ทางพุทธศาสนา

วรรณกรรมร้อยกรอง ได้แก่ วรรณกรรมที่เรียบเรียงขึ้นตามลักษณะฉันทลักษณ์อีสาน อันประกอบด้วย โอง กาบ กอนลำ และฮ่าย เรื่องราวส่วนใหญ่ เป็นนิทานพื้นบ้านที่เล่าสืบทอดกันมา นำมาจารไว้บนใบลานไม่ให้สูญหาย หรืออาจเป็นนิทานชาดกต่าง ๆ ตลอดจนเรื่องตำนานบ้าน ตำนานเมือง และประวัติศาสตร์ชนชาติ เช่น เรื่องกาพย์เห่ สันติสุขชัย ขุนบรม นกกระจอก

วรรณกรรมร้อยกรองของอีสาน ส่วนใหญ่จะจารไว้ในใบลานขนาดยาว ร้อยด้วยเชือกหรือสายสนอง เรียกว่าหนังสือผูก เก็บรักษาไวตามหอไตรในวัดต่าง ๆ กนโบราณ

มักจะเรียกว่า "หนังสือหนังหา"¹ เพราะจะอ่านตรงตัวที่เกี่ยวไม่ได้ ต้องหากำยุดมาเพิ่มเติมหรือคัดออกจึงจะเข้าใจ

ชาวอีสานในสมัยก่อนจะรับวัฒนธรรมจากลุ่มน้ำเจ้าพระยานั้น ปีกวาบโกสัชชิก และชื่นชมวรรณกรรมท้องถิ่นของตนมาก วรรณกรรมจะถูกนำไปใช้ในชีวิตประจำวันอยู่

2 ลักษณะ คือ

1 การอ่านหนังสือ ความนิยมวรรณกรรมเห็นได้จาก ในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น งานบุญข้าวสาก งานออกพรรษา วันอุโบสถศีล พระภิกษุจะนำวรรณกรรมท้องถิ่นมาเทศน์ให้ อุมาออก อุบาสิกาฟัง เช่น เรื่องมหาเวสสันดรชาดก เสียดสาวก เล่าขานจริยธรรม และให้ความบันเทิงใจ

แนวทางการใช้เทศน์ในงานบุญความปกติแล้ว ในเวลาเย็นหลังฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านจะร่วมกันทำความสะอาดวัด และฟังเทศน์นิทานคติธรรมต่าง ๆ เช่น เรื่อง ท้าวถิ่นฐาน ท้าวปากโกละกัน² ทำให้มีโอกาสรับรู้เรื่องราวที่เป็นสาระ แก่กึกในการดำเนินชีวิตจากวรรณกรรม และได้รับสติเพราะ เป็นที่เพลิดเพลิน สามารถจดจำสืบทอดวรรณกรรมต่อ ๆ กันไปได้อีกด้วย

งานองการเทศน์ของอีสาน มีแบบฉบับเป็นของตนเอง อาจจะจำแนกได้ดังนี้³

1 งานองอุบพิลพร้า เป็นการเทศน์คำนองช้า ทอเสียงแรงบ้างเบาบ้าง เหมือนลมพัดใบมะพร้าว เป็นงานองเทศน์ของจังหวัดอุบลราชธานี

¹ จารุวรรณ จันทรเกษ แนวศึกษากำนิยามในวรรณกรรมร้อยกรองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หน้า 13

² ชวชัย ปุณโศทก วรรณกรรมอีสาน หน้า 49

³ จารุวรรณ จันทรเกษ อ.ก. หน้า 9

2 ทำนองช้างเทียมแม่ เทศน์กตเสียด เล่นทำนองเสียงสูงต่ำ ไม่
ปล่อยเสียงออกมาเต็มที่ แต่ก็ไต่ยกยื้อ เป็นทำนองเทศน์ของจังหวัดขอนแก่น และชัยภูมิ

3 ทำนองกาเหว่า เป็นการเทศน์ชักเสียด ชำบ้าง เร็วบ้าง เหมือน
อีกาเฒ่าทางชีโล กระโดดไปมาแล้วหยุด ผู้เทศน์จึงเอามาตั้งเป็นทำนองชักเสียด
สลับการปล่อยเสียง เป็นทำนองของวัง เกร็ดร้อยเอ็ด เกิดที่อำเภอสุวรรณภูมิ วังมีชื่อ
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทำนองสุวรรณภูมิเดิม

นอกจากนำวรรณกรรมมาใช้เทศน์แล้ว ยังมีการอ่านหนังสือฎีกาอีกลักษณะ
หนึ่งคือ อ่านในโอกาสงานศพ ที่เรียกเป็นภาษาถิ่นว่า "งันเฮือนกั" และงานฉลองการ
อยู่ไฟที่เรียกว่า "งันกรรม"¹ เป็นการอ่านเพื่อควาสนุกสนาน ให้ผู้บำช่วยงานฟัง
ในหนังสือประเพณีไทยอีสาน กล่าวถึงการอ่านหนังสือฎีกาในงานดังกล่าวไว้ว่า
"บางเรื่อง เช่น การระเือก ตั้งชื่อกัมีชัย สุริวงก็ เหมาะสำหรับอ่านในเวลาบรรดา
กัเวลาวางงาน และเวลางันเฮือนกั หรืองานกั จะอ่านเดี่ยว หรืออ่านเข้ากัก็กัได้
ถ้าอ่านเข้ากักัน มักจะให้ผู้หญิงที่บ่เกียงไม่วะอ่าน"²

2 การนำวรรณกรรมไปใช้เล่นหมอลำ การละเล่นประเภทหมอลำของอีสาน
เป็นการขับลำนำอย่างหนึ่ง ประกอบการแต่งแบบ "ป้อน" ให้เข้ากับเสียงแคน หมอลำ
จะลำกลอนสกล ซึ่งถือเป็นร้อยกรองมุขปาฐะ มีหลายประเภท เช่น หมอลำพื้น หมอลำ
ผีฟ้า หมอลำชิงช้า และหมอลำกักับแกว

หมอลำมักจะนำเรื่องราววรรณกรรมจากหนังสือฎีกา เช่น เรื่องสังข์ศิลป์ชัย
การะเกบ สุริวงก็ จำปาสีตัน ไปแต่ง คำให้วรรณกรรมเหล่านี้เป็นที่รู้จักแพร่หลายยิ่งขึ้น

¹ การอ่านหนังสือฎีกาของงันกรรม มีบางเรื่องที่ห้ามไม่ให้มาอ่าน เช่น
ตฤณกัณทาก เพราะถือว่าเรื่องนี้นำมาเป็นวิธีกรรม เพื่อการชดเชยเป็นสำคัญ

² ปรินิฎฐาณ ภิกขุ ประเพณีโบราณไทยอีสาน หน้า 220

เนื้อหารวบรวมเรื่องอีสานประเภทลายลักษณ์

การจัดแบ่งประเภทเนื้อหารวบรวมเรื่องอีสาน เท่าที่ผู้รู้ได้ศึกษาไว้แล้ว เป็นการจับประเภทร่วมกันโดยไม่แยกวรรณกรรมมุขปาฐะ หรือวรรณกรรมลายลักษณ์ไว้ โดยเฉพาะ ๓ วัช ปุคโกตก¹ และจารุวรรณ วรรณวัตร² ได้จัดแบ่งประเภท เนื้อหารวบรวมเรื่องอีสานโดยทั่วไปสอดคล้องกันอยู่ 4 ประเภท ก่อ

1 วรรณกรรมประวัติดาวสาร เป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้น โดยใช้โครงเรื่อง จากตำนาน เกียรติวงศ์ดาวสารต่าง ๆ ลักษณะการเขียนจึงเป็นไปในแนว บันทึก เหตุการณ์ เล่าเรื่องราวชีวิตบุคคล แสดงความชื่นชมวีรกรรมของบรรพบุรุษ และ ปรากฏมีไว้ในถิ่นฐานบ้านเล็ก ถิ่นนี้มีวรรณกรรมประเภทนี้ไม่ปรากฏแพร่หลายหรือนิยม อ่านกันมากนัก เช่น

ท้าวสูงหรือเจื่อง เป็นเรื่องราววีรกรรมโดยดุ่มน้ำโฆง มีความสามารถ ขยายอาณาเขตของกลุ่มชนชาติไทยให้กว้างขวาง เป็นที่ยอมรับของชนกลุ่มอื่น

พื้นเวียง เป็นบันทึกเหตุการณ์สมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวถึงกบฏเจ้าอนุวงศ์ เวียงจันทน์ ในทัศนะของชาวอีสาน

ตำนานพระสุทนต์ต่าง ๆ เช่น ที่สระบาง พื้นระแกว

2 วรรณกรรมนิทาน เป็นเรื่องเล่าที่มีเนื้อหาสนุกสนาน ให้ความบันเทิงใจ ให้แง่คิดเชิงอบรมสั่งสอน หรืออธิบายเหตุผล ไม่สิ่งที่สงสัยจริงใจ กว้างดุดประโยชน์ เช่นนี้ จึงมีผู้นำนิทานมุขปาฐะที่เล่าสืบทอดกันมา ผกาศั่วอายุคนมาร้อยกรอง และจารึก เป็นลายลักษณ์อักษรเก็บไว้เป็นหลักฐาน สำหรับอ่านดูที่พึงในงานบุญต่าง ๆ หรือนำมา เทคนิให้ชาวบ้านฟัง เช่น เรื่องนางนมหอม กากะเกบ จำปาสะกัน จำพราผีน้อย

¹ วัช ปุคโกตก วรรณกรรมอีสาน หน้า 52-63

² จารุวรรณ วรรณวัตร ลักษณะวรรณกรรมอีสาน หน้า 18-19

3 วรรณกรรมกำสอน เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเชิงอบรมสั่งสอนให้แกเด็ก แก่ผู้อ่าน ผู้ฟังเป็นสำคัญ มีทั้งเนื้อหาแบบเสนาโวหาร แบบสุภาพิต และนิทาน มีวรรณกรรมเป็นจำนวนมาก ที่สอนแนวปฏิบัติ โดยยึดคตินิยมทางพุทธ ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องวิญญาณ ตัวอย่างวรรณกรรมกำสอน เช่น ย่ำสอนหลาน กาละนัมมิด่วย สิริจันโทวาทกำสอน อินทญาณคอนลูก

4 วรรณกรรมกำสนา เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น เรื่อง ชาลก ตำนานพุทธกำสนา พุทธประวัติและประวัติพระสาวก ระเบียบประเพณี และพิธีการต่าง ๆ ทางศาสนา จัดแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

4.1 วรรณกรรมชาลก คือวรรณกรรมที่นำเรื่องราวปรากฏในนปชาชาลก ของ พุทธศาสนา เช่น เรื่องขหาเวสสันดรชาลก เลี้ยวสวาท ท้าวสีทน

4.2 วรรณกรรมตำนานพุทธศาสนา ได้แก่เรื่องราวการสืบศาสนา ประวัติ-ปูชนียสถาน มีลักษณะการเขียนแบบวรรณกรรม เช่น เรื่อง เขตชน พระเจ้าเลียบโลก อรุณกันทาน หรือตำนานการสร้างพระธาตุพนม

นอกจากวรรณกรรมทั้งสี่ประเภทดังกล่าวมา ธวัช ปุณโณทก มีความเห็นเพิ่มเติมว่า

ประเภทที่ 5 ควรเป็นวรรณกรรมตำนานบ้าน ตำนานเมือง เพราะมีคุณสมบัติพิเศษที่เน้นความเชื่อในเรื่องราวความเป็นมา ว่าเป็นเรื่องจริง หากไม่คำนึงถึงคุณสมบัติข้อนี้ อาจจัดรวมกับวรรณกรรมประเภทที่ 1 - 4 ได้ ตัวอย่างเช่น

ผาแดง-นางไอ่ เป็นตำนานหนองหาน และมูลเหตุการตั้งไฟ

ท้าวประจิดหรือนางจรมิณี เป็นตำนานการสร้างปราสาทหินพิมาย

วรรณกรรมประเภทตำนานบ้าน ตำนานเมือง จารุวรรณ ธรรมวัตร จัดรวมไว้ในวรรณกรรมประวัติศาสตร์ เพราะถือว่ามิใช่เรื่อง ราวตำนานและประวัติศาสตร์เช่นเดียวกัน

ส่วนประเภทที่ 6 ธวัช ปุณโณทก จัดเป็น วรรณกรรมเบ็ดเตล็ด เป็นวรรณกรรมที่ไม่อาจจัดเข้ากลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้ ได้แก่วรรณกรรมที่มิใช่ในพิธีกรรม เช่น เรื่องพญากันจาก และวรรณกรรมที่ใช้เกี่ยววาระใด เช่น ขาพมา

นอกจากจะจัดรวมวรรณกรรมตำนานบ้าน บ้านเมืองไว้กับ วรรณกรรมประวัติศาสตร์ แล้ว วารุวรรณ วรรณวัตร ได้จัดวรรณกรรมประเภทที่ 5 เป็น วรรณกรรมนิราศ ซึ่งปรากฏอยู่ เรื่องหนึ่งที่เป็นลายลักษณ์ ก็คือ ศาสดิปปุส

การจัดประเภทวรรณกรรมในลักษณะดังกล่าว เป็นการพิจารณาวรรณกรรมที่ผ่านโดยทั่ว ๆ ไป ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการจัดแบ่งประเภทวรรณกรรมรอบครองประเภทลายลักษณ์ เพื่อเป็นแนวการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนจินตภาพ ดังนี้

- 1 วรรณกรรมตำนาน และประวัติศาสตร์ หมายถึงวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเชิงประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ตำนานบ้าน บ้านเมือง ตลอดจนความเป็นมาของสถานที่ต่าง ๆ เช่น เรื่องท้าวสูงหรือเจียง ขุนบรม ขุนทิง ฉาแกง-นางไฉ่ พ้าแตก-สงยาง
- 2 วรรณกรรมนิทาน หมายถึงวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเป็นเรื่องราว หรือเรื่องตลกขบขัน เพื่อความสนุกสนาน เปรียบรวมเอาวรรณกรรมนิทานเลียนแบบชาดกไว้ด้วย เช่น เรื่อง สังข์สีดมีชัย การละเกษ นางผมทอม อุสา-นารส
- 3 วรรณกรรมกำสอน หมายถึง วรรณกรรมที่มีเนื้อหาเชิงอบรมสั่งสอน ให้บทเรียน ได้แนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตแง่มุมต่าง ๆ เช่น เรื่อง อินทนิยาเสอบลุด ท้าวกำสอน กาพย์ผู้เฒ่าเหล่าน
- 4 วรรณกรรมสาธนา หมายถึงวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับบุพพประวัติ ความเป็นมาและเรื่องราวทางศาสนา ตลอดจนนิทานชาดก ได้แก่ เรื่อง มหาเวศสันดรชาดก เขตพน อรุณกันทาน
- 5 วรรณกรรมประเพณี หมายถึงวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ และเป็นประโยชน์ ต่อพิธีกรรมต่าง ๆ ตามขนบประเพณีอีสาน ได้แก่ เรื่อง เขียวกันนก ซึ่งนำไปใช้อ่านในพิธี รอดน
- 6 วรรณกรรมรัก หมายถึง วรรณกรรมที่มีเนื้อหาเชิงเกี่ยววาระสื แสดงความรัก จินตสาว หรือบรรยายการพลัดพรากจากคนรัก ทำนองบ่ราศของภาคกลาง เช่น บทกวีต่าง ๆ ที่รวบพิมพ์เป็นเล่ม สิปุสร์ย์ ขยายออย ฉาพรากล่องเรือ

จากการรวบรวมของศูนย์วัฒนธรรมต่าง ๆ ที่กำลังดำเนินการรวบรวมเอกสาร โบราณคดีในขณะนี้ (พ.ศ. 2526) พบว่ากัณฑ์วรรณกรรมนิทาน มีความแพร่หลาย

มากเรื่อง บางเรื่องมีหลายสำนวนแตกต่างกันไป วรรณกรรมศาสนา ประเภณีนิทาน ชาวไทอยู่ในอันกับรองลงไป ส่วนวรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์ โดยเจาะจง วรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชนชาติ เช่น ท้าวสูง หรือเจื่อง ถิ่นฉบับหา ไก่ยากมากในปัจจุบัน¹

โครงเรื่องและแก่นเรื่องของวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน

โครงเรื่อง สถาบันสำคัญ ที่มีส่วนส่งเสริมวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน ก็คือ สถาบันศาสนา วัดจะเป็นศูนย์กลางในการสร้างเก็บรักษา และเผยแพร่วรรณกรรม วรรณกรรมอีสานส่วนใหญ่จึงเป็นวรรณกรรมศาสนา และวรรณกรรมกำสอน ซึ่งมีแหล่งกำเนิดมาจากวัด ในการเทศน์สั่งสอน ภิกษุได้นำนิทานพื้นบ้านเช่น เรื่องท้าวกันชนาม นางผมหอม นางฉวีมา มาปรุงแต่งเสียขึ้นตามแนวชาคา คือมีปราชญ์เหตุที่พระพุทธองค์ ทรงเล่าเรื่องในอุทิสชาติ มีการแทรกกล่าวคำสอนเพื่อความ เพื่อให้ผู้ฟังเกิดศรัทธา และ มีการม้วนชาวก² ในตอนท้าย จึงนับว่ามีวรรณกรรมนิทานที่เป็นชาคกนอกนิยามจำนวนมาก

ส่วนกวีที่ไม่ได้เป็นภิกษุ ก็มักจะเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษามาจากวัด และได้นำคตินิยม ในการสร้างสรรค์วรรณกรรมมาจากวัดด้วย วรรณกรรมที่เขียนขึ้น จึงมักเป็นนิทาน พื้นบ้าน ที่มีโครงเรื่องโลดโผน คล้ายเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ และยกให้เป็นชาติหนึ่งของ พระโพธิสัตว์ จึงมีผู้สรุปลักษณะวรรณกรรมอีสานที่เป็นเช่นนี้ว่า มีลักษณะ "พุทธศาสนนิยม"³

¹ อามรายจะเอียงไค้จากวรรณกรรมร้อยกรองที่นำมาศึกษา ข้อ 1.1

² ม้วนชากก หมายถึง การระบุตัวละครในเรื่องว่าเป็นบุคคลใด ในสมัยของพระพุทธเจ้า เป็นภาษาถิ่นอีสาน มีความหมายตรงกับ "สโมธาน" และ "ประมวลชากก"

³ อุดม บัณฑิต กำบรรยายเรื่องวรรณกรรมเป็นบ้านอีสาน หน้า 4

พิจารณาว่าวรรณกรรมร้อยกรองที่นำมาศึกษาจำนวน 15 เรื่อง พบโครงเรื่อง
ของวรรณกรรมร้อยกรอง 2 ลักษณะคือ

1 โครงเรื่องแสดงเรื่องราวชีวิตบุคคล ที่ต้องเผชิญภัย หรือแสดงความ
สามารถให้ปรากฏ โครงเรื่องประเภทนี้ปรากฏในวรรณกรรมศาสนา และวรรณกรรม
บันเทิง เช่น เรื่องมหาเวศกัณฐก แสดงชีวิตของพระเวศกัณฐกที่ได้แสดงทานบารมี
ตามหลักความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ ส่วนวรรณกรรมบันเทิง แสดงการเผชิญภัยของตัวละคร
เช่น สังข์ศิลป์ชัย อุพะเกษ ยักษ์ลักการท่าคไค้-ท่าซั่วไค้ซั่ว เป็นแนวการดำเนินเรื่อง
ไปสู่จุดจบ

2 โครงเรื่องแสดงชีวิตรักของหนุ่มสาว ใจป๋ายหารักสาวแล้ว และความรักที่
ขัดต่อจารีตประเพณี เป็นหลักสำคัญในการดำเนินเรื่อง เช่น เรื่องนางแดง-นางไอ่
แสดงชีวิตรักของท้าวนางแดง นางไอ่ และลังก์ หรือเรื่อง ไก่แดง-งาช้าง กล่าวถึงความ
รักของพระยาวิเศษราช กับนางฟ้าหยาด ซึ่งลักลอบได้ไว้ด้วยกัน นิคจารีตประเพณี จึงเป็น
ฉนวนให้เกิดสงครามระหว่างเมืองทั้งสอง

วรรณกรรมที่ไม่ปรากฏโครงเรื่องตามลักษณะที่แท้จริงทั่วไป ได้แก่ วรรณกรรม
กาพย์กลอน วรรณกรรมกาพย์ยาวเรื่อง และวรรณกรรมรัก เช่น อินิญาตเดือนสูง
พระเชกษณ นกยูงน้อย และลำพากราค่องเฮื้อ ซึ่งมีจุดประสงค์แนบไปในเชิงการอบรมสั่งสอน
บันเทิงเริงอารมณ์ และแสดงความไพเราะของสำนวนภาษา แต่ก็ปรากฏลักษณะร่วมกับเรื่อง
อื่น ๆ คือ มีความกึกเรื่องกรรม และจริยธรรมทางหลักพุทธศาสนา

แก่นเรื่อง (Theme) หมายถึง แนวคิดหรือคุณค่าสำคัญของเรื่อง เป็นหลัก
หรือแก่นกลางของเรื่องนั้น ๆ เป็นสิ่งเชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน ผู้วิจัยมีความกึก
เห็นสอดคล้องกับรัช ปุณโณทก¹ ว่าแก่นเรื่องของวรรณกรรมร้อยกรองอีสานจัดแบ่ง
ได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

¹ รัช ปุณโณทก "คตินิยมในการเขียนวรรณกรรมอีสาน" อักษรศาสตร์

1 แก่นเรื่องแสดงปรัชญาชีวิตของสังคมชนบทอีสาน คือชี้ให้เห็นกฎแห่งกรรมตามหลักพุทธปรัชญา เชื่อเรื่องการใช้เทวีเวร และถูกลงกรรมแต่ชาติปางก่อน แก่นเรื่องลักษณะนี้ กวีจะกำหนดโครงเรื่องให้มีตัวละครฝ่ายกุศล และอกุศล ตัวเอกต้องพลัดพราก เกิดความทุกข์ แต่ในที่สุดความทุกข์กรรมที่วิเวกจึงสงบสุขได้ เทว เรื่องกาละเกษ ซึ่งก็สืบชียน นอกจากจะเน้นเรื่องกฎแห่งกรรมแล้ว การเชื่อในสิ่งลึกลับ และไสยศาสตร์ ก็จัดเป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาชีวิต ประปรายอยู่กับหลักพุทธปรัชญาอย่างกลมกลืน เช่นกล่าวถึง อมนุษย์ พญายักษ์ นาค อภินิหารต่าง ๆ

2 แก่นเรื่องแสดงก่านิยมเทิดทูนวีรบุรุษในอุดมคติ ก่อเนียบยกย่องบุคคลที่มีคุณธรรมสูง ไปเพ่งเล็งรูปธรรม เห็นได้จากตัวละครเอก จะมีคุณสมบัติของบุรุษประเพณีธรรม กวีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ปฏิบัติตนอยู่ในขอบเขตศีลธรรมอันดีงาม เช่น เรื่องผญาพันกาบ ตัวเอกเป็นสัตว์ชั้นต่ำ (บางฉบับกล่าวว่าไม่มีผิวเหมือนคนเท่านั้น) แต่ก็มีคุณธรรมสูง เหนือพระยาแลน วรรณกรรมกล่าวส่วนรวบไว้ที่จะแสดงก่านิยมคุณธรรมของบุคคลเช่นเดียวกัน

รูปแบบชั้นหลักนิเวศวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน

รูปแบบชั้นหลักนิเวศ ของร้อยกรองอีสานมีทั้ง โอง กาพย์ งาม และฮ้าย ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไม่เด่นชัดนัก มีผู้สันนิษฐานที่มาของวันหลักนิเวศอีสาน แตกต่างกันไปเป็น 2 ประเด็น กล่าวคือ

1 เชื่อว่าร้อยกรองอีสาน ได้รับอิทธิพลจากกัมภีร์การบ่าววิสาขนี ของอินเดีย ซึ่งเป็นกัมภีร์ที่แต่งขึ้นที่อาณาจักรล้านนา หรือล้านช้าง แต่ต้นแบบใช้ภาษาอินเดียโบราณ ลักษณะการเพี้ยนในกัมภีร์นี้ นิยมสระกำกับกัน (เช่น นัต) ไม่นิยมกรุ ลตุ อย่างฉฉนัต ภาพย์และ ร่ายของชาวอีสาน จึงมีเค้าเงื่อนว่า ถัดแปลงมาจากภาษาเขมรโบราณที่ ถัดกันต่าง ๆ ถัดแปลงจากภาษาเขมรมาลี ไกลง ถัดแปลงจากภาษาเขมรมาลี มา เขมรมาลี มาลี ภาษาเขมรมาลี และมหาสินธุมาลี¹

¹ วารุบุตร เรื่องสุวรรณ เวรกรรมในบ้านภาคอีสาน" ใน พระอริยาวัตร นักปราชญ์อีสาน หน้า 217-218

วรรณกรรมหลายเรื่องที่น่าหาค้นเกะกะกับภาพยี่สิบสามปี วิลาสินีไปใช้เป็นแบบฉบับ
ก็คือ เรื่อง ท้าวอุ่ง หรือเวียง สังขสิทธิ์ชัย เวชสันดรจากก นพสุล กาพย์พระ牟尼 ฯลฯ¹

2 เชื่อว่าภาพยี่สิบสามปีของชนชาติไทย-ลาว มีพัฒนาการของตนเองจากภาพยี่
กลอน ที่ถือสัมผัสเป็นหลัก และถือจังหวะน้ำหนักและระดับเสียงเป็นหลัก ใ้ก่อให้เกิด
ลักษณะที่สามคือ ถือทั้งสัมผัสและจังหวะน้ำหนัก ตลอดจนระดับเสียง เป็นหลักร่วมกัน²
การเรียบเรียงตามแบบวินเคีย ล้วนมาตั้งขึ้นภายหลังทั้งสิ้น

การจัดแบ่งประเภทรูปแบบวันลักษณ์ในวรรณกรรมร้อยกรองอีสานนั้น จัดแตกต่างกัน
กันไป เช่น จารุบุตร เรื่องสุวรรณ จารุวรรณ ธรรมวัตร และพระบริษัณวัตร
จัดแบ่งประเภทเป็น โกง (โกลง) กาบ (กาบย) กอ. (กลอน) และอาบ (ราย)
ส่วนนิพนธ์ มลิวัดย์ วัชร ปุณโฑก จัดแบ่งเป็น โกลงและกาบย ดังจะไ้
กล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้

1 โกง (โกลง)³ หมายถึง คำประพันธ์ที่แต่งให้มีระเบียบ เป็นแถวตั้ง
โกรองกระดูก มีทั้งโกงห้า และโกงเจ็ด

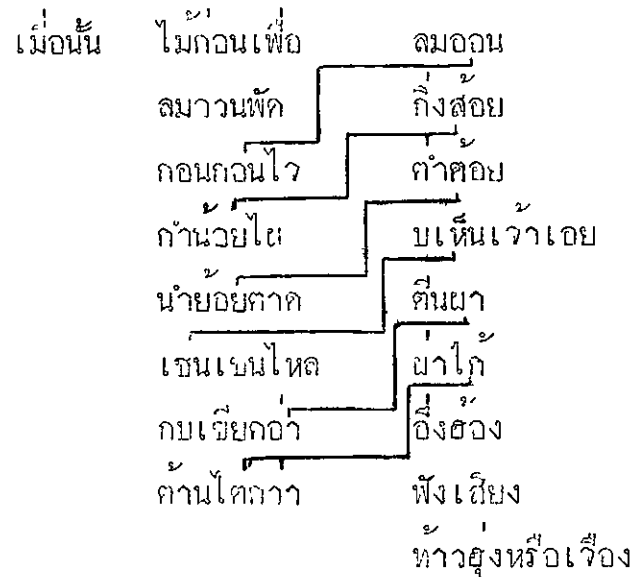
1.1 โกงห้า มีข้อกำหนดว่าหนึ่งบทมีวรรค วรรคหนึ่งมีห้าคำ
คำสุดท้ายในวรรคหนึ่ง จะต้องส่งสัมผัสไปยังคำที่ 1-2 ในวรรคที่ 3 คำสุดท้ายของ
วรรคที่ 2 จะส่งไปยังคำที่ 1-2 ในวรรคที่ 4 และคำสุดท้ายในวรรคที่ 3 จะส่งสัมผัสไปยังคำที่

¹จารุบุตร เรื่องสุวรรณ "ถิ่นเก่าของ โกลงและกลอนในภาคอีสาน"
กิตติคุณธรรม 4:11 หน้า 48 กันยายน 2526

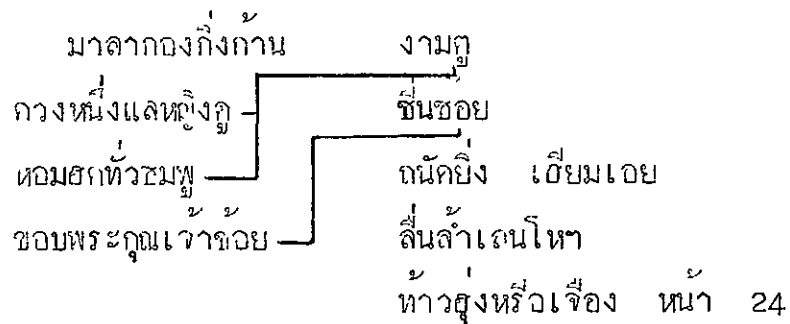
²จิตร ภูมิศักดิ์ "ลักษณะของการยี่สิบสามปีแห่งชนชาติไทยลาว" ใน
โองการแห่งน้ำและขี้กิ้งกิ้งใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย ลุ่มน้ำเจ้าพระยา หน้า 161

³จารุวรรณ ธรรมวัตร ลักษณะวรรณกรรมอีสาน หน้า 25-26

1-3 ของวรรคที่ 1 ในบทถัดไป ถ้าสุดท้ายในแต่ละบท จะส่งสัมผัสไปยังคำที่ 1 - 2 หรือ 3 ของวรรคที่ 2 ในบทถัดไป ตัวอย่างเช่น

1.2 โองเจ็ก มีลักษณะเช่นเดียวกับโองลงที่สุภาพของภาคกลาง ถือเอาจำนวน คำในวรรคหนึ่งเป็นเกณฑ์ ดังตัวอย่าง

2 กาบ (กาบย) หมายถึงคำประพันธ์ ที่มีคำท้ายหรือสัมผัส สลับซับซ้อน เหนือมกันทั้งก้ากลาง ก้าบนาก นิยมใช้ประพันธ์วรรณกรรมสั้น ๆ เพื่อสะดวกในการจดจำ เช่น ภาพยู่ส่อนหลาน และใช้แต่งวรรณกรรมที่ใช้ในการเข็ง คำประพันธ์ประเภทนี้ไม่กำหนด กณะแน่นอน บาทหนึ่งมี 7 - 8 กา แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคหน้า 3 - 4 กา

วรรกหลัง 4 กา เน้นการสัมผัสมากที่สุด ถ้าสุดท้ายมองบาทที่ 1 จะสัมผัสกับกาที่ 2 หรือ 3 ของบาทต่อไปเรื่อย ๆ บทหนึ่งจะมีก้าบาทก็ได้ ดังตัวอย่าง¹

ฉันทนา	โลกเขาของท่าน	โศกเวลายาน	แว่นหลักแวนไกล
ไม่ต่ำไป	หาโตก่อนคำ	พาเป็นช้อย	ารอมจิตใจโต
ไวไม่โศ	หาโตมกมาก	ไปปากคาน	เอาสิ่งของเขา
เอาเงินกำ	ของโนไปกา	หนีไปอหนา	มันหลุบมันจม

กาพย์สุ่อหลาน

3 กอน (กลอน)² กอนในภาษาคูสาณ หมายถึงไม้ที่หักเรียงกันจนแป สำหรับวางเครื่องมุงหลังคา กอนในก้นหลักหิ้งนี้จะหมายถึงก้าที่เรียบเรียงเป็นแถว ถึงกลอนเรือน เป็นก้าประพันธ์ที่ซ้ามากที่สุดในภาษาคูสาณ แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

3.1 กอนอ่าน หรือกลอนเพี้ยนหรือกลอนสวด โจ้แต่งวรรณกรรมเรื่อง ยาสสำหรับเพี้ยน สาค หรืออ่านเป็นขอสอนใจ บางท่านเรียกไกลงดาร

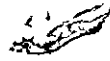
3.2 กอนคำ หมายถึงกลอนที่มอดำใช้ร้อยกรองน้า นหรือนียบ เฝื่อนำไปขั้วฉานา ข้อแตกต่างจากกอนอ่านคือ กอนคำไม่มยเสริบก้าเริม ก้าสร้อย แต่เกรงกรักในเรื่องสัมผัสสระระหว่างวรรก

ลักษณะบังคับของ "กอน" จะไล้กล้าวะเอียกในรูปแบบก้าประพันธ์ของ วรรณกรรมร้อยกรองที่น้าเพากียาต่อไป

4 อ้าย (ร่าย) หมายถึง ก้าประพันธ์ที่มีลักษณะก้ายร่ายของกาคกลาง คือ วรรกหนึ่ง มีว่นวนก้า 5 - 7 ก้า มากที่สุดอาจถึง 10 ก้า แต่ละวรรกจะส่ง

¹รัช ปุคโธทก วรรณกรรมอีสาน หน้า 73

²จารุวรรณ ธรรมวัตร ลักษณะวรรณกรรมอีสาน หน้า 29

สัมผัสเกาะเกี่ยวกันไปจนจบใจความ ปรากฏในวรรณกรรมมุขปาฐะ เช่น คำขวัญ
ในพิธีบายศรีสู่ขวัญ ตัวอย่างต่อไปนี้เป็นบทสู่ขวัญดงเป้ง (ดงเงิน ดงทอง)

กรี กรี สัตติพระพร	อันล้ำเลิศ
ฝ้ายแก้วเกิดเมืองสวรรค์	พันกันตะแกงถึง
เลือกแก้วไขห่อล้ำเซ็น	เป็นเส้นยาวถึงแหล่
เส้นแกงแกงดอนสุกมาลัย	ชื่อว่าจินตาทารกอกไว้
ให้แกโลกเป็นมงคล	ว่าเรืดยุบซอก ¹

การจัดแบ่งประเภทร้อยกรองอีสานตามแบบของพิพิธ มลิวัดย์ และรัช
บุณโยทก ให้คำอธิบายยาวเหยียดไว้เช่นเดียวกับที่โลกกล่าวมาแล้ว ส่วนโคลงสารนั้น
มีลักษณะเช่นเดียวกับกลอนอ่าน และบังคับเอกโท เหมือนโคลงห้า โคลงเจ็ด จึงไม่
แยกโคลงและกลอนออกจากกัน แต่เรียกรวมกันว่า "โคลงสาร"

๑ ผู้วิจัยเลือกศึกษาตามแบบของพิพิธ มลิวัดย์ "ดะรัช บุนโยทก จึงเลือก
วรรณกรรมร้อยกรองประเภทโคลงสารมาศึกษารวม 15 เรื่อง เพราะเห็นว่าเป็น
คำประพันธ์ที่ใช้แพร่หลายมากที่สุด

รูปแบบคำประพันธ์ในวรรณกรรมร้อยกรองอีสานที่น่าสนใจ

วรรณกรรมร้อยกรองทั้ง 15 เรื่องที่น่าสนใจ มีรูปแบบคำประพันธ์แบบกลอน
อ่านหรือโคลงสาร ซึ่งเป็นที่นิยมมากที่สุดในการแต่งวรรณกรรมอีสาน ข้อบังคับเป็นทำนอง

¹รากกริก อนันทราวัณ บทสุกขวัญวังแก้วเลย การวิจัยเชิงกตินวิทยา

เกี่ยวกับโคลงวิษุมาลี จึงมีผู้เรียกว่า "โคลงวิษุมาลี" มีแบบแผนดังต่อไปนี้¹

1 กณะ บทหนึ่งมี 2 บรรทัด บรรทัดหนึ่งเรียกว่า "บาทหนึ่ง"
บาทหนึ่งมี 2 วรรก แบ่งเป็นวรรกหน้า 3 กวา วรรกหลัง 4 กวา รวม 7 กวา
ดังตัวอย่างและแผนผัง

แผนผังแสดงกณะ

๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	บาทหนึ่ง	} บทหนึ่ง
๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	บาทหนึ่ง	

ตัวอย่าง

มีค่าวน้ำ	กันดูเมืองหลัง
ยังแถมอุณเฑาะพระ	อยู่โองเลียงน้อง
	อุณทิ้ง หน้า 42

2 ลักษณะบท แบ่งเป็นบทเอก และบทโท บทเอกกาหนดเสียงเอกหน้าใน
บาทแรก ในคำที่ 2 วรรกหน้า ส่วนบทโท กำหนดให้มีเสียงโทในคำที่ 3 วรรกหน้า
ของบาทแรก

ความนิยมในการแต่งโคลงสาร หรือกลอนอ่านมี 2 แบบ คือ แต่งแบบบทกวีและ
บทเคี้ยว ถ้าแต่งบทกวีนิยมแต่งบทเอกก่อน แล้วสลับด้วยบทโท ไปจนจบเรื่อง หากเป็น
บทเคี้ยว นิยมแต่งเฉพาะบทโทเป็นต้น

แผนผังลักษณะบท

๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	} บทเอก
๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	
๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	} บทโท
๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	

¹จิตร มลิวัลย์ "โคลงสาร" ใน อุณทิ้ง หน้า ก - ข

ตัวอย่าง

มวณมีพรอม	ทัพวาระวังเวียง
สองเส้งยมหลาน	แกนคนแฝงร้าง
บาสสท้าว	แถลงเสียงกลอยกล่าว
กะนิงฮอฐ	กลืนกางกำดรวล
	ดูสา-บารส ฉานที่ 130

3 เอา-โท บทเอกมีเอก 3 คำแทน โท 2 คำแทน บทโทมี เอก และโท อย่างละ 3 คำแทน และให้มี "กำเสริม" หน้าวรรกโคทุกวรรก วรรกละ 2 - 4 คำ และอาจมี "กำสร้อย" ท้ายวรรกหลังโคทุกวรรก วรรกละ 2 คำ ทั้งแผนผังและตัวอย่าง

แผนผังโคลงสารสมบุรณ์แบบ

(กำเสริม)		(กำสร้อย)																	
<table border="0"> <tr><td>o o</td><td>o o o</td></tr> <tr><td>o o</td><td>o o o</td></tr> <tr><td>o o</td><td>o o o</td></tr> <tr><td>o o o</td><td>o o o</td></tr> </table>	o o	o o o	o o	o o o	o o	o o o	o o o	o o o		<table border="0"> <tr><td>o o o o</td><td>o o</td></tr> <tr><td>o o o o</td><td>o o</td></tr> <tr><td>o o o o</td><td>o o</td></tr> <tr><td>o o o o</td><td>o o</td></tr> </table>	o o o o	o o	o o o o	o o	o o o o	o o	o o o o	o o	} บทเอก } บทโท
o o	o o o																		
o o	o o o																		
o o	o o o																		
o o o	o o o																		
o o o o	o o																		
o o o o	o o																		
o o o o	o o																		
o o o o	o o																		

ตัวอย่าง

ท้าว	คืออยากได้	เมียมิงมาชม	มากแล้ว
บาก็	คือเทียบคำ	ใส่หอดีฟ้า	
เจื่องก็	วันทาไหว้	ผีแฉนคนพอ	
ขอแก้	พระท้าวช้อย	หลังช้อยช้อยชู	แฉตอน
		ท้าวเฝ้าเจ้าเมือง	หน้า 17

การใช้กำเสริมในวรรณกรรมที่นำมากศึกษา ส่วนมากจะปี 2 คำ เช่น พังเยอ โอนอ พังยีน บัคน ถ้ามีมากกว่า 2 คำ มักจะเพิ่มเป็นจำนวนคู่ เป็นคั่นว่า บัคนเฝ้าจัก โอนอสาวเอย อันหนึ่งนามเมื่อ

ส่วนคำสร้อยปรากฏทั้ง 2 คำและ 3 คำ ตัวอย่างเช่น แทนอ เจ้าเฮย
แดทอน บักคาย บ่อยาแล้ว อีฟี่เฮย

4 สัมผัส (ก่ากายหรือคำฟัก) มีทั้งสัมผัสนอก และสัมผัสใน แต่ไม่บังคับ จะมี
หรือไม่ก็ได้ แบ่งสัมผัสเป็น 2 ชนิด คือ

4.1 สัมผัสนอก กำหนดให้คำสุดท้ายของวรรคที่ 2 บาทแรก สัมผัสกับคำที่
1 - 2 - 3 ของวรรคแรก บาทที่ 2 และคำสุดท้ายของวรรคแรกบาทที่ 2 สัมผัสกับคำ
ที่ 2 วรรคที่ 2 ในบาทเดียวกัน ดังตัวอย่าง

ฝูงชา	มีเครื่องพร้อม	ทุกแห่งบรรณาการ
	ตานบุญฮาน	เบิกบายศรีเจ้า
		พระเชตพน หน้า 15

4.2 สัมผัสใน นิยมใช้สัมผัสภายในวรรคเดียวกัน มักใช้สัมผัสอักษร เช่น

หลังเห็น	தாக ๆ น้ำ	โตนถากเค็ง ๆ	พุ่นเยอ
	ฟองฟากฟุ้ง	ถี่กันเสียงสนั่น	พุ่นเค
		นางฉมหอม	หน้า 27

สัมผัสในอีกลักษณะหนึ่ง เป็นสัมผัสในพยางค์ หรือ "สัมผัสเพกาเวะ" คือให้คำที่ 2
สัมผัสกับคำที่ 4 ในวรรคท้ายของบาทที่ 1 และบาทที่ 2 กที่สัมผัสจะต้องเป็นอักษรและ
สระเดียวกัน แต่ต่างระดับเสียงวรรณยุกต์ ซึ่งแต่งไต่ยาก แก่ถือว่าเป็นสัมผัสที่ไพเราะมาก
เป็นแนวนิยมอย่างหนึ่งในการแต่งร้อยกรองอีสาน มักใช้แก่งบทเดินกง ที่พรรณาสภาพป่าเขา
ธารน้ำ ผอกล้อลงกับอารมณ์กวี วรรณกรรมหลาย ๆ เรื่อง มีลักษณะการพรรณนาเช่นนี้
ซ้ำกันอยู่เสมอ

ตัวอย่าง

หลังคอกไม้	ก้าน <u>ทองอินทร์ทอง</u>
บาก็ ปีนคีนาย	สาว <u>ซอนชมซอน</u>
สะใจใจเจ้า	เก็น <u>เกียวกั้นเกียว</u>
ข้ามขอบคาว	ไป <u>หน้านางหงา</u>
พียงิน สุกกาเกา	งอย <u>คอนฮ้องคอน</u> พันเยอ
บางทอง ฮักฮ่วมชู	ชม <u>ถอยเกียวกอย</u>
กดอยกลมเกียว	มี <u>อไลฮ้อมไห</u>
กอดกั๋ง ร่องกลมชู	ชม <u>เหงาส่วงเหงา</u>
	สังข์กิลป์ชัย หน้า 152

รูปแบบคำประพันธ์ ประเภทกลอนอ่านหรือโกลงสารนี้ ผู้ปริวรรต อาจนำมาเรียบเรียงได้หลายลักษณะ คือเรียงลำดับบทตามแผนผังของคำประพันธ์ดังกล่าวมา หรืออาจแบ่งเป็นวรรคหน้า 5 คำ วรรคหลัง 2 คำ บางท่านก็ไม่แยกคำเสริม คำสร้อยออกจากจำนวนคำตามกำหนดในขณะ แต่ได้ปนรวมกับวรรคหน้า หรือวรรคท้าย

ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีการยกข้อความประกอบการวิเคราะห์ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะยึดการเรียงลำดับบทตามต้นฉบับอักษรไทยปัจจุบันเป็นสำคัญ เพื่อให้ตรงตามความประสงค์ของผู้ปริวรรตบทหรือกรองฉบับที่นำมาศึกษาและตรงตามต้นฉบับ โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบใด ๆ

วรรณกรรมร้อยกรองอีสานที่นำมาศึกษา

1 วรรณกรรมตำนาน และประวัติศาสตร์

1.1 ท้าวเฒ่า – บาเจื่อง

ความเป็นมาของต้นฉบับ วรรณกรรมเรื่อง ท้าวเฒ่า – บาเจื่อง ฉบับที่นำมาศึกษา เป็นฉบับอักษรไทยปัจจุบัน อนุพล ไชยสินธุ์ และทองสุข จารุเมธีชน ปริวรรตจากใบลาน ซึ่งจารด้วยอักขระไทยน้อย เป็นหนังสือ "เจื่อง" ฉบับกำกลอน ได้มาจาก

พระครูพิศาลสิกขกร เจ้าคณะอำเภอท่าลี่ วัดโพธิ์ศรี อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย
จัดพิมพ์เป็นเอกสารจัดสำเนา เผยแพร่ในนามภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูเลย
เมื่อปี พ.ศ.2523 จำนวน 93 หน้า

กล่าวได้ว่า เรื่องท้าวผี – บาเจือง เป็นฉบับย่อของเรื่อง "ท้าวสูงหรือ
เจือง" มหากาพย์สุดกวีรักมิตรแห่งอาณาจักรเงินยาง ราว พ.ศ.1650 – 1700
ซึ่งแต่งเป็นโคลงกลอนแบบล้านช้าง ราวห้าพันบาท ส่วนภาษาที่ใช้เป็นภาษาคาวและ
ไทยลื้อ มหาสิลา วีรวงศ์ ปรีวรกรชำระเป็นภาษาไทยปัจจุบัน สงเคราะห์พระมหาวีรวงศ์
สังฆนายก จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศาสนสิริก (ชิต
เส็น เสน) พระครูวิโรจน์ (นุตรโร รอด) และฉายาเก็จภพ พระมหาภักดิ์
ธรรมาโธ กับพระอาจารย์เตารุ ภูคคีโธ ที่จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 10 –
16 เมษายน 2486 จำนวน 395 หน้า

กับฉบับเรื่องท้าวสูงหรือเจือง ไม่แพร่หลายนัก ทั้งที่ตำนานเรื่องนี้เป็นที่รู้จัก
กว้างขวางในกลุ่มชนภาคพายัพ อีสาน และหลวงพระบาง¹ คำบางเอน ๆ เช่น
ตำนานสิงหนวัติ कुमार ตำนานเมืองเงินยาง ล้วนกล่าวถึงวีรกรรมยิ่งใหญ่ของท้าวสูง
หรือเจืองทั้งสิ้น แต่ปรากฏรายละเอียดแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น มหาสิลา วีรวงศ์²
สันนิษฐานว่า เป็นเพราะมีอาจารย์ผู้เกรงครัดในศาสนา ห้ามเขียนเรื่องนี้ลงบนใบลาน
แต่ได้เขียนใส่ตัวไม้ไผ่ได้ และห้ามอ่านผู้กันฟัง ในงานบุญต่าง ๆ อ้างว่าเป็นเรื่องของ
กบฏนอกราชอาณาจักร การพรรณนาการสู้รบเหล่า และลักษณะชาติ มีชื่อเรื่องของ
พระโณนสีตว์ กับฉบับจึงปรากฏน้อย เพื่อเทียบกับวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ

¹พระยาอนุমানราชชน ท้าวสูงหรือเจือง หน้ากานำ

²มหาสิลา วีรวงศ์ "ความเห็นของบุญวาระ" ใน ท้าวสูงหรือเจือง

นอกจากต้นฉบับที่นำมาศึกษา เมื่อเทียบกับวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ มหาสิลา วีระวงส์แล้วยังพบต้นฉบับ ท้าวสูงหรือเจือง จากวัดบ้านนาทม อำเภอมือง จังหวัดสกลนคร เก็บรักษาไว้ที่ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม ยังมีใบบัวรดชำระ

ส่วนต้นฉบับร้อยแก้ว พบ 3 ฉบับ ใช้ชื่อ "นิสัยบาเจือง" เช่นเดียวกัน ฉบับอักษรตัวธรรม แต่งโดยพุทธโฆษาจารย์ เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ อีกสองฉบับ เก็บรักษาไว้ที่ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เนื้อเรื่องท้าวอี้ - บาเจืองฉบับที่นำมาศึกษา พระยาจอมธรรม เจ้าเมืองนาคองในชมพูทวีป ประราธนาจะไ้พระโอรส จึงขอให้ช่าง (เผ้า) นำชากวายไปถวายพระยาแฉน เจ้าผู้กุมารไ้เสวยชากวายนั้น จึงต้องลงมาเกิด เป็นโอรสพระยาจอมธรรมพร้อมด้วยนางฟ้า 4 นาง และไพร่พลอีกจำนวนหนึ่ง

เมื่อท้าวอี้หรือเจืองมีพระชนมายุ 7 พรรษา พระบริภาษวรรคท้าวอี้ครอบครองเมืองแทน ต่อมาเมื่อถึงวัยอันสมควร ท้าวอี้ส่งสารไปสู่นางง่อม มาอภิเษกเป็นมเหสี เสด็จมีเหตุการณ์ต่างเมืองเงินยาง ทำให้ท้าวอี้มีโอกาสแสดงวีรกรรมสู้รบช่วยเหลือเมืองเงินยาง ใ้รอกพันภัยจากพวกแคว และพระยาฟ้าฮ่วนไ้ จึงไ้ครองเมืองแควปะกัน เมืองเงินยาง และเมืองเชียงเขย ไ้มเหสีจากเมืองต่างๆ รวมสามนาง คือ นางอ้วนคำ อามกา และนางกำหยาก หลังจากนั้นจึงไ้อภิเษกกับนางง่อม และมีโอรสชื่อ ท้าวสูง (น้อย)

สถานการณ์ว่่ากัฏ์ ที่ส่งผลให้ท้าวอี้หมดอายุ จะต้องกลับคืนเมืองแฉน พร้อมมเหสีและไพร่พล ก็คือ พระยาฟ้าฮ่วนอุปถัมภ์ลูกหลานเมืองแควปะกันไว้ ท้าวอี้ต้องการไ้ตัวบุคคลเหล่านั้น จึงเกิดขัดแย้งกับพระยาฟ้าฮ่วน พระยาฟ้าฮ่วนชักชวนพวกแฉนมาช่วยรบ ท้าวอี้หรือเจืองออกสู้รบร่วมกับท้าวสูง และตั้งเฝ้าให้ท้าวสูงครองเมืองเชียงเกื้อ เมื่อหมดอายุแล้ว วิญญาณท้าวอี้ล่องลอยไปรับมเหสีทั้งสี่ และไพร่พล เข้าไ้เมืองผืนแมน ผีคาทอก เมืองแฉนล่อ แฉนไ้ไ้รับความไ้ว่คร้อนมาก พระอินทร์จึงไ้เวสสุวรรณเทวบุตร มาห้ามปราบ เชิญท้าวอี้ขึ้นสู่สวรรค์ ท้าวอี้ไ้ไ้เป็นพระยาบรมมหารัฏ์ที่เมืองจาคุม พร้อมมเหสีทั้งสี่

ส่วนท้าวสูง เสด็จราชย์อยู่เมืองเชียงเกื้อ แฉนอาาเขตครอบครองถึงเมืองเงินยาง ยวน เวียงราย เวียงสูง นครโลก ขาว เขียงทอน เขียงสม พิษณุโลก และปางตลอดจนสามารถรวมเมืองแควปะกัน และเมืองของพระยาฟ้าฮ่วนไว้ไ้ไ้ก่กัฏ์

คุณค่าของเรื่อง เรื่องท้าวหยี่-มาเจื่อง มีเนื้อหากล่าวถึงวีรกรรมชาวไทย-ลาว ในช่วงปี พ.ศ.1600 และความสัมพันธ์ของอาณาจักรต่าง ๆ ในสมัยนั้น จึงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณคดี ในแง่สภาพสังคม และกลุ่มชนชาติไทย ก่อนสมัยกรุงสุโขทัย คำวนภาษาก็อยู่ในเขตไฟพะราละ งกงาม มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ ผู้วิจัยจึงเลือกมาศึกษา

ส่วนเรื่องท้าวสูงหรือเจื่อง ฉบับสมบูรณ์ ที่มหาสิลา วีรวงศปริวรรตชำระนั้น มีเนื้อหารายละเอียดมากกว่าเรื่องท้าวหยี่-มาเจื่อง คำวนภาษาเก่ามาก สมควรที่ผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมท้องถิ่นและประวัติศาสตร์ จะไ้ร่วมมือกันศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียด ในโอกาสต่อไป

1.2 ขุนทิง

ความเป็นมาของต้นฉบับ ต้นฉบับเรื่องขุนทิงเป็นใบลาน จารด้วยอักษรไทยน้อย ใ้จากวัดชัยภูมิวนาราม จังหวัดชัยภูมิ ผู้เขียนรื่อกือ พระสมณเฑศวรภักดิ์ แห่งกรุงศรี-รัตนาคนหุต คณะกรรมการฟื้นฟูวรรณคดีไทยอีสาน เห็นว่ามีคุณค่า จึงมอบให้นายพิทุรมวิวัลย์ ป.จ.9 เป็นผู้ปริวรรตชำระเป็นภาษาไทยปัจจุบัน โดยตรวจทานกับต้นฉบับที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ และวัดพิภพไผ่แพร่ โดยคณะกรรมการฟื้นฟูวรรณคดีไทยอีสาน พิมพ์ที่โรงพิมพ์ประยูรวงศ์ เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ.2511 จำนวน 256 หน้า

เนื้อเรื่อง เป็นตำนานเมืองศรีรัตนาคนหุต กล่าวถึงขุนเทืองมอม - บ้านเมืองให้นางบุตทิมเห่ปกรรอง ตนเองออกประพาสป่า และใจพบนางแอไก ลูกสาวพญานาค เกิดรักใคร่ใ้ได้ยตามกันไปอยู่เมืองบาดาลถึงสองปี นางแอไกออกไปเล่นน้ำ และสนู้กับนาคตัวผู้ เพื่อให้พ้นกฏเมืองมนุษย์ ขุนเทืองแวนดู จึงคิดกลดบเมืองของตน นางแอไกก็ยินยอม และไ้มอบลูกซึ่งยังไม่ครบกำหนดคลอดกว่าสิบสองคึ่ง ใ้ขุนเทืองนำไปเลี้ยงที่เมืองมนุษย์ นางบุตทิมไม่ยินใ้รับเลี้ยงเนะใ้ห้ตั้งเด็กเสีย กุมารน้อยนาม "ขุนทิง" จึงเติบโตมาจากการเลี้ยงดูของเหวคาและสัศวป่า ภายหลังขุนเทืองรับลูกทิงกลับไปเลี้ยงอีก ขุนทิงเดินทางไปเยี่ยมแม่ที่เมืองบาดาล และไ้ของวิเศษป้องกันตน มี หมอวิเศษ ขอกำ และกางง้าว

ขณะเดินทางขอคำติคอยู่ภายในบริเวณทุ่งกว้าง ขุนทิงจิงหยุดพัก แล้วนาคมาเนรมิตเมืองให้ ใ้ชื่อว่าเมืองศรีสัตนาคนหุต ขุนทิงจิมมีเหลือที่เลิกจากหม้อวิเศษสองคน เมื่อขุนทิงประพาสน้ำ นางชนะผู้ว่าลีกลาติไ้ว่าเกยเป็นเื่ออยู่กันมา ไ้ทำเสน่ห์ให้ขุนทิงรัก อยู่กันด้วยกันจนปี่ลูกชื่อ ท้าวอากา ขุนทิงพาลูกกลับเมือง พร้อมผลไม้วิเศษ แก้วโรกัยไข้เจ็บไปแจกประชาชน กรันกรบแปดเคื่อนก็นำขบวนมารับนางชนะนี้ เื่ออุยสุณัชเคินฉานขบวน นางชนะนี้ตกใจกลัว จึงหนีไปอยู่ป่าตามเดิม ผลไม้วิเศษช่วยให้ขุนทิงมีอายุยืนยาวนับพันปี เมื่อนางชนะนี้ตาย ขุนทิงจึงสิ้นอายุ ท้าวอากากรวบรวมครอบครัวบ้านเมืองสืบต่อมา

คุณค่าของเรื่อง เนื้อเรื่องขุนทิง แสดงความเป็นมาของการสร้างกรุงศรีสัตนาคนหุต และความเชื่อเรื่อง นาคทำให้ฝนตกตามฤดูกาล จึงมีคุณค่าด้านตำนาน และประวัติศาสตร์

ในค่านวรรณกรรม ฉันทลักษณ์ "โคลงสาร" ที่ใช้แต่งเรื่องขุนทิงเข้าระบบบทเอก-บทโท เรียงกันเป็นระเบียบ มีความไพเราะ เลือกลี้อด้วยคำประณีต นับเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าและมูรณยิ่งเรื่องหนึ่ง

1.3 ผาแดง-นางไอ่

ความเป็นมาของต้นฉบับ ต้นฉบับอักษรไทยปัจจุบันเรื่องผาแดง-นางไอ่ฉบับที่น่ามาศึกษา พระอริยานุวัตร เขมจารี ป.๒.5 ศิลปศาสตร์ คุปฏินัฒติภักคิมศักดิ์ ปรึวรรตจากโบลาน จารก้วยอักษรไทยน้อย ไม่ปรากฏผู้แต่ง เวลาที่แต่ง และที่มาแน่ชัด ภาควิชาภาษาไทย และภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนกริทรวิโรฒ มหาสารคาม จักพิมพ์เผยแพร่ พิมพ์ที่จันทรทัตการพิมพ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ พ.ศ.2524 จำนวน 103 หน้า

เนื้อเรื่อง พระยาขอมผู้ครองเมืองเอกรัตนากร มีมเหสีชื่อนางจันทิ ลูกสาวชื่อไอ้คำ เมื่อนางไอ้คำเจริญวัยขึ้นก็มีความงามเป็นที่เลื่องลือ ท้าวผาแดงแห่งเมืองผาไทง ไ้ยินกิติศัพท์ จึงลี้กลองส่งเครื่องบรรณาการมาให้นางไอ้คำ และได้เสกกัน

พระยาขอมรักงานบุญบั้งไฟ บละมีใบบอกไปถึงหัวเมืองต่าง ๆ ที่เป็นญาติกัน เช่น เมืองศรีแก้ว เขียงเหียน พ้าแกด และเมืองหงส์ มาร่วมงานท้าวผาแดง ซึ่งไม่ไ้รับใบบอก ก็ทำบั้งไฟมาร่วมสนุกด้วย ในงานนี้พระยาขอมทำพนันแข่งบั้งไฟกับเมืองต่าง ๆ

โดยเอาเมือง ทรัพย์สิน และนางไอ่คำเป็นเกิมนั้น เพื่อบั้งไฟของพระยาขอมกับท้าวผาแดง ไม่ขึ้น แต่ของเมืองอื่น ๆ ขึ้นสูง พระยาขอมก็เลยกล่าวถึงข้อตกลงที่กล่าวไว้ สร้างความ ผิดใจให้แก่หัวเมืองต่าง ๆ ที่มาร่วมงาน พวกกันกลับกันบ้านเมืองของตน

ในงานบุญบั้งไฟ พระยานากซ่องก็จากหนองกระแด่ ขึ้นมาชมการจุด บั้งไฟ และปลอมเป็นกระรอกเผือก ลอบชมนางไอ่คำ จึงถูกพรานยิงตายก่อนตาย ก็ถึง อธิษฐานให้คนเลวเนื้อคนไปกินไม่รู้จักสิ้น ผลการกระทำครั้งนี้ กองทัพนาจึงยกมาทำลายล้าง เมืองขอม เป็นเหตุให้เมืองล่ม กลายเป็นหนองน้ำกว้างใหญ่ นางไอ่และผู้คนที่ยืนเนื้อ กระรอกเผือกล้มตายหมดสิ้น ส่วนผาแดงตรอมใจตาย เกิดเป็นผีตามไปรบกับพระยานาค จนพระอินทร์ต้องมาห้ามศึก

คุณค่าของเรื่อง เรื่องผาแดง-นางไอ่ มีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์ กล่าวถึง ตำนานสถานที่ เช่น หนองหาน จังหวัดสกลนคร และเมืองโบราณในละแวกใกล้เคียง เป็นท้าว เมืองเชียงเหียน ในเขตจังหวัดมหาสารคาม เมืองฟ้าแดด-สงยาง ในเขต จังหวัดกาฬสินธุ์ และเมืองหงส์ ในจังหวัดร้อยเอ็ด ตลอดจนประเพณีบุญบั้งไฟของชาวอีสาน

คุณค่าด้านวรรณกรรม ผาแดง-นางไอ่ ฉบับนี้มีจำนวนภาษาที่ไพเราะ ไขความเชิงเปรียบเทียบหลายลักษณะ การเลือกใช้ถ้อยคำมีความหมายลึกซึ้ง

1.4 ฟ้าแดด-สงยาง

ความเป็นมาของฉบับ วรรณกรรมเรื่องฟ้าแดด-สงยาง ฉบับโบราณ จารกยอักษรไทยน้อย มีจำนวน 100 กว่าใบ อยู่รวมอยู่กับโบราณ เรื่องพญาคันคาก วารย์ (อาจารย์) สีน ธรรมอักษร บ้านสองนางโย จังหวัดมหาสารคาม ได้นำมามอบให้ พระอริยานุวัตร เขมจารี ปรีวรกรชำระ จัดพิมพ์เป็นวรรณคดีในงานทำบุญครบ 100 วัน นางเหรียญ นาชัยเวียง ๓ วัดมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2514 จำนวน 136 หน้า

การจัดพิมพ์ ไม่ได้เรียบเรียงตามฉันทลักษณ์ แต่พิมพ์เป็นวรรคต่อเนื่องกันไป ท้ายเล่มจัดอภิธานศัพท์ และย่อเรื่องตำนานฟ้าแดด-สงยาง ประกอบคำสันนิษฐานไว้ด้วย

เนื้อเรื่อง กล่าวถึงการสงครามระหว่างเมืองฟ้าแดด สงยาง กับเมือง
เข็ญโตม ซึ่งมีสาเหตุจาก พระยาจันทราชกษัตริย์เมืองเข็ญโตมไปล่าเนื้อ แล้ว
ติดตามกวางทองซึ่งเป็นพระอินทร์แปลงมา จนผิดหลงไปพบเมืองฟ้าแดด และลักลอบ
ได้เสียกับนางฟ้าหยาด ธิศาเจ้าเมืองฟ้าแดด สงยาง จนนางตั้งครรภ์ พระยาจันทราช
จึงกลับเมืองเพื่อส่งขุนนางมาสู้ออ พระยาฟ้าแดดเห็นกระทำผิดประเพณี ไม่ยินยอมยก
นางให้ การสงครามจึงเกิดขึ้น พระยาจันทราชพาทัพเข้า เผาชีวิต ส่วนนางฟ้าหยาด
เศร้าโศกจนเสียชีวิตตามสามี

หลังจากนั้น 6 ปี พระยาธรรมกษัตริย์เมืองโสม ยกกองทัพพร้อมกับพวกเมือง
ม่าน กุลา แกว ลือ เขมร มาตีเมืองฟ้าแดด เพื่อแก้แค้นแทนที่ร้าย พระยาฟ้าแดด
ยอมแพ้ และส่งช่วยไว้แก่เมืองเข็ญโตมนับแต่นั้นมา

คุณค่าของเรื่อง การนำเรื่องราวตำนาน มารดยกรองเป็นวรรณกรรม ทำให้
เรื่องฟ้าแดด - สงยาง มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ แะงลงงานในแง่วรรณศิลป์ด้วย
เช่น มีการแทรกบทกวี ตามบทบาทตัวละคร มีการเล่นสัมผัส เลือกใช้ถ้อยคำ
แสดงอารมณ์และความรู้สึกได้เหมาะสม

ค่าประวัติศาสตร์ สันนิษฐานกันว่า เมืองโบราณฟ้าแดด - สงยาง
มีอยู่จริง เห็นได้จากซากเมืองโบราณขนาดใหญ่ ภายในเมืองมีภาพระสุรูป และวิหาร
มากมาย เชนเครื่องปั้นดินเผาที่พบบนผิวดิน มีทั้งรูปใบสมัยทวารวดีจนถึงลพบุรี และ
มีเสมาหินมากมายหลายชนิด นับเป็นแหล่งเสมาหิน ที่สำคัญที่สุด ในภาคตะวันออกเฉียง
เหนือ¹ เสมาเหล่านี้ปะปนอยู่กับเศษอิฐ ติล รูปที่ปรากฏบนใบเสมา มีทั้ง
พุทธประวัติ ละครฉากต่าง ๆ กว๊ยเหตุที่มีหินรูปใบเสมามาก จึงเรียกชื่อว่า บ้านเสมา
อยู่ในเขตอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ในปัจจุบัน

¹ ตรีศักดิ์ วลธิโลกม "เสมาอีสาน" เมืองโบราณ 1:2 หน้า 98 - 99
มกราคม - มีนาคม 2518

2 วรรณกรรมนิทาน

2.1 สังข์ศิลป์ชัย

ความเป็นมาของต้นฉบับ ต้นฉบับเรื่อง สังข์ศิลป์ชัย ที่นำมาศึกษา เก็บเป็นใบลาน จารด้วยอักษรไทยน้อย จำนวนลาน 367 ใบ หรือ 734 หน้าลาน เป็นของนางบังอร ภูริทัศน์ ถนนศรีณรงค์ อำเภอเมืองอุบล จังหวัดอุบลราชธานี

อาจารย์ปรีชา พันธ์ทอง อดีตพระภิกษุธรรมโสภณ ปรีชา ป.ธ.9 ได้นำมาปริวรรตชำระ เป็นภาษาไทยปัจจุบัน โดยตรวจสอบกับฉบับนครเวียงจันทน์ และฉบับของวัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร เริ่มปริวรรตตั้งแต่วันที่ 26 เมษายน 2502 ถึงวันที่ 31 พฤษภาคม 2502 และตรวจชำระอีกครั้งหนึ่ง เมื่อปี พ.ศ.2521 และจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ เนื่องในโอกาสตั้งเมืองอุบลราชธานี ครบ 200 ปี ใน พ.ศ.2523 เพราะเห็นว่าเจ้าเมืองหนองบัว เป็นผู้แต่งเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ผู้ตั้งเมืองอุบลราชธานีก็อพยพมาจากหนองบัว และชื่อเมืองอุบลราชธานี ก็มีความหมายถึงดอกบัว จึงน่าจะสัมพันธ์กัน และเป็นสัญลักษณ์ส่วนหนึ่งได้

ฉบับอักษรไทยปัจจุบันที่นำมาศึกษา พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศิริธรรม ปีพิมพ์จำหน่าย พ.ศ.2524 จำนวน 440 หน้า

เรื่องผู้แต่ง และวันเวลาที่แต่งนั้น ไม่อาจชี้ชัดลงไปได้ หลักฐานที่ปรากฏในเนื้อความ คือ

อาทิจ	ระจวนแจ้ง	เกื้อนสามสัตะพีส
	อุลลฐูปเน้อ	เนาอ้อยชอบบาม
เมื่อนั้น	ปางกำลั่ม	กะนิงกรรมทงมาก
เห็นดูง	ผาตยอกแก้ว	เพียวไซ้ชาติพระองค์

สังข์ศิลป์ชัย หน้า 2

เมื่อกล่าวถึงกล่าว สรุปได้ว่า ผู้แต่งชื่อบางคำ แต่งขึ้นเมื่อวันอาทิตย์
 เดือนสาม ปีฉลู ไม่ปรากฏศักราช รัชช ปุณโณทก¹ สันนิษฐานว่า ถ้านับตามคติ
 ทางวิชาโหราศาสตร์ อาจตรงกับศักราช 1027 ซึ่งตรงกับพุทธศักราช 2208 แต่
 จารุมุตร เรื่องสุวรรณ² เห็นว่ายุคสมัยที่แต่งเรื่องนี้ น่าจะอยู่ก่อน น.ศ.2070 ซึ่ง
 เป็นปีที่พระโพธิสารราชเจ้า มีพระราชอาชญาได้ยกเลิกนับถัดปีเก่า อยู่ในบันทึก 3
 (ดูบันทึก) ว่า

เพื่อเป็น คำกวนเขม โซโฆะรัตตองก์ ท่าวรือ
 ภูจัก วางกายภูณ ภูฮามเฮียงม้า
 สังขีลปชัย หน้า 12

เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่จารุมุตร เรื่องสุวรรณ อ้างถึงถึงคือ
 เชื่อว่า สังขีลปชัย มาจากปัญธุสาตก เช่นเดียวกับเรื่องกาทะเกษ วรรณกรรม
 ทั้งสองเรื่องมีจักรแต่งขึ้น ราวปี พ.ศ.2063 – 2070 ในรัชสมัยพระโพธิสารราชเจ้า
 ซึ่งเป็นช่วงที่มีความสัมพันธ์กับเขมรในมากที่สุด อาจแต่งเป็นจำนวนร้อยแก้ว ใช้ฉันท
 ศาสตร์ก่อน ต่อมาจึงแต่งเป็นจำนวนร้อยกรอง จำนวนภาษาจึงไปเก่าเท่าจำนวนเดิม
 อย่างไรก็ตาม ยังไม่เป็นที่ยุติในเรื่องเวลาแต่ง ส่วนที่มาของเรื่องทีเชื่อ
 ว่าจะมาจากปัญธุสาตกนั้น ประทอง เจริญวิกรม³ ตั้งข้อสังเกตไว้ดังต่อไปนี้

1 ท้าวปรางก้า ได้เรื่องนี้จากปัญธุสาตกฉบับอื่น เพราะปัญธุสาตกที่
 หลุยส์ พิเน็ทรวบรวมไว้ มีเพียงซากเรื่องอุศราข ชื่อเหมือนบิดาของสังขีลปชัย
 ไม่สามารถค้นหาต้นฉบับได้

¹ รัชช ปุณโณทก วรรณกรรมอีสาน หน้า 460

² จารุมุตร เรื่องสุวรรณ "คำนิยม" ใน สังขีลปชัย

³ ประทอง เจริญวิกรม วรรณกรรมอีสาน: สังขีลปชัย หน้า 26

2 ผู้แตงน่านิทานพื้นบ้าน มาแต่งเขียนแบบชาตก เพื่อให้กันนิยม หรือไม่ก็บันทึกตามที่เอยเจ้าสืบทอดกันมาแต่เดิม

เนื้อเรื่อง โกรงเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เป็นเรื่องราวการผจญภัยของตัวละครเอกที่ต้องพลัดพรากจากบ้านเมือง ในบั้นปลายได้กลับกันสู่บ้านเมืองเดิม แก่นเรื่องแต่งการพลัดพรากและการผจญภัย แทรกแนวคิดหักทรรพมาหรับผู้มีอำนาจ ให้ปกครองบ้านเมืองเพื่อความสงบสุขของประชาชน

เนื้อเรื่องกล่าวถึง นางสุนทรดา ธนินธราของท้าวฤทธราช กษัตริย์เมืองปัญจาล ถูกยักษ์ลักพาตัวไป ท้าวฤทธราชจึงถือเพณิกบวช ออกเดินทางติดตาม ระหว่างการเดินทาง ไคพบวิกาทั้งเจ็ดของเกรมนูเมืองจำปา ท้าวฤทธราชลาสนวช ถกเษกนางทั้งเจ็ดเป็นมเหสี นางจันทาเทวี่มเหสีเดิม ประสูติโอรสเป็นราชสีห์ ชื่อท้าวสีโห มเหสีองค์ที่แปดประสูติโอรสเป็นสังข์ และมณูญย์ช่อสินไชหรือมณูญและกบป ที่สาวทั้งหก กลับแกล้งมูยง ให้พระเจ้าฤทธราช เนรเทศบองสุกทอง ท้าวสีโหไค้กคตาศินไชไปด้วย

เมื่อโอรสของมเหสีทั้งหกเกิดโคขึ้น พระบิภาครัสไซให้ไปติดตามนางสุนทรดา ทั้งหก หลอกลงบ้าวสีโหและสินไชให้รวมมือ สินไชรบชนะยักษ์ และเล่นคกาชนะท้าววรณนาก สามารถนำนางสุนทรดา และธิดาชื่อสุกาจันท์กลับกันมาได้ ระหว่างเดินทางกลับ พ้ทั้งหกทำร้ายสินไช แต่นางสุนทรดาไม่เชื่อว่าสินไชตาย จึงอธิษฐานแขวนเกรื่องแคงกายของนางไว้ คอบาท้าวฤทธราช ทรงกราบความจริงทั้งหก เนรเทศโอรสทั้งหกไปอยู่เมืองจำปา และยกเมืองให้สินไชครอบครอง

ภายหลังสินไชครองราชย์แล้ว ยักษ์และท้าววรณนากมาสู่ของนางสุนทรดา และสุกาจันท์ ไปเป็นมเหสีตามเดิม ส่วนท้าวสีโหแยกไปอยู่ป่าหิมพานต์ สินไชปกครองไพร่ฟ้า กว้ยทเทพิธราชธรรม บ้านเมืองสงบสุขตลอดมา

คุณค่าของเรื่อง คุณค่าของเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ในก้านวรรณศิลป์นับเป็นเยี่ยม มีความไพเราะตามลักษณะฉันทลักษณ์โคลงสาร หรือกลอนอ่านของวิธาน ถือเป็นแบบฉบับของกลอนลำโดยทั่วไป นิยมนำไปอ่านในงันเขื่อนก้นมากกว่าเรื่องอื่น ๆ มีการเลือกใช้คำที่ทำให้เกิดภาพ มีน้ำหนักและจังหวะงดงาม หมอลำที่เริ่มหัดลำใหม่ ๆ มักจะฝึกหัดจากเรื่องสังข์ศิลป์ชัย โยบเจาะจะตอนเกินคง มีสำนวนไพเราะมาก

ในส่วนของเนื้อหา สะท้อนให้เห็นชนบประเพณี ความเชื่อ และสภาพสังคม
อีสานในสมัยนั้น ตลอดจนลักษณะกษัตริย์ ข้าราชการบริพาร และประชาชนที่ดี

2.2 กาพระเกษ

ความเป็นมาของต้นฉบับ เรื่องกาพระเกษ เป็นที่รู้จักแพร่หลายกัน
มากพอสมควร เช่น การระเอยทละกรนอกสมัยกรุงศรีอยุธยา การระเอยทละกรนอกของ
ภาคใต้ บทเพลงกล่อมเด็กของภาคกลาง และกาพระเกษฉบับอีสาน ฉบับที่มีเนื้อเรื่อง
สัมพันธ์กันคือ การระเอย ทละกรนอกสมัยกรุงศรีอยุธยา ของภาคใต้ และกาพระเกษ
ของอีสานซึ่งถือเป็นฉบับที่มีความสมบูรณ์ที่สุด¹

ฉบับอักษรไทยปัจจุบันที่นำมาศึกษา เป็นฉบับฉีกานซึ่งพระอริยานุวัตร เหมจารี
ผู้อำนวยการศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีอีสาน วัณมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
ได้ปริวรรตจากฉบับอักษรไทยน้อย ที่ได้จากท่านเจ้าคุณกัมภีร์ธรรมมาจารย์
วัดสว่างอารมณ์ จังหวัดร้อยเอ็ด จักพิมพ์เผยแพร่ขึ้นตามโครงการค้นคว้า ฟื้นฟูวรรณคดี
อีสาน พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศิริธรรม ปีพิมพ์ พ.ศ.2519 จำนวน 480 หน้า การพิมพ์ใช้
สะกดการันต์ตามแบบอักษรไทยน้อย และไม่ไ่กว้างขวางตามลักษณะฉีกานฉีกานอ่าน
แต่พิมพ์เป็นวรรค ต่อเนื่องกันไป

วรรณกรรมอีสานส่วนใหญ่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งชัดเจนนัก บางเรื่องไม่ปรากฏชื่อ
ผู้แต่งเลย เรื่องกาพระเกษก็เช่นกัน ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับผู้แต่งและเวลาที่แต่ง
มีเพียงว่า

ผมเค็ญกูแ่งไว้ กาพระเกษกำดอน ในกรุงศรีรัตนโกสินทร์ แต่ปฐมการเก้า
องกัสมเค็ญเจ้าเชียงทองกองนัง ศักราชไท่พันหนึ่งร้อยยี่สิบเจ็ด ให้นเจ้าให้จ้อจำ นั้นท่อน

กาพระเกษ หน้า 480

ข้อความดังกล่าวบ่งบอกว่า ผู้แต่งคือ “ผมเค็ญกู” กวีชาวเป็องศรีรัตนโกสินทร์ หรือ
เวียงจันทน์ แต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าเชียงใหม่ วุฒิศักราช 1100 ตรงกับพุทธศักราช 2281

¹ดูนันท์ ศาสตราวหา การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกาพระเกษ หน้า 9 - 14

รัชช ปุณโณทก¹ สันนิษฐานว่า "สมเด็จ" น่าจะเป็นสมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ กวีชาวล้านช้าง เพราะ "สมเด็จ" เป็นตำแหน่งทางสงฆ์ ส่วน "กู" ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นองค์ใด พิจารณาจากปีที่แต่ง ตรงกับสมัยพระมหาบุญไชย เษษฐาธิราช (พระเจ้าศิริบุญสาร) แต่ยุคทองของวรรณกรรมล้านช้าง ถือกันว่าอยู่ในสมัย สมเด็จ-พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ซึ่งครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. 2176-2241 ก่อนพระเจ้าศิริบุญสาร อาจเป็นไปได้ว่า กวีมีชีวิตยืนยาวมาถึงสมัยพระเจ้าศิริบุญสาร และได้ประพันธ์เรื่องกาพะเกเฮขึ้น เวลาที่ประพันธ์ควรเป็นช่วงหลังเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เพราะมีการอ้างอิงเรื่องสังข์ศิลป์ชัยไว้ในตอนท้ายมาลีจันท

ข้อสันนิษฐานเรื่องเวลาที่แต่ง คงจะยังสรุปแน่นอนไม่ได้ว่า แต่งขึ้นก่อนหรือหลังเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เพราะทั้งสองเรื่องล้วนเป็นนิทานมุขปาฐะมาก่อน มีโอกาสที่จะอ้างอิงกันและกันได้ ลักษณะการใช้สำนวนภาษาก็ต่างกัน กาพะเกเฮใช้คำสั้น ๆ เข้าใจง่าย มีการแปลศัพท์เทียบเคียงไว้มาก ส่วนสังข์ศิลป์ชัย ใช้คำที่สูง เข้าใจได้ยากกว่า

เนื้อเรื่อง เรื่องกาพะเกเฮ มีโครงเรื่องแสดงเรื่องราวชีวิตของบุคคล กล่าวถึงพฤติกรรมของตัวเอกคือกาพะเกเฮ ตั้งแต่วัยเด็ก จนถึงบั้นปลายของชีวิต แก่นเรื่องแสดงการพลัดพราก และผจญภัย แทรกแนวคติแบบนิทานชาดก ก่อความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ และหลักธรรมของพุทธศาสนา

เนื้อเรื่อง กล่าวถึงกำเนิดของกาพะเกเฮว่า พระอินทร์อัญเชิญให้เกสธิดา - เทพบุตร จูกลงมาใช้กรรม ประสูติเป็นโอรสพระสุริวงค์กับนางกาลละ กาพะเกเฮทดลองชิมม้ามณีกาย ซึ่งเป็นม้ามณีของท้าวสุริวงค์ ม้ามณีกายจึงเหาะเหินไปถึงป่าหิมพานต์ และไปพบกับนางมาลีจันท วิกาท้าวผมนต์กับนางมาลีทอง การลักลอบได้เสียของหนุ่มสาว ทำให้ท้าวผมนต์โกรธมาก ไล่หอกยนต์ ฆ่ากาพะเกเฮกับม้ามณีกายตาย

หลังจากนั้น ภูษาช่วยชุบชีวิตให้กาพะเกเฮและม้ามณีกาย กาพะเกเฮจึงกลับไปต่อสู้นางท้าวผมนต์ และกรทบครองเมืองแทน กาพะเกเฮนางมาลีจันทก็เฝ้าถนอมกันในบ้านเมือง

¹ รัชช ปุณโณทก วรรณกรรมอีสาน หน้า 475 - 477 และ 496

ของคน ระหว่างทางเกิดพลัดพรากจากกันอีก กาทะเกนหลงใหลนางกนิรีทั้งสาม จนม้ามณีกาบ ต้องออกติดตาม เมื่อเข้าใจเรื่องราวอันนี้แล้ว กาทะเกน ม้ามณีกาบและเบเหล่ทั้งสี่ก็เดินทางต่อไป แต่ก็เกิดเหตุขึ้นอีก พระยาอุมภักดิ์ลักนางมาลิจันทน์ไป กาทะเกนต้องติดตาม ผู้รับ และปรับความเข้าใจกัน พระยาอุมภักดิ์ได้ยกธิดาให้เป็นเบเหล่ของกาทะเกนด้วย ตอนท้าย กาทะเกนจึงมีเบเหล่ถึงห้าคน และได้ครองพระราชบัลลังก์สืบต่อจากท้าวสุริวงค์

คุณค่าของเรื่อง คุณค่าของเรื่องกาทะเกนนั้น นอกจากจะเสนอความนึก เรื่องการ ชดใช้กรรมเก่า การเอาชนะความชั่วร้ายกาบก็ แล้วยังสะท้อนภาพสังคมอีสาน ในแง่มุม ต่าง ๆ เช่น ลักษณะครอบครัว ชนบวรมณเณร วัฒนธรรมท้องถิ่น ประกอบกับเลือกใช้ ถ้อยคำภาษาประณีต ตรงตามลักษณะฉันทลักษณ์ เสนอตัวละครหลากหลาย ไคร้สไฟเราะ และ ฉะภาพในจิตใจชัดเจน วรรณกรรมเรื่องนี้จึงเป็นทั้งรู้จักแพร่หลาย เทียบเท่าเรื่องดังชกิลป์ชัย

2.3 นางมณฑม

ความเป็นมาของต้นฉบับ ต้นฉบับที่อ่าน ศึกษา เป็นฉบับอักษรไทยปัจจุบัน ปรีวรรคโดย สิริวัฒน์ คำวันธา ซึ่งปรีวรรคจากใบลานของวัดสระบัว อำเภอเมืองจันทรี จังหวัดขอนแก่น ก็พิมพ์ในนามชมรมวรรณกรรมอ่าน เป็นอนุสรณ์ เนื่องในโอกาสที่ คุณนายสงวนบุรณัฐกิจ คำวันธา นายกสมาคมชาวขอนแก่น ได้รับพระราชทานปริญญามหาบัณฑิต- กิตติมศักดิ์ จาก มหาวิทยาลัยรามคำแหง เมื่อ 27 ธันวาคม 2525

เนื้อเรื่อง นางสีดา บุตรีเจ้าเมืองนครกรีก ออกเดินทางท่องเที่ยวป่า เกิดพลัดหลงกับนางสนม นางกระแสน้ำจึงกั้นน้ำในรอเท้าช้าง ทำให้ตั้งกรรภ และกลอดนุตร เป็นหญิงสองคน ชื่อนางมณฑมกับนางสุน ทั้งสองน้อยใจ ที่ถูกเพื่อน ๆ ล้อว่าเป็นลูกสัตว์ จึงรวมกันติดตามหาพ่อ พ่อช้างให้นางมณฑมกับนางสุน ไต่วงช้าง พิสูจน์ว่าจะเป็นลูกของ ตนหรือไม่ นางสุนไปสามารถไต่ได้ ถูกช้างจับกิน ส่วนนางมณฑมได้รับการเลี้ยงดูเป็น อย่างดี

ต่อมานางเขียนสาร พร้อมไส้เส้นมดลงในฉอบ เหยิงทนายหาญ ผิงผลให้ไต่อยู่กับ กับกบฏริย์หนุ่ม จนมีบุตรธิดาสองคน นางมณฑม งามมีละมุนตรिका ลักลอบหนีจากช้างเพื่อ ไปอยู่ร่วมกับมนุษย์ ช้างมีกวางเฝ้าใจ ออกเดินตามหานาง ก่อนเสียชีวิตร้างสังเวย และ

มอบนางข้างไว้ให้ระหว่างเกินทางกดับเมือง นางนมหอมถูกผีพรายทำร้าย แล้วปลอมเป็นนาง-
แทน เข้าไปเสวยดูอยู่ในเมือง

ในที่สุด สามีของนางทราบความจริง จากบุตรธิดา จึงรับนางนมหอมกลับคืนสู่
บ้านเมือง และดำเนินชีวิตโดยปกติสุข

คุณค่าของเรื่อง เรื่องนางนมหอมเป็นเรื่องราวที่รู้จักกันแพร่หลายในภาคอีสาน
แก่นเรื่องแสดงความผูกพันลึกซึ้ง ระหว่างบิดากับบุตร จึงมีคุณค่าในเชิงคติธรรมแก่ผู้อ่าน
ผู้ฟัง มีเนื้อหาชวนติดตาม และมีความสนุกสนาน ไพเราะ ในแง่วรรณศิลป์อยู่พอสมควร

2.4 อุสา-บารส (จำบัง)

ความเป็นมาของต้นฉบับ ต้นฉบับที่นำมาศึกษา เป็นฉบับพิมพ์คัดอักษรไทย
ปัจจุบัน จำนวน 690 หน้า คณะฯ ไซยสินธุ์ อาจารย์ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูเลย
ปริวรรตไว้เมื่อปี พ.ศ. 2526 ส่วนฉบับโบราณ อักษรไทยน้อย ที่ใช้ปริวรรต ได้มาจาก
อำเภอกันทรชัย จังหวัดเลย มีจำนวนโบราณทั้งสิ้น 667 แผ่น

ในใบงานที่ 665 หน้า 2 ปรากฏชื่อผู้แปล คือ สมเด็จพระเจ้าจำปา ดังความว่า

อันนี้	<u>สมเด็จพระเจ้าจำปา</u>	ขุนเพียรียบ
	แปลต่อเหลือลงจำบังไว้	ก็หากกร บ่เค

คำว่า "แปลต่อเหลือ" ไม่อาจสรุปได้ว่าเป็นการแต่ง หรือการคัดลอก หรือ
แปลถอดความจากภาษามาลี เพราะในหนังสือทุกตัวไปมีจะไร้คำว่า "แปลเป็นไทยไว้"
ในความหมายการถ่ายทอดความเป็นภาษาท้องถิ่น เช่น ภาษาลาว และใช้ "ริจนา" ใน
กรณีที่เหมาะสม แต่ง หรือประพันธ์ หรือคัดลอกจากต้นฉบับอื่น ๆ มาเป็นฉบับนั้น ๆ

นอกจากชื่อผู้แปลแล้ว ในปกหลัง (ด้านที่ 666 หน้า 1) ใ้บันทึกที่มาของต้นฉบับ
ด้วยกินสอคำ เป็นอักษรไทยน้อยว่า

อันนี้ ใบงาน วิว้ายไผสอน ไปเอามาแต่เปื่องกอนสาน เนอท่านทั้งหลายเฮย
อ้ายเชียงไผสอน เจาเฮ็ดใบหม่นหน้าหนังสือจำบังพอออกอัน เขียนชื่อไว้ให้ลูก ให้หลาน
เบิ่งเนอเจ้าเฮย

ข้อความดังกล่าว แสดงที่มาของหนังสือฉบับนี้ว่า ได้มาจากอำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ นายไกรสรเป็นผู้นำพาที่อำเภอคำชะโนด จังหวัดเลย และเฝ้าออกชั้น (โยม) เป็นผู้นับที่ข้อความนี้ไว้

สิ่งที่น่าสังเกตคือชื่อหนังสือเรื่องนี้ ที่ปรากฏในข้อความทั้ง 2 ข้อความดังกล่าวมาใช้คำว่า "จำบัง" มีใกล้เคียงชื่อ "อุสา-บารส" ผู้บริวารรถเห็นว่า มีโครงเรื่องและชื่อตัวละครตรงกับนิทานและตำนานอุสา-บารส ที่แพร่หลายในภาคอีสาน โดยเฉพาะอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เชื่อถือว่าเป็นตำนานสถานที่ต่าง ๆ เช่น ดอนนางอุสา คอกม้าท้าวบารส วัดพ้อตา จึงได้แก้ไขชื่อ "อุสา-บารส"

เนื้อเรื่อง แบ่งออกเป็น 2 ภาคคือภาคพื้นดิน และภาคสวรรค์ ภาคพื้นดินกล่าวถึงพระผาดผู้ครองนครดาว แดงแห่งเป็นพระอินทร์ ไปพบกับนางสุชาดา ชายาพระอินทร์ นางสุชาดาจึงถูกพาแก่แก่ในเมื่องมนุษย์ โดยมาเกิดในคอกบัวหลวง ใกล้ฉัตรมฤตยู เมื่ออายุได้ 14 ปี ภายหน้านางไปถวายเป็นลูกพระผาด

เพื่อป้องกันภัยภัยตามคำแนะนำ พระนางสร้างปราสาทเสาศึกษาเกี่ยวกับนางอุสาอยู่ แต่เกิดเหตุให้ท้าวบารสตกตามขวางมาถึงรั้วไพร่ พระโอรสจึงอุ้มส่งท้าวบารสไปผจญนางอุสา แล้วนำสิ่งของที่เก็บ นางอุสาและท้าวบารสต่างก็รักใคร่หวงถึงกัน นางพิศตรเลขาพี่เลี้ยงนางอุสา ใ้ข่าวกาพชายที่มาผจญ และอาสาพาท้าวบารสมาอยู่ร่วมกับนางอุสา พระผาดทราบข่าวนี้กลัวความโกรธ จึงจับท้าวบารสขังไว้ ไม่ยินยอมปล่อยตามคำขอของนางอุสา พระกิตติราชจึงยกทัพมาแย่งชิงท้าวบารสกลับกันได้ หลังจากนั้นพระกิตติราชส่งสารขอโทษ และขอร้องนางอุสาแก่พระผาดไม่ยินยอม จึงเกิดศึกแย่งชิงนางอุสาอีก พระผาดตายในที่รบ ส่วนนางอุสาได้อภิเษกกับท้าวบารสสมปรารถนา

ท้าวบารสทอดทิ้งนางอุสา ไปหลงใหลเมศย์ฝ่ายขวา ทำให้นางอุสาหนีกลับเมืองท้าวบุญมทราบข่าวนี้ และได้ออกรบการ ลักลอบสมรู้กับนางอุสา ท้าวบารสโกรธแค้นยกทัพมาชิงชิงนางคืน ท้าวภักดีราชต้องมาไกล่เกลี่ย ท้าวบารสจึงยอมกลับเมือง ส่วนนางอุสาได้ป่วย และครอมไวตายในที่สุก

ภาคสวรรค์ กล่าวถึงพระอินทร์ทรงเมืองสวรรค์ พระผาดและบริวารได้เกิดบนสวรรค์ชั้นพรหม ส่วนขุนไ้ไปเกิดชั้นจาตุมหาราชิก พรหมนาสระแก้ว 9 ประการ

ช่างบกด ระเบียบกษรที่ และบรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่อยู่บนสวรรค์ การแข่งเรือพนัน ระหว่างพระอินทร์ กับพระพาด เทพการณและสถานที่ต่าง ๆ ลอยจนแดน ผุ่งเปรต ยักษ์ และผี

คอนท้ายสรุปว่า พระพาดได้ปกครองนรกพรหมได้พันปี

คุณค่าของเรื่อง โกรงเรื่องอุสา-มารส มีความคล้ายคลึงกับเรื่องอุตุรุต มหละคร ในสมัยรัชกาลที่ 1 และอนิรุทม์กำเนิด ของศรีปราชญ์ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา คุณค่าของ เรื่องแก่นันก้านวรรณศิลป์ ส่วนวนภาษาก่อนข้างเก่า เช่นใช้คำ แสบไส้ เคี้ยวแค หิวไห และปีการเปรียบเทียบก่อนข้างแปลก การพรรณนาอารมณ์และความรู้สึก ใช้ถ้อยคำที่มีความหมายลึกซึ้ง บรรทัดโว ทั้ง ๆ ที่วรรณกรรมเรื่องนี้ มีความยาวเทียบเท่าเรื่องท้าวสูง หรือ เจืองฉับหอสมุกแห่งชาติ- แต่ก็มีความสม่ำเสมอทั้งวนภาษาโดยตลอด แสดงความสามารถเชิงกวีที่เก๋ไก๋เป็นเยี่ยม กวีเก่าสมัยสัสมะพรพราว ทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระโดยไม่เสียความ

นับได้ว่า เรื่องอุสา-มารส เป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าควรแก่การศึกษาอย่างละเอียดลึกซึ้ง ในก้านวรรณศิลป์โดยเฉพาะ

3 วรรณกรรมกำสอน

3.1 อินทิตยาดสอนลูก

ความเป็นมาของก้นฉบับ วรรณกรรมกาลอน เรื่องอินทิตยาดสอนลูก มีต้นฉบับแพร่หลายทั่วไปในภาคอีสาน ฉบับที่นำมาศึกษาก้นฉบับโบราณ เก็บรักษาอยู่ที่ 130 ชั้น 1/5 ๓ หอสมุดแห่งชาติ ทำวาดุกรี วารก้วยอักษรไทยน้อย ผู้แต่งคือปราชญ์อินทิตยาด แต่งสอนวิชาการที่อนันตหา แต่ไม่ปรากฏเวลาที่แต่งแน่นอน

ปราชญ์อินทิตยาด ผู้นี้เข้าใจว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้าผู้ครองนคร เพราะปรากฏคำ "ขุนเณร" "ละ "ภูษัยแก้ว" ในข้อความบางตอน คือ

อันนี้	<u>กำขุนเณร</u>	อินทิตยาดแต่งปางก่อน
ชักให้	นั้นทานาญน้อย	ฟังแจ้งอย่าเียง พ่อเนอ

อินทิตยาดสอนลูก หน้า 6

และ

อันนี้

ภูษิต้าว

นักปราชญ์อินทนิล

นำมาสอน

ลูกหญิงปางนั้น

อินทนิลเถื่อนลูก หน้า 20

พิรุณ บลิวัดย์ ป.๖.9 ข้าราชการกองบรรณคดี และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร
ได้ปริวรรตชำระ เป็นภาษาไทยปัจจุบัน แล้วตีพิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ ของ ร.ท.แสง
จกชัยภูมิ เป็นครั้งแรก

ต่อมา ได้ค้นพบเรื่องกรรมกาสอนโลก เนื่องในงานฌาปนกิจศพ พระอาจารย์
โสม วุฒิชัยโม เมื่อปี พ.ศ.2514 ได้ตีพิมพ์ประจักษ์ จำนวน 99 หน้า และ
ผู้วิจัยได้แก้ไขฉบับดังกล่าวมาศึกษา

นอกจากฉบับที่พิรุณ บลิวัดย์ปริวรรตชำระแล้ว ยังมีต้นฉบับที่ปริวรรตโดย
พระมหาฉาย วงษ์พระดับ ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2491 แต่ส่วนบางตอนไม่รัดกุม ขมรม
วรรณกรรมโบราณ นำมาพิมพ์ใหม่อีกครั้งหนึ่ง เป็นที่ระลึกในโอกาสที่นายวาสุกรี เรื่องสุวรรณ
ไกรยาระบบมราชโองการ ไปรณเกล้าฯ แห่งตั้งให้เป็นประธานรัฐสภา ในปี พ.ศ.2526
พิมพ์โรงพิมพ์กรีนแลนด์ กรุงเทพฯ จำนวน 40 หน้า

เนื้อเรื่อง ผู้แต่งสมมติตนเป็นบัณฑิต สั่งสอนวิพากษ์ในเรื่องการสร้างตน การวางตน
การเลือกคู่ครอง หน้าที่ของเจ้าในฐานมารดา ภรรยา และลูกสะใภ้ ไฉนนำพาภานิค
มาจักหมวดหมู่ของจริยธรรมของสตรี ตามจารีตประเพณี ความเชื่อ และกฏาณนิมของชาว
อีสาน วิธีสอนบอกทั้งข้อห้าม และชี้แนะแนวทาง ที่ควรปฏิบัติ มีการยกตัวอย่างเปรียบเทียบ
ให้เห็นจริง เช่น ไฉนทานประกอบกำลังสอน ไฉนการเปรียบเทียบธรรมชาติของมนุษย์ กับ
สิ่งแวดลอม เช่น ฟ้า และสัตว์

แนวความคิดของเรื่อง มุ่งแสดงลักษณะหญิงชายที่ดี ตามความกึกของชาวอีสาน
คือ ชายต้องมีลักษณะนักปราชญ์ ขยันหาหาเงิน ใจกว้าง เชื่อใจเชื่อแนแนกนทั่วไป
ส่วนหญิงต้องซื่อสัตย์ก่สามี ขยัน มีขันต์ ใจบุญ และประพฤติตามจารีตประเพณี

ลูก้าของเรื่อง ลักษณะเด่นของวรรณกรรมกำสอนเรื่องนี้ อยู่ที่สำนวนภาษาไพเราะ มีการเปรียบเทียบมากมาย ขวบทักตักคล้อยถ้อยเนื้อหา ที่มุ่งสั่งสอน ให้แนวทางในการปฏิบัติ จัดเป็นวรรณกรรมที่ความงดงามทั้งรูปแบบ และเนื้อหา ได้รับความนิยมจกว่า นวนิยายภาคไปผูกกันแพร่หลาย ในกลุ่มชาวอีสาน นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

3.2 ตัวกำสอน

ความเป็นมาของต้นฉบับ ต้นฉบับเรื่องตัวกำสอนที่นำมาศึกษา เป็นฉบับอักษรไทยปัจจุบัน พระอริยานุวัตร เหมจารี ผู้อำนวยการศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีอีสาน ปรีวรตธาระเมื่อปี พ.ศ.2513 จากฉบับโบราณได้มาจาก บัวพอ (อาจารย์) ผาง บ้านก้อ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ที่พิมพ์เผยแพร่โดยได้รับทุนอุดหนุน จากมูลนิธิอาเซีย ดูปัดภักดิ์ พิมพ์ที่ อักษรทองการพิมพ์ จังหวัดมหาสารคาม ปีพิมพ์ พ.ศ.2513 จำนวน 26 หน้า

เนื้อเรื่อง กล่าวถึงชายหนุ่มยากจน ชื่อตัวกำสอน ไปปรนนิบัติรับใช้ และอาศัยอยู่กับมหาเถร ทั้งแก้ววัยเด็ก กร้านแก้วโตเป็นชายหนุ่ม ตัวกำสอนก็อยากจะมีคู่ครอง จึงไต่ถามเชิงปริศนาขอคำแนะนำ การพิจารณาลักษณะหญิงดี ที่ควรนับว่าเป็นคู่ครอง มหาเถรแนะนำหญิงที่บ่โง่ก็ หรือลักษณะที่ 47 ลักษณะ

เมื่อได้รับคำแนะนำแล้ว ตัวกำสอนเสาะแสวงหาคู่ครองไปเรื่อย ๆ ในที่สุดก็พบตัวกำพริ้ว ยากจน แต่มีลักษณะดี ชื่อนางยังกำ ตัวกำสอนจึงขอความรักจากนาง ทั้งสองทำมาหากินร่วมกัน จนกลายเป็นครอบครัวใหญ่แห่งเมืองพาราณสีได้ในที่สุด

แนวคิดสำคัญ ก่อขึ้นนะลักษณะหญิงที่ดีตามความนิยมของชาวอีสานว่า ต้องเชี่ยวชาญการทำอาหาร เถาะพเชื่อฟัง และซื่อสัตย์ต่อสามี มีความสามารถในการอบรมเลี้ยงดูบุตร มีเกียรติในศาสนา และมีจริยชาติ

ลูก้าของเรื่อง วรรณกรรมเรื่องตัวกำสอนมีเนื้อหาแสดงความเชื่อ และกำนิยมเกี่ยวกับชาวอีสาน นวนิยายกล่าวถึงเนื้อหาแล้ว ยังปรากฏคุณค่าด้านวรรณศิลป์ คือใช้สำนวนภาษาในลักษณะการเปรียบเทียบแบบผูกเกี่ยว ซึ่งเปรียบเทียบความรู้สึกของมนุษย์กับธรรมชาติ และนำปัญหาในการดำเนินชีวิตมาเปรียบกับปัญหาหัวใจของตัวละครในเรื่องได้อย่างเหมาะสมและงดงาม

4 วรรณกรรมเก่า

4.1 มหาเวศสันครชาดก

ความเป็นมาของฉบับ เรื่องมหาเวศสันครชาดกฉบับที่ใช้ศึกษา ใช้ชื่อว่า มหาเวศสันครชาดกก่ากลอน (ของเก่า) แต่งโดยลลิตเสนาตรี ร้อยเอ็ด มีฉบับสำเนาอยู่ที่บ้าน หัวสิง อำเภอร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด แต่งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2470 ปรากฏหลักฐานชื่อผู้แต่ง และปีที่แต่งไว้ตอนท้ายของเรื่อง ดังนี้

นายลลิต เสนาทร้อยเอ็ด ร้างทางบรมมหาชาติ
พระพุทธศักราชได้ 2 พัน 470 ถ้วนดวงมา

มหาเวศสันครชาดก หน้า 84

บทสละ วีรวงศ์ ไก่ปรีวรกรชำระ มหาเวศสันครชาดก ก่ากลอน ฉบับดังกล่าว พิมพ์เป็นหนังสือออกเผยแพร่ในปี พ.ศ. 2478 – 2480 ทำให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายในภาคอีสาน พระนักเทศน์นิยมท่องจำ นำไปเทศน์ในที่ในงานบุญมหาชาติมาโดยตลอด

ต่อมา พระมหานิยม อุตุโกโม ป.ช.7 วัดธาตุวรวิหาร จังหวัดขอนแก่น เห็นว่า หนังสือมหาเวศสันครชาดกก่ากลอนที่เคยพิมพ์ไว้นานแล้ว คงจะสูญหายไปบ้าง จึงคิดสืบทอด หนังสือไว้ให้ชาวอีสานได้ศึกษาต่อไป พระมหานิยม อุตุโกโม ได้นำมหาเวศสันครชาดก ฉบับ ศักดิ์พิมพ์ มาคัดลอกชำระจับย่อหน้าวรรคตอนใหม่ ในหะควกแก่การท่องจำ นำไปเทศน์ และ จัดแยกเป็นกัณฑ์ ๆ ตามทศชาติ ในตอนท้ายของก่าแสดงการศรัทธา ฉบับพิมพ์ดีดภาษาไทยปัจจุบัน ของพระมหานิยม อุตุโกโม กล่าวไว้ว่า

ถวายเมตตากฐธรรม

พระมหานิยม อุตุโกโม
 วิชาตุรวรวิหาร ขอนแก่น
 เริ่มชำระ 14 มี.ค. 2523
 จบ 14 เม.ย. 2523
 รวม 53 วัน
 15 เม.ย. 2523

แก่พระมหานิยม อุตุโกโม มรณภาพเสียก่อนที่จะได้อบรมกันฉบับให้ผู้ใดจักพิมพ์
 นายอนุพล ไชยสินธุ์ อาจารย์ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูเลย ได้รับมอบต้นฉบับหา-
 เวสสันดรจากกักกอลน (ของเก่า) ฉบับที่พิมพ์นี้ วาแก่เจ้าอาวาสวัดศรีมนชัย บ้านนาอ้อ
 ตำบลนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2526 ภายหลังวันธรรมวังหัดเลย
 กำลังพิจารณาจัดพิมพ์เผยแพร่ต่อไป และผู้วิจัยได้เลือกใช้ต้นฉบับพิมพ์นี้ครั้งกล่าวมาที่กษาระบวน
 จินตภาพ

เนื้อเรื่อง กล่าวถึงเรื่องราวของพระเจ้าเวสสันดรคล้ายคลึงสำนวนอื่น ๆ คือ
 กัณฑ์ทศพร กล่าวถึงกำเนิดกษัตริย์ของพระเจ้าพรหมทัต พระอินทร์และ
 พระชายาจุติจากดาวดึงส์ ไปกำเนิดในโลกมนุษย์ พระชายาได้รับพร 10 ประการ จาก
 พระอินทร์

กัณฑ์มณีนกั กล่าวถึงกำเนิดของพระเจ้าเวสสันดร และสหโยชาชาติ
 พระเวสสันดรให้ทานช้างม้าวิเศษแก่พรหมณ์เมืองกฉิงกราษฎร์ ราชบุรุษกรมทูต
 เจ้ากรุงศุภชัย ให้เนรเทศพระเจ้าเวสสันดร

ทศกัณฑ์ พระเวสสันดรให้ทาน แล้วออกเดินทางพร้อมพระนางมัทรี ชาลี
 และกัณหา

กัณฑ์วันประเวศ สักขีกรียะเกินกง จนถึงเขาวงกต และแปลงเพศเป็น
 กามธู พำนักในอาศรมที่พระอินทร์เนรมิตไว้

กัณฑ์ชูชก ชูชกทูลขอส่งกุมาร จากพระเวสสันดร
 กัณฑ์กุมาร พระเวสสันดรให้ทานบุตรธิดา แก่ชูชก
 กัณฑ์มัทรี พระนางมัทรีกลับจากป่า กร่ำกรวญหาผองกุมาร
 กัณฑ์กัณโรรพ พระอินทร์ปลอมเป็นพราหมณ์ ทูลขอมัทรี
 กัณฑ์ทศพร เทวทศพรใจชูชก ให้นำทางนำส่งกุมารเข้าสู่กรุง—
 ประเซชัย พระเจ้ากรุงสยชัยได้ส่งกุมารให้พ้นจากกวางเป็นทาส ชูชกบริโภคนกเณรจน
 หมดถึงแก่ความตาย

กัณฑ์ลักลั่น พระเจ้ากรุงสยชัย พระนางมัทรี พร้อมทั้งสองกุมาร
 เดินทางไปหาชูชก อ้อนวอนให้พระเวสสันดรกลับคืนเมือง

นกรกัณฑ์ พระเวสสันดรกับพระนกร พระอินทร์บันดาลให้ฝนตกเป็น
 เงิน กา บัว อะมตนิภรณ์ พระขรรค์มั่งมี แบ่งทานแก่กันและกัน

คุณค่าของเรื่อง วรรณกรรมกาพย์เรื่องนี้เป็นนิทานชาดก มีคุณค่าในแง่
 เนื้อหา ที่ให้สาระเกี่ยวกับหลักธรรมที่นำไปปฏิบัติ แก่นเรื่องชี้ให้เห็นความเชื่อเพื่อเชื่อแผ่
 แบ่งปันซึ่งกันและกัน คำสอนภาษา มีการเปรียบเทียบ ไผ่เราะ ลึกซึ้งกินใจ ชำนาญให้รับรู้
 เปรียบต่าง ๆ ใก้โยงละเอียดละออ

ประเพณีการเทศน์มหาชาติของอีสาน ซึ่งยี่สิบในเกือบสี่ ชาวบ้านนิยมเรียกว่า
 "บุญพระเวส" จะมีการเทศน์วรรณกรรมเรื่องนี้โดยเฉพาะ จึงเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั่วไป

4.2 สรุปเจตนา

กวางเป็นมาของต้นฉบับ ต้นฉบับเรื่องพระเชตพน เป็นใบลาน จารด้วย
 อักษรไทยน้อย โคจากวัดชัยภูมิวราราม อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ไม่ปรากฏหลักฐาน
 เกี่ยวกับผู้แต่ง และเวลาแต่ง นายใหญ่ มณีวัลย์ ป.ร.9 ข้าราชการกองวรรณคดี และ
 ประติภาสกร กรมศิลปากร ได้เข้ามาปริวรรต และชำระกับต้นฉบับใบลาน อักษรไทยน้อย
 เรื่องพระเวสพนที่เก็บรักษาไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติ ฉบับที่นำมาศึกษาเป็นลิขสิทธิ์ของกรม—
 ศิลปากร อนุญาตให้จัดทำ แจกเป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายชวด กองโรจน์
 ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส จังหวัดพระนคร เมื่อ 16 มีนาคม 2512

เนื้อเรื่อง เป็นการบันทึกเหตุการณ์ การเดินทางของคณะราชทูต จาก กรุงศรีอยุธยา ไปสืบเสาะหาที่วัดพระเชตุพน เมืองฉะวักดิ์ ใช้เวลาเดินทางเป็นเวลา 12 ปี 8 วัน ระหว่างทางต้องผ่านป่าหิมพานต์ พบสัตว์ร้าย ภูตผีปีศาจ ผจญกับภัยธรรมชาติ ตลอดจนโรคภัยไข้เจ็บ และความสนุกสนานเพลิดเพลิน เมื่อกลับถึงกรุงศรีอยุธยา พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาตรัสสั่ง ให้ตกแต่งอารามหลวง ัญเชิญพระอภิวรรณปิฎก ไป ประดิษฐานเป็นหลักศาสนาต่อไป

คุณค่าของเรื่อง วรรณกรรมเรื่องพระเชตุพนมีเนื้อเรื่องเป็นบันทึกเหตุการณ์ การเดินทางไปสืบเสาะหา จึงมีคุณค่าในแง่ความเป็นมาของพุทธศาสนา กรมศิลป์ากร¹ สันนิษฐานว่า โกรธเรื่องพระเชตุพน น่าจะแต่งขึ้นตามเรื่องราวในจดหมายเหตุ กรุงศรีอยุธยา เรื่อง ระยะทางราชทูต กรุงศรีอยุธยา ไปนมัสการพระมาลัยเจดีย์ (มาลีเจดีย์) เมืองหงสาวดี เมื่อ พ.ศ. 2225 และเรื่อง พระมาลีเจดีย์ ในประชุม พงศาวดารภาคที่ 1

ในกรณีที่มีความแตกต่าง เรื่องข้อบกพร่อง เป็นเพราะการวรรณกรรมระบุตำแหน่ง แต่ในจดหมายเหตุระบุชื่อตัว เมืองฉะวักดิ์ที่ปรากฏในเรื่อง อาจเป็นการเรียกชื่อเดิม ของเมืองหงสาวดี วัดพระเชตุพน ก็คือ วัดพระเชตุพนมหาวิหาร ในชมพูทวีป เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใสในพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายในการแต่งเรื่องนี้จึงน่าจะเป็น ไป เพื่อบันทึกการนำพระไตรปิฎกทั้ง 7 ถังที่ มาประดิษฐานที่กรุงศรีอยุธยา

ในก้านวรรณศิลป์ เรื่องพระเชตุพนบรรยายการเดินทาง กล่าวถึงความมั่งคั่งของธรรมชาติ และสิ่งที่พบเห็น กล่าววรรณกรรมนิราศ แต่ไม่ได้กล่าวถึงความรัก สำนวนภาษา และลักษณะแบบเทภาวะ ซึ่งถือว่าเป็นสัมผัสที่ไพเราะยิ่งของฉันทลักษณ์เนื่องจากการใช้ถ้อยคำเลียนเสียงธรรมชาติเหมาะสม และให้เกิดจินตภาพได้

นอกจากนี้ ยังสะท้อนความคิด ความเชื่อ เรื่องผี เปรต และเมืองหิมพานต์ ว่าเป็นเมืองอุดมสมบูรณ์ ทำนองเมืองในอุดมคติของมนุษย์ กล่าวอุครอุครวุ่น ในเรื่อง ไทรภูมิพระร่วง สัมกับกรุงสุโขทัย

¹ กรมศิลป์ากร พระเชตุพน หน้ากานำ

5 วรรณกรรมประเพณี

5.1 พงศาวดาร

ความเป็นมาของต้นฉบับ เรื่องพงศาวดาร ก็นำมาศึกษาเป็นฉบับปริวรรต และชำระโดย นาน วงษ์อ้วน ซึ่งได้ปริวรรตชำระ จากหนังสือภูมิบาล จารึกด้วยอักษรไทยน้อย จำนวน 4 ฉบับ คือ

- 1 ฉบับวัดกลาง อ.เภอสมสาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์
- 2 ฉบับวัดบ้านนามเวียง ต.บดขามเวียง อ.เภอกันทรวิชัย

จังหวัดมหาสารคาม

- 3 ฉบับวัดบ้านหนองแก อ.เภอปลื้มรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด
 - 4 ฉบับวัดบ้านจานเขื่อง อ.เภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
- และฉบับที่พิศกัณฐกรไทยปักษ์ใต้ ของพระยาสุริยานุวัตร เหมจารี

จังหวัดชัยภูมิ จังหวัดมหาสารคาม อีกหนึ่งฉบับ

ต้นฉบับอักษรไทยปักษ์ใต้ ของนาย วงษ์อ้วน วัดพิมพ์เผยแพร่วิทยาลัย วัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม ในปี พ.ศ. 2525 เป็นเอกสารอักษรมือ จำนวน 99 หน้า

เนื้อเรื่อง พระโอรสที่ชื่อว่านิโคเป็นกษัตริย์ (นางก) โอรสของ พระยาเวกราช และพระนางสีดา แห่งเมืองอินทปัตย์ เมื่อเติบโตเป็นหนุ่ม ท้าวกันทากอยากมีลูกครอง ออวอนพระอินทร์ให้ช่วยเหลือ พระอินทร์จึงเนรมิตปราสาทแก้วไว้กลางเมือง และนางแก้วจากอุครกูรห้วยมาให้เป็นชายา

ต่อมาพระบิดาภิเษกท้าวกันทากให้เป็นเจ้าเมืองแทน ท้าวกันทากปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม พระยาและเจ้าหัวเมืองต่างมาขอเป็นบริวาร ไม่มีใครได้ใจพระยาแถมโกรธมาก ไปขโมยน้ำมาเล่นน้ำ ทำความแค้นแค้นแก่พระยาและเจ้าหัวเมือง

ท้าวกันทากจึงชักชวนพระยานาค กุรุท ปลวก ไปสู้รบกับพระยาแถม จนได้ชัยชนะ ยังเกิดฝนตกต้องตามฤดูกาล และได้ข่าวดินฟ้าอากาศเมืองแถมไปปลูกที่เมืองมนุษย์ ท่อมามมนุษย์ ก็ยกบ้านไม่สร้างยุ้งฉาง และทำลายเบ็ดขี้ผึ้งทิพย์ จึงต้องปลูกข้าวเอง ส่วนมนุษย์ที่เรือนเวทมนตร์จากเมืองแถมก็มานำเอาเช่นเช่น พระยาแถมจึงว่าด้วยทางวิเศษเบื้องแถม รากเขากากที่เกี่ยวขึ้นอยู่เมืองแถมเน่าเปื่อย กลายเป็นหนองน้ำกว้างใหญ่ชื่อ หนองกระแสน

คุณภาพของเรื่อง เรื่องหญิงก้นคาก มีเค้ามาจากนิทานชาดก สะท้อนความคิดเกี่ยวกับปัญหาการค่าเนนชีวิต ของชาวอีสานทั้งเก่า ว่าต้องต่อสู้กับความเป็นไปของธรรมชาติ แสดงความเชื่อว่า "แดน" สร้างสรรค์ธรรมชาติทั้งปวง วรรณกรรมเรื่องนี้ พระสงฆ์อีสานในพิธีขอฝน เรียกว่าเทศน์พระยาก้นคาก กว้างเชื่อว่า เมื่อฝนแล้ง ก้องฟังเทศน์พญาก้นคาก แล้วฝนจะตก

คุณภาพของวรรณกรรมเรื่องนี้ นอกจากจะมีผลในแง่การสร้างพลังใจให้แก่ชุมชน ในพิธีกรรมขอฝนแล้ว ยังงดงามด้วยแง่คิด และรสไพเราะแห่งถ้อยคำ และกลวิธีการสร้างตัวละครอุปลักษณ์เป็นตัวเอง นับว่าน่าสนใจทีเดียว และศึกษาในเชิงวรรณกรรมอีกด้วย

6 วรรณกรรมรัก

6.1 นกยูงน้อย

ความเป็นมาของต้นฉบับ ต้นฉบับใบลานเรื่องนกยูงน้อย เป็นใบลานขนาดยาว 53.50 ซม. กว้าง 4.5 ซม. จำนวน 16 ใบ ไม้ครวที่มาจากต้นฉบับตัวอักษรที่จารเป็นอักษรไทยน้อย

ฉบับพิมพ์ที่กัอักษรไทยปัจจุบันที่นำมาศึกษา ประพันธ์โดยคุณพล ไชยสินธุ์ อาจารย์ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูเฉย ยังไปได้พิมพ์เผยแพร่ ประพันธ์เมื่อปี พ.ศ. 2526

เนื้อเรื่อง เป็นการเรียบเรียงบทพญาเกี่ยวกับหลาย ๆ ส่วนนั้นมีทั้งบทรำพึงรำพันกว้างรัก และการเกี่ยวเวรว่ามิได้เป็นเนื้อเรื่องเกี่ยวโยงตลอด มีลักษณะคล้ายกลึงเพลงยาวของภาคกลาง

คุณภาพของเรื่อง มีคุณภาพในทำนองวรรณศิลป์ ใช้ภาษาประณีต ไพเราะ มีการเปรียบเทียบหลายลักษณะ ใช้ถ้อยคำแสดงอารมณ์และความรู้สึกได้อย่างน่าสนใจ

6.2 ลำพากราดองเชื้อ

ความเป็นมาของต้นฉบับ ลำพากราดองเชื้อ เป็นวรรณกรรมที่มีต้นฉบับเป็นใบลานขนาดสั้นกว้าง 3.50 ซม. ยาว 6.50 ซม. ความยาวของเนื้อหา 33 ใบลานหรือ 66 หน้าลาน คุณพล ไชยสินธุ์ อาจารย์ภาควิชาภาษาไทย

วิทยาลัยครูเคย ปรึกรรจากฉบับถ่ายเอกสารใบลาน จำนวน 18 แผ่น จักจำหน่ายโดย มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพมหานคร ราคาชุดละ 4.50 บาท กับฉบับอักษรไทยปัจจุบันที่นำมาศึกษา เป็นฉบับพิมพ์ก็ยังไม่ได้อัพเดทเผยแพร่ ปรึกรรตเถรจโน ปี พ.ศ.2526

ชื่อเรื่องของวรรณกรรมเรื่องนี้ เขียนด้วยอักษรไทยปัจจุบันไว้บนแผ่นแรกของเอกสาร ที่จักจำหน่ายว่า "คำพรากล่องเอื้อ" แต่ฉบับนี้มีตัวเขียนภาษาไทยระบุว่า "มฤา 33 ใบ" และบอกความบางตอนในเรื่องเขียนไว้ว่า "หนึ่งถ้อยมายา แลเจ้าเฮย"

การพิมพ์ข้อความบางมอจข้อเรื่องถึง 3 แห่งเช่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าชื่อ "คำพรากล่องเอื้อ" น่าจะเป็นชื่อที่เหมาะสม โดยพิจารณาจากเนื้อความที่กล่าวถึงการลักพราก และมีข้อความชี้ชัดว่ามีการเดินทางลงเรือ ส่วนชื่อ "มฤา 33 ใบ" นั้น น่าจะเป็นไปได้ 2 กรณี คือ

1 อาจมีผู้อ่าน "มายา" เป็น "มฤา" เพราะต้นฉบับเป็นอักษรไทยน้อย ผู้อ่านอาจเข้าใจคลาดเคลื่อน แต่กรณีนี้ไม่น่าเป็นไปได้ เพราะต้นฉบับจักจำหน่ายที่มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งมีผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรโบราณโดยเฉพาะ ย่อมผ่านการตรวจสอบมาแล้ว ถ้าเป็นไปได้ น่าจะเป็นถ้อยมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับต้นฉบับที่มีการเขียนข้อความดังกล่าวไว้แล้ว จึงไม่ประสงค์แก้ไขเปลี่ยนแปลง

2 เนื้อความเป็นเรื่องของการลักพราก การรำพึงรำพันทำนองนิราศ ไม่การใช้ถ้อยคำจำนวนแบบ "มฤา" เป็นจำนวนมาก อาจเป็นถ้อยมีลักษณะเช่นนี้ จึงมีผู้เขียนกำกับว่า "มฤา 33 ใบ"

ส่วนชื่อ "มายา" ที่อยู่ในข้อความ "หนึ่งถ้อยมายา แลเจ้าเฮย" คงมีความหมายว่า "ไม่เป็นแก่นสาร" ฉะนั้น จุดประสงค์ของการเขียนจึงมุ่งแสดงอารมณ์ความรู้สึกของกวี และให้ความบันเทิงอารมณ์แก่ผู้อ่านมากกว่าจะชี้ให้เห็นข้ออื่นใด

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยเห็นสมควรใช้ชื่อ "คำพรากล่องเอื้อ" ตามใบปะหน้าต้นฉบับวรรณกรรมกามที่มหาวิทยาลัยศิลปากร จักหาจำหน่าย

เนื้อเรื่อง กล่าวถึงความรัก กวามผูกพันของพระยานาคราชกับท้าววรณราช ที่มีต่อหญิงคนรัก

เนื้อความของเรื่องลาพรากรองเรือประกอบด้วย การกล่าวถึงคุณงาม
 รุสีกอติย รักนาง ความกตัญญู ความวิศกกังวล หวาระแวงเกรงนางจะมีผู้ชม
 กนิใหม่ กล่าวถึงความไม่แน่ใจในความรัก วนทองยี่ดั่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ท้าวตุลโลกบาล
 แถน มาช่วยกลั่นคาลให้ไฉนมาเป็นเฏ็กรอง

การชมความงาม ความดี ของนาง
 บทกวีเกี่ยวกับความรักระหว่างชายหญิง
 การสั่งความถึงนางอันเป็นที่รัก กล่าวถึงเรื่องกรรม บุญคุณและแสดง
 ความปรารถนา คิดตามผูกพันกันและกันไปทุก ๆ ชาติ

ตอนท้าย กล่าวถึงหลักธรรมทางพุทธศาสนา และการสละกิเลสทั้งปวง
คุณค่าของเรื่อง นี้คุณค่าด้านวรรณศิลป์ ในแง่ของการใช้ภาษาเปรียบเทียบกับ
 เพื่อแสดงอารมณ์และความรู้สึกได้เหมาะสมงดงาม และน่าให้เกิดจินตภาพที่ชัดเจน

กระบวนการจินตภาพ (Imagery)

ความหมายของกระบวนการจินตภาพ กระบวนการจินตภาพ เป็นทั้งที่บัญญัติจากคำ
 Imagery ¹ ซึ่ง Webster's Third New International Dictionary of the
 English language Unabridged ² ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง
 กิเลสในการสร้างจินตภาพ เป็นความสามารถของกวี ในการพรรณนาใช้ให้ประสบผล
 สำเร็จตามจุดหมาย

¹ คณะกรรมการบัญญัติศัพท์ ศัพท์บัญญัติ หน้า 27

² Webster's Third New International Dictionary of the
 English language Unabridged. p.1128

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ให้ความหมายของ "กระบวน" ว่า หมายถึง ขบวนการ แบบแผน ชัยเชิง ลำดับ รายการ หรือวิธีการ¹

ส่วนความหมายของ "จินตภาพ" ซึ่งบัญญัติจากคำ Image หมายถึง ภาพที่เกิดจากความนึกคิด² ซึ่งนักวรรณคดีอธิบายความหมายว่า เป็นภาพที่เกิดจากการใช้ถ้อยคำสร้างให้เกิดความนึก ความรู้สึก และความประทับใจว่าสิ่งใดเป็นอย่างไร³ เป็นภาพที่เห็นได้ด้วยใจก็คื ด้วยความรู้สึก

ความหมายของกระบวนจินตภาพ ตามนิยามดังกล่าวมาแล้ว จึงเป็นเรื่องของแบบแผนหรือวิธีการสร้างภาพจากความรู้สึกนึกคิด กระทั่งต้องใช้กลวิธีการเลือกสรรถ้อยคำ สร้างความรู้สึกประทับใจ และแนะนำให้เกิดภาพในความนึก ในจิตใจของผู้อ่านได้ตามความมุ่งหมายของตน ซึ่งเป็นลักษณะการใช้ภาษาที่ไม่ยึดถือ ผู้อ่านสามารถใช้ความนึกและเกิดความเข้าใจได้ด้วยตนเอง

การพิจารณาความสามารถของกวี ในแง่สร้างภาพแห่งความรู้สึกนึกคิด ด้วยถ้อยคำ ตามลักษณะกระบวนจินตภาพนั้น มีศัพท์ทางวรรณกรรมที่มีความหมายใกล้เคียงคล้ายคลึงกันอยู่หลายคำ เป็นต้นว่า ศิลปะการใช้ภาษา ไวยากรณ์ "จะความเปรียบ

"ศิลปะการใช้ภาษา" หมายถึง ความสามารถในการใช้ภาษา ให้บรรลุผลตามที่ต้องการ โดยวิธีการต่าง ๆ กัน เช่น ใช้ภาษาตรงไปตรงมา ใช้โวหาร ใช้สัญลักษณ์ เป็นต้น⁴

¹ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 หน้า 27

²ค. หน้า 230

³อุทลลภ มัลลิกะมาส วรรณกรรมไทย หน้า 36

⁴ทิพยา เกรียงสุวรรณ์ ศิลปะการใช้ภาษาในกวีนิพนธ์ของอังคาร

กัลยาณพงศ์ หน้า 155 (อ้างอิงมาจาก ภาษากับภาษา หน้า 3 ของ วิภา เสนานานุก)

ส่วนคำ "โวหาร" แต่เดิมหมายถึง กากล่าวชวนกล ต่อมาเมื่อใช้คำ "ภาพพจน์" แทน มีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน¹ คือ วิธีการสร้างภาพให้เกิดขึ้นในจิตใจ โดยอาศัยถ้อยคำ ส่วนต่าง ๆ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน เลือกลำคำภาพพจน์ (Figure of speech)² ภาพพจน์จึงเป็นการใช้ภาษาเชิงเปรียบเทียบสรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบมากขึ้นตามภูมิปัญญาของคน การใช้ภาพพจน์ในวรรณกรรมจะช่วยให้เกิดจินตภาพได้ชัดเจนกว้างขวางและลึกซึ้งขึ้น

ความหมายดังกล่าวกว้างขวาง กรอบกลุ่มคำ "ความเปรียบเทียบ" (Comparison)³ ซึ่งหมายถึงการสื่อความหมายของคำ หรือการถ่ายทอดความนึกของผู้แต่ง โดยนำเอาสิ่งหนึ่ง เรื่องหนึ่ง มาเปรียบกับสิ่งอื่น เรื่องอื่น เพื่อสร้างความประทับใจให้แก่ผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านมีส่วนร่วมนึก รวมเข้าใจ และเข้าถึงอารมณ์ของผู้แต่งได้เต็มที่

ความเปรียบเทียบ จึงมีความหมายเฉพาะการเปรียบเทียบ เป็นส่วนหนึ่งของภาพพจน์ ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในศิลปะการใช้ภาษา ที่เพิ่มความใกล้เคียงกระบวนจินตภาพมากที่สุด คือ ศิลปะการใช้ภาษา ผู้วิจัยจึงเลือกใช้ กระบวนวินิฉภาพ ซึ่งเป็นศัพท์บัญญัติก่อนข้างใหม่ในวรรณกรรมไทย ด้วยมีความหมายชัดเจนตามรูปศัพท์ และนิยามความหมายที่จะใช้ในงานวิจัยฉบับนี้ ดังนี้

กระบวนวินิฉภาพ (Imagery) หมายถึง ศิลปะ ในการใช้ภาษา ถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก และจินตนาการของกวี เพื่อให้บรรลุผลในการปะภาพแห่งความรู้สึกนึกคิดให้เกิดขึ้น ในความรู้สึกของผู้อ่าน ผู้ฟังวรรณกรรม โดยใช้ท่วงคำเองแต่ง 2 ลักษณะ คือ

¹ เปลื้อง ณ นคร เรียงความชั้นสูง หน้า 75

² ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 หน้า 607

³ ญาภา อรุณเวช ความเปรียบเทียบในบทละครในละครนิพนธ์ในรัชกาลที่สอง

1 กล่าวตรงไปตรงมา

2 สร้างภาพพจน์ (Figure of speech)

ขอบเขตของกระบวนการจินตภาพ กุหลาบ มัลลิกะมาส¹ กล่าวถึงวิธีการที่ผู้แต่งจะเสนอจินตภาพไว้ 2 ลักษณะคือ การกล่าวอย่างตรงไปตรงมา และกล่าวแบบภาพพจน์ (Figure of speech) โดยกลิ้งกับคำอธิบายขอบเขตของ Imagery ของพรสุข บุญสุภา และรมณี เพลชรูปต์² ซึ่งกล่าวไว้ว่า การสร้าง Imagery มี 2 วิธี คือ

1 Literal images เป็นการบรรยายเพื่อให้อ่านสร้างภาพใ้เกิดความหมายในคำบรรยายโดยตรง ด้วยวิธีการเลือกคำศัพท์ ที่จะทำให้เกิดความรู้สึกอ่านประสาขันธ์ทั้งห้า คือ รูป รส กลิ่น เสียงและสัมผัส

2 Figurative images (or trope) คือการใช้คำบรรยายเปรียบเทียบ เปรียบอุปมาอุปไมย ให้อ่านเกิดภาพในจิตใจ โดยแปลความหมายของศัพท์เชื่อมโยงกับสิ่งอื่น ๆ วิธีการสร้างภาพพจน์ลักษณะนี้ไม่หลายแบบ

กุหลาบ มัลลิกะมาส³ เสนอการสร้างภาพพจน์ไว้ 10 วิธี คือ

1 การเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมย

1.1 เปรียบสิ่งหนึ่ง ว่าเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง (Simile) ปีกาแดง
ความหมายว่า "เหมือน" ปรากฏอยู่

¹กุหลาบ มัลลิกะมาส วรรณคดีวิจารณ์ หน้า 122

²พรสุข บุญสุภา และรมณี เพลชรูปต์ นวนิยายอังกฤษและนวนิยายอเมริกัน
หน้า 25 - 27

³กุหลาบ มัลลิกะมาส วรรณคดีวิจารณ์ หน้า 122 - 137

1.2 เปรียบเทียบสิ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง (Metaphor) ไม่ปรากฏว่าแสดงความหมายว่า "เหมือน" เป็นการเปรียบเทียบโดยตรง ว่าสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งที่

2 การนำสิ่งที่มีและไม่มีชีวิตมาแสดงอาการปฏิกิริยาลักษณะ มี 3 ลักษณะ คือ

2.1 สิ่งต่าง ๆ ที่มีชีวิต แต่ทำกิจริยาอาการเหมือนเป็นคน

(Personification)

2.2 สิ่งต่าง ๆ ที่มีชีวิต หรือไม่มีตัวตน (นามธรรม) เปรียบขึ้นเป็นคน ทำกิจริยาอาการอย่างคน เราจะยังมีเนื้อเรื่องเล่าประกอบอีกด้วย (Allegory)

2.3 สัตว์ที่มีชีวิตเล่า ประกอบเป็นนิทานเทียบกับมนุษย์ ในเชิงสนใจต่าง ๆ

(Fable)

3 สัญลักษณ์ - สัญลักษณ์ (Symbol) ในความหมายกว้างที่สุด หมายถึง สิ่งหนึ่งใช้แทนสิ่งหนึ่ง อาจเป็นคำคำเดียว เป็นข้อความ หรือเป็นเรื่องทั้งเรื่องก็ได้ สัญลักษณ์ในลักษณะภาพ อาจเป็นการเปรียบเทียบ (Metaphor) ควบคู่กัน หรือ อาจเป็นภาพภาพหนึ่งอันมีอีกอย่างใดอยู่ด้วย ดูกับวิธีการนำมาใช้

4 กล่าวถึงความขัดแย้งกัน (Paradox)

5 การกล่าวเกินจริง (Hyperbole)

6 การกล่าวน้อย แต่สนใจความกว้างขวาง (Understatement)

7 การใจคำถามที่รู้คำตอบอยู่แล้ว จะไม่ต้องการคำตอบอีก

(Rhetoric Question)

8 การกล่าวขี้ กล่าวประชด (Irony หรือ Sarcasm)

9 การกล่าวหาความ (Allusion) เป็นการกล่าวอ้างถึงบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ เป็นที่รู้จักกันทั่วไป ยกมาประกอบข้อความ เมื่อเอ่ยขึ้นมาก็เป็นที่ยอมรับและเข้าใจทันที

10 การเปรียบเทียบข้อความที่มีเสียงสัมผัส มีจุดมุ่งความหมาย และน้ำหนักของเสียงเท่าเทียมกัน อาจพบในข้อนี้เป็นท่วงทำนองโวหาร ของงานในชาติ (Racial style) อีกด้วย

ส่วนวิชา กงกะนันท์¹ จัดแบ่ง Figure of speech เป็น 13 ประเภท

1 Metaphor เป็นโวหารเปรียบเทียบของสองสิ่ง ที่ไม่จำเป็นต้องนำมาเปรียบเทียบกัน ว่าเป็นสิ่งเดียวกัน หรือเท่ากันทุกประการ โดยใช้คำ เป็น เท่า ก็อ

2 Simile เปรียบเทียบของสองสิ่ง โดยใช้คำ เหมือน กล้าย ราวรา
กค ประหนึ่ง เพียง คึง ราวกับ เฉก ฯลฯ

3 Synecdoche หรือสมพจน์นี้ ก็คือการกล่าวถึงส่วนใด ส่วนหนึ่งของ
ส่วนทั้งหมด เพื่อให้มีความหมายคลุมหมกทุกส่วน

4 Metonymy หรือนามนัย ก็คือการเอ่ยถึงสิ่งหนึ่ง แต่ให้มีความหมายเป็น
อย่างอื่น เช่น เอ่ยชื่อถนน จัตุรสถานที่ ชื่อผลิตภัณฑ์หรือวัตถุ ใช้คำธรรมดา ที่มีความ -
หมายอย่างหนึ่ง ให้มีความหมายอีกอย่างหนึ่งคล้ายสัญลักษณ์ และพูดหรือเขียนอย่างหนึ่ง
ให้มีความหมายเป็นอย่างอื่น

— 5 Oxymoron หรือ ปฏิภาวะ ก็คือการนำคำที่มีความหมาย ตรงกันข้าม
หรือก้ำกึ่ง มารวมกัน เพื่อให้เกิดคำซึ่งมีความหมายใหม่

6 Paradox ปฏิภาคเจตน์ ก็ข้อความที่มีความหมายขัดกัน

7 Synesthesia อาวักพาทย์ ก็การใช้คำแทนสัมผัสที่ผิดไปจากธรรมดา

8 Hyperbole อติเจตน์ ก็การพูดเกินความจริง เพื่อเน้นความรู้สึก
มิใช่เพื่อหลอกลวง

9 Overstatement อธิพจน์ ก็การพูดหรือเขียนประหนึ่งโอ้อวด มี
เจตนาให้ผู้อ่าน ผู้ฟังรู้สึกขื่น

10 Allusion ปฏิรูปพจน์ เป็นการใช้อรรถาธิบาย ที่คัดแปลงมาจากข้อความ
อันเป็นที่รู้จักกันอยู่แล้ว เช่น วาตะนักปราชญ์ สุภาณิด กำบังเพย

11 Personification บุคลาธิษฐาน เป็นการให้ภาษา ในลักษณะที่ทำให้
สรรพสิ่งทั้งหลาย แสดงออกปฏิกิริยาราวกับเป็นคน

12 Analogy อุทาหรณ์ เป็นวิธีการเปรียบเทียบเรื่องราว เหตุการณ์ หรือความกิดต่อง่ายๆ ที่มีความหมายต่างกัน ว่าคล้ายกัน แตกต่างจาก Simile ที่ Analogy เปรียบเทียบข้อความ แต่ Simile เปรียบเทียบถ้อยคำ

13 Rhetorical Question ปฏิพจน์ เป็นศิลปะของการใช้คำถาม ที่มีใจหวังคำตอบ

นอกจากนี้ ชลวิรา กลัณอยู่¹ ได้จัดวิธีการเรณอภาพพจน์ ในลักษณะที่ กล้ายคลึงกับเรื่อง กุหลาบ บัลลิกะมาศ และว่า กงกะนันทน์ ดังนี้

1 เปรียบเทียบสิ่งใหม่กับ โยนี่จำเริญ เหมือน กุจ ดัง เช่น ปาน ประหนึ่ง ราว

2 เปรียบเทียบโยนี่ลักษณะเกิน ขวงจึงพิศถึงการเปรียบ บากล่าวพันทีโดย ไม่มีจำเริญ

3 เปรียบเทียบ โยนี่ใช้จุดหมบิทีเกินกว่าหนึ่ง ของสิ่งใด แทนความหมายทั้งหมด

4 เปรียบเทียบ โยนี่ใช้ชื่อเรียกรวม ๆ แทนบางสิ่งบางอย่าง หรือแทน บุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

5 เปรียบเทียบ โยนี่การนำสิ่งที่ไม่มีความคล้ายคลึงมาเปรียบกับสิ่งมีชีวิต

6 เปรียบเทียบให้เกินความจริง

7 เปรียบเทียบโยนี่ใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ

8 เปรียบเทียบ โยนี่ใช้คำที่มีความหมายขัดแย้งกัน มาเข้าคู่กัน

9 เปรียบเทียบแสดงความหมาย ที่คู่เหมือนระขัดแย้งกัน หรือเป็นไปไม่ได้ แต่เมื่อวิเคราะห์ความหมายลงไปลึก ๆ ก็อาจจะตีความได้อย่างกลมกลืน

¹ชลวิรา กลัณอยู่ และ คณะ การใช้ภาษา หน้า 212-224

จากขอบเขตกระบวนการจินตภาพ ที่ผู้รู้ได้เสนอไว้ ผู้วิจัยจึงกำหนดขอบเขตกระบวนการจินตภาพในงานวิจัยฉบับนี้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1 การกล่าวตรงไปตรงมา เป็นการเลือกใช้คำที่จะก่อให้เกิดความรู้สึกด้านประสาทสัมผัสทั้งห้า คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส

2 การสร้างภาพพจน์ (Figure of speech) ก็คือการใช้คำพูดที่เป็นส่วนวนโวหาร คำให้นึกเห็นเป็นภาพ ได้แก่ การใช้อุปมา (Simile) อุปลักษณ์ (Metaphor) อุทาหรณ์ (Analogy) อติพจน์ (Hyperbole) ฯลฯ

แนวทางการศึกษากระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรอง การศึกษาค้นคว้ากระบวนการจินตภาพจากวรรณกรรมร้อยกรองของไทย มีผู้ศึกษาไว้หลายลักษณะดังต่อไปนี้

1 ศึกษาวิธีการ หรือกลวิธีของผู้แต่ง จากวรรณกรรมเพียงเรื่องเดียว ใช้ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์เป็นเกณฑ์ในการพิจารณา เช่น การศึกษา "ความงามในทวาทศมาส" ของ กวณน ปรีบูรณ์ ทำให้สามารถค้นพบ พลังของคำในการสื่อความหมาย แะภาพแห่งความรู้สึกนึกคิด และอารมณ์สะท้อนใจ ได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง เข้าถึงความหมายของวรรณกรรมได้โดยตรง โดยไม่จำกัดยุคสมัย ภาษา และเชื้อชาติของวรรณกรรม

2 ศึกษาประเภทของกระบวนการจินตภาพ และความสัมพันธ์ของกระบวนการจินตภาพกับกวีและสิ่งแวดล้อมในสังคม เช่น การศึกษา "ศิลปะการใช้ภาษาในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์" ซึ่งให้เห็นว่า บุคลิกภาพ และประสบการณ์เดิมของกวี มีผลต่อการใช้ภาษา เพื่อสร้างจินตภาพในวรรณกรรม

3 ศึกษาประเภทของกระบวนการจินตภาพ เนื้อหา แนวคิด และคุณค่า เช่นเรื่อง "ความเปรียบในบทละครใน ระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2" ขณ

ญาคา อรุณเวช ช่วยให้เราว่าความเปรียบ มีความสัมพันธ์กับอวัชริยะของกวี
สภาพสังคม สิ่งแวดล้อม และขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ และมีความสำคัญ
ส่งผลให้วรรณกรรมเป็นที่ชื่นชอบของผู้อ่านทุกสมัย

การศึกษากระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมเป็นประเด็นหลัก ยังไม่ปรากฏใน
วรรณกรรมท้องถิ่น เท่าที่มีผู้ศึกษามาแล้ว มักศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นในแง่มุมอื่น
กระบวนการจินตภาพเป็นเพียงประเด็นรองลงไป และเป็นส่วนประกอบ ส่วนหนึ่งที่จะช่วย
ให้การศึกษาวรรณกรรมนั้น ๆ สมบูรณ์ขึ้นเท่านั้น วรรณกรรมอีสานมีคุณลักษณะด้าน
กระบวนการจินตภาพ ที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เมื่อได้ศึกษาโดยละเอียดแล้ว ใ้กับ
ลักษณะสำคัญ ๆ ถึงจะได้อธิบายโดยละเอียดในบทความต่อไป

วิเคราะห์กระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน

ประเภทของกระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน

วรรณกรรมร้อยกรองอีสานทั้ง 15 เรื่องล้วนมีลักษณะเด่นค้ำวรรณศิลป์ ใช้อย่างภาษาที่ประณีต ไพเราะ มีความหมายลึกซึ้ง ก็น่าสนใจ ความงามของภาษาจะปรากฏอยู่ในบท-
ชมโฉม ชมธรรมชาติ ชมบ้านเมือง บทบรรยายเหตุการณ์ต่าง ๆ บทพรรณนาอารมณ์และ
ความรู้สึก บทผญา บทอภินิหาร บทสังสอน และบทบรรยายลักษณะหญิง กิลปะในการเลือก
ใช้ภาษา เพื่อสร้างจินตภาพของกวีอีสานแยกลักษณะตามท่วงทำนองแต่ง (style) ได้เป็น
2 ประเภท คือ

1 การกล่าวตรงไปตรงมา

2 การสร้างภาพพจน์ (Figure of speech)

การกล่าวตรงไปตรงมา เป็นการเลือกใช้คำ ที่จะทำให้เกิดความรู้สึกกันประสา-
ตมันตสันทัดทั้งห้า คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส ทำให้ผู้อ่านสร้างภาพได้ตามความหมาย
ของคำโดยตรง กวีอีสานใช้วิธีนี้ในการชมธรรมชาติและการพรรณนาอารมณ์ ความรู้สึก มากกว่า
บทอื่น ๆ จึงมักใช้วิธีสร้างภาพพจน์ แบบกล่าวไต่กันนี้

1 บทชมธรรมชาติ กวีอีสานชมธรรมชาติ 3 ลักษณะคือชมปรากฏการณ์ธรรมชาติ
อันใดอันใด คาว พระอาทิตย์ พระจันทร์ เหมอก น้ำค้าง ฝน แสงแดด ชมต้นดอกไม้ดอก
ไม้ใบ และลักษณะสุดท้ายชมสัตว์ ตัวอย่าง เช่น

เงาเมื่อเดือนปีเก่า	ฝนเขาเมฆอ่อน
ลงกลั้วไม้	ไหลล้างอาบใบ
มีทั้งเมฆเด่นกึ่ง	ยังหน่วยพระอาทิตย์
ก็บ่เหวี่ยงเหวี่ยงใส	น้ำไหลบึงไว้

ลงถึงพื้น
โพระเผื่อเมฆเด่นกึ่ง
เป็นหมอกกลัว
นอนแนบไฟ

ขรดีเป็นอัม
บังไว้หน่วยพระจันทร์ นั้นแล้ว
หนาวหนาวทั้งกิ่ง
ก็บ่วงฝันผ้า
ขุนทิง หน้า 32

กวีกล่าวถึงธรรมชาติยามเปิดบนฤดูกาล จากฤดูฝนเข้าสู่ฤดูหนาว "ฝนเธอ" หมายถึง ฝนพุก แะอารมณ์ความรู้สึกก่อนข้างอาลัยอาวรณ์ ว่า "หมอกอ่อน" ทำให้นึกเห็นภาพสายเมฆบางที่ครอบคลุมและสัมผัสใกล้ชิด ถึงขั้น "กลัว" ก็อาการเคลื่อนไหวไปมาขณะแนบชิดใบไม้ และกลั่นตัวเป็นหยากน้ำ "ไหล" ก่อเนื่องกันจนดูเหมือนอาบน้ำแก่ใบไม้ ความบดบังจึงให้ความรู้สึกถึงบรรยากาศเย็นชุ่มชื้น ก่อนข้างหนาว ขดะเคียวกันหมู่เมฆก็เคลื่อนไหวเข้าขบกับดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ มีให้แสงสว่างส่องถึงพื้นดิน ว่า "ไหล" และ "แล่น" แสดงความเร็วของกลุ่มเมฆหมอกจำนวนมาก เกิดอันทรวดอย่างรวกเร็ว ทำให้รู้สึกไปถึงความแรงของลมที่พัดพาเมฆหมอกเหล่านั้น บรรยากาศมีลม ร่มรื่นเช่นนั้นทั่วความชุ่มชื้น หนาวเย็นขึ้นทุกที จนทนต้องหนาวไอหมอก "หนาว" คือ หนาวเป็นอยู่ภายในทรวงลึกๆ ตลอดไปตั้งแต่ (กึ่ง) ความเย็นเยือกตลอดกายแะให้มองเห็นสภาพอันสะท้าน แม้จะนอนแนบไฟก็ไม่อบอุ่น ต้องอาศัยไออุ่นจากผ้าห่มเพิ่มขึ้นอีก

การชมธรรมชาติในลักษณะนี้ เป็นการกล่าวถึงธรรมชาติตามที่ เป็นไป ประกอบกับอารมณ์และความรู้สึกของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับสภาพการณ์นั้น ๆ ผู้อ่านจึงสามารถนึกเห็นภาพความงามของธรรมชาติ และนึกถึงถึงความรู้สึกคล้ายตามไปด้วย

บทธรรมชาติที่สัมผัสรู้สึกไม่ออก ไม่ใบ กวีจะใช้ชื่อคันธุไม้มาเล่นคำ ทำให้เกิดจังหวะของเสียงต่อเนื่อง ไพเราะน่าฟังยามอ่านออกเสียง เช่น

ละลึงเลี่ยนทองเทก
ยอยมไกลทึ่ปี
อำควนส้านกะดังลา
แมนมวงพร้าวจวงแจ้ง

ฮ้างฮวน
ปางหว้า
โคนคู
แจกจาน

เสียงสัมผัสอักษรในคำ ยอ ยม, ปี่ ปาง, ล้าน กะสัง สา, โจน ภู
แมน ม่วง, จวงแจ่งแจกจาน ซึ่งกวีจัดคำแห่งคำไว้ชิดกันทำให้เกิดจังหวะเสียงที่สอดคล้อง
กระทบกันต่อเนื่องไพเราะเป็นลำนำนาน่าฟัง

นอกจากจะเล่นเสียงของคำแล้ว กวียังชมธรรมชาติของพันธุ์ไม้ ทั้งไม้ดอกและไม้ผล
โดยไม่นำอารมณ์ความรู้สึกสะท้อนใจต่อธรรมชาติเข้าไปเกี่ยวข้อง ตัวอย่างเช่น

หลังคอกไม้	ลางามลุ่มกิ่ง
ควงคอกไม้	บานบ้างเหวี่ยงเขา
ก้านกายก้าน	สับลอคเลียนลำ
เกรื่อซอเกรื่อ	ไขว่ชวนไกวค้อม
จำปีพร้อม	จำปาเต็มป่า
ชะทอนพัว	เหลืองเหลืองส่องไส
มีทั้ง จันทน์ไคกัน	จันทน์แดงเกียรดาษ
แสนสำลอม	คาสรวาว่างภู
ชองชอทั้ง	ล่ำหมากสอนลกน
พวงพันกก	หล่นลงเหลืองฉ่น
เขาก็ก เก็บเอาได้	พอสามสี่หน่วย
กรันว่า แชน้ำเนือง	กินไคหนุ่มแสง แท้แล้ว
	พระเชศพน หน้า 27

ความคอนนี้กล่าวถึงไม้คอกที่โน้มกิ่งสู่ลง และคอกไม้ที่บานสะพรั่งอยู่กลางหุบเขา
คำว่า "ก้านกายก้าน" "เกรื่อซอเกรื่อ" ให้ภาพไม้คอกที่ชูกิ่งก้าน และไม้เกรื่อเถาที่มี
จำนวนมากมาย แออัดจนกิ่งก้านและเถาเฝือก "กาย" คือชวนกัน ลำต้น "สับลอค"
หรือเถาที่ "ไขว่ชวนไกวค้อม" ล้วนแสดงให้เห็นสภาพหมู่ไม้จำนวนมากมายที่ต่างก็เฝือกเฝือก
ชูช่อ ถึงใบขึ้นรับแสงอาทิตย์ ไม้คอกเช่นจำปี จำปา จันทน์ไค จันทน์แดง ผลคอกเบ้งบาน
สะท้อนสีสันทกับแสงแดด ไม้ผลเช่นหมาก คาล บร้าว ก็ขึ้นเรียงรายนับจำนวนไม่ถ้วน
"แสนสำ" แสดงจำนวนมากมาย และให้ความรู้สึกกับสนทนเรียงลำคอกไม้ถูก (เช่นจิตใจ

ระส่ำระสาย ก็กลัวความรู้สึกสับสน ว้าวุ่น) ตัวอย่างดังกล่าวจึงเสนอภาพธรรมชาติของหนูไม้คอกไม้ใบตามหุบเขาที่มีสภาพดินอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเจริญเติบโตของพืช

บางกรั๊วก็กลัวความขมดัดกระด้างเป็นธรรมชาติของพืชและสัตว์ ผสมผสานกับการเล่นสัมผัสอักษรชื่อพันธุ์ไม้ หรือสัตว์ต่าง ๆ ทำให้เห็นภาพอันเป็นไปตามธรรมชาติ และได้รับรสไฟเราะค่านเสียงและวังหวนไปพร้อม ๆ กัน ดังตัวอย่าง

แม้งหนึ่ง	เถิงแกนกำวไ ไร่ขวางแบนย่าน	เป็นไฟกรว้างคงขวางลึกลวง
	มีหมากไม้ให้สอดันเกรื่องไทร	ดูนางกอนาวกานก้านเกตุ
	สุกเชื้อเข้มน้เต็มคันเค่นลง	ขวางหลวงทนเจ้าสูงแสนง่า
	ทะรงลูกหล่นหอมเฮ้อเฮ้อเฮ้อง	ฟังกเถาเอียงอำพาเจียนาง
	จิบจาบจวบชมเหลมลูกขวาง	โพนโลกต้องก็กำกาเวา
	นกเขาขันป่างกิบั้ง	สาธิกาแก้วนิ้วเมียบ่ียงดู
	จับอยู่ซึบปลายไม้ง่าไย	มีทั้งโพธิไทรต้นเขียวดมเฮียงฮ่ม

กาทะเกษ หนา 29

สภาพป่าที่กรั๊วกล่าวถึงเป็นป่ากว้างใหญ่ มีต้นไม้จำพวกเกรื่องยาสมุนไพร และไม้ผล เช่นกันขาง ซึ่งมีผลกลมเล็ก สุกแล้วมีรสหวาน หนูนกเช่นนกเอี้ยง ก้างกาว บ้าง นกกระเจิบ กระจาบต่างก็พากันเก็บกินเป็นอาหาร เสียงนกโพร่คก นกกาเหว่าและนกเขาขันส่งเสียงไฟเราะ หากินตัวหนอน (บั้ง) อยู่ตามป่าไผ่บาง ส่วนนกสาธิกา และนกแก้วค่างก็ร้องขานอยู่กับภูของถนนยอดไม้ นอกจากนี้ยังมีต้นโพธิ์ ต้นไทรให้ร่มเงาเขียวร่ม สภาพดังกล่าวสะท้อนวิถีชีวิตของป่าเห็นได้ชัดเจนว่า บรรยากาศที่มีหนูไม้ให้ร่มเงาเขียวร่มเป็นที่อยู่อาศัยของนกกา มีไม้ผลให้หนูสัตว์ได้เก็บกินเป็นอาหาร มีสรรพเสียงทั้งนกร้อง นกเขาขัน นกตัวผู้เกลาเกลียดตัวเมีย และภาพความเคลื่อนไหวของสัตว์ที่กินผลไม้ หากตัวหนอน ล้วนเป็นความสดชื่น บ่งบอกความอุดมสมบูรณ์ ความมีชีวิต สิ่งเหล่านี้เองที่ทำให้ "ป่า" เป็นป่าโดยสมบูรณ์ มีชีวิตชีวา ในขณะที่ผู้อ่านนึกเห็นภาพสุภาพ สุขใจเช่นนี้ กรั๊วก็เล่นเสียงของคำโดยใช้สัมผัสอักษร เจน ดูนาง, กานก้านเกตุ, สูงแสน, หอมเฮ้อเฮ้อเฮ้อง, จิบจาบจวบ, ก้างกาเวา, นกเขาขัน, สาธิกาแก้ว เสียงกระทบของอักษรเสียงเกี่ยวกัน ต่อเนื่องกัน

เป็นระยะ ช่วยเสริมจังหวะที่น่าฟัง แนะนำให้เกิดอารมณ์รื่นเริงไปกับสภาพป่าที่สดชื่นแห่งนี้
บทกวีที่ไ้กำลังเล่นเสียงธรรมชาติ และบรรณาความก่อนข้างละเอียก
กัตัวอย่างต่อไปนี้ จะช่วยให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามได้ง่าย

มีหมู่ นกอำฮ้อง	เฮียงกู่ชันกู่
<u>แหวแหว</u> เสียง	หมู่สาธิกาเฮียง
เปี่ยมป้อน	ผิวมันกินเหยื่อ
แล้วเล่าพื่อปีกคุ้ม	ผิวแหวอินออย
<u>เอะอ่อมออย</u>	<u>ออยอินจก</u>
สองผิวเมียบ	<u>ฮ้ายโฮฮ้าย</u>

ระเซตพน หน้า 34

เสียง "แหวแหว" เป็นเสียงร้องประจำกับหลาย ๆ เสียง จนเชิงแซ่ แยกไม่
ออกว่าเป็นเสียงใดบ้าง กวีใช้เสียงนกสาธิกา นกเฮียง และนกเจ้าชันกู่อยู่กับกู่ของตน
ทำให้นักถึงความดูสมหวัง ความสดชื่นและบรรยากาศที่ร่มเย็น ภาพที่กวีแนะนำให้เห็นก็ค่อนข้าง
กว้างเปี่ยมป้อนเหยื่อแก่นกตัวผู้ แล้วกระพือปีก "คุ้ม" ก็นกบินกลิ้งในลักษณะคล้ายจุ่มยักขึ้นเล็กน้อย
เป็นกิริยาของความรักอย่างอ่อนโยน เอาใจใส่ ทะนุถนอม คำ "อินออย เอะอ่อมออย
ออยอิน" เสียงของกวีเป็นเสียงอ่อนหวาน "อินออย" หมายถึงการปลอบอย่างเอ็นดู
เอะอ่อมออย ออยอิน ให้ภาพการเกี้ยวเกศย์ใกล้ชิดด้วยความรัก เป็นกิริยาที่อ่อนแอและ
แสดงอารมณ์รักใคร่ ผูกพันต่อกันและกัน ความพิศุขนั้นมากมายจนกลั่นกลองต่างก็ "ฮ้ายโฮ
ฮ้ายโฮ" คือกระโถนหยอกล้อกันไปมาตามกิ่งไม้

2 บทพรรณนาอารมณ์และความรู้สึก การกล่าวพรรณนาความรู้สึกแบบตรงไปตรงมา
ปรากฏในวรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์ วรรณกรรมนิพนธ์และวรรณกรรมกาดนา กวีจะ
ใช้ภาษาที่แสดงความหมายลึกซึ้ง แนะนำให้เกิดความเข้าใจเข้าถึงอารมณ์และความรู้สึก กัตัวอย่าง

พระไคว	อุกอ้งแก่น	กนิงน้องไคว
	ทุกกำเซา	ปะเปาภาเสวย แดนา
บปี	เบยบางบก	อ้งทวงเหม้าง
กิกชอก	นางแพงแก้ว	ฟูมฟายนองเนต
	กึ่งเทศเนื้อ	บาท้าวหลาเหลือง
มีแก้ว	กิกกั้งแก่น	เลิงโอใจเบื่อง

ผาแดง - นางไอ่ หน้า 47

กวีเลือกใช้คำ "อุกอ้ง" ซึ่งหมายถึงความกตัญญูใจเป็นอย่างยิ่ง "แก่น" หมายถึงการกตัญญู ไม่ไถ่อย่างใจกติก หรือซัดเคื่องใจ มาอธิบายความรู้สึกถึงกติกถึงกือ "คณิง" เพื่อแนะนำความรู้สึกของท้าวผาแดงว่ากติกถึงนางไอ่ก่า ด้วยความกตัญญูใจ ไม่สามารถไปหา นางไค้อย่างใจกติก สร้างความอึดอัด กระวนกระวาย จนไม่สามารถแกะก้องอาหารไค่ "ปะเปา" หมายถึงการละทิ้งแบบไม่สนใจไยดี และความรู้สึกนั้นก็มิไค่ "เบยบางบก" กือ ผ่อนคลาย ทุเลาลง กลับ "อ้งทวง" กือว่าความอึดอัดจนล้นใจ เหมือนใจจะแตกทำลาย (เหม้าง)

กวาบกติกถึง "กิกชอก" วองท้าวผาแดง อึดอัด กั๊กแก่น กระวนกระวายจนต้อง ระบายความรู้สึกเก็บกักนั้นเป็นน้ำตา การร่ำไห้จน "ฟูมฟายนองเนต" กือร้องไห้จนหยาดน้ำตา นองโบน้า พืชสงของความรักที่เือกเพราะกติกถึงนางไอ่ก่า ทำให้ "กึ่ง" กือร่างกายของ "บาท้าว" อันหมายถึงชายหนุ่มผู้เือกกตัญญูเหลือง กวีแนะนำภาพชายหนุ่มผู้เือกกตัญญู ร่ำไห้ อย่างซาสติจนซากรากีแ่งเรือนกาย สะท้อนให้เห็นอารมณ์ทุกข์เือกถึงที่สุด ก่า "นางแพง แก้ว" เป็นก่าที่ไควเรียกนางไอ่ก่า กวาบหมายของก่าแสดงความรักเือก ทะนุถนอม "แก้ว" เป็นรักนซาคีหรืออ้อมนิตีที่มีความมกงาม มีคุณค่าสูง "แพง" หมายถึงราคาแพง หรือรักอย่าง ทะนุถนอม เมื่อนำมาใช้เรียกนางไอ่ก่าจึงแสดงความรัก กวาบทะนุถนอมสิ่งที่มีคุณค่ามีความ หมายกตอชีวิตของท้าวผาแดง

นอกจากจะกล่าวถึงความรักที่เือก ตามความรู้สึกของตัวละครแล้ว กวียังใช้การ บรรยายเหตุการณ์ บรรยาการ และแสดงนฤตกรรมของตัวละครอื่นๆ มาช่วยเน้นพรธนา อารมณ์และความรู้สึก ให้เด่นชัดขึ้นอีก ดังตัวอย่าง

แคนแก็้ว มาท้าว

เมืองหลาม้าง

ทั้งเมืองเกร้า

พระจันทร์ธำรง

แมนวาน้ำบอแก้ว

เลยเหยมก

แบ่นว่าศฤงคารเอียง

เขาก็อยุบไถ่

บุญมีไปป่า

ใบไม้ให้ลั่นเหลื่อง

สูญเสียมีสว่าง

เทิงฟ้าเมฆบัง

สร้างแกงพญาเดว

ชาคลงนายแห่ง

กางแกเป็นหมู

บินแล้วส่วนหนึ่ง แท้แล้ว

จนทิ้ง หน้า 59

กวีสร้างบรรยากาศแห่งความเศร้าสลก เมื่อขุนทิง (มาท้าว) ถูกนำไปทิ้งป่า "เมืองหลาม้าง" แวดวงสภาพบ้านเมืองที่ตกอยู่ในความสิ้นโลก บรรยากาถวังเวงเหมือนเมืองร้าง (ม้าง) ใบไม้แห้งเหี่ยว ร่วงหล่น สีเหลืองของใบไม้ยิ่งทวีความรู้สึกแห้งแล้ง ซากชีวิตชีวา ชาวเมืองโศกเศร้า ไม่มีสร้างชา' ดวงจันทร์ "ค้าง" หยุกเคลื่อนไหวและถูกเมฆบดบังแสงสว่าง เพิ่มความซึมเซามากขึ้นด้วยบรรยากาถมืดสลัว ทุกสิ่งหยุกนิ่ง เจ็บสัจค แม้แต่น้ำสายก็เหือดแห้ง ปราศจากน้ำ ฝูงนกกาต่างก็บินหนีไปสิ้น กวีใช้ธรรมชาติของฝูงนกที่มีสัญชาตญาณแสวงหาสภาพพื้นที่และภูมิอากาศที่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิต เน้นว่า "บินหนี" ซึ่งแสดงถึงทิวาบลันหวังที่จะอยู่ต่อไป เพราะทุกสิ่งทุกอย่างในเมืองเหมือนจะ "ตาย" ไปหมดสิ้น

การพรรณนาอารมณ์ความรู้สึก โดยยึดธรรมชาติมาเป็นองค์ประกอบ ในลักษณะนิราศ มีอยู่บ้างเป็นส่วนน้อย เช่น

จักตั้งถ้อยกลอนหมู่

กาเวาเขียนแซกหวาน

ก็เม' ฮ่าฮ้องเป็นกำ

บาฮส' ก็กลอยกลอยลิ้มท้าว

ปักสี่

แดงถอย

ไขขาว

เศพรยา

อุสา-บาฮส' หน้า 130 : 1

ท้าวบารสเดินทางผ่านป่าเขา เห็นเขื่อนก ก็กักจะสั่งความไปถึงนางอุสา แต่ก็ไม่สามารถทำได้ จึงกิดกร่ำกรวดจนหลงลืมตน บทนิราศเช่นนี้ปรากฏในเรื่องพญากันธกาคอนทัพพญากันธกาคยกกลับจากเมืองแฉก ไพร่พลอาศัยอวารถถึงลาวสุวรรณ ที่เกยอยู่ร่วมกัน เมื่อเห็นนกเรียก ก็ไล่แต่ทุกซี้ใจ ถึงความว่า

กลางตัวจับกิ่งไม้ไผ่ยกก้นนั้นเนื่อง

กลางตัวบินสอกล่แล้วปลายไซเอียงไม้

โอนอ แม้ว่าเกียรจันแท้ในไพร่คงใหญ่ก็คิ

กิกเมื่อเฮาชมซ่อนเสนาหาเดียงกู่ระนางนั้น

เป็นที่ไทเจดลันในดวงแก้วกั้ง

กลางตัวเฮาฮ้างหาผัวว่อน ๆ ก็มี

เขาก็จับกิ่งก้านถอยก้อมง่ากอม

ยังเลามีคู่ซ่อนชมอ้อยอินวอย แพนอ

ยังเลาออก ๆ ตำนออ้างอิงดูประทง แพนอ

ดูจับแล้วมาเกียนคราวนอน

พญากันธกาค หน้า 50

3 บทอิศวรรย การใช้กระบวนจินตภาพ แบบตรงไปตรงมา อีกลักษณะหนึ่งคือบทอิศวรรย ซึ่งปรากฏเพียง 4 เรื่อง คือ ท้าวยี่ – บาเจื่อง อุสา – บารส กาทะเกษ และพญากันธกาคกล่าวไว้โดยละเอียด ส่วนวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ไม่กล่าวไว้ชัดเจน บทอิศวรรยทั้งหมดมี 2 ลักษณะคือ

3.1 กล่าวละเอียดในแง่การสัมผัสระหว่างชาย – หญิง แกะแ่นขึ้นก่อนการร่วมรัก ละไว้ให้เป็นทีที่เข้าใจกันเอง เจน

บาก็ซึกแทบใกล้นางน้อยฮ่วมเฮียง

เสนาหานั้นแฝงดวงเทียบแทบ ก็ใจเก

มีวนวนน้าวมน้องกุมงาม

สองเสนาหานั้นซ่อนกอดเอื้อมไหล

หน้ากอดหน้ากายบ่อนเฝื่อนนวล

กาทะเกษ หน้า 64

ความกึ่งกล่าวแสดงการสัมผัสกอรัท ระหว่างชายหญิง กว้ใช้กำ "นวลน้ำว" ซึ่งให้ความรู้สึกตักหน่วง ก่อเนื่อง ส่วนกำ "ซอนกอ" และ "หน้าก่หน้า" ให้ภาพความใกล้ชิดไกรักเจา

3.2 กล่าวถึงกรรวบรักระหว่างชายหญิงโดยกรง พบในเร่องอุสา – บารส กังทัวอย่าง

แต่นั้น	สองคั่นคั่นฮักฮวม	หักทะยา
	เสวยคามกนเกือบแสดง	ฮันหลั่น
	อุสาส้อยสายไพา	พิศศวาค
	ฮยมโถมเน้นงนอย	กอยเกีย
	ตะบกดากมายกมกยว	พายโซดง
	เดียเออองซางเซีย	ชมฐ
	แนวชายเชื้อคาเโอง	เถิงชนาค
	บาแควนฐเชื้อมำ	ม่ายกี
	สุกสวาคนอยนงถาว	วอนวาน
อวนไป	เกียกามมะนีชะหมั้นเขา	ชมน้อง ก็ตึง

อุสา – บารส หน้า 41 : 1

บทรวมรักของท้าวบารสก่อนข้างรุนแรง จนนางอุสาซึ่งเป็นลาวรุ่น ไม่เคยผ่านมือชาย ก้องว่อนวอนท้าวบารสให้เห็นใจตน ความแฉนี้ กล้ายกถึงกับบทถัจจรรยในเร่อง ลิลิตพระลอ ในสมัยอยุธยาตอนต้น พระเพื่อนพระแพงก็ไก่อว่อนวอนพระลอเช่นเดียวกัน

การสร้างภาพพจน์ เป็นการใช้คำพูดที่เป็นคำนวนโวหาร ทำให้นึกเห็นเป็นภาพ มีลักษณะเชิงเปรียบเทียบทั้งในแง่รูปธรรม และนามธรรม ผู้อ่าน ผู้ฟังวรรณกรรม จะมีส่วนร่วมในการทัก เชื่อมโยงความหมายของคำกับประสบการณ์ของตน ทำให้เข้าใจสารที่กว้สื่อไว้ในวรรณกรรมมากยิ่งขึ้น

การสร้างภาพพจน์ เป็นกระบวนการจินตภาพที่กว้อีสาน นิยมใช้มาก สังเกตได้จากเนื้อความบทต่าง ๆ ที่นำมาศึกษา พบว่ามีการใช้ภาพพจน์ชนิดต่าง ๆ จำแนกไค้ตามลำดับ

ความนิยมในการใช้ดังนี้

1 อุปมา (simile) เป็นการเปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกัน โดยใช้คำเชื่อม
ปาน คึง เกิง กั้ง ก้อ เตมอ สิ่ง เพียง เพียง เที่ยม เหมือน โดย จัน ท่อ
และคำ 2 พยางค์ได้แก่ ก้อกั้ง ปุนกั้ง เป็นคั้ง ก้อกูโดยคั้ง เหมือนคั้ง เป็นคั้ง
ทำเนียม เปรียบปาน

ภาพพจน์แบบอุปมา ที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน มีที่ซ้ำมากในวรรณกรรมนิทาน
วรรณกรรมตำนาน และประวัติศาสตร์ วรรณกรรมศาสนา และวรรณกรรมประเพณี มี
ลักษณะดังนี้

1.1 เปรียบเทียบร่างกายมนุษย์และสัตว์กับธรรมชาติและอัญมณี กรณีนิยมเปรียบเทียบ
ร่างกายทั้งหมด มากกว่าพรรณนาความงามของอวัยวะแต่ละส่วน บทชมโฉมส่วนมากจึงสั้น
รวบรัด มีบทชมโฉมในเรื่องนางผมหมอม และขุนทึง พรรณนาละเอียดกว่าเรื่องอื่น ๆ

1.1.1 ชมอวัยวะแต่ละส่วนเทียบกับธรรมชาติและอัญมณี

ผม เกษเกล้า

ยาว กั่วคั้งไผ

สังข์ศิลป์ไชย หน้า 436

ตัว กากก้อม

เขี้ยว ยิงไต้ยมเทา

กาพะเกษ หน้า 45

ช่อง ย่องเนื้อ

ขาว เกิงฟองสมุทร

ขุนทึง หน้า 10

กว่าเปรียบเทียบผมของสตรี กับไผ ซึ่งมีลักษณะเป็นเส้นละเอียด นุ่มเป็นมันวาว
เปรียบกั้วกับเทาที่มีสีเขี้ยวเข้ม เป็นเส้นละเอียดอ่อน เป็นระเบียบและเปรียบเทียบเนื้อสตรี
ว่าขาวเหมือนฟองคลื่นในมหาสมุทร ธรรมชาติที่นำมาเปรียบ ล้วนให้ความรู้สึกสัมผัสอ่อนนุ่ม
และสวยงามตามลักษณะของสตรี

ส่วนการเปรียบเทียบตัวละครแต่ละตัว กวีจะเทียบความงามกับทองคำ เช่น
งามลองกอง สองแถมกิ่งกำ

ขุนทีง หน้า 10

สองฝ่ายแถม

กัณธิงวันกำ

นางนบหอม หน้า 2

ออยหอยเนื้อ

กัณธิงวันกำ

สังข์กิลป์ชัย หน้า 436

กวีเปรียบเทียบและผิวกายของสตรีให้ง่อนทองคำ ซึ่งเป็นโลหะธาตุที่มีพื้นผิวเรียบเป็นมัน มีสีเหลืองเป็นประกายสุกปลั่ง งามงามของแก้วและผิวพรรณที่กวีในะภาพด้วยคำ "ทองคำ" จึงงามด้วยภาพเปล่งปลั่ง เน้นถึง เติบโตของงอกงามจับตา เป็นความงามตาและให้ ผลสัมผัสที่เนียนนุ่มยามแตะต้อง ทั้งยังมีนัยความหมายบ่งบอกความมีคุณค่า มีรากฐาน เป็นที่ ชื่นชอบของกวีทั่วไปอีกด้วย

1.1.2 เปรียบเทียบร่างกายโดยรวมกับธรรมชาติและทองคำ

ตัวอย่างเช่น

กิงขาวผ่องกิงโยของงิ้ว

ฟ้าแคก - สงยาง หน้า 21

กิงอ้วนอ้วน

ปานฝ่ายกัณธิง แทนอ

สังข์กิลป์ชัย หน้า 430

กิงนางน้อย

เหลืองปานกล้วยม

นางแอ - นางไอ่ หน้า 5

กิงกลมเกลี้ยง

เหมือนคำเคียนกาค

ขุนทีง หน้า 182

"คิง" ในภาษาอีสานหมายถึงร่างกาย ตัวอย่างที่ขมมากก็จะเปรียบเทียบกับผิวหนัง และรูปร่างไปพร้อม ๆ กัน ผิวขาวที่ "ขาวฟอง" เหมือน "ใบของจั่ว" ก็คือผิวขาวนวล เหมือนปุยปุยที่ขาวนวลตา "ใบของ" เน้นภาพสิ่งที่อ่อนนุ่ม ฟองตัว ทำให้นึกเห็นภาพหญิง ที่มีรูปร่างอวบ ผิวขาวนวล นุ่มเนียน น่าสัมผัส บุคผ่องสะอาดตา เช่นเดียวกับ "กึ่งอ่อนอ่อนปานผ้าคักผอง"

การเปรียบเทียบผิวเหลืองงาม กวีเปรียบกับ "กล้วยบ่ม" และ "ทองคำ" ซึ่งให้ภาพละเอียดแตกต่างกัน ก่อร่างกายเหลืองปานกล้วยบ่ม ชวนให้นึกเห็นสตรีที่มีรูปร่าง อวบอ้วนเหมือนผลกล้วยที่แก่จัดเต็มที่ ผิวพรรณจึงเด้งถึงนวลเนียนเหลืองลวดลายสม่ำเสมอทั่วกาย เช่นเดียวกับผิวกล้วยบ่มที่สุกเหลืองทั่วกัน เป็นความงามที่น่าสัมผัส มองดูนวลกระจ่างตาไม่ รู้เบื่อ ส่วน "กึ่ง" ที่กลมเกลี้ยงเหมือน "คำเกี๋ยนเกาค" นั้น เน้นภาพรูปร่างกลมกลึง ผิวพรรณเด้งถึง เกลี้ยงเกลา เน้นความผุดผาดเปล่งปลั่งสะอาดตา ซึ่งเป็นลักษณะหญิงที่รูปร่าง พอเหมาะ ผิวพรรณเกลี้ยงเกลาผุดผาด เหลืองเปล่งปลั่งชวนมอง นัยความหมายของ "ทองคำ" ชวนให้นึกถึงความงามสง่าอย่างหญิงผู้สูงศักดิ์ แตกต่างจากความงามตาม ธรรมชาติที่ปรากฏจากการปรุงแต่งของ "กล้วย"

สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ การชมกวางงามของร่างกายกับความงามของเทพและเทพธิดา ซึ่งเชื่อกันว่ามีความงามเลิศเหนือมนุษย์ กวีมักเปรียบเทียบความงามของบุรุษกับเทพ ความงามของ สตรีกับเทพธิดา นางกนิรี การเปรียบเทียบลักษณะนี้ให้ความรู้สึกสูงค่าเหนือมนุษย์ มากกว่าที่จะ เน้นภาพอารมณ์ความรู้สึกที่เขามารถเข้าถึงซาบซึ้งได้อย่างธรรมชาติ หรือโหละหลุณ ตัวอย่างเช่น

ชื่อว่า ง่อมวนเจ้า

งามย่อยเกิงอินทร์

ท้าวปี – บาเจื่อง หน้า 17

บาไทท้าว

แมนหล่อเหลาโสม

ก๊อญ พรหมเทวา

มายลงเมืองฟ้า

ดาแคง – นางไอ่ หน้า 19

แต่นั้น โสมเสลาท้าว
งามยิ่งย้อม

กุมมรกันคาก
โสมเจ้าเก็งอินทร์
พญากันคาก หน้า 11

กวีเปรียบเทียบความงามของ "นางง่อม" และ "พญากันคาก" เหมือน พระอินทร์
เปรียบ "นางแดง" งามเหมือน "พรหมเทวา" น่าสังเกตว่ากวีใช้ "อินทร์" เปรียบทั้ง
หญิงชาย แสดงการยอมรับความงามของทั้งสองกวี ส่วนการเปรียบหญิงว่างามเหมือนเทพธิดา
หรือนางกัณรี ปรากฏอยู่ทั่วไป เช่น

งามเทียมคิ้วปัทมราชวรรณกำ อรทวยโสมสิ่งกัณรีพ่อน
พญากันคาก หน้า 6

เนื่ออนเกลี้ยง
สาวฟ้าป่าน แทนอ
สังข์กิลป์ชัย หน้า 430

การเปรียบเทียบความงามลักษณะนี้เป็นความงามในอุดมคติ งามพร้อมหมดทั่ว
เรือนร่าง ผู้อ่านจะเข้าใจซาบซึ้งไคว่างามอย่างไร ก่อนเมื่อนึกถึงถึงความงามสมบูรณ์
แบบตามความนึกของตนเอง ไม่เป็นที่แน่ชัดว่างามอย่างไรแต่ก็ยอมรับทั่วกันว่างามเลิศ
เป็นความงามในอุดมคติ

1.2 เปรียบเทียบอารมณ์ความรู้สึกกับธรรมชาติ กวีเปรียบเทียบร้อนรุ่มร้อนก้วย
ความทุกข์ ความโกรธ กับไฟ และความร้อน เช่น

จิตจอกผ่นแผงแก้วแจ่มมาลี เหมือนกั้งอึกก็ฮ้อนเผาทองลนลาว
กาทะเกษ หน้า 47

กาทะเกษเห็นนางมาลีจันท์แล้วก็เกิดความรักความนึกถึง "จอก" ให้ภาพที่
หยุดนิ่ง แสดงจิตใจที่จกจกแว่นแฉะ "ผ่นแผง" เสียง ฆ เป็นเสียงเสียดแทรก
เปล่งน่านริมฝีปากอย่างใกล้ชิด ความหมายของคำผ่นแผง ก็หมายถึงการผูกพันใกล้ชิด

เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความในวรรกแรกจึงหมายถึงจิตใจที่มุ่งมั่นใกร้อยใกล้ซึกเป็น
หนึ่งเดียวกันกับนางอันเป็นที่รัก ความรัก ความกึกถึงอย่างจกจอนั้นทำให้จิตใจร้อน
เหมือนถูกไฟเผา ให้ความรู้สึกร้อนน่าวอย่างแสบ กระคาย ทำนองเดียวกับสิ่งของ
เช่นดินที่ถูกเผาเป็นอิฐแหะจะปรีออกควยอำนาจความร้อนนั้น คำ "สนลวก" แสดง
ความเจ็บปวดก้วยกับความร้อน ความรู้สึกของกาณะจึงมีทั้งความร้อน ร้อน จิตใจ
แห้งผากและเจ็บปวดทรมานทรมาย เพราะความร้อนจากความรัก

ความรักระหว่างมารกากับบุตร ความห่วงใยรักไกรนั้นมีอยู่ท่วมท้น เพียง
แคลงสังหรณ์ว่าจะสูญเสียลูก นางมัทรีก็ร้อนใจเหมือนไฟเผา ดังความว่า

จอมพระนางกลิ้งปานเป็นปางป่วย
หัดบไคตากระคายตะเม่นกตัว
นางกษัตริย์ฮอนปานไฟเผาจุก
ลูกนึ่งแล้วตะแกงขมทาวหางาย

บทาเวสสันดรชาดก หน้า 34

กวีใช้คำว่า "ปานเป็นปางป่วย" แสดงกิริยาอาการทรมานทรมาย ในลักษณะหมด
เรี่ยวแรงที่จะคั้นร่น คำ "ตากระคาย" ก่อตาแห้งก้าง เลื่อนลอย ไร้ชีวิตจิตใจ
ทั้งสองสภาพแะให้นึกเห็นภาพบุคคลที่แหะจะไม่เคลื่อนไหวร่างกาย มีเพียงจิตใจที่
ทรมานทรมายอย่างวินหวังและเหวากกตัวสิ่งที่จะเกิดขึ้น ความรู้สึกนี้เร่ร้อนขึ้นทุกขณะเหมือน
"ไฟเผาจุก" กือก่อไฟเผาจิตใจ แสดงความเจ็บร้อนที่ลึกหนีไม่พ้น ความพยายาม
เคลื่อนไหวเมื่อทนถึงที่สุดก็ทำได้เพียง "นั่ง" แต่ก็ต้องพลิกกว่าไม่สามารถทรงตัวอยู่
ได้ ภาวะจำยอมร้อนทรมานทรมาย กับทุกจิตใจเพียงกลางสังหรณ์จะสูญเสียลูก จึงเป็น
ความร้อนที่เจ็บปวด ทรมานยาวนาน รอคอยเหตุการณ์จริงที่จะเกิดขึ้น

ความโกรธ เป็นอารมณ์ที่เกิดจากความพลุ่งพล่านในจิตใจก่อนข้างรุนแรง เกิดขึ้น
กับผู้นึกแล้วก็มีอาการกิริยาล้ายกถึงกัน กวีจึงเปรียบอารมณ์โกรธเหมือน "ไฟสนลวก"
ดังความว่า

อันว่า ฟ้าแดดพูนกำแก่นปานดิน นี่เเก
 ฎจักปองพลไปตอมันปางนี้
 กิดหลายแห่ง เกียกแก่นกับกั้งในดวง
กือโฟลนลวกหือระทัยอ่อน

ฟ้าแดด — สงยาง หน้า 85

พระยาธรรมโกธรแก่นพระยาฟ้าแดด ประรณจะยกทัพไปสู่รับความกิด
 ความแก่น "คับกั้ง" กืออึดแน่นจนแทบจะทนไม่ไ้ อารมณั้ร้อนรอนภัยความแก่น
 มหาศาลนั้นจึงเป็นความเจ็บร้อน ชักเกื่อง เหม่อบ "โฟลนลวก" ใ้ให้ความรู้สึกปวด
 แสบ ปวดรอน ทูรณทูลรายอยู่ลึก ๆ ในจิตใจ

1.3 นำธรรมชาติมาเปรียบเทียบเพื่อแสดงจำนวน หรืออำนาจยิ่งใหญ่
 ธรรมชาติที่นำมาเปรียบเทียบมีทั้ง ปรางค์การตึถรรพชาติ พืชและสัตว์ ไค้แก่ ฟ้า
 น้ำ ทราย ก้น ภูเขา และแมลงเม่าๆ นิยมใช้โน้บทยบรรยายเหตุการณ์การรบ
 กั้กั้ตัวอย่าง

เบื่องฝ่ายกำหนดแห่งเมืองเขม้น
 เขาก็นองเลดหลวงหลังมาปานน้ำ

ฟ้าแดด — สงยาง หน้า 85

กองทัพเขมรที่ "นองพล" แสดงภาพนจำนวนมากเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา
 จนดูเหมือนลักษณะกระแสน้ำที่ "นอง" แสดงอาณาเขตกว้างขวางสุดสายตา และ
 "หลังมาปานน้ำ" กระแสน้ำที่ไหลอย่างเชี่ยวแรง ต่อเนื่องไม่ขาดสายเนะภาพกองทัพ
 ที่เคลื่อนไหวขบวนมากไม่มีที่สิ้นสุด

นอกจากจะเปรียบว่านจำนวนมากเหมือนสายน้ำแล้ว กวียังเทียบจำนวนกนกับ
 "ทรายไหลแล้ง" ค่อแนวสันทรายที่ทองน้ำที่มักถูกไค้ขึ้นในฤดูแล้ง น้ำแห้ง จำนวน
 ทรายจึงมีมากมาย โพรงอากาศไค้ไ้ทรายทำให้ทรายบุบตัวลง เกิดกระแทราย

เลื่อนไหลติดต่อกันไป กว้างนำไปเทียบกับไพร่พลที่เกณฑ์ศึกตามกันมาเป็นจำนวน
มหากาล ดังกล่าว

ก่อนว่าแล้ว

เรียกไพร่โยธา

ไหลนองมา

ดังทรายไหลแล้ง

ผาแดง - นางไอ่ หน้า 31

การเปรียบเทียบกันจำนวนมาก ๆ กับหญ้า พบเพียงแห่งเดียวในเรื่อง
อุสา - บารส ดังตัวอย่าง

พลเพนี้ อเนกนองกือหญ้า

อุสา - บารส หน้า 95 : 2

การเปรียบเทียบเช่นนี้ ย่อมหมายความว่าหญ้าที่มีจำนวนมาก นับเป็นทุ่งหญ้า
กว้างใหญ่ จึงจะมองเห็นต้นหญ้าเบียดแน่น ลูบไปมาและมีลักษณะเลื่อนไหลคล้าย
กระแสน้ำ "นอง"

ส่วนการเปรียบเทียบ เพื่อแสดงว่าน่าอัศจรรย์ใหญ่โตนั้น มักใช้เทียบกับเสียง
กึกก้องเพียงอย่างเดียว หรือกล่าวรวมกับการเปรียบเทียบแสดงจำนวน เช่น

ภูนาถ้าว

ทวยาก้าวแกว่งชู้

เสียงแตกเพียง

ฟ้าลั่นลงเหว

มารมัวกระจัก

กุมตายนม้วย

สังข์กิลป์ชัย หน้า 144

อำนาจและอิทธิฤทธิ์ยิ่งใหญ่ของธนูธนูพิสดังสังข์กิลป์ชัยนั้น เพียงแกว่งแกว่ง
ก็มีเสียงดังเหมือนฟ้าร้อง ยังผลิตให้มียักษ์รายหมกคืบ เสียง "แตก" หมายถึง
เสียงดังต่อเนื่อง นานและระดับเสียงสูงตลอด "ฟ้าลั่น" เป็นเสียงหนัก กึกก้อง
ยาวนาน สืบชนอึ้งอด เมื่อนำมาเปรียบกับเสียงธนูแกว่ง ทำให้ถึงเสียงแหลม

สูง และกระหึ่มกึกก้องจนรู้สึกถึงแรงสั่นไหวจากคลื่นเสียงนั้น

ความอีกตอนหนึ่ง แสดงความยิ่งใหญ่ในบารมีของพระเวสสันดร ชาวเมืองต่าง ๆ มุ่งสู่เมืองประเซชัย เพื่อรชมตัวกันไปรับพระเวสสันดร และพระนางมัทรีกัน เมือง เมืองอีกทีกรีกโกรม เหมือนฟ้าดลุม กินทะเลลาย เปรียบจำนวนคนมากมาย เหมือนปลวก ดังกล่าวว่า

ข้างเมืองมาเต็มพื้นแผ่นดิน อุกขฤกษ์ถันกรหลวงหลายย่าน ก็อดังฟ้าโกย-
ขวมกินสะท้านหวั่นไหว ฝูงหมู่โยธาทั่วทั้งแดนโกยปลวก พวกไพร่น้อยแสนคือตัวคง
กัน ๆ เข้ากับกัณฑ์

บทาเวสสันดรชาดก หน้า 63

1.4 นำธรรมชาติมาเปรียบเทียบกัน ปรากฏในบทอมธรรมชาติ บทพรรณนา และบทบรรยายเหตุการณ์ นิยมเปรียบเทียบ สัตว์ วัตถุดี โดหะธาตุ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ กับพืชหรือสัตว์ และปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น

<u>มีทั้งรัสมี่แก้ว</u>	<u>พิรุณยี่เอื้องเอื้อ</u>
<u>เหมือนกิ่งแสงประทีปไต้</u>	<u>มันย้อยสูงโพนม</u>
	ขุนทิ้ง หน้า 17

<u>ผาสาทเหวอ</u>	<u>มณีแก้วสูงแสง</u>
<u>ก็อดังฟ้าส่องแจ่ม</u>	<u>มะเดื่อแมบเวหา</u> <u>พุ่มเยอ</u>
	ผาแดง - นางไอ่ หน้า 3

<u>อินทนิลแก้ว</u>	<u>เขี้ยวงามเคี้ยวระคาค</u>
<u>ยังยั้งเหลื่อม</u>	<u>ก่อน้ำอ่างกำ</u> <u>เจ้าเอย</u>
	ผาแดง - นางไอ่ หน้า 3

ทั้ง 3 ข้อความกล่าวถึงประกายงกงาม ของอัญมณีต่าง ๆ เทียบได้กับแสงไฟ
แสงฟ้าแลบ และแสงสีของน้ำในอ่างทองคำ

ส่วนการเปรียบเทียบกับพืช ปรากฏการณ์ธรรมชาติกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ
ก็เปรียบเทียบข้าวเขียวเหมือนเทา รสชาติผลไม้หวานมันและหอมเหมือนตาล มะพร้าว
เม็บบัว และแต้ว เปรียบหมอกกับสายฝน ดังตัวอย่าง

สัสธานีข้าวกล้าเขียวอ้วนดังเทา นั้นแล้ว

พญากันกาภ หน้า 73

ยังทอดสู่เขียวแท้
เหนือกันดังตาลแลพร้าว

กินมันหอบอ่อน
บัวขาวเก้งกัน นั้นแล้ว
ขุนพิง หน้า 119

ก็เปรียบ "ข้าวกล้า" ซึ่งเป็นต้นข้าวที่เงิ้งจะแตกต้น ผลิใบ มีสีเขียวอ่อน
ลำต้นอวบ เทียบได้กับสีเขียวของ "เทา" พืชตระกูลสาหร่าย นิยงแห่งความหมาย
"เทา" เน้นภาพที่ขบถปริมาณมากมายของต้นข้าวอ่อน เพราะเทามักจะอยู่รวมกัน
อัดแน่น แฉกระจ่ายกินเนื้อที่ผิวน้ำกว้างขวาง นึกเห็นภาพต้นข้าวอ่อนที่เขียวสดใส
อวบอ้วน เบียดกดแน่นเป็นบริเวณกว้างไกล ส่วนการเทียบรสผลไม้กับผลไม้
นอกจากจะเน้นรสชาติแล้ว ยังเน้นความรู้สึกและอารมณ์ที่รับประทานไปด้วย รส
"มัน" เหมือนมะพร้าว เม็บบัว แต้ว นั่นคือผลไม้ที่มีเนื้อแน่นเหมือนมะพร้าว นุ่ม
เหมือนเม็บบัว และกรอบเหมือนแต้ว มีรสมันหวานฉ่ำผสมกัน ทั้งยัง "หอมอ่อน"
ก็กลิ่นหอมหวาน มัน เหมือนกลิ่นตาล มะพร้าว และอ่อนนุ่มยามรับประทาน
รสอร่อยลิ้นชื่นมีอารมณ์ความรู้สึกเป็นสุขในการลิ้มรส เพราะนอกจากจะอร่อยลิ้น
แล้ว ยังให้สัมผัสอ่อนนุ่ม กลิ่นหอมที่นำใจไป สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยก่อให้เกิดความสุข
ได้เป็นอย่างดี

หมอกม่กไม่ล้นล้นถึงฝนแท้แล้ว

มหาเวศสันครชาดก หน้า 29

ความที่ยกมาเป็นการเทียบปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยกันเอง ก็เหมือนกับฝน
 กวี่อธิบายสภาพของหมอก ซึ่งเป็นละอองไอน้ำที่รวมตัวกันหนาแน่น ปกคลุมหมู่ไม้
 ทำให้บรรยากาศมีครึ้ม และความรู้สึกชุ่มชื้น เยือกเย็น ปริมาณหมอกมากมายนั้น
 ไกลเกินกว่าเป็นหยกน้ำ "ลึนลัน" กวี่ไหลรินต่อเนื่องไม่ขาดระยะ "ลึน" หรือ ริน
 เน้นให้รู้ว่า ไหลผ่านกิ่งใบของกันไม้ ลักษณะเช่นนี้คล้ายคลึงกับสายฝนหลังวินีให้ความ
 ชุ่มฉ่ำแก่พืชพรรณ และพื้นดิน กวี่จึงนำมาเปรียบเทียบเนภาพบรรยากาศชุ่มชื้น และ
 ความรู้สึกเย็น ชุ่มฉ่ำแก่ผู้อ่าน

2 อุทาหรณ์ (Analogy) เป็นการเปรียบเทียบเรื่องราว
 เหตุการณ์ หรือความกิดสองอย่าง ที่มีความหมายต่างกัน ว่าคล้ายกัน เมื่อวิเคราะห์
 ความหมายลึก ๆ ลงไปแล้ว ก็จะได้ความกลมกลืนกันได้ มีลักษณะแตกต่างจากอุปมาคือ
 อุปมาเป็น การเปรียบเทียบอย่างง่าย แต่อุทาหรณ์เปรียบเทียบข้อความ

อุทาหรณ์ที่พบในวรรณกรรมทั้ง 15 เรื่องนั้น กวีนิยมใช้มากในวรรณกรรม
 คำสอน และวรรณกรรมรัก ส่วนวรรณกรรมอื่น ๆ มีปรากฏอยู่ในบทหลังสอน
 บทพรรณนาอารมณ์ และความรู้สึก มากกว่าบทอื่น ๆ จำแนกลักษณะการใช้อุทาหรณ์
 โดยยึดสิ่งที่นำมาเปรียบได้ ดังนี้

2.1 นำธรรมชาติของพืชและสัตว์มาเทียบกับมนุษย์ จะเปรียบเทียบทั้ง
 คุณสมบัติ พฤติกรรม อารมณ์และความรู้สึก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

<u>บัวอย่า</u>	<u>ชื่นใจน้ำ</u>	ไหลลงตามแม่	กระแสน
<u>พ่อแม่</u>	ชมชื่นแล้ว	ใจน้อยเจ้าอย่า	ชื่น

อินทญาณสอนลูก หน้า 22

ลูกควรเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา ไม่ซัดขึ้นในสิ่งที่ไม่สมควร ตัวอย่าง
 ที่ยกมาเทียบก็บัวที่ปักสายตามระกับน้ำ ผลที่ได้รับก็คือดอกบัวอยู่เหนือน้ำได้เสมอ ไม่
 ว่าน้ำลึกหรือน้ำตื้น ลูกที่เชื่อฟังบิดามารดา ก็น่าจะได้รับผลตอบแทนที่ดีงามคือ
 ความสุข ความเจริญสืบไป

ถ้าหญิงมีกลิ่น ปฏิบัติคนตามท่านองคตองธรรม ก็จะมีคนนิยมนรักใคร่ อินทญาณ
สอนลูก ไก่กล้าเทียบไว้กับธรรมชาติของปลา ที่ไม่อยู่ในที่ซากน้ำ หงส์นิยมยืนค้ำใน
สระบัว กอกไม้หอมใครก็ชื่นชมกลิ่น ถึงความว่า

ปลาบ	บินกับ่อน	ชลธีเขินขาด
หงส์หาก	ชมชื่นเก่า	สะทึงควายคอกบัว
ชาติที่	มาลาน	ควงหอมธสวาง
ใหญ่	ไค้เง็กไกล	คมแลวบอยากหนี

อินทญาณสอนลูก หน้า 36

ในแง่อารมณ์ ความรู้สึก จะเปรียบเทียบความฉีกหวัง สมหวังในความรัก
ของชาวหญิง เจน เปรียบวาทะที่รอกอยความสมหวังในรัก ด้วยใจจกจ่อ แต่ก็ไม่มี
มีโอกาส เทียบได้กับม้ากระหายน้ำ ที่จำต้องยืนดูน้ำในบ่อ หรือมกแดงเผ้าพวงมะม่วง
ต้องทูลนทูลรายกับควายใบสมหวังของตน ดังตัวอย่าง

พี่นี้	เทียบกักราชาขัยม้า	เค็นทงทิวทอก
	มาอ่อนน้ำ	ในส้างเบ็งคาย นั้นแล้ว

ท้าวกำสอน หน้า 11

โอนอ	เอี่ยมนี่เป็นกััง	มกแดงเผ้า	อัมพาทันม่วง	จริงแล้ว
อยากกินก็	กินบไ้		ทอดอนแต่มแต่โบ	พีน่า

มญาย่อย หน้า 14 : 2

เมื่อสมหวัง จะเทียบกับควายที่เห็นท้าวอ่อน ปลาพบเหยื่อ หากไม่มีจุดหมาย
ที่แน่นอน ก็ว่าจะเปรียบชายเหมือน จอก เหม ซึ่งไม่มีรากหยั่งถึงดิน ตามแต่น้ำจะ
พัดพาไป เห็นได้จากเนื้อความต่อไปนี้

พี่ไ้ มาเห็นนางน้อง ก็ปลาแสงเหี่ยว น้องเอย
 ก็กลัวเงาเห็นหน้าอ่อนอ่อน กินแล้วหากอุ้มใจ นั้นแล้ว
 ท้าวกำสอน หน้า 12

บมีแนวเป็นที่ยังเหมือนแท่งเขื่อน กอกนา
ก็อังกวอกอยู่บนน้ำลอยลงตามกระแส นั้นแล้ว

ฟ้าแตก - สงยาง หน้า 3

กวางเห็นหน้าอ่อน และปลาพบเหี่ยว แสงให้เห็นความชื่นชมยินดีในสิ่งที่ปรารถนา และมีนัยความหมายแสดงอารมณ์เป็นสุขอย่างยิ่ง "หน้าอ่อน" บ่อมมีรสชาติเอร็ดอร่อยเป็นพิเศษ เมื่อนำมาเทียบกับความรู้สึกรักที่ชายได้พบหญิง แะให้รู้สึกถึงความสุขสมหวังอย่างยิ่งและสุขนั้นมีใจเกิดจากการ "พบ" เหี่ยวหรือหน้าอ่อนเท่านั้น แต่เป็นสุขที่ได้ "กิน" สมความยากลำบากที่แสวงหา ถ้าจะตีความไปถึงชายได้พบหญิงที่ตนรักและไ้นางมาสู่สม ตามปรารถนาแล้ว ก็น่าจะทำให้ความหมายเชิงเปรียบเทียบนี้สมบูรณ์ขึ้น

ส่วนการเปรียบเทียบที่ขาดหลักฐานของชีวิตคือ "มีเรือน" อันหมายถึงแรงงาน มีกรอบกรัวว่าเหมือนจอกแทนนั้น กว่หีบมกรายละเอียดของธรรมชาติมาแนไว้อย่างน่าสนใจ จอกแสดลอยอยู่บนกามากระแสน้ำ นั่นก็เปรียบได้กับความไม่แน่นอนของชีวิตที่ขาดหลักประกัน แต่ความนัยที่แฝงอยู่ คือความไ้ว่าชีวิตนั้นเป็นชีวิตที่ไม่ยืนยาว ไม่เป็นตัวของตัวเองเพราะจอกแทนไม่มีรากหยั่งลึกลงในดิน ถองอาศัยน้ำ ยามน้ำแห้งก็ตายไป ความนัยยกความสำคัญให้แก่หญิงสาวว่าเป็นผู้สร้างความมั่นใจ เป็นหลักยึดเหนี่ยวของกรอบกรัวใหม่นั้นเอง มีความสอดคล้องไป

2.2 นำประสบการณ์ชีวิตมาเปรียบเทียบแสดงคุณสมบัติ หรือพฤติกรรม

ของมนุษย์ สิ่งที่น่ามาเปรียบเทียบนิยมนำเกร็ดอุบโลก บริโลก และกิจการงานอาชีพ
 มากดวถึง เช่น

จากกัน ลักษณะเฉพาะค่านิยมรูปร่างและการใช้งานแตกต่างกัน จึงไม่สมควรนำมาเปรียบเทียบกัน การที่ถือว่าถ้านำมาเทียบกันจะเลื่องเฟียก "จอ" นั้นคือความหมายได้ว่า คนที่ไม่เหมาะสมกัน คนอื่น ๆ เห็นแล้วก็เกิดความไม่พึงพอใจได้ เช่นเดียวกับ "จอ" ซึ่งหมายถึงกะโหลกขนาดใหญ่ที่ใส่ตัวไหม ความนี้นี้อาจหมายถึงความรู้สึกภูมิใจในเหยียดหยามความไม่เหมาะสมกฎควรได้กวด

"กาวบ่มแอก" หมายถึงการใช้เส้นเชือกที่มีขนาด และความยาวไม่เหมาะสมกับขนาดของแอก ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ทำด้วยไม้เป็นรูปโค้ง ปลายงอน ใช้สวมกอดควายขณะไถนา ความไม่พอดีของค้ำกับแอก จะทำให้ควายไม่สามารถทำงานได้สะดวก

"ขอบบ่มขี้เฒ" หมายถึงการใช้เส้นเชือกที่ใส่เส้นต่าง บังกับข้างให้เคลื่อนไหวทำประโยชน์ตามที่มนุษย์ต้องการ ถ้าไม่เหมาะสมกับตัวข้างก็จะไม่เกิดประโยชน์ใด ๆ

"หมากโปงลางบ่มค่าง" โปงลางหมายถึงเครื่องแขวนผูกคอวัว ควาย นำด้วยไม้ มีลักษณะคล้ายระฆังขนาดเล็ก เวลาวัวควายเดินจะกระทบกันเกิดเสียงไฟเราะตามแต่จังหวะการก้าวเดิน หรือวิ่ง ชาวอีสานใช้เสียงโปงลางที่เกิดจากการผูกขบวนวัวไปค้าขายสิ่งของ หรือขายวัวนั้นเองเป็นเครื่องหย่อนใจ และพัฒนามาเป็นท่ารำประกอบจังหวะเรียกว่ารำโปงลาง แต่ใช้เครื่องดนตรี "โปงลาง" ทำด้วยไม้คล้ายระฆังขนาดของภาคกลาง มีไม้ตีให้เกิดเสียงต่าง ๆ กระทบกัน ไม่ใช่รำระฆังไม้แขวนคอสัตว์มาให้จังหวะการรำรำ โปงลางซึ่งผูกคอวัว ควายนั้นต้องมีขนาดที่เหมาะสมกับสัตว์ มันจึงจะเคลื่อนไหวได้สะดวกและเกิดเสียงดังเป็นสัญญาณให้รู้ว่าอยู่ที่ใด

ความซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจการงานอาชีพ และเครื่องใช้เหล่านี้ก็วิธอีสานเล็งเห็นจุดที่เหมือนกันคือเหมาะสม และก็นำมาเปรียบเทียบกับความถูกต้องของราชหญิงแนะให้ติดตาม และสามารถเข้าใจได้ลึกซึ้งเพราะเป็นสิ่งที่คุ้นเคย ผู้อ่านต่างก็มีประสบการณ์ในสภาพแวดล้อมของสังคมอีสานเป็นอย่างดี

นี่โคเห็นหน้าก
 ก้อง ไทกินแกงปลา
 มันก็ไ้กินหัวแห้ว

มันวบกะใจอก แท้คาย
 แสบกะใจนิวแท้
 ทวงกะสันปากบ่อก นั้นแล้ว
 ท้าวคำสอน หน้า 10

"แกงปลา" เป็นอาหารที่ชาวอีสานนิยมรับประทาน ปลา เป็นสัตว์น้ำที่หา
 ได้ยากในภาคอีสาน การหาปลากวใหญ่มาแกงได้ ถือเป็นความภูมิใจ และจะนำมา
 แกงก๋อคมในน้ำมาก ๆ ใส่เครื่องปรุงพริกสด พริกป่น หัวหอม มะนาวหรือมะขาม
 น้ำปลาร้า ปรุงรสเข้มข้น เรียกว่า "วบกะใจอก" ก๋อถึงอกถึงใจ แฝงความ
 ซื่นใจ สมหวังไว้วัย "แสบกะใจนิว" หมายถึงวรอญญใจ รสกลมกล่อมไม่มีที่ติ
 (นิว) รสอร่อยนั้นรวมเอาความมันเหมือนกินแห้ว ซึ่งมีนัยไปถึงการรับประทานอย่าง
 เผลิดเพลิน ฟังพอใจ ความสุขจากการลิ้มรสอาหาร "แกงปลา" จึงแสดงอารมณ์
 สุข สมหวัง มีชีวิตชีวา เผลิดเพลินและฟังพอใจ ภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง จน
 "ทวงกะสัน" ก๋อใจปรารถนาจะลิ้มรสต่อไปอีกแทบพูดไม่ออก กวีนำมาเปรียบกับ
 ความรู้สึกที่โคเห็นหน้าหญิงสาว เป็นคำเปรียบที่แสดงคุณค่าที่น่าภาคภูมิใจ รวมเอา
 ความปิติสุขของผู้พบเห็น และความปรารถนาใคร่ "ลิ้มรส" ความงาม ความมี
 คุณกานันควัย

นอกจากนี้ก็ยังเปรียบเทียบความยากลำบากในการหยั่งรู้ใจกับ "ปลาแกล" "
 "น้ำอ้อย" และ "หมากนาว" ดังความว่า

คำปลาแกลนี้	ให้ใส่เกลือพอกี้
ลางเพื่่อมินอนลงเงาะ	อู่ใหม่มีฮู้ ใดแล้ว
ไยชิ หลิงเห็นได้	หัวใจกนิใหญ่ ไค้นอ
ทางปากหวานกั้งน้ำอ้อย	ใจส้มกั้งหมากนาว นั้นแล้ว
	ท้าวคำสอน หน้า 21

จิตใจคนนั้นเป็นสิ่งที่ยากแก่การหยั่งรู้ หรือคาดคะเนได้ถูกต้อง เพราะเป็น เรื่องที่ซ่อนเร้นอยู่ภายใน ไม่อาจเห็นได้ด้วยตา กวีจึงนำไปเทียบกับการทำ "ปลาแดก" คือปลาร้า ของชาวอีสาน ซึ่งเป็นอาหารรสเลิศทำจากปลาหมักเกลือ ให้พอเหมาะ ใส่รำข้าว แล้วบรรจุลงภาชนะปากแฉกคือ "ไห" ปิณฑมิตติค อุณหภูมิในไหจะสูงประคอบกับจำนวนเกลือพอเหมาะ ปลาจึงไม่เน่าแต่จะส่งกลิ่นหอม รุนแรง ชวนรับประทาน หากใส่เกลือน้อยเกินไป จะเกิดหนอนซึ่งคนทำไม่อาจ ทราบได้ เช่นเดียวกับจิตใจที่งมงายหรือชั่วร้ายของมนุษย์ และยังเทียบวาจาไฟเราะ เหมือน "น้ำอ้อย" ก่อพังแล้วชวนชื่นใจ น้ำอ้อย เป็นของหวานที่ได้จากการเกี่ยวน้ำ จากอ้อยให้ชนเห็นว ใส่อาชนะตากแห้ง เก็บไว้รับประทานหรือถวายพระ มีรสหวาน หอมชื่นใจ ส่วนจิตใจที่ตรงกันข้ามกับวาจาไฟเราะ กวีเปรียบเหมือน "หมากนาว" ก่อมะนาว ผลไม้ที่มีรสเปรี้ยวจัด ไข่ปรุงอาหารจำพวกแกงปลา ลาบ ไก่รสเข้มข้น ถึงใจ นับเป็นการเปรียบเทียบที่ลอกกล้งกับความเป็นอยู่ของชาวอีสานอย่างแท้จริง

2.3 นำปรากฏการณ์ธรรมชาติมาเปรียบเทียบกับมนุษย์ กวีเปรียบเทียบมด ความรู้สึก พฤติกรรม และคุณสมบัติของมนุษย์กับปรากฏการณ์ธรรมชาติ ดังตัวอย่าง

ไคว่	ใจประสงกัน	บ่มีวางคว้งาย	อุนเฮย
(ฟ้าบ่หงาย	ครายบ่ปลิ้น	บ่ไล้องที่ประสงก	
พื้น	ใจประสงกซ้อน	จึงคั่นคั่งมาวอน)	

พระเชกชน หน้า 125

กวีเปรียบเทียบความตั้งใจมุ่งมั่นของชายหนุ่ม ที่ประสงค์จะอยู่ร่วมกับหญิงสาวที่ตนปรารถนาว่ามีความมั่นคง หนักแน่นไม่เปลี่ยนแปลง แม้จะเกิดปรากฏการณ์ธรรมชาติ ที่ผิดปกติไปจากปกติ อย่างกระทันหัน ท้องฟ้าที่ครอบคลุมผิวโลกจะพลิกหงาย หรือ แผ่นดินถล่มทลายจนทรายหรือหินพังพินาศ ความมุ่งมั่นนั้นจะคงอยู่ต่อไป แสดงความ เข้มเดี่ยว มั่นคง การรักษาวาจจะ ท่ามกลางความแปรปรวนวิปริตของธรรมชาติที่ ยิ่งใหญ่ รุนแรง ยากที่ใครหรือสิ่งใดจะฝ่าฝืนหรือทนอยู่ได้

เจ้านี้เป็นกิ่ง น้ำหมอกกาง เกือบ 5 สว่างเสีย พี่แล้ว
 โอนอ พี่นี้เป็นกิ่ง เจ็บกายห้อย ปลายผาแขวนอยู่
 อันว่า น้องบ่ ว่ายโผกเลี้ยง ปางนี้ส่วนชีวาย น้องเฮย
 ลำพรากรลองเฮื่อ หน้า 29 : 2

ชายเปรียบหญิงเหมือนน้ำค้างจากสายหมอกในเกียนห้า ซึ่งเป็นช่วงฤดูร้อนที่ร้อนจัด มีหมอกและน้ำค้างน้อยที่สุดในรอบปี สิ่งที่น่าไขว่คว้ายิ่งเช่นนี้จึงมีค่ามากล้นต่อชีวิตก้างขาว (เจ๊บ) ที่อาศัยอยู่ตามหน้าผา ไขว่คว้าชีวิตให้รอดตายเพราะขาดน้ำ ชายจึงเปรียบตนเองเป็นก้างขาวที่รอคอยความรัก ความเห็นอกเห็นใจจากหญิงที่ตนรัก การเปรียบเทียบเช่นนี้ น่าให้เห็นว่าคุณค่าสำคัญที่สุดในชีวิตของชายหนุ่มคือหญิงสาวที่ตนรัก

ในก้านพฤกษกรรมมนุษย์ กวีชี้ให้เห็นว่าการกบคนพาลนั้น ชีวิตไม่มีความเจริญรุ่งเรือง เทียบไต่กับพระจันทร์ข้างแรม นับ 1 กว่าไปแล้ว ก็แม้จะมีคม่วงจนเกือบดับในที่สุด ดังความว่า

อันว่าสมกบกล้วย	ฮาไลโยบอด
นับเมื่อมีก้อคือ	ทางแจ้งบมี
เป็นกิ่ง เกือบตำก้อย	กำหนึ่งไปดับ
นับเมื่อออวยวอยไป	กำแสงสูญเกรา

สังข์ศิลป์ชัย หน้า 419

นับว่ากวีเลือกใช้สิ่งเปรียบเทียบที่มีความหมายลึกซึ้ง เพราะการกบคนพาลคนชั่วนั้น นอกจากจะทำให้ตัวเราเข้าไปกบเหมือนความมืดของจันทร์ข้างแรมแล้ว ความมืดมิดของดวงจันทร์ 2, 3, 4 ไปจนถึง 15 กว่า แม้จะวายเป็นไปในอนาคตก็อาจจะไม่มีความเจริญรุ่งเรืองใด ๆ จนถึงขั้น "ดับ" ก็จบสิ้นชีวิต หรืออาจตีความอีกนัยหนึ่งได้ว่าเป็นการปิดกั้น (กบ) สิ่งงามทั้งปวง ทำให้ขาดโอกาสกลับตนประพฤติกี่ประพฤติกี่ชอบใจ

3 อติพจน์ (Hyperbole) ก็คือการกล่าวเกินจริง เพื่อเน้นความรู้สึก เป็นกลวิธีของกวี ที่จะเลือกใช้ภาษาได้ตามความต้องการ ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจจินตนาการ หรืออารมณ์ของตน โดยไม่ต้องคำนึงถึงความเป็นจริง นิยมใช้ในบทพรรณนาอารมณ์ ความรู้สึกและบรรยายเหตุการณ์อารมณ์ มากกว่าเนื้อความอื่น ๆ ดังตัวอย่าง

อันว่า สุรักถางแค้นฟ้ามาฉาบเอานาง

ฟ้าแตก - สงยาง หน้า 44

ท้องฟ้า กว้างใหญ่เกินกว่ามนุษย์จะกางได้ แต่กวีใช้ความเช่นนี้เพื่อชี้ให้เห็นถึงความพยายามยิ่งใหญ่ที่จะมาช่วยนางไป การกระทำเช่นนี้ในอารมณ์ความรักใคร่ที่ค่อนข้างนั้นมากมายยิ่งใหญ่มากจนไม่หวั่นเกรงต่อสิ่งใด

เสียงมีทองกงแผ่น

ฉกรรจ์

ชมพู่ทั้งเกลื่อนบิน

บนพื้น

เพื่อนฟกไหม้สาชา

เหลือองหล่น

มูกระยานน้ำนองเขียว

จุ่มเขิน

อุษา - บารส หน้า 217 : 1

กวีบรรยายการรบที่ยิ่งใหญ่ระหว่างพระกิตติธราช กับพระพาด ว่ามีเสียงดังกึกก้อง จนแผ่นดินชมพูทวีปหวั่นไหว หึ่งทลาย เกิดความร้อนเผาไหม้หม้อไม้จนถึงก้านและใบให้ล่อง ร่วงหล่นลง แม่น้ำในแม่น้ำ มหาสมุทรก็สูงขึ้น และคันเขินและกามาใหญ่ยิ่งเหมือนการกระทำของมนุษย์โดยปกติจะสามารถทำได้

จอมไกร ทงกรุดคำ กวีผายผันอื่น

ระวีงเวียนเบื้อง บินผยองเฝียงเมฆ

ปีกพายฟ้า ทางเท้าแผ่นวาท

4 อุปลักษณ์ (Metaphor) เป็นการเปรียบเทียบโดยไม่ใช่คำเชื่อม หรือเปรียบเทียบหนึ่งเป็นอีกหนึ่ง ปรากฏที่ใช้ไม่มากนัก

4.1 เปรียบเทียบโดยไม่ใช่คำเชื่อม สังเกตได้จากการกล่าวถึงสิ่งที่จะ เปรียบเทียบกับกัน แต่ไม่ปรากฏคำเชื่อมอยู่ด้วย ตัวอย่างเช่น

เสื้อกั๊กหลังขอยกคอกหอกแดง ฝาง

ฟ้าแดด – ผงยาง หน้า 67

ตากมกั้ว ฉิว ก่า เกียน กา ค

ขุนทิ้ง หน้า 118

เลี้ยงที่หัต เตา แซ้ว

ขหานิล เงา เงียง งาม เด

อังซึกิลปรัย หน้า 372

กวีเปรียบเทียบเสื้อกั๊ก ว่าแดงเหมือนสีฝาง ซึ่งเป็นพีชชนิกหนึ่ง ยางไม่มี สีแดงเข้ม ใช้คำสื้อมน้ำไว้ และเปรียบฉิวของหญิงสาวว่าผูกคอตายเหมือนหงส์ดำ พันก่าเหื่อนนิล

อันว่า สอง กุมาร น้อย สอง ควา ควง เนตร

มหาเวสสันดรชาดก หน้า 67

ความที่ยกมานี้ แสดงการเปรียบเทียบซ้อนกัน คือ เปรียบชาลี กับหา เป็นเหมือนกวางตาทั้งสองข้าง และเปรียบกวางตาเหมือนควงควาว

อุ้งโค นม สอง เต้า

เชื้อ ชา คิน าม หมา

มันนั้น ใจพาโล่หนัก

ถอยกนกวรรณ แท้แล้ว

.....

อุ้งโค โยน สั่ว ย

กวง ปึก ล้วย ตี บ

อุ้งนั้น สุช สี น ล น

กำไ้ ฮ บ ท อน บ ี แท้แล้ว

ท้าวกำสอน หน้า 6

ก็กล่าวถึงลักษณะหญิง โดยการเปรียบเทียบลักษณะหญิงใจพาล หญิงชั่วที่
 ฉายกรรหลีกเลียง ก้าวหญิงที่ถีนมีลักษณะเหมือนถีนสุนัขซึ่งมีถีนแหลม ปลายถีนชี้ลง
 ฐานทรวงไม่อวบอิม การที่ถีนเป็นลักษณะชั่วน่าจะเป็นเพราะแสดงกงามไม่สมบูรณ์ ไม่
 มีน้ำนมเลี้ยงบุตรได้เพียงพอ และไม่สวยงามเจริญตาสมเพชหญิง ส่วนหญิงที่ดี
 เชื่อว่าจะมีชีวิตสุขสมบูรณ์ ปราศจากทุกข์ยาก ก้าวหญิงที่มีอวัยวะเพศอวบเรียบงาม
 เหมือนปลีกล้วย "ถีน" ซึ่งเป็นถีนชนิดหนึ่งของถีน มีปลีที่อวบใหญ่ ใต้ปลีส่วน
 ทวนปลายเรียวโค้งปลีคล้ายรูปทรงกอกบัวตูม หญิงเช่นนี้จึงเป็นหญิงที่ร่างกายสมบูรณ์
 มีนัยความหมายไปถึงการให้กำเนิดบุตร เพื่อสืบเชื้อสายที่ติดต่อไป

4.2 เปรียบเทียบหนึ่งเป็นสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำ เป็น ภู ตัวอย่างเช่น

ฝูงหมู่ภูแพกพร้อมใบเปียบบ่งสี

สืบสนเก็บวูไปเป็นด่าก

บทาเวสสันกรชาคก หน้า 21

กวีเปรียบเทียบภูเป็นเสือ เพื่อชี้แนะให้เห็นลักษณะการสอกसानของภู
 ทางสี จำนวนมาก ๆ ว่าเหมือนเสือซึ่งเกิดจากฝีมือมนุษย์

เมื่อนั้น พระอ้าวฐูละเนกร นองตก ไทเฮย

เป็นแนวไฟกองถึกกะนิง ทะลอนเปื่อน

อุสา - บารส หน้า 127 : 2

กวีชี้ให้เห็นว่า อารมณ์เราร้อนเพราะความรักนั้นมีอำนาจสูงมาก ถึงกับ
 ถ้ายทอดความร้อนรุ่มถึถึอื่น เป็นน้ำตาร้อนจุเปลวไฟ จนถูกร่างกายแล้วสะกั้งเหือก
 ขึ้นสู่คิ้ว

ถึถึนั้น ภูแพกถึถึ

เชียวถึถึถึถึ

พระเชกพน หน้า 113

เปรียบสีเขียวของหญ้าแพรกเหมือนสีขนคอของนกยูง ซึ่งมีสีเขียวเข้ม มีนัย
ความหมายไปถึงลักษณะเส้นหญ้าละเอียด เบี่ยงเดียวจนดูเป็นเนื้อเดียวกัน กล้ายขน
ละเอียดของนกยูง และให้ความรู้สึกนุ่มนวลสัมผัส

5 การนำสิ่งที่มีและไม่มีชีวิตมาแสดงอาภักปกริยากล้ายคน

(Personification) มุ่งสร้างเรื่องราว ให้เกิดชีวิตชีวา และสะท้อน
อารมณ์ กวีได้สร้างความรู้สึกรื่นเริง และกิริยาอาการต่าง ๆ ให้แก่สรรพสิ่ง
เช่น น้ำ ลม เกือบ กวีน กบเขียด นิยมใช้ในบทชมธรรมชาติ บทพรรณนา
และบทบรรยาย ดังตัวอย่าง

มีหมู่ไม้หลายล้านเลียบคอย

ยามเมื่อวายุไกวกิ่งเงางาม

มหาเวสสันดรชาดก, หน้า 19

กิริยาที่กวีสร้างให้กับลม คือ การสลัดกิ่งไม้ไปมา ทำให้เกิดแสงเงา
เคลื่อนไหวงดงาม ประกอบกับฉากหลังคือ "คอย" อันหมายถึงภูเขา ภาพที่เกิดขึ้น
จึงเป็นภาพชีวิตที่งดงาม เคลื่อนไหวคล้ายมีชีวิตชีวาของธรรมชาติตามสภาพจริง

อุทกทั้งโคนก่อน

หินผาเคื่องคั่น

ดาแดง - นางไอ่ หน้า 41

กิริยาของน้ำที่ "กระโจน" ไส้ก่อนหิน ทำให้เกิดเสียงดังกึกก้อง เป็น
กิริยาอาการของมนุษย์ที่กวีสร้างให้กับ "น้ำ" ทำให้ความค่อนนี้มีชีวิตชีวา เห็นความ
เคลื่อนไหวชัดเจนขึ้น บางครั้งกวีก็ใช้อารมณ์ ความรู้สึกของมนุษย์ไปเป็นความรู้สึกของ
ธรรมชาติ เช่น

คึก เคื่องสองแฉ่ง

หงายอนอิงกา

อุษา - บารส หน้า 25 : 2

กิริยา "อิง" แสดงความใกล้ชิด สัมผัสกันและกันอย่างแนบชิด แน่นหนา เป็นนัยให้รู้สึกถึงอารมณ์รักใคร่ อ่อนหวาน มีความสุขสมหวัง ได้ความอบอุ่นมั่นคง แก่กันและกัน เป็น "ภาษากาย" ที่เน้นอารมณ์และความรู้สึกผูกพันใกล้ชิดยิ่ง ในที่นี้ กวีให้ "เคื่อน" อิง "กวางคว" บนท้องฟ้า เน้นบรรยากาศอบอุ่น อ่อนหวาน และความสุขสมหวัง

อีกลักษณะหนึ่ง กวีสร้างอารมณ์ตัวเองให้มีความละเอียดละออ เช่นเดียวกับมนุษย์ เช่น กบเขี่ยก "ร้องไห้" หาน้ำ ถึงความว่า

กบเขี่ยกให้น้ำก็มีเจ้าเอบ

บทาเวสสันดรชาดก หน้า 5

กบ เขี่ยก เป็นสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ น้ำจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อชีวิตสัตว์ เหล่านี้ การที่กบเขี่ยกถึงกับ "ร้องไห้" หาน้ำ แสดงให้เห็นถึงอารมณ์ทุกข์โศก ปีกหวัง หรือสูญเสียสิ่งที่ปรารถนา จนถึงกับต้องร้องไห้จนเป็นวารสันต์สุดจากความอดทน ความอดกลั้นต่อสภาพขาดน้ำ เพราะโดยปกติหากขาดน้ำกบเขี่ยกก็พอประทังชีวิตอยู่ได้ โดยไม่เค็ดครีบ อย่างที่เรียกกันว่า "กบจ้ำกืด" ที่อดอาศัยอยู่ในรู รอดฤฝนที่จะมาถึง การ "ร้องไห้" ของกบเขี่ยกจึงสะท้อนภาพความทนการแห้งแล้ง ขาดน้ำ จนกบเขี่ยกสิ้นสุดความอดทน ต้อง "ร้องไห้" ระบายอารมณ์ทุกข์โศกออกมา ความเชิงเปรียบเทียบบนนี้จึงแสดงอารมณ์ความรู้สึกของสัตว์อย่างมนุษย์เป็นอยู่ ขณะเดียวกันก็สะท้อนความแห้งแล้งของท้องดินอีสานไว้อีก

6 ปฏิรูปพจน์ (Allusion) คือการอ้างถึงบุคคล เหตุการณ์ สถานที่ บุคคลหรือข้อความซึ่งเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป เช่น สุภาษิต เหตุการณ์ในวรรณกรรม บุคคลในวรรณกรรมที่วิพากษ์วิจารณ์การอ้างอิงถึงวรรณกรรมซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป และท้าวเอกาในวรรณกรรมที่รู้จักกันโดยทั่วไป

ฉันนี้ ผู้แห่งงานกร้าว
 ลือชานาคกล้าฉุนเคือง
 ทะยานยิงศรแผนดิน

ที่พาล
ราบเกียรติ
 คาพื้น

อุสา - บารส หน้า 23

ความตอนนี้นำกล่าวถึงความสามารถของพระยาพาล ว่ามีฤทธิยิ่งยงที่มีอำนาจ
 สูงทำลายแผ่นดินให้ล่มหลายไก้ ความเก่งกาจนี้เทียบได้กับเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งแนะ
 ให้รู้ว่าเก่งกล้าเท่าเทียมกับพระรามในเรื่องรามเกียรติ์นั่นเอง

การอ้างอิงชื่อวรรณกรรมโกบตรงปรากฏน้อย ที่พบใช้มากก็กล่าวถึงตัวเอง
 จากวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ เป็นที่น่าสังเกตว่าวรรณกรรมที่แสดงการปลุกพรากของ
 ตัวละครเอก ได้รับความสนใจจากทั่ว ๆ ตัวละครจากวรรณกรรมจึงถูกนำมากล่าว
 อ้างอิง เพื่อแนะให้ึกเห็นภาพชีวิตหรือพฤติกรรมที่คล้ายคลึงกัน โดยไม่ต้องอธิบาย
 ความมาก ตัวอย่างเช่น

หลังกลไกไม้
 ฝูงชะนีในงกราญ
 ยาวยาวนาน
 กือคัง นีรพานเสีย

ก้านกองอินทร์ารอง
 ขุนหาหิงท้าว
 คาหังไหลคก
 เจกณ์ ๑ เจ้าใจเจ้า
 พระเชทพน หน้า 46

สนิทะเน่งขึ้นเขาใหญ่
 ไชยวนเสียดสิ่งชะนี
 แสมไกลแก้วขุนหิง
 ทัวระกาดก้างเกรื่อไม้

ไพรไส
 เหยยง
 ทัวระกีก
 ฮ้ายฮาว

อุสา - บารส หน้า 13

ความทุกข์มา ก็กล่าวถึงสาวป่าที่มีผู้กระษัตริย์ร้องหา โกย อังอิงถึง ชนะ ก็อ นางชนะ และ ชุนทิง จากวรรณกรรมเรื่องชุนทิงซึ่งกล่าวถึงนางชนะ ผู้ระลึกชาติได้ว่าเคยเป็นภรรยาของชุนทิง ได้ทำเสน่ห์ให้ชุนทิงหลงรัก อยู่กับกับนาง เมื่อชุนทิงนำบุตรชายเข้าเมืองและตั้งพระมารับนางชนะไปอยู่ด้วยกัน นางจึงเผ้า รอคอย แม้ชุนทิงจะทำตามสัญญา ก็มีเหตุเป็นไปทำให้นางต้องอยู่ป่าตามลำพังจนสิ้น ชีวิต ความทุกข์โศก ความก่อกวนสามีนางชนะที่เคยร้อง โหยหาในเรื่องชุนทิงเป็น สิ่งที่น่าสงสาร ชวนให้สะเทือนใจ กวีผู้แต่งเรื่องพระเชศพน และอุสา - บารส จึงนำมากล่าวไว้เมื่อบรรยายถึง ชนะ ในป่า แนะนำให้ผู้อ่านนึกถึงเสียงร้องโหยหาของ ชนะ เทียบกับอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครในวรรณกรรม

ฮอยที ไททูนท้าวทองพระยา "สมุทรโฆษ" มาอี้อ
สมสู่แล้วเกินกัน กำนไป

อุสา - บารส หน้า 57 : 2

อันหนึ่ง พะลึงเป็ดมะโนเกศ "พินพา"
"สุทนต์" กวนเพียวสอง ลมแล้ว

อุสา - บารส หน้า 43

ความทั้งสองบทกล่าวถึงเหตุการณ์ "การอุ้มสม" ที่เกิดขึ้นในเรื่องสมุทรโฆษ และสุทนต์จากก ซึ่งกล่าวถึงเทพอุ้มสมุทรโฆษไปสมสู่กับนางพินทวมณี และอุ้มสุทนต์ไป สมสู่กับนางพินพา กวีผู้แต่งเรื่องอุสา - บารส นำมากล่าวไว้เป็นเชิงเทียบความหลัง จากพระไทรอุ้มบารส เข้าสมสู่กับนางอุสา และต่างฝ่ายต่างกล่าวขวัญถึงกัน

การกล่าวอ้างตัวละคร และวรรณกรรมดังกล่าวมาช่วยให้อ่านนึกเห็น เข้าใจพฤติกรรมและอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ในขณะเดียวกันก็แสดงความสัมพันธ์ ของวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ที่ปรากฏในท้องถิ่นอีสานได้ด้วย

6.1 อ้างอิงข้อความที่รู้จักกันดี เช่น ภาษิต ภาษิตโบราณของชาวอีสาน ซึ่งเป็นคติสอนใจนั้นมีหลายแบบทั้งที่เป็นคำพุทธธรรมคาแบบร้อยแก้ว และในรูปฉันทลักษณ์ แต่ส่วนมากแสดงออกแบบ "มดฺร" ก่อกลอนพื้นบ้านที่ช้ดูปมาเปรียบเทียบกับไพเราะ มีความลึกซึ้ง กมกาศ ให้ข้อคิดเป็นคติเตือนใจซึ่งเป็นประโยชน์ต่อผู้นำไปปฏิบัติ ถ้าเป็นคำพูดที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้การศึกษามอรรถโดยตรง จะเรียกว่ามดฺรภาษิต หากใช้โต้ตอบเกี่ยวกับพาราสิกันเรียกว่า มดฺรเกี้ยว ซึ่งมักใช้ในโอกาสหญิงสาวนั้นฝ่ายที่บริเวณลานหน้าบ้านในเวลาดกลางคืน และมีชายหนุ่มมาผูกข้อมือเกี้ยวพาราสิกัน

ตัวอย่างเช่น มดฺรภาษิตที่กล่าวอ้างถึงธรรมเนียมการปกครองบ้านเมืองโดยเปรียบเปรยกับทองคำ "กาหักให้เอดากมาต่อ" หมายถึง ทองคำที่หักไปแล้ว ก็การหาทองคำเงินเคียวกับมาต่อให้สมบูรณ์ แสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นที่รู้จักกันทั่วไป ถึงกว่าว่า

	ทองเมืองมีแปดแปดปะดุมเค้า	
อันหนึ่ง	กาหักให้เอดากมาต่อ	คือกาย
กวางที่	ขอยอดท้าวคนน้องนึ่งเมือง	ชอบแล้ว
		ฟ้าแตก - สงยาง หน้า 83

ความตอนนี้นำมาใช้ในการปฏิบัติกิจกรรมเ้ามการปกครองบ้านเมือง ถือเป็นการสมมติให้ทองชายกรอบทอง เป็นราชวงศ์แทนพี่ชายที่เสียชีวิต

7 นามมัย (Metonymy) หมายถึงการเอ่ยถึงสิ่งหนึ่ง แต่มีความหมายเป็นอย่างอื่น กล้ายัญญลักษณซึ่งเป็นการกล่าวถึงสิ่งแทน สิ่งใดสิ่งหนึ่งก็วิธีดำเนินใช้คำเรียกแทนชื่อของจริง เช่น

บัดนี้	พ่อจ๊ก	ตายากเจ้า	แสงล้านเหนือเมือง	แสน
เมื่อก็เอย		<u>แสงแสนสร้อย</u>	<u>สายใจเจ้าพ่อ</u>	ภูเอย
			ท้าว — นาเจือง	หน้า 59

ขุนเจืองสั่งเสียท้าวตู่ก่อนตนจะตายจาก โดยใจกำ "เจ้าพงล้านเหนือเมือง" "พงแสนสร้อย" และ "สายใจ" เรียกแทนชื่อท้าวตู่ ถ้าเหล่านี้แสดงความรัก ความผูกพันอย่างลึกซึ้งที่มีต่อกันและกัน "พงล้าน" แสดงคุณงามความดีที่ยั่งยืน นับ "ล้าน" แพง หมายถึงคุณค่าสูงหรือรักใคร่ทะนุถนอม ส่วนคำ "เหนือเมือง" หมายถึงผู้สืบเชื้อสายเจ้าเมือง ถ้าเรียกนี้จึงมีความหมายถึงบุคคลผู้สืบเชื้อสาย เจ้าเมืองอันเป็นที่รักยิ่งประมาณลูกแก้วได้ ถ้า "พงแสน" แสดงความรักความ ทะนุถนอมเช่นเดียวกับ "แสงล้าน" "สร้อย" ก็คือเครื่องประดับที่งดงามมีคุณค่า "แสงแสนสร้อย" จึงหมายถึงผู้เป็นที่รักยิ่งมีอาจเทียบคุณค่าสิ่งใดได้ เครื่องประดับ งดงามราคามากมายมหาศาลที่นำมาเทียบเคียงก็เพียงเพื่อให้เห็นถึงความรัก ความผูก- พันยิ่งใหญ่เท่านั้น ส่วนคำ "สายใจ" ใจก่อส่วนที่สำคัญในแง่ของความรู้สึก เป็นที่ รวมแห่งความเป็นชีวิตหนึ่ง ร่างกายที่ขาดจิตใจ (จึงแท้จริงแล้วเป็นอารมณ์ความรู้สึก ที่สมองรับรู้และสั่งงาน) ย่อมขาดชีวิต "สาย" เป็นสิ่งที่ต่อเนื่องเชื่อมโยงระหว่าง สิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง "สายใจ" จึงเป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้งมาก ซ้ำให้เห็นว่า ท้าวตู่เป็นส่วนตัวที่สร้างควมมีชีวิตให้แก่ขุนเจือง เมื่อนำคำทั้งสามคำมารวม เรียกท้าวตู่ จึงสะท้อนให้เห็นความรัก ความผูกพัน ความมีคุณค่า เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตขุนเจือง

ในกรณีที่กล่าวเรียกถึงสาว ก็จะใช้คำที่แสดงความงดงามมีคุณค่า เช่น

ก้อยอยู่ก็เอย	<u>บัวบานสร้อย</u>	<u>กิริห้อมอ่อน</u>	เสียมเอย
ปักแก่	โตลุ่มฟ้า	น่านเจ้าผู้เกี่ยว	พินา

ลำพราดองเชื้อ หน้า 24 : 1

"บัวบานสร้อยกัณรี" เป็นคำเรียกหญิงคนรัก "บัวบาน" เป็นความงามของดอกไม้ที่มีกลีบสวยงาม มีสีนํ้าม่วง ขาว ชมพู เบญจก้าน มีกลิ่นหอมชื่นใจ ศกฺรที่งามอย่างบัวบานของความสง่างามบุคลิกที่แสดงความเป็นผู้มีจิตใจงดงาม กิริยาอ่อนหวาน อ่อนหวาน ปีก่อนเพราะดอกบัวเป็นดอกไม้ที่ชาวอีสานใช้บูชาพระ "สร้อย" ก่อเครื่องประดับที่งดงาม มีราคา ส่วน "กัณรี" เป็นฉนวนุญที่ต่อกันว่ามีความงามเป็นเลิศ เป็นความงามสมบูรณ์เพียบตามอุดมคติของมนุษย์ คำ "บัวบานสร้อยกัณรี" จึงเนาะภาพสิ่งต่างทั้งงาม สง่า มีคุณค่า "การมอบความรักให้"

การเลือกใจกำเริบในลักษณะของนามนัย กวีอีสานเลือกใช้ได้เหมาะสมกับบุคลนั้น ๆ ทำให้เห็นภาพ นามนัยของตัวละคร แดงอารมณ์และความรู้สึกซึ่งต่อกัน ปรากฏอยู่หลายลักษณะ ผู้วิจัยจะกล่าวโดยละเอียดต่อไปในเรื่องของการพรรณนาใช้

8 อวักขมาภัพ (Synesthesia) หมายถึง การใช้กำหนดแลสัมผัสที่ผิดไปจากธรรมดา พบที่ใช้น้อย มักใช้แสดงอารมณ์ ความรู้สึก หรือสภาวะจิตใจ เช่น -

แว่นยามีไวขม

เลื่อนดินเคืองวัน

ใจให้ใสเสมอน้ำ

ถูกกลาขบรูใหญ่

อินพิญาหอบลูก หน้า 2

"ขบ" เป็นสัมผัสที่ผิดที่เรียกว่า "ดิน" กวีวางใจไว้กับใจ หมายถึง จิตใจไม่คงวาม มีความขุ่นแก่งไรธกั้น เหมือนรสเผื่อนธมของสารพิษ ศกฺรที่ควรจะมีจิตใจแจ่มใส อารมณ์ของแก้วให้ปนความใสของน้ำ ซึ่งาวีใช้ "ใส" กับจิตใจทั้งที่เป็นสัมผัสผิดจากตา

อีกตัวอย่างหนึ่ง กล่าวถึงผัสผัสจากกาย กัด "กลม" มาใช้กับประกายของดวงตา เพื่อร่างความงามได้เกินซัก จนราว ๆ หลงไหลวิจิตรวามหวู ถึงความว่า

แสงตา กมวากไว้ สาวก้อมหลุกก็ใจ
ผาแดง – นางไอ่ หน้า 16

อันหนึ่ง บามเมื่อ วาทากัน ให้พอหวนม่วน
อย่าได้ ไชปากค้ำ แสงพันเพื่อนหลาย พ่อทอน
อินทียาณสอนลูก หน้า 3

"หวน" เป็นผลสัมพัทธ์ที่เกิดจากถิ่น กวีน่าบ่าใช้แทนผลสัมพัทธ์ที่เกิดจากการไถ่ขึ้น วาจาหวนหู ในที่นี้จึงหมายถึงคำพูดที่โหมเราระบายใจ หึงไม่ควรเสียงดังจนเกินไป ควรพูดด้วยระดับเสียง "พอหวน" ก็คือ เฒ่า และโผเพราะ

9 สมพจน์นัย (Synechdoche) หมายถึงการเปรียบเทียบโดยใช้คุณสมบัติแทน ว่องว้างหนึ่งสิ่งใด แทนความหมายทั้งหมด
วรรณกรรมอีสาน ใช้กระบวนจินตภาพลักษณะนี้ไม่มากนัก เท่าที่พบใช้คำว่า "เนื้อ" "กิน" และ "นั่ง" ดังตัวอย่าง

เมื่อนั้น พระยาอินทร์ก็ นิรมิตรเนื้อ เป็นสิ่งคันพราหมณ์
ชญาทันตาก หน้า 7

ทราบว่า พระอินทร์นิรมิตรร่างกาย ให้เป็นพราหมณ์ "เนื้อ" ในที่นี้จึงใช้แทนร่างกายนั่นเอง

กอรจักขุนแกงให้ กินบ้าน นั่งเมือง
ผาแดง – นางไอ่ หน้า 6

คำว่า "กิน" และ "นั่ง" ในความดังกล่าว หมายถึงการครอบครองเมือง การใช้กระบวนจินตภาพ 2 ประเภท ทั้งการกล่าวตรงไปตรงมาและการสร้างภาพพจน์ดังกล่าวมาแสดงความสามารถของกวีอีสาน ในการเลือกใช้คำเพื่อสร้างจินตภาพได้เป็นอย่างดี จึงทำให้กระบวนจินตภาพมีความไพเราะลึกซึ้ง และแนบภาพ

ความนึกคิดใจชัดเจน การสรรคำใช้เพื่อสร้างจินตภาพ จึงเป็นสิ่งที่จะไต่ถวิลถึง โดยละเอียดเป็นอันดับต่อไป

การสรรคำใช้ในกระบวนการจินตภาพ

ภูหลวง มัลลิกะมาส¹ กล่าวถึงวิธีการศึกษา การสรรคำใช้ (diction หรือ choice of words) ของกวี ๓ ประการในแง่ต่อไปนี้

- 1 คำที่มีความหมายเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง และสถานการณ์ของบุคคล
- 2 การเลือกเสียงของคำ และการเน้นคำ
- 3 คำที่มีความหมายเจาะจง เฉพาะที่
- 4 คำภาษาถิ่น ซึ่งจักนำมาใช้ในกรณีที่ต้องการความจริง และใกล้ชิดกับสถานการณ์เป็นจริง ตามสถานการณ์ในเรื่องมากขึ้น

เมื่อเราแสวงหากถ้าว มาศึกษาวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน พบคุณค่าของ "คำ" ในกระบวนการ 2 ประการ คือ คุณค่าด้านเสียง และคุณค่าด้านความหมาย จึงแยกกล่าวเป็นลำดับดังนี้

- 1 การเลือกเสียงของคำ ได้แก่ การเล่นเสียงสัมผัส การเน้นคำ การใช้คำซ้ำ ลักษณะต่าง ๆ และการหาคำ
- 2 คำที่ใจเปรียบเทียบกับสร้างจินตภาพ

ส่วนความงามของเสียงที่สัมพันธ์กับจังหวะ และความหมายของคำ จะได้กล่าวโดยละเอียดเป็นหัวข้อหนึ่งโดยเฉพาะต่อไป

¹ ภูหลวง มัลลิกะมาส วรรณคดีวิจารณ์ หน้า 123 - 127

การเลือกเสียงของคำ เสียงของคำเป็นองค์ส่วนหนึ่งของคำในวรรณกรรม พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราภิวงศ์ประพันธ์¹ ธิบายว่า ท้ายถึงเสียงสระ พยัญชนะในพยางค์หนึ่งหรือหลายพยางค์ เรียงกันเป็นลำดับ มีเสียงซ้ำหรือสอดคล้อง กันบ้าง หรือเสียงกระทบกัน รวบรวมทั้งสัมผัส (rhyme) และสัมผัสพยัญชนะ (alliteration) เสียงของคำอีกอย่างหนึ่ง คือ ลำนำ (rhythm) ของ ภาษา ซึ่งแสดงบรรยากาศแห่งอารมณ์ความรู้สึก

ด้วยเหตุนี้ "เสียงของคำ" ในที่นี้จึงมีใ้หมายความเฉพาะเสียงสัมผัสแต่ เพียงอย่างเดียว หากหมายรวมเอาการเล่นคำ การใช้คำซ้ำลักษณะต่าง ๆ และการ หลากคำไว้ด้วย เพราะต่างก็มีลักษณะเกี่ยว ก่อเกี่ยวกันหรือดัดแปลงไปเรื่อย ๆ ไม่ แยกกล่าวโดยละเอียดได้ ดังนี้

1 การเล่นเสียงสัมผัส หมายถึงการใช้เสียงสระ หรือพยัญชนะในแต่ละ พยางค์ ให้ออกคล่องกัน ฉันทลักษณ์อีสานเรียก "สัมผัส" ว่า กากายหรือคำพืด ที่นิยมใช้มากที่สุด คือ สัมผัสเสียงพยัญชนะซึ่งเรียกว่า สัมผัสอักษร กำหนดการใช้ พยัญชนะต้นของคำ เป็นเสียงสัมผัสซึ่งกัน กันตัวอย่าง

กรแบบเนื้อเกลี้ยงกลืน	เกล็ดลม
ดวงสีสันกอกกัน	กอดยระบัน
คอนคอนน้อยโนยนา	หลาบล้าง
สองโศกไหม้ทางพัน	กันเด

อุสา - บารผ หน้า 68:1

¹พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราภิวงศ์ประพันธ์ ชุมนุมพระนิพนธ์คุณ
วิทยาวรรณกรรม หน้า 497

ภูมิเข้าคองเลาแสนเหลา
 หึงดำไม้จำเียนป่าเดียน
 หนีศอกท้าวทุกซ่แห่งโฮยแอง
 ในกองหลวงกวาไกลอ้อไกล
 อาชะไนยข่มเขากำยามกำ
 ภูวนาดเจ้าใจสลับสูงหัง
 ทุกหนอนไม้ของขอเขียวนิล พุ่มเยอ

กา.ระเกษ หน้า 31

เห็นได้ว่า เมื่อความที่ใช้สัมผัสแบบเพทกาวะ จะปรากฏสัมผัสในแบบสัมผัส
 อักษรโดยทั่วไปอยู่ด้วย เสียงของคำจึงต่อเนื่อง เป็นจังหวะสม่ำเสมอ เมื่อนำ
 วรรณกรรมไปอ่านรู้กันฟังในงานบุญต่าง ๆ จึงเป็นที่ชอบทำกัน

นอกจากจะเล่นกับสัมผัสเพทกาวะโดยตลอด ในเนื้อความก็เพื่อความราบรื่นแล้ว
 กวียังใช้สัมผัสอักษร ดังแบบธรรมดา และแบบเพทกาวะปะปนกันไป เช่น

โอนอ	อ้ายหาก	เกินกุงกัน	เกินเคี้ยวกันเคี้ยว
อ้ายหาก		มาเนี่ยน้อง	ผก้นน้ำอึก พี่ทอน

พระเชตะวัน หน้า 125

ดูจะสัมผัสสระ ปรากฏตามลักษณะฉันทลักษณ์โคลงสาร ถือ ใช้เป็นสัมผัส
 นอก ไม่บังคับตายตัว ไม่พบที่ใช้มากนัก ดังตัวอย่าง

ฟังเสียงเก้งเก้งไฉน	ยังไปแสนพุ่มนาค
เสียงแฉกกอง	ถือฟาลงบน
กนแถมดั่ง	ปฐพีตั้งสนั่น
ขึ้นสู่ไ	กวันกุ่มมีแก้ว

ฟ้าแตก — สงยาง หน้า 78

2 การเล่นกำ หมายถึง การนำข้อนิ้วไม้ ลัดนิ้ว มาเล่นเสียงสัมผัส
อักษร และการใช้คำคำเดียวกันคล้ายเลขทด และกระทุ้ง ดังตัวอย่าง

แต่นั้น	ทุกสิ่งไม่ผ่น	ชมฝน
	<u>ลาง</u> <u>เดียน</u> <u>นกลอก</u> <u>เกียง</u>	<u>ก๊วก</u> <u>ก้อ</u>
	<u>เบาะ</u> <u>กาน</u> <u>พัว</u> <u>พะยอม</u> <u>ยาง</u>	<u>แก่น</u> <u>กา</u>
	<u>ซาง</u> <u>ซอ</u> <u>คณ</u> <u>ฮัง</u> <u>เป้อ</u>	<u>ป่ง</u> <u>งาม</u>
	<u>กา</u> <u>ดู</u> <u>เสีย</u> <u>ผมนาง</u>	<u>ปดง</u> <u>ดุก</u>
	<u>แมน</u> <u>ขาม</u> <u>กบ</u> <u>เอก</u> <u>ยม</u>	<u>นาว</u> <u>เกียง</u>
	<u>มูก</u> <u>ตา</u> <u>แป้</u> <u>จ้</u> <u>แป</u>	<u>ป่าง</u> <u>เทก</u> ก็มี
	<u>ทุก</u> <u>ที่</u> <u>เทียน</u> <u>มะ</u> <u>ลาน</u> <u>กว้าง</u>	<u>กา</u> <u>คดง</u>

อุสา - บารส หน้า 7 : 2

ตัวอย่างดังกล่าว นำข้อนิ้วไม้ต่าง ๆ มาเล่นเสียงสัมผัสอักษร แสดง
ความถนัดของกวี ด้วยแรงวังหวนใจกระชั้นขึ้น พังไฉนเรา จะรับรู้ความหมาย
ของคำไปด้วย เว้นเกี่ยวกับข้อนิ้ว จึงกวีใช้วิธีเล่นกำ ดังกล่าว

ฝูงหมู่	มีฉา <u>เก้</u>	ชม <u>เชย</u> <u>เชิง</u> <u>ตาก</u>
	<u>หลาย</u> <u>สั่ว</u> <u>บอน</u>	<u>โตน</u> <u>เต้น</u> <u>ต้น</u> <u>กัน</u>
	<u>กวน</u> <u>เก็ง</u> <u>คำว</u>	<u>เขง</u> <u>ขาว</u> <u>ดุก</u> <u>เกิด</u>
	<u>ปลา</u> <u>กา</u> <u>พรอม</u>	<u>บีก</u> <u>ขว</u> <u>าย</u> <u>ปลา</u> <u>ยระ</u> <u>นาก</u>
	<u>ปล</u> <u>ปาก</u> <u>พรอม</u>	<u>พอน</u> <u>เตน</u> <u>ป่าน</u> <u>เกิน</u>
	<u>ปลา</u> <u>ชี</u> <u>ว้าว</u>	<u>ปลา</u> <u>กอ</u> <u>ปลา</u> <u>แกง</u>
	<u>ปลา</u> <u>ก</u> <u>โท</u>	<u>จม</u> <u>อย</u> <u>งา</u> <u>ป่าน</u> <u>ร้าง</u>

ระเวศพน หน้า 35

การใช้คำทำเดียวกันแบบกลบทนั้น พบในเรื่องอุสา - บารส กวีนำ 2
คำสุกท้ายของแต่ละวรรก มาเป็นคำขึ้นต้นวรรกต่อไป เทียบได้กับกลบทของไทยแบบ
เดิมบังคับ ใซ้คำคำเดิมชื่อ "กลมหม้าเทียมรถ"¹ ตัวอย่างที่พบคือ

<u>ปะ</u> เอียงอื่นผู้ฉั่วแขก	<u>เขา</u> ทอง
<u>เขา</u> เฝ้าเฝ้าอวบายเหิน	<u>หา</u> ยง
<u>หา</u> หาแก้วนิสาสอง	<u>สม</u> ดู
<u>สม</u> ดูป่องบันป่อง	<u>ปึก</u> ง่า

อุสา - บารส หน้า 9:1

ตัวอย่างเพิ่มเติมได้พบอีก ๒ แห่ง คือ ๑. ขุนจรัสกรวิภาสและเชกษณ์²

แสนดาวรกันอนนั่งตั้งกึกถึง
กึกถึงวันพร ะสบตักเห็นพักตร์ถึง
รักครถึงวิกเขื่อนเพออำภวาม
อำภวามเกื่องเรื่อรอนอะไรเจ้า
อะไรเจ้าตเฝ้าไหววอนถาม
วอนถามซักนักก็เกรงพงางาม
พงางามจะว่าตามเฝ้ารบกวณ

ส่วนการเล่นคำแบบกระทู้ พบอีก ๒ แห่ง เท่าที่พบมีเนื้อความจากเรื่อง

กาปะเกษ กล่าวไว้ดังนี้

¹โกชัย สาริกบุตร การวิเคราะห์กลบทในกวีนิพนธ์ไทย หน้า 46

²ก.

พัน ขอให้พันทั้งพันเสนาหาเอียงข้าม เข็มเย็บ
อุ ขอให้อุโชกท่อนางน้องอย่าสายพราง
อึก ก็ให้อึกอุปน้องจิตจอกหัวอก
ลง ก็ให้ลงคายเคี้ยวอย่าเฝื่อนรังไร้ว
สะ ก็ให้สะสองแจ้งเห็นอ้อมพระไมตรี แก่พัน

กาพย์เห่ หน้า 60

3 ก่ำขำ หมายถึงการขำก่ำเคิม กว่ือสามนิยมในคำขำ เพื่อสร้างภาพ
 เน้นอารมณ์ ความรู้สึก และสังคมจำนวน ในขณะที่เกี่ยวกันก็มีความงามด้วยเสียง
 ของก่ำ ช่วยให้เนื้อความก่อนหวาน รุนแรงหรือกระชับอย่างเหมาะสมกลมกลื่น
 บารอกฎหมายว่าจำนวนมาเกินวรรคหรือวรรคอารมณ์จะสั้น จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นแบบาธิบาย
 อย่างหนึ่งในการจรรจำมาใช้ สร้างจินตภาพ แยกได้เป็น 3 ลักษณะคือ

3.1 ก่ำขำแสดงภาพ เป็นการนำคำซึ่งมีหน้าที่ขบขันนาม สรรพนาม
 หรือกริยา มาขำกัน ส่วนใหญ่ให้ภาพที่สัมผัสได้ด้วยสายตา ใช้ในการบรรยาย
 เหตุการณ์ หรือพรรณนาอารมณ์ ความรู้สึก กว่อย่างเช่น

ยายยาย แสงอาการเคลื่อนไหวเอื่องซ่า เต็มกองงคงาม
 นาเกรงขาม

เคียรคาน <u>ขำ</u>	พอดันเอื่องา
หลัง <u>อุ</u> <u>ยายยาย</u> แล้ว	ไฉนหลังปะกือแคง พุ่นเยอ
	ท้าวเี่ย – มาเจื่อง หน้า 45

หลัง <u>อุ</u> <u>มานมาย</u> เหลื่อม	หอกำมูรมาต
	ท้าวเี่ย – มาเจื่อง หน้า 2

<u>ทากทาก</u> น้ำ	ไฉลตันทั้งกอย
-------------------	---------------

พระเขมพน หน้า 103

มาบมาบ แดงภาพประกายแสงสะท้อนวับตา ที่ให้เห็นความงามเปล่งปลั่ง
ของปราสาททองคำ ส่วน ทาดทาด ใ้ภาพกระแสน้ำไหลเชี่ยวกรากจนล้นภูเขา
ให้ความรู้สึกน่าเกรงกลัวอันตรายจากความรุนแรงของสายน้ำเชี่ยวที่ไหลอย่างรวดเร็ว

พ่องก็กั๊กกั๊ก

กระสันผอแวงอิง

สังข์ศิลป์ชัย หน้า 159

กั๊กกั๊ก เป็นคำแสดงกิริยาที่เร่า ๆ ความตอนนี้จึงแสดงภาพชายที่เปียกเสียด
โกรที่ระอุถึงจนถึงกับกั๊กกั๊กเร่า ๆ สะท้อนอารมณ์ไม่พึงพอใจ ชัดเคื่อง จนต้องระบาย
ออกด้วยการกั๊กกั๊กให้สะใจ เมื่อกลายความรู้สึกขุ่นเคือง อัดอึดใจลงบ้าง

3.2 คำซ้ำแสดงเสียง เป็นคำซ้ำที่นิยมใช้มากเท่า ๆ กับคำซ้ำแสดงภาพ
คำที่นำมาซ้ำกัน ถ้วนใหญ่เป็นคำเลียนเสียงธรรมชาติ ทั้งปรากฏการณ์ธรรมชาติ
เสียงสัตว์และมนุษย์ ถูกเอาของคำซ้ำประเภทนี้ ให้ตั้งรสของเสียงที่ไพเราะ ความ
หมายที่สะท้อนอารมณ์ และแสดงจำนวนนับ กวีไว้อำซ้ำซ้ำแสดงเสียง เพื่ออธิบาย
การกระทำของมนุษย์ สัตว์ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติโดยตรง และอาจใช้เชิงเปรียบเทียบ
เทียบก็ไ้ เช่น กล่าวถึงเสียงน้ำว่าวนวนมาก ๆ ว่ากังเทือนเสียงฟ้าผ่า เห็นได้จาก
ตัวอย่าง ต่อไปนี้

3.2.1 ใช้คำเลียนเสียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ อันได้แก่
เสียงน้ำ ลม ฟ้า เช่น

วันนั้น พังเสียงกรืน ๆ ก้องฟ้าล่งเมือนบน พุนเขอ
เทวกันนาก หน้า 7

พังยินฮว่นฮว่นฟ้า ฮ้องเงาระงมฝน พุนเขอ
สังข์ศิลป์ชัย หน้า 1

กรุ่น ๆ และหวานหวาน บ้าเสียงฟ้าร้องก็ก้องให้ทั้งจักเจนนในความรู้สึก
ของผู้อ่าน แสดงเสียงถึงเคลื่อนไหวต่อเนื่องกันเป็นช่วงช่วง สะท้อนเลื่อนลิ้นไปทั่ว
แต่ก็อยู่ในระยะไกล ทำให้เกิดความรู้สึกถึงอันว้าง ถึงรอความหวัง เพราะเสียง
ฟ้าร้องเช่นนี้ มิได้ขยายถึงผมจะตกแน่นอนเสมอไป

หลายเหลือคณ

นดแผนแผนโกฏี

เสียงโททโทก้อง

ปานฟ้าลวงบน

นางแกง - นางไอ่ หน้า 91

เสียง "โททโทท" แสดงเสียงถึงตัวหนังสือ! นิยมใช้อธิบายเสียงน้ำจำนวน
มาก ๆ แต่วินิจฉัยอธิบายเสียงไฟรอกในกองทัพ เพื่อชี้แนะเสียงอีกทีที่เกิดจากการ
เดิน การวิ่ง การเคลื่อนไหวของกลุ่มคนจำนวนมาก เสียงฆ้องกลอง เสียงฆ้องกึก
ม้าศึก ที่ดังสับสนวุ่นวาย จนแยกไม่ออกว่าเสียงใดบ้าง และยังใช้อุปมาเปรียบเสียง
"โททโทท" ให้ดังยิ่งขึ้นเทียบได้กับเสียงฟ้าคะนองมีพายุใหญ่พัดถล่มถึง แสดงความสับสน
อีกทีกรีกกรอมอย่างน่าพิศมัยที่สุด สร้างบรรยากาศที่น่าหวาดเกรง ชวนขวัญผวาบกรงข้าม
ให้ตกกาดังใจลงไถ่ย ๆ

3.2.2 ใช้คำเลียนเสียงสัตว์ นิยมเลียนเสียงสัตว์ป่า เช่น

นก นก

ฟังยินชาวชาวขึ้น

เสียงกนกในเถื่อน

สังข์ศิลป์ชัย หน้า 109

ฟังยิน เสียงระเริงราง

โอยวอนยามเช้า

โอยโอยดอง

เพิงภูว่อน

พระเชกษณ์ หน้า 39

อว่าอว่า เป็นเสียงร้องพร้อม ๆ กัน ส่วน โอยโอย แสดงอารมณ์เฝ้าไร่เฝ้า
ในน้ำเสียงที่ร่าเริง ผสมผสานความเจ็บปวดเล็กๆ น้อยๆ เข้าไป ทำให้ความเจ็บปวดอยู่ทุกระยะ

3.2.3 ใช้กำเลี่ยนเสียงการกระทำของมนุษย์หรือสัตว์ นอกจาก
 วยให้ลสัมผัสกันการไคอื่นแล้ว' ยังแแดงว่านวนอีกด้วย ถ้าว้อยงแอม

เขาก็เหนียเหนียค่าน

จากันน้ำ

สังขีลปรัย หน้า 430

แถ่น โงงโงงก้องเทดี

มวนมี

อุสา - บารส หน้า 24:2

แจนแวนหม

หาบมาโนเหล้า

ห้าวบ-บาเจื่อง หน้า 23

เหนียเหนีย เป็นเสียงพูดตอบโต้ถึงก้อลล่ก้อเลียงในกลุ่มคนขนาดเล็ก
 2 - 4 คน ล้วนเสียง โงงโงง เป็นเสียงก้องกังวานเกกจากการตีช่องกลอง แจนแจน
 แดงท้าวางเค้นก่อนข้างเร็ว มีเสียงพูดขุยประกอบขะหาบหม บางกรั้ง"มิใช่แดง
 เสียงพูด แอน "แวนแจนว่าหาที่ดำกลา" จึงมิได้กินะพูอย่างลอบหน้าลอบตา

3.3 กำขำแองอารมณ์และความรู้สึก กว่าจะขำกำวิเศษณ์ เพื่อย้ำ
 อารมณ์ ความรู้สึกนั้น ๆ ไค้จักแวนขึ้น มักไว้ในบทพรรณนา ถึงตัวอย่ง

ป่านนี้ให้จ้อยจ้อย

กอยหน้าอยากนม แม่แล้ว

บุบถึง หน้า 148

กำขำแองอารมณ์ไค้เกเร้า "จ้อยจ้อย" ก้อเสียงร้องไห้ที่ต่อเนื่องไม่ขาด
 เสียง กวีใช้เปรียบแองอารมณ์เหว และโหยหาแม่ของเค็กเล็ก ๆ แนะให้นึกถึง
 ขรรยาภาสแองความอ้งว้าง ภาพวิจิตรเหวากหน้า และการรอกอยอย่างอดน้า
 ไกลละสิ้นแรง

ซาซาหน้าหน้าเฟือก

บูบฝ่าย

อุสา - บารส หน้า 65:2

"ชาคชาค" แสดงภาวน้ำตาหั่งไหลมากมาย จนมองไม่เห็น และความรู้สึกสัมผัสกันเสียงว่าเป็นเสียงสระอีกสระอันว่างดื้อ ๆ ต่อเนื่องกันไปโดยตลอด สะท้อนให้เห็นอารมณ์โศกเศร้าลุ่มพอล้นภายในจิตใจ ที่ระบายออกเป็นน้ำตาหลังไหล ต่อเนื่องก่อนข้างเร็วไม่ขาดสาย เน้นให้เห็นความแรงของอารมณ์ที่ถูกเก็บกดไว้ เมื่ออธิบายเพิ่มเติมช่วยคำ "เฟือกฟูฟาย" ซึ่งหมายถึงปริมาณน้ำตาที่มากและแรงกระหน่ำอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิด "ฟูม" ก็ว่องลมเล็ก ๆ ที่เกิดขึ้นแล้วกระจายไปทั่วใบหน้า จน "ฟาย" ก็อ้วกโชมือเช็ดน้ำตาออกเสียบ้าง เฟือก ให้ความรู้สึกแนบชิด เป็นลักษณะที่น้ำตาไหลผ่านร่องแก้มอย่างรวดเร็วยังไม่ทันเพื่อกแห้ง เฟือกแก่อีกกว่าหยาด น้ำตาไหลผ่านไป ก็มีหยาดน้ำตาหลังไหลตามมาอีก จึงทำให้มีเห็นกิริยาอาการที่ มุกกกระพริบอารมณ์โศกโศกจวบการรำไห้ สระอีกสระอื่น และเช็ดน้ำตาที่เปโระใบหน้า ด้วยตลอดเวลา

นางก็ชกชกน้ำ

ตาหลังไหลตก

นางแม่มอม หน้า 9

"ชกชก" เป็นคำซ้ำที่ให้ภาพน้ำตาเชกหรือไหลหยาดเป็นแอ่ง ๆ แสดงอารมณ์เศร้าโศกในลักษณะพยายามเก็บกลั้นความรู้สึกนั้นไว้ แต่ความแรงของอารมณ์สะท้อนใจนั้นก็ทำให้น้ำตาที่เอ่อล้นปรี่มตา รวมตัวกันหยกผ่านผิวแก้มช้า ๆ ทีละหยก แต่ก็ ต่อเนื่องกันไปโดยตลอด ให้ความรู้สึกสัมผัสกันเสียง ช ซึ่งเป็นเสียงเสียดเสียดแทรก ทำให้รู้สึกถึงเสียงที่เปล่งออกมาอย่างยากลำบาก เปื่อจะกล้วเสียง ก จึงเป็นเสียงที่ต้องกักเอาไว้ใต้แกนปากก่อนปล่อยเสียงออกมา ทำให้เสียงที่ออกมาอย่างยากลำบากนั้น เหมือนถูกกักไว้รักรู เน้นให้เห็นถึงเสียงสระอื่นเบา ๆ ที่มุกกพยายามกลั้นเก็บมิให้เสียงผ่านริมฝีปากออกมาได้ กิริยาอาการแสดงอารมณ์โศกเศร้า

ของกำ "ชกชค" จึงเป็นภาพบุคคลที่เกรี้ยวกราด แสดงความเจ็บปวดร้าวรานด้วยท่าทีที่เจ็บปวด

กำขำแสดงอารมณ์และความรู้สึก จึงเป็นกำที่มีลดค่านับความรู้สึก และอารมณ์ แต่ก็น่าสังเกตว่ากำขำเหล่านี้แสดงภาพที่นึกเห็นได้ และแสดงเสียงให้ปรากฏด้วย นับเป็นกำขำที่มีคุณค่าสมบูรณ์ในการสร้างจินตภาพ ทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพ เสียง และอารมณ์ความรู้สึกไปพร้อม ๆ กัน สร้างบรรยากาศที่สมจริงชวนให้เกิดความรู้สึกง่าย และก่อให้เกิดความตั้งใจของกำ

3.4 การหลีกกำ หมายถึงการใช้คำหลาย ๆ คำ เรียกแทนสิ่งเดียวกัน ในวรรณกรรมอีสานปรากฏคำเรียกแทนชื่อชายหญิงจำนวนมากมาย จัดเป็นท่วงทำนองแก่งแย่งสร้างภาพเจนนามนับ ถึงโลกจาวมาแล้ว เมื่อนำภาพเจนนี้นมาพิจารณาการสรรคำใช้ นับเป็นการหลีกกำได้อย่างหนึ่ง จัดจำแนกได้ดังต่อไปนี้

3.4.1 กำเรียกชาย เนื่องจากเรื่องราววรรณกรรมร้อยกรองส่วนใหญ่ เป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ คำเรียกชายที่ปรากฏจึงเป็นกำเรียกกษัตริย์ จำแนกได้ดังนี้

3.4.1.1 กำที่มีความหมายยกย่องอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรม กำเรียกที่มีความหมายยกย่องอำนาจทางโลกได้แก่ ภูวนาถ ภูไซ ภูบาล ภูเบศร์ ภูธร พระบาทเจ้า พระบาทเหนือหัว มพิตร บพิตรราช จอมเจ้า ยอดเมือง เจ้าจอมโลก กำเหล่านี้คล้ายคลึงกับที่ใช้อยู่ในวรรณกรรมของไทยโดยทั่วไป ตัวอย่างการใช้กำเรียกชายที่ยกย่องอำนาจทางโลก มีดังต่อไปนี้

ภูวนาถ	หมายถึงผู้เป็นที่พึ่งของคนทั่วไป
บพิตร	ภูวนาถท้าวหนโศก โสกา ก็เพื่อน

ภูไซ หมายถึงผู้มีชัยชนะในแผ่นดิน

เมื่อนั้น ภูไซ ท้าวทิศะราช ราช

อุสา - บารส หน้า 239 : 2

ภูบาล หมายถึงผู้พิทักษ์แผ่นดิน

หมั่นตราราย

กวนกระดุกอัน

ภูบาล กัน

เกินไพร่กรรวก้า

สังข์ศิลป์ชัย หน้า 125

ภูเบกร หมายถึงผู้เป็นใหญ่

เมื่อนั้น ภูเบกร เจ้า

คนพ่พระยาหลวง

จวนใจเรียม

ปลื้มนางนง

สังข์ศิลป์ชัย หน้า 105

ภูธร หมายถึงผู้ทรงไว้ซึ่งแผ่นดิน

ชื่อว่า ท้าวอุณนอย

งามน้อยเกรงอินทร์ แท้แล้ว

ภูธร แวง

เกรงตาตนนง

ท้าวปี - บาเจือง หน้า 50

บัดนี้ ภูธร กล้าถือไฟ

เผาแผน

อุสา - บารส หน้า 122 : 1

พระบาทเจ้า หมายถึงกษัตริย์ที่มีอำนาจ มีศักดิ์เป็นที่เคารพเทิดทูนของ

คนทั่วไป

กรันว่าพระบาทเจ้า เลี้ยงลูกนกนิค

ภัยจักมีมาถึงแก่พระองค์จริงแท้

มหาเวศสันดรชาดก หน้า 7

บพิตรราช หมายถึงราชาผู้เป็นใหญ่

เมื่อนั้น ผานผานแจ้ง

สุริยาเอื้องสูง

บพิตรราช ไต้

เกินค่านม่าวพล

อุสา - บารส หน้า 107 : 2

จอมเจ้ายอกเมือง หมายถึงผู้มีกำลังสำคัญสูงสุดในบ้านเมืองหรือชุมชนนั้น ๆ
 เจริญที่นาสาธกแควจอมเจ้ายอกเมือง
 ฟ้าแตก - สงยาง หน้า 40

คำเรียกดังกล่าว ล้วนบอกถึงความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ ความมีอำนาจเป็นเลิศ สามารถปกป้องคุ้มครองประชาชนได้ เป็นที่พึ่งแก่คนทั่วไป แสดงคุณสมบัติที่ดียิ่งของ ผู้ปกครองหรือผู้นำทางการเมือง นอกจากนี้ใช้คำเหล่านี้แล้วก็มีคำอื่นยังได้อีกใช้คำเรียก ชายที่มีกัณฑ์ทองถิ่นปณอยู่ ตัวอย่างเช่น

พญาหลวง หลวงหมายถึงความยิ่งใหญ่ "พญา" เป็นตำแหน่งเจ้าเมือง ผู้ครอบครองดินแดนและปกครองคนจำนวนมาก ๆ พญาหลวงมีความไคว่าเป็นกษัตริย์ที่ ยิ่งใหญ่ที่สุดในบรรดากษัตริย์ด้วยกัน มีนัยไปถึงความเก่งกล้าสามารถที่สุดและมีอำนาจ ในการปกครองเป็นที่ยอมรับจากทุก ๆ คนด้วย ตัวอย่างเช่น

แต่นั้น ราชเจ้า พญาหลวง กอออกแล้ว
 อย่าไค ไปชาวทอน มันฮอนไพร่เปื่อง เจ้าเฮย
 ชุมทิง หน้า 159

бакан ท้าว โดยทั่วไปбакан หมายถึงขุนนางโบราณหรือขุนพลหนุ่มอาจเป็น เจ้าหรือคนสามัญก็ได้ เปื่อใช้เรียกกษัตริย์จึงหมายถึงกษัตริย์หนุ่มที่มีความเก่งกล้า สามารถมาก ตัวอย่างการใช้คำเรียกбакан ท้าว ดังความว่า

แต่นั้น бакан ท้าวอินทร์แปลงครองอุป
 กาละเกษ หน้า 61

พระเจ้าลุ่มฟ้า ลุ่มฟ้า หมายถึงพื้นดิน พระเจ้าลุ่มฟ้าก็คือผู้มีกำลังยิ่งใหญ่ใน ดินแดนดิน มีความนัยไปถึงความเป็นกษัตริย์ผู้เก่งกล้าสามารถครอบครองดินแดนทั่วทั้งโลก ไปได้ ดังตัวอย่างที่ใช้ความ

เมื่อนั้นหม่อมเมืองผู้
นับพระเจ้าแล่มฟ้า

เกยทวายพุทธราช
ปูนตั้งเลขเขียน
สังข์ศิลป์ชัย หน้า 76

เจ้าแล่มฟ้า หมายถึงกษัตริย์ยิ่งใหญ่ครอบครอง "แล่มฟ้า" ก่อคืนแดน
ทั่วทั้งโลกมนุษย์ ดังความว่า

แก่นันถึงทองน้อย สองนางนบวท
ขอบที่เจ้าแล่มฟ้า ใจกว้างแผ่ขยาย พระเฮย
ขุนถึง หน้า 171

ท้าวหมาเอก หมายถึงกษัตริย์ยิ่งใหญ่ที่สุด "เอก" ก่อหนึ่งแสดงความ
สูงสุด ไบ่ก็กรไต่ยมไ้ ก้าวอย่างเขน

เป็นบอกท้าวหมาเอก เอื้องฮิด
กะนังโสมสีเก็งตา คนท้าว \

อุสา - บารส หน้า 29 :1

ถ้าเรียกชายทั้งที่ชักจูงมาถึงกับภาคกลางและใช้ภาษาถิ่นอีสานดังกล่าวมา
ล้วนยกย่องความมีอำนาจเหนือบุคคลอื่น ๆ แสดงความยิ่งใหญ่ที่สุดเท่าที่กษัตริย์จะมี
ปรากฏคำเรียกที่ใช้ศัพท์อีสานอยู่ส่วนหนึ่งที่เน้นอำนาจด้านการขยายอาณาเขตดินแดน
ในความปกครองได้แก่คำ ก่อเมืองเจ้า พระเจ้าหมื่นม้าว "กือ" เป็นจำนวนนับ
เท่ากับ 100 ล้าน "ม้าว" กือเครื่องประดับแขน กือเมืองเจ้า จึงหมายถึงกษัตริย์
ผู้ครอบครองเมืองนับร้อยล้านเมือง แสดงอาณาเขตการครอบครองที่กว้างขวางเหลือ
กณานับ ส่วนพระเจ้าหมื่นม้าว "หมื่น" ก็แสดงจำนวนมากมายเช่นกัน ตีความหมาย
ได้ว่า เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ เพราะการที่จะมีเครื่องประดับแขนจำนวนมหาศาลได้เช่นนั้น
ย่อมหมายถึงมีอำนาจมาก อาจตีความได้ถึงขั้นได้รับเครื่องบรรณาการจากหัวเมืองต่างๆ
ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากมาย นั่นก็กือมีอาณาเขตครอบครองยิ่งใหญ่แน่นอนเกี่ยวกับ

ท้าวถือเมือง ท้าวอย่างการใช้กำเรียกกังกล่าวมีดังนี้

พระเจ้าหมื่นม่วง รามเพ็ญ เก่งแมน

กาละเกษ หน้า 45

เมื่อนั้น ก่อกองเจ้า

จงใจ ังพากย์

ท่านตอบท้าว

ทั้งค่ายขอบบุญ ลูกแก้ว

สังข์ศิลป์ชัย หน้า 115

นอกจากใช้กำเรียกที่เน้นอำนาจในการปกครองบ้านเมืองซึ่งเป็นอำนาจทางโลกแล้ว กำเรียกอีกส่วนหนึ่งเน้นอำนาจเหนือมนุษย์ในตัวของนักตรีย โดยยกให้เป็นอำนาจที่มีมาแต่กำเนิด แสดงความเชื่อว่านักตรียก็เป็นผู้มีเชื้อสายมาจากเทวดา กำเรียกชายจึงมี ๓ อย่างว่า เจ้าหน่ออินทร์ หน่ออินทร์เป้ง หน่อฟ้า ดังความว่า

จอมนักตรียให้บำบุญตนประเสริฐ

กับทั้งนางนาถเฝ้าครองน่วยหน่ออินทร์

มหาเวสสันดรชาดก หน้า 13

"หน่ออินทร์" ในที่นี้ใช้เรียกแทนชาติซึ่งเป็นเด็กชายและกัณฑ์ซึ่งเป็นเด็กหญิงด้วย เพราะต่างก็เป็นเชื้อสายนักตรีย ซึ่งเชื่อว่ามาจากสวรรค์เป็นเชื้อสายของพระอินทร์

แม่กับขึ้น

บุญานเจ้าบุคตา

น่อยอ่อน

ดังแล้ว

แนวทอฟ้า ปรอง

ปลูกแปง

ถมแล้ว

ท้าวี่ - บาเจื่อง หน้า 24

กำเรียกที่แสดงความยกย่องว่าเป็นเชื้อสายนักตรียที่ยิ่งใหญ่ หรือเป็นเชื้อสายของผู้มีคุณค่าสูงส่ง ก็ปรากฏใช้อย่างเช่น หน่อแก้ว หมายถึงเชื้อสายของบุคคลที่มีคุณค่าสูงควรแก่การยอมรับความยิ่งใหญ่ นั่น ดังความว่า

บันทึกมาถึงห้อง
ขอให้เจ้าหน่อแก้ว

ตานายยามแม่
เป็นหมื่นอย่าหนี แม่เนอ
ขุนทิ้ง หน้า 96

อีกกาหนึ่งคือ "หน่อเมือง" ให้ความหมายลึกซึ้งเพราะนอกจากจะหมายถึง ผู้สืบเชื้อสายกษัตริย์แล้ว ยังอาจตีความหมายได้ว่า เป็น "หน่อ" กิ่งบุคคลที่เป็น ความหวังของชาวเมือง เป็นผู้ได้รับการยอมรับทั้งชาติกำเนิด และคุณสมบัติที่จะขึ้น กรองเมือง ปกครองประชาชนให้มีความสุขต่อไป ตัวอย่างเช่น

มันจักมุกมอกเมี้ยนเสียแท้
แม่น้ำเมืองววยเรียวกอบ

หน่อเมือง
กำแล้ว
ท้าวปี -- บาเจื่อง หน้า 56

การใช้คำเรียกรวม ๆ กันเพื่อย้ำความยิ่งใหญ่ทั้งอำนาจในการปกครอง การ ขยายอาณาเขต และกำเนิดที่ยิ่งใหญ่เหนือมนุษย์ ก็ปรากฏที่ใช้เช่น

เทวกาล้าว
เสพพระเจ้าแผนดล้า

เค็นนำแทนแท้
ถือล้านลูกอินทร์
สังข์ศิลป์ชัย หน้า 133

จะเห็นได้ว่าคำเรียกกษัตริย์สะท้อนความเชื่อในอำนาจยิ่งใหญ่ กำเนิดเหนือ มนุษย์ และความสามารถในการขยายอาณาเขตการปกครองของกษัตริย์ ในขณะเดียวกันก็เชื่อว่ากษัตริย์ที่ต้นตอเป็นผู้ประเสริฐธรรม เป็นแบบอย่างแก่คนทั่วไป ก็เชื่อมั่น ในอำนาจแห่งคุณธรรมด้วย จึงปรากฏคำเรียกที่ยกย่องอำนาจทางธรรม ได้แก่ บานุกว้าง บุญเอื้อง บุญเพ็ง พระยาธรรม เสนอธรรม ตัวอย่างเช่น

บานุกว้าง หมายถึงกษัตริย์ที่มีคุณธรรม มี "บุญ" มาก เป็นผู้กระทำ ความดีงามไว้มากมาย ตัวอย่างที่ใช้มีทั้งบุญกว้าง และใช้บานุกว้าง เช่น

ใจประสงค์ขอยเจ้า

บุญกว้างยกเมือง

ผาแดง - นางไอ่ หน้า 46

เราจึงปลูกสร้างผาสามงมณี

เป็นหอสูงแกบ้านบุญกว้าง

นงาฉันทาก หน้า 27

บุญเอื้อง หมายถึงผู้มีบุญญาธิการยิ่งใหญ่ "เอื้อง" หรือเรื่องแสดงความสุข
ความเจริญที่เกิดจากผลของการทำความดี เช่น

พระกั ทงวถแก้วพิเภบ อันดี

บุญเอื้องยกย่างพล โยงย้าย

จุฬา - มารส หน้า 197 : ๖

หน่อธรรม หมายถึงผู้สืบเชื้อสายวงศ์งาม เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมตาม
หลักพุทธศาสนา

เมื่อนั้น ชำมหาคใจรับราชบัญชา

นำก็หูลหน่อธรรมทั้งให้

มหาเวฬุสันทรชาดก หน้า 7

บุญเพ็ง หมายถึงผู้มีบุญสมบูรณ์ยิ่งใหญ่ที่สุด "เพ็ง" คือ เพ็ญ บอกลักษณะ
เต็มเปี่ยม "บุญ" ก็คือผลของการทำความดี หรือการประพฤติธรรม เป็นคำ
เรียกที่ยกย่องกษัตริย์ผู้มีคุณธรรมสูง ใ้ทำความดีไว้มาก ตัวอย่างเช่น

เป็นไฉนบุญเพ็งกัน เคนมาถึงเมืองนาค ภายนี้

เขานี้สัตว์ถอยถ่าน มีสุวรรณเขียง เจ้าเอย

สังข์ศิลป์ชัย หน้า 245

เป็นที่น่าสังเกตว่าคำเรียกชายซึ่งเป็นคำเรียกภักษัตริย์จะยกย่องทั้งอำนาจทางโลกและทางธรรม แสดงให้เห็นว่าภักษัตริย์ที่ก่อกองมีความเป็นเลิศทั้งอำนาจการปกครอง และการประพฤติปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนา การใช้คำเรียกเช่นนี้ช่วยเสริมภาพตัวเอก ซึ่งส่วนใหญ่จะกล่าวว่าเป็น "พระโพธิสัตว์" ให้ผู้อ่านรู้สึกถึงความเหมาะสมนั้น ตัวเอกในวรรณกรรมอีสานจึงเป็นตัวละครที่น่าชื่นชมอย่างยิ่ง

3.4.1.2 คำที่แสดงความเอ็นดูและยกย่องความงาม
เป็นคำที่ใช้เรียกหญิง แก่นำมาเรียกชาย เช่น เจ้าอนนอย แพงล้าน
สีเสลียวแก้ว โสมเสลาแก้ว และคำที่เรียกชายโดยเฉพาะเช่น บาสี เจ้าตัวซ้อ

เจ้าอนนอย "เจ้า" หมายถึงผู้อ่อนน้อมไว้สว่ ใช้เป็นสรรพนามบุรุษที่ 2 หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงผู้มีเชื้อสายภักษัตริย์ "อนน" มาะไว้ไว้ไว้ไว้ คือกที่ไว้ไว้ไว้ไว้
ความสกลใส สกลขึ้น และมีนัยไปถึงผิวพรรณละเอียดอ่อนนุ่มสมวัย "นอย" หมายถึง
ขนาดเล็กไม่ใหญ่โต บ่งบอกรูปร่างเล็ก น่ารักเอ็นดู ความหมายของ "เจ้าอนนอย" จึง
แสดงภาพของเด็กที่มีรูปร่างเล็ก ผิวพรรณละเอียดนุ่ม ไร้กังวลสา ใจรพบเห็นก็
รักใคร่เอ็นดู นอกจากนี้คำเรียกนี้ยังแสดงน้ำเสียงแห่งความเมตตา ปรานีของผู้เรียก
ต่อผู้ถูกเรียกอีกด้วย ตัวอย่างเช่น

ตั้งหากจนิไวเจ้า พญาหลวงนาคใหญ่
กักไกรหลานอนนอย แพงล้านสงเมื่อ
ขุนทิง หน้า 97

นอกจากจะใช้คำ เจ้าอนนอยแล้ว กวียังใช้ "แพงล้าน" ซึ่งหมายถึง
ความรัก ความทะนุถนอมอย่างมหาศาลไม่บิให้ "แพง" หมายถึงราคาแพง หรือ
ความรัก ทะนุถนอม "ล้าน" แสดงจำนวนมากมาย ระท้อนให้เห็นคุณค่าของ
"หลาน" และความรักความเอ็นดู ที่พญาหลวง (นาค) มีให้กับหลานชายของตน

สีเสลียวแก้ว หรือศรีเสลียวแก้ว "สี" ก็คือศรี หมายถึงความเป็น
สิริมงคล ความถึงงามทั้งปวง "เสลียว" คืองาม หรืออีกนัยหนึ่งอาจหมายถึงเฉลียว
ก็อสติปัญญารอบรู้ทันคน "แก้ว" หมายถึงสิ่งที่มีคุณค่าสูง รวมความแล้วหมายถึงผู้มี
ความถึงงาม มีคุณค่าสติปัญญาเฉลียวฉลาด หรือองค์งามด้วยคุณงามความดี แสดงให้เห็น
ความรู้สึกของผู้เรียกว่า ยกย่องเทิดทูนความดีความงามความฉลาดของบุคคลนั้น
ตัวอย่างเช่น

เมื่อนั้น ศรีเสลียวแก้ว งามารกันกาก
เจ้าก็ถูกยางยาบมาคอนพอดน

พญาขันธาก หน้า 25

โสมเสลาแก้ว "โสมเสลา" คือ โฉมเฉลา หมายถึงผู้มี ความงาม "แก้ว"
คือสิ่งทั้งงามมีคุณค่า โสมเสลาแก้ว หมายถึงบุคคลที่มีความงามทั้งปวง มีคุณค่าควรแก่
การยกย่องทะนุถนอม ตัวอย่างเช่น

อันว่า โสมเสลาแก้ว ยังเป็นกันกาก พ่อเค
อย่าไค้กักค่อทอนสาวฐูปสมพอนา

พญาขันธาก หน้า 11

บาลี หมายถึงชายหนุ่มผู้มีคุณงามความดี "สี" ก็คือ "ศรี" คำเรียก
เช่นนั้นแสดงการยอมรับยกย่องคุณงามความดี ซึ่งถือเป็น "ความงาม" ของการปฏิบัติ
ของจิตใจ ไม่ไค้เน้นรูปร่างหน้าตา ตัวอย่างเช่น

เมื่อนั้น บาลี เชื้อ พันทากันม่วน
สอนสั่งให้ เห็นอู่ศีลธรรม

สังข์กิลป์ชัย หน้า 264

เจ้าตัวช้อย "ตัว" เป็นจำนวนนับ เท่ากับ หนึ่งหมื่นล้าน "ช้อย" หมายถึงความงาม คำเรียก "เจ้าตัวช้อย" หมายถึงความงามเป็นที่สุกจนไม่อาจนับเทียบได้กับสิ่งใด แสดงความชื่นชมในความงดงามซึ่งอาจหมายถึง งามกาย งามใจ งามคุณธรรม และความงดงามทั้งสิ้นทั้งปวงที่พึงมีในมนุษย์ ตัวอย่างเช่น

เชิญหลาน ไปชมช่อนนางงาม อู้ก่า ภายพูน

ลูกหลาน เจ้าตัวช้อยแพงไว แก่หลาน พระเอย

ท้าวปี - บาเจื่อง หน้า 30

น่าสังเกตว่าคำเรียกชายที่แสดงความเอ็นดู และยกย่องความงาม มักใช้เรียกเด็กหรือชายหนุ่ม ซึ่งอยู่ในวัยงาม น่ารักเอ็นดู ส่วนผู้สูงวัย หรือผู้ที่ไถ่ครองเมืองแล้วคำเรียกก็จะเปลี่ยนไปเป็นเรียกเพื่อแสดงอำนาจทางโลกและทางธรรมดังได้กล่าวมาแล้ว คำเรียกชายจึงบ่งบอกวัยและสถานภาพของผู้ถูกเรียก ทั้งยังแสดงอารมณ์ความรู้สึกของผู้เรียกอีกด้วย

3.4.2 คำเรียกหญิง แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ

3.4.2.1 คำเรียกแสดงความผูกพันรักใคร่และความงาม

ไค้แกก่า สายใจ สายกอ สายสมร แก้วเก็กเทียมอก สีผาวแพง โสมเสลาน้อย โสมเสลา แจบเจ้า ขวัญอ่อนน้อย ก่าเสียว แพงล้าน แพงสีสร้อย แพงแสนสร้อย กองแพงแก้ว แพงสีแก้วมาดี แพงล้านยอดเมือง ตัวอย่างเช่น

สายกอ "สาย" หมายถึงสิ่งที่เชื่อมโยงสิ่งหนึ่งกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง "กอ" ก็คือ อวัยวะส่วนหนึ่งของร่างกาย เป็นที่ตั้งของ "หัว" หรือศีรษะซึ่งเป็นส่วนสำคัญ ถือเป็นอวัยวะที่เห็นได้ง่าย ชัดเจน ใช้แซวเล่นที่เป็นมงคลเช่น สร้อยกอที่แขวนพระ หรือ สวบเครื่องประดับสวยงาม เช่นสร้อยทองคำ การเรียกหญิงว่า "สายกอ" ชวนให้นึกถึงความผูกพันเป็นเจ้าของอย่างเปิดเผย มีนัยบ่งบอกความมีคุณค่า กวียกย่องภาคภูมิใจเช่นเกี่ยวกับพระหรือเครื่องประดับ แสดงให้เห็นถึงความผูกพันรักใคร่ที่มีต่อกัน

ใช้เรียกพร้อมกับคำ "สาวสวรรค์สร้อย" และ "พิพพะจีน" ก็คือ กลิ่นหอมอันเป็นทิพย์
เน้นความรักไกรฤกษ์พันและความงามฉกฉวย เช่น

โอรสอ้ายก็	บ้ายผืนผ้า	สายกลอุ้ม	เขียนนั้น
		ชฎายอย	หน้า 6 : 2
ไปก็เยอ	สาวสวรรค์สร้อย	สายกลพิพพะจีน	กำเอย
เจ้าจัก	เห็นจากอ้าย	ไกลลับกิน	แสนอ
		ลำนรากลองเอื่อ	หน้า 28 : 2

นอกจากใช้เรียกหญิงที่ตนรักแล้ว ยังใช้เรียกบุตรชาย — หญิง แสดงความ
รักความผูกพันระหว่างบิดามารดากับบุตร ทำให้เห็นความรักที่เป็นเหมือน "ห่วง"
อันหมายถึง เครื่องร้อยรักที่คล้องเกี่ยวอย่าง

กอมว่าแล้ว	พญาสังกุมาร
สายกลอุ้ม	อ้อมก็อ้อมหน้า
	ขุนทิง หน้า 171

ขวัญอ่อนน้อย "ขวัญ" หมายถึงสิ่งไม่มีตัวตน ไม่ใช่ชีวิตและวิญญาณ แต่เป็น
สาระสำคัญของชีวิต หากขวัญอยู่กับร่างกายสภาพจิตก็จะสมบูรณ์ "อ่อน" และ
"น้อย" หมายถึง วัยเด็ก วัยแห่งความงาม ขนาดเล็ก เมื่อนำมารวมกับขวัญ
เป็น "ขวัญอ่อนน้อย" เน้นให้เห็นภาพผู้มีรูปร่างไม่ใหญ่โต มีความงามความไร้-
เคียงसान่าปกป้องทะนุถนอม ไม่ให้กระทบเตือนทั้งกายและใจ เป็นคำเรียกที่แสดง
ความรักไกรเอ็นดูและห่วงใยเป็นอันมาก ตัวอย่างที่ใช้ เช่น

บุตมีไค	นางงามมาสู่
แม่นว่า ขวัญอ่อนน้อย	แวงล้านกลอยอยู่ก็ แกล่อน
	นางนมหอม หน้า 82

แก้วเกิดเทียมอก หมายถึงสิ่งที่มีภาวะงาม มีคุณค่าอย่าง "แก้ว" คือ
 จวนใหญ่มีใจทะนุถนอม "อก" ในที่นี้หมายถึง ความรู้สึกหรือที่เรียกว่า "ใจ"
 ความหมายของแก้วเกิดเทียมอกจึงเป็นสิ่งที่งดงามและปีติคุณค่าควรรักษาเยี่ยงเท่ารักษา
 ใจหรือหัวใจของตนเอง แดงความรักใคร่ ยกย่องความงามความมีคุณค่าของหญิง
 ดังความว่า

พี่ก็ยัง <u>เกี่ยวแก้ว</u>	•	พะรุ <u>เกิดเทียมอก</u>	อุ่นนั้น
ยามเมื่อ <u>ของแพง</u> อีก		อ่วมกัน <u>เพาพูน</u>	
		สำพรากล่อง <u>เหื่อ</u>	หน้า 12

สีผาวแพง "สี" หรือศรี ก่อความดีงาม ความเป็นสิริมงคล "ผาว"
 ก่องาม "แพง" หมายถึงการรักอย่างทะนุถนอม ความปีติคุณค่า สีผาวแพง หมายถึง
 ผู้มีความดี งามงาม มีคุณค่าอย่างยิ่ง คำเรียกนี้แสดงความรักความภาคภูมิใจ
 และการทะนุถนอม ที่ระพีงมีต่อหญิงสาว ตัวอย่างเช่น

เมื่อนั้น สีผาวแพง ผ่าพลอย ถวิลถ้อย
 ดุสรา - บารส หน้า 79 : 1

แจ่มเจ้า, สีแจ่มเจ้า "สี" ก่อความดีงามเป็นสิริมงคล "แจ่ม" หมายถึง
 ความงามเด่น ความสดใส "เจ้า" อาจที่ความเป็นสองนัยคือ เป็นสรรพนามบุรุษ
 ที่ 2 หมายถึงน้องหรือเธอ อีกนัยหนึ่งหมายถึงผู้มีเชื้อสายกษัตริย์ รวมความแล้ว
 "สีแจ่มเจ้า" หมายถึงหญิงสาวผู้มีความดี งามงามเป็นที่ประทับใจประทับใจพบเห็น
 และภาพออร่าความรู้สึกราบรื่นใจ และยกย่องความดีงามของหญิงสาว ตัวอย่างเช่น

<u>สีแจ่มเจ้า</u>	แพ่งอ่าน <u>ก้อยกิน</u>
กิน <u>อ้มแล้ว</u>	เลยเลิก <u>ภาชนาย</u>
	นางแมหอม หน้า 12

ของแจบเจ้า
ก๊อดคัง ลอดกาแฟ

งูงามสุทธะบั้ง
ดงแล้วเกิบบา แท้แหลว
นางผบดอม หน้า 13

เมื่อต้องการเริ่มขยายเพื่อแสวงความรักใคร่เอ็นดู ถึงแม้จะมีศักดิ์ที่สูงเป็น
กษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์แล้ว ก็ใช้คำว่า "สัวบเจ้า" ซึ่งใช้เรียกหญิงไปใช้รับขยาย
เน้นความผูกพันรักใคร่เป็นภริยา หรือแนะให้เห็นบารมี (อิริยมงคล) งามเด่นของ
กษัตริย์ เช่น

เลนาพร้อมประนมกร
สัวแจบเจ้าอย่าเถร่า

ทูลบาท
โกกาเหงา พระเอย
ท้าวปี - ทาเจ้า หน้า 22

โสบเสดาน้อย "โสบเสดา" คือ โฉมฉาย หมายถึงความสวยงาม
"น้อย" หมายถึงผู้มีรูปร่างเล็ก ๆ กระตักรัก รวมความแล้วหมายถึงหญิงผู้มีรูปร่าง
งดงาม เป็นคำเรียกที่แสดงการงามของหญิงสาว แต่งไว้ด้วยความรู้สึกเอ็นดูรักใคร่
ชื่นชมของผู้เรียก ตัวอย่างเช่น

โสบเสดาน้อย

โสงามกือแว่น
นางแคง - นางไล่ หน้า 73

ก่าเสียว "ก่า" หมายถึงตองก่า เป็นโลหะธาตุที่มีราคาสูง มีความงาม
เกลี้ยงเกลา เปล่งปลั่ง "เสียว" หมายถึงส่วนที่งlistening "ก่าเสียว" ก็ความ
ไคว้หมายถึงหญิงสาวที่มีความงามเปล่งปลั่งเหมือนทองก่า เป็นความงามสง่าอย่าง
ที่เรียกว่า มีราที่งามจับตา ตัวอย่างเช่น

กั๊นขุนเปรียบน้อย

ก่าเสียวผู้เคียว อุนเดย
ผญาบอย หน้า 2:2

แสงล้าน, แสงล้านยอดเมือง "แสง" หมายถึงรากลู่ง อีกนัยหนึ่งก็ความรักอย่างทะนุถนอม "ล้าน" แสดงปริมาณมหาศาล "ยอดเมือง" หมายถึงความเป็นที่สุด ที่ความใค้ว่าเป็นที่รักที่สุดของภักดิ์ของชาวเมือง เป็นชีวิตจิตใจของเมือง "แสงล้านยอดเมือง" หมายถึงหญิงผู้มีความสำคัญยิ่ง เป็นชีวิตจิตใจของบุกกถลวรแก่การทะนุถนอมรักใคร่ เนะให้เห็นอารมณ์ความรู้สึกของผู้เรียกว่ามีความผูกพันรักใคร่อย่างยิ่งยวด ยกหญิงสาวให้เป็นหนึ่งก่อสำคัญที่สุดในชีวิต ตัวอย่างเช่น

อันว่า ก็ด่าแก้ว
หัวออกให้

นางหอมทุกซีก
แสงล้าน กวไป

นางเมหอม หน้า 72

ถ้าเรีกนี้ใช้เรีกแฉงความรักความผูกพันของไปตามารดากับุตรก็ได้เช่นกัน
ตัวอย่างเช่น

แม่ก็บ่ เห็นน้ำเจ้า
ขออย่าไค้ มีโทษคอง

แสงล้านยอดเมือง แม่เหลว
อันครายบังเกิด สังก่อน

นางเมหอม หน้า 70

บัดนี้ ขอวิถกตาบวากเจ้า

แสงล้านหนอเมือง แชนอ

ท้าวปี - ขาเจื่อง หน้า 59

แสงสี่แก้วมาลี มีความหมายคล้ายคลึงกับแสงล้าน ก็อหมายถึงความรักยิ่งใหญ่ที่มีก่อ "สี่แก้ว" ก่อ "กรี่" และ "แก้ว" อันหมายถึงสิ่งมีคุณค่า เป็นสิริบังกถ "มาลี" ก็อออกไม้งาม ถ้าเรีกนี้เนะให้เห็นภากหญิงสาวที่มีคุณความดี ความงาม และอารมณ์รักใคร่ผูกพันที่ผู้เรีกมีให้กับหญิงนั้นว่ายิ่งใหญ่มหาดล แฉงความรู้สึกเอ็นดู ทะนุถนอม ตัวอย่างเช่น

เมื่อนั้น แพงสัแก้วมาดี ระวังแต่ง
 ใ้เป็นรูป กวงกอกไม้ปะนมเกล้า แหบจูดี

อุษา - บารต หน้า 228 : 1

3.4.2.2 กำเริบยกแสดงความยกย่อง ไ้แก่

สืเสด็ยวแก้ว พิพะยะยกแก้ว ยกแก้วเี ยกนางเป็อง สืแก่นแก้ว (สืแก่นแก้ว)
 วิเณนแก้ว (วิเณนแก้ว) เชน่แก้ว กวงสืหว้า กวงสืสร้อย กังท้าวอย่าง

สืเสด็ยวแก้ว "ศรี" ก่อความคิงาม เป็นศรีมิงกล "เด็ยว" ก่อ
 เณด็ยว หมายถึงสติปัญญาดี "แก้ว" ก่อสิ่งที่มีคุณค่า มีราคา รวมความแล้วหมาย
 ถึงผู้มีสติปัญญาสูง มีคุณค่าเป็นศรีมิงกลอย่างปึง แดงให้เ็นความรู้อีกยกย่องภาคภูมิใจ
 ในคุณค่าของหญิงสาว ท้าวอย่างเ็น

เมื่อนั้น สืเสด็ยวแก้ว เหว็จมขึ้น
 ึงนากย้อยพระองค์แก้แค้นกลอง
 เญากันกาก หน้า 6

แต่นั้น กริเเ่ยวแก้ว กัดขานางนาถ
 เ็นเื่อ มงดาเมียน คายแล้วเล้ากระถัน
 นางนมหอม หน้า 61

สืแก่นแก้ว, ศรีแก่นแก้ว สื และ แก้ว มีความหมายเ็นเียวกับที่กล่าว
 มาแล้ว "แก่น" หมายถึงสาระสำคัญที่สุด หรือเื่อในวันเ็นเ็นว่าลัญ สืแก่นแก้ว
 หมายถึง ผู้มีคุณค่าความดี มีคุณค่าเป็นคุณสมบัติสำคัญที่สุด นัยความหมายแสดงความ
 ยกย่องความดีของหญิง ท้าวอย่างเ็น

แต่นั้นมา กานท้าว ไฉมนางน้อยนาถ
 ขอแก้กริเเ่ยวแก้ว นางน้อยย้าวอน สืค่อน
 ขุนถึง หน้า 45

ทั้งหากบุญหลังสร้าง
ขอให้ศรีแก่นแก้ว

เที่ยวทางมาจวบ กันแล้ว
อวนข้าสู่เมือง น่องเฮย
ขุนเริง หน้า 95

พิเณแก้ว, พิพะยะออกแก้ว "แก้ว" หมายถึงสิ่งที่บริสุทธิ์ กงงาม พิเณ,
พิพะยะ, ออก หมายถึงสิ่งที่ดีที่สุด เก่งที่สุด กำเรียกพิเณแก้วและพิพะยะออกแก้ว
จึงหมายถึงนางผู้มีคุณค่าสูงส่งยิ่งกว่าสิ่งใด เป็นคำเรียกแสดงความยกย่องคุณค่าของหญิง
และป็นัยความหมายในแง่ความงามเลิศด้วย เจน

ก็ถึงว่า พิพะยะออกแก้ว ขานอันธมจะนอน ฝัน
ผญาบวช หน้า 5 : 2

โธนางาบท วิเณแก้ว กิ่งทองกอแก้ว ฉีเเอย
ผญาบวช หน้า 1 : 2

ยามเมื่อ วิเณแก้ว เยวราชบุษหาว ยอนั้น
ขวัถเเียบโธม เเียบกตอมเต็มเเื่อ
ลำ-รากลดงเเื่อ หน้า 4 : 2

กวงสีหว่า "กวง" หมายถึงนางหรืออาจหมายถึงดวงใจ "สี" ใ้ความ
ไ้ของนัยถือ หมายถึงสีทัน และความป็นกิริมิงกล "หว่า" หมายถึงก้นหว่าซึ่งเป็น
ตนไม้มิงกลในพุทธศาสนา กำเรียกนี้จึงหมายถึง หญิงผู้มีกามาค่ความงามป็นกิริมิงกล
กวรแก่การยกย่อง น้ำเสียงของผู้เรียกแสดงความยกย่อง กวอย่างเช่น

ก้อยอยู่ก็เเอย กวงสีหว่า ว่าป่าหอมอน อวนเฮย
ลำ-รากลดงเเื่อ หน้า 22 : 2

กวงสีสร้อย "กวง" และ "สี" ใ้ความหมายไ้เช่นเดียวกับที่กล่าวมา
แล้วในการอธิบายกำ "กวงสีหว่า" "สร้อย" หมายถึงเครื่องประดับที่มิงกล

มีรากาสูงและงดงาม คำ "ทวงสี่ร้อย" จึงหมายถึงหญิงสาวผู้ถูกทวง มีความงาม
เหมาะแก่การยกย่อง ภาคภูมิใจ ตัวอย่างเช่น

เขาก็ ก็ยกบ่าวแล้วเอา ถวายสาร
โลยเกมแข่งกล่าวกลอน กลบไหว
ทวงสี่ร้อยขลุ่ยมาล นามราชฎี ภูเอย
อันว่า ลขลุ่ยไม้ไผ่ก้าน กิ่งไกว

อุสา - นารณ หน้า 75 : 1

เป็นที่น่าสังเกตว่าคำเรียกชายนิยมใช้คำที่แสดงความรักของอำนาจทั้งทางโลก
และทางธรรม แสดงให้เห็นว่าบุคคลิกภาพ เกียรติของชายถือความเป็นผู้นำที่เก่งกล้าสามารถ
และเปี่ยมในคุณความดี ส่วนคำว่า "ยกบ่าว" มีความหมายยกย่องความงามอันเป็นคุณสมบัติของ
สตรีเพศ และแสดงความรักใคร่ผูกพัน ส่วนการที่แสดงออกว่า "จะถวายงานถึงงานก็
ปรากฏขลุ่ยมาล" บุคลิกภาพของหญิงที่มองเห็นได้ว่าคำเรียกก็สื่อแนวคิดที่มีความงามสะกดตา
โน้มน้าวให้เกิดความรักใคร่ ทวงแทน รักษาไว้เป็นสมบัติและมีคุณค่าแก่การยกย่อง
เชิดชู

การที่ภักวีนำคำเรียกหญิง ไปใช้เรียกชายและเด็ก แสดงให้เห็นว่ามีความ
รักใคร่ เชื้อเครือในความสัมพันธ์เคียงคู่ ความใกล้ชิดทางสายโลหิต และมีนัยบ่งบอกความ
เป็นผู้อยู่ในครอบครองเช่นเดียวกับหญิง

คำเรียกชายหญิง จึงเป็นคำที่ "มีผลดัง" ก่อให้เกิดอารมณ์ ความรู้สึก
และแนะให้นึกเห็นภาพ บุคลิก วัยและเพศ ตลอดจนสถานภาพในสังคมได้เป็นอย่างดี

กล่าวโดยสรุปการแต่งเสียงของคำในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน กวีได้ออก
ใช้เสียงสัมผัสอักษร โดยยกย่องสัมผัสอักษรแบบเขาว่าว่าไพเราะเป็นเลิศ แต่ข้อ
จำกัดของคำแต่งคำ และเสียงวรรณยุกต์ทำให้ปรากฏที่ใช้น้อย เนื่องจากแต่งได้ยาก
นอกจากการเล่นเสียงสัมผัสอักษรแล้ว ยังพบการเล่นคำ โดยใช้คำคำเดียวกันกลาย

กลอนและกระทู้ มีการนำชื่อพันธุ์ไม้และสัตว์ มาเล่นคำ ใช้สัมผัสอักษร แสดงความสามารถของกวี

การเลือกใช้คำจำทุกประเภท มีหลักฐานเน้นความรู้ลึก ถ้างบรยาการ
แสดงปริมาณ บ่งควาไพเราะ และเนะภาพาวาณนิกกิจ

การหลอกลำ กวีมีส่วนประกอบใช้คำเปรียบเปรย หึงที่บ่งบอกด้วย เพศ สถานภาพ
และเนะให้ฝึกคิดถึงอารมณ์ความรู้สึก ตลอดจนคุณค่าของมุกกลได้เป็นอย่างดี

คำที่ใช้เปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตภาพ จากการรวบรวมคำที่ใช้เปรียบเทียบ
เพื่อสร้างจินตภาพ ในบริเวณจินตภาพที่มีการเปรียบเทียบ ได้แก่ อุปมา อุปลักณ์
อุปการณ์ พบว่ากวีอีสานใช้คำเปรียบเทียบ 3 ลักษณะคือ

1. คำที่เกี่ยวกับธรรมชาติ ปรากฏที่ใช้มากที่สุด แยกเป็นคำเกี่ยวกับ
ปรากฏการณ์ธรรมชาติ สัตว์ สี ธัญพืชและโลหะธาตุ ว่าแบ่งได้ดังนี้

1.1 คำที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ คำที่ปรากฏที่ใช้มากที่สุดคือ น้ำ
ไฟ ฟ้า อากาศอื่น ๆ ไก่แก่ ดาว คราย ลม เมฆ หิน แผ่นดิน ภูเขา ก้อน
หมอก คอย และระอาพิศย์

คำ "น้ำ ไฟ ฟ้า" กวีนำมาใช้เปรียบแสดงอารมณ์ ความรู้สึก
ที่รุนแรง ทั้งอารมณ์รัก ทุกข์โศก และอารมณ์โกรธ ตัวอย่างเช่น

อันว่า คัตหาเฮา กัฟไฟลนเนื้อ

มาแคง - นางไอ่ หน้า 13

กวีเปรียบ "คัตหา" อันหมายถึง ความอยาก ความปรารถนาในความรัก
ระหว่างหนุ่มสาว มีความเร่าร้อนหุนหุนราย เฝื่อน "ไฟ" ลนเนื้อ ก็อ่กอบ ๆ ตรี
ความรุ่มร้อนขึ้นทุกขณะ เป็นความรุนแรงอย่างกลายกันไป และให้เห็นความรู้สึก
หุนหุนรายมากขึ้นเป็นลำดับ

กึ่ง ผากโกรธแล้ววูวู ปาบไฟ

อุทา - มารย หน้า 138 : 1

อารมณ์โกรธที่ "วูวู" ก่ออารมณ์ที่สูงแล่นขึ้นอย่างรวดเร็ว จนทำให้
จิตใจวุ่นวายความแค้นเคือง เหมือนไฟที่ลุกไหม้และพริ้วไหมตามแรงลม เสียง ว
ซึ่งเป็นเสียงเบา ให้ความรู้สึกละไหว แต่คำว่า "วูว" แสดงความหนักหน่วง
ภาพที่นึกเห็นคือกระแสเปลวไฟที่ลุกเกรียวขึ้นอย่างรวดเร็ว และถูกแรงลมพัดไหมไปมา
วูวูนั้นให้รู้ถึงเสียงเปลวไฟไหม้ตามแรงลม อารมณ์ที่วูวูปาบไฟ รุ่งระเริง
แล้วเพราะมีกำลังแรง และพร้อมที่จะทำลายทุกสิ่งทุกอย่าง

นางนารถยอกยกันเพื่อไชล

กินพุ่งเท่าอันจึ่งลาบเลิง

ก้องถึงอีกก็วันหนึ่งกองสุมนเนื้อ

จากเวลสันกรชาดก หน้า 48

ความตอนนี้เกิดขึ้นมาจากการบรรยายอารมณ์ความรู้สึกของนางมัทรีที่สูญเสีย
ลูกทั้งสองไป กวีเปรียบเทียบความทุกข์โศกของนางเหมือนมีไฟอัคคีไหม้กองมาเผาร่าง เนะ
อารมณ์ความรู้สึกร้อน กระวนกระวาย แต่ก็ไม่สามารถเห็นเห็น ต้องทุกข์ทรมานอยู่
ในความร้อนใจยิ่งใหญ่มหาศาล "อีกก็วันหนึ่งกองสุมนเนื้อ" ขวนให้ถึงเปลวไฟ
และกวีไฟที่เกิดจากการเผาไหม้มีจำนวนมหาศาล ความร้อนยิ่งยวดที่สุดในขณะ
ที่จิตใจร้อนแฉ่ว แห้งกระ干จากการเผา "กวัน" ก็เป็นภาพการหายใจติดขัด
ขาดอากาศ เพราะอยู่กลางกลุ่มควัน เป็นความทุกข์โศกที่ทรมานและน่าสงสารเห็นใจ

บัวเมาให้

ก้องดังแปวเป่งน้ำ

เป็นกึ่งไฟลามเนื้อ

กึ่งนางฮั่นเฮ้ง

นทีกว้างดากโตน

กึ่งบาเสลียงหล้า

นางเง - นางไอ หน้า 12

กวีเปรียบเทียบความรุนแรงของอารมณ์รักและกิจถึงหญิงอันเป็นที่รัก กับ "แปวเป่งน้ำ" ก่อนน้ำที่ไหลผ่านช่องทางแคบ ๆ กระแสน้ำบ่อรุนแรงถึงขนาด "โตน" ก็คือกระโจนลงสู่กลุ่มหินที่ลากขวางอยู่ และให้เห็นอารมณ์ที่พุ่งพล่านรุนแรง ความเร่าร้อนเปรียบได้กับไฟ "ลาม" ก็คือกบ ๆ ไหม้เผาผลาญร่างกายที่ละนิด จนร่างกายซีดเหลือง กระ้าง การมึนรักถึงกล่าวเป็นอารมณ์ที่รุนแรง เร่าร้อนเผาผลาญจิตใจจนแห้งผาก ไร้ชีวิตชีวา

แต่นั้น ราชเจ้าผู้มีศักดิ์เกรี้ยวโกรธ

ม้วยชีพแก้วฟ้าอันแก่ง

กาพย์เห่ชม หน้า 70

อารมณ์โกรธของท้าวผู้มีศักดิ์รุนแรงยิ่งใหญ่มาก เหมือกเขียงฟ้าอัน แะะให้เห็นความรุนแรง ก็กำลัง สะเทือนเลื่อนลั่น เช่นเดียวกับเสียงของฟ้า เป็นอารมณ์โกรธที่แสดงอำนาจและความรุนแรง ชบชวัญให้เกรงกลัว

นอกจากจะไข่เปรียบแสดงภาพแห่งอารมณ์ความรู้สึกแล้ว กวีอีสานยังใช้ "น้ำ" "ฟ้า" แสดงความยิ่งใหญ่ เช่นเปรียบกันจำนวนมาก ๆ ในกองทัพว่าเหมือนน้ำ เสียงอึกทึกในกองทัพเหมือนเสียงฟ้า กังกัວປ່າງ

ผอณาโล หลังไหลพานน้ำ

บาททอง - นางไอ่ หน้า 91

กวีเปรียบเทียบจำนวนมาก ๆ ที่เดินทัพต่อเนื่องกันมาตลอดเวลา ว่าเหมือน "น้ำ" จุดที่เหมือนกันคือความเคลื่อนไหวต่อเนื่องไม่รู้สิ้นสุด แะะให้เห็นภาพคนจำนวนมากมหาศาล

เพราะเพื่อ เยอะมากย้าย

เก็กใหญ่เลี้ยวกัน

ดูรรอดทั้งสุโข

บโถมกันไ้

ยังเล่า ไหลหลามกุ่ม
แก่งก้นก่อง

กุ่มก้นก่องนั้น
ก็อฬาลงบน

ผาแดง - นางไอ่ หน้า 33

"ฬาลงบน" คือเฝ้าพระมโหฬารใหญ่ มีเสียงอึกทึก กึกก้อง สั่นสะเทือน ให้ความรู้สึกอุณหุนวุ่นวาย เมื่อนำมาเปรียบกับเสียงสับฟันในกองทัพอันใหญ่ จึงแนะนำให้นึกเห็นภาพการวุ่นวายที่เกกขึ้น และเสียงอึกทึกกรกกรรมาจากการพูด การเดิน เสียงอาวุธ และการต่อสู้

คำว่า ทุ เจน กาว พวย ดบ คอบ หมอก กวีจะนำไปใช้เปรียบเพื่อแสดงลักษณะที่คล้ายคลึงกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรืออาจแสดงความยิ่งใหญ่ก็ได้ ตัวอย่างเช่น

รังสีเจ้า กับดาวเสกวิออก

ผาแดง - นางไอ่ หน้า 64

รังสี และ ดาว มีลักษณะที่เหมือนกันคือประกายแสงสุกสว่าง กวีเปรียบเทียบร่างกายของกวีกับว่ามีประกายสว่างเช่นเดียวกับดวงดาว ทำให้นึกเห็นความผ่องแผ้วเปล่งปลั่งของผุ้ประพจน์ และทำหน้าที่อวดโอ้แสดงความสามารถ อย่างที่เรียกกันว่า "มีสง่าราศี"

มหาคุณ

เพียงกอบกู้มาก

มหาเวศดิศรชาลก หน้า 17

"มหาคุณ" คือ คุณงามความดีอันยิ่งใหญ่ เทียบกับขนาด "คอบ" คือ กูเขา เื่อเน้นความยิ่งใหญ่ขึ้นได้แก่เห็นได้ "คอบ" ยังให้มีความหมายของความสง่างาม ความอุดมสมบูรณ์ของป่า ถิ่นต่าง ๆ และเป็นแหล่งกำเริบของธารน้ำ คุณงามความดีก็กล่าวถึงรวบเอาความงามแห่งจิตใจผู้ปฏิบัติ และประโยชน์สุขของมนุษย์และสัตว์ที่เกี่ยวข้องด้วย

1.2 คำเกี่ยวกับสัตว์ ไก่แก่ สัตว์ปีกต่าง ๆ เช่นนก กา ก้าวการ
เหยี่ยว ไก่ สัตว์สี่เท้าเช่น ช้าง ชูช กวาย เสือ บ้า สิงโต หมู แมว
สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำเช่น กบ เขียด จระเข้ อิงอ่าง เก่า และสัตว์เล็ก ๆ เช่น
แมลงวัน มดลงเมา ผึ้ง แมลงภู่ แตน หิ่งห้อย มก กวาง กัวใหม่ มอก
เหา หนอน จาอกจนลิง หนู และงู

คำที่เกี่ยวกับสัตว์ กว้อ่านน่าจาเปรียบเทียบกับผลงานเหตุการณ์ หรืออธิบาย
เหตุการณ์มนุษย์มากกว่าสิ่งอื่น ๆ เช่นกล่าวถึงการวางแผน การปฏิบัติภารกิจประจำวัน
การสร้างบุคลิกที่ดี ตัวอย่างเช่น

กิริยามารยาทและการวางแผน

อันหนึ่ง	ยามเมื่อ	จาวาถ่าน	ให้ อูฮวนหวาน
อย่าไ้		ไซปากถ่าน	แฉงแทนเพื่อหลาย พ่อท่อน
อันหนึ่ง	<u>อย่าไ้</u>	<u>ทำตนเยี่ยง</u>	<u>หัวเหิงอ้ายอิง</u> นั้นเนอ
มันหาก		หัวอ่เอออง	กายบ่อนปากโก นั้นแล้ว

ฉันทิญาณสอนลูก หน้า 3

กิริยามารยาทที่งามมาของหญิง กว้อากการบูชจาไฟเราะอ้อนหวาน ไม่พูด
เสียงดังจนเกินไป กวียก "อิงอ่าง" มาเปรียบเทียบกับไปกรรทำอย่างอิงอ่าง
ก่อร้องเสียงดัง จนเกิดอันตรายต่อตนเอง นัยความหมายลึกซึ้งก็ก่อการบูชเสียงดัง
แฉงกวายในใจโดยเปิดเผย ไม่รู้จักจางวนทำดีหรือระบักระวังอันตรายที่จะมาถึงตน
ซึ่งหญิงสาวไปกรร ปฏิบัติ

ยามเมื่อ	<u>อ้ออ้าย</u>	เปงโฌมิ ด้้นกอง	พ่อเนอ
<u>อย่าไ้</u>	<u>เป็นเค้งเชื้อ</u>	<u>ขะเป่เก้นกว้างไป</u>	นั้นเนอ

ฉันทิญาณสอนลูก หน้า 10

กิริยาของหญิงสาวทรงงาม ยามเคลื่อนไหววรกลองแก้วเหมาะสม
ไปกวรเป็นเพื่อน "ชะนี" กำ "ชะนี" แฉะให้ึกเห็นการเคลื่อนไหวเร็ว
ไม่เรียบร้อย ก่อนวางหลอกหัก เก่งกำ กางแขนขา ซึ่งเป็นกิริยาที่ไม่ชวนมอง
แสดงให้เห็นความดังเถลไถลของกวี และการเลือกใช้คำที่มีความหมายลึกซึ้ง เพราะ
ถ้าหญิงมีกิริยาอย่างชะนีงเป็นที่น่าชมชั้ การห้ามแสดงกิริยาเช่นนี้ยังหมายถึงความ
นิยมกิริยามารยาทเรียบร้อยของกุลสตรีอีสานอีกด้วย

การปฏิบัติตนในสังคม ตัวอย่างเช่น

	กลางคืนนั้น	เห็นไปให้ปู่	
อย่าไว้	เด็กใจกว้าง	พอจะอยู่คู่เดียว	พ่อเนอ
ชาติที่	เขานาวบั้ง	แปลโกลาวิตอก	กันแล้ว
เด็กให้	เป็นกั้งม่อน	โยกหัวโ	บับเบก
		อินทียาเดอนลูก	หน้า 11

การปฏิบัติตนในสังคมนั้น หญิงสาววรรณะมีกระวัง กว่ยกตัวอย่างการทำงาน
มันฝ่ายหรือไหมในเวลาเวลาเกิน ซึ่งเป็นอว่งที่ชายหนุ่มมีโอกาสเกี้ยวพาราสีหญิงสาว
หญิงต้องมีเพื่อนร่วมทางนคืบเป็นเพื่อนป้องกันตัวกรหา เป็นการกระทำที่เหมือนกับ
ตัวหมอบ (บ๊วน) ที่มีโยหนาสูงตัวไว้ ไม่ได้รับอันตรายง่ายนัก เว้นตัวทอน (บั้ง)
ไม่บั้งอะไรกัน การจ้งจิกกันไค่ตามเขาย กวาบก่อนนี้แฉะให้พิจารณาบรรบชาติของ
สัตว์ แล้วเลือกปฏิบัติแต่สิ่งที่เหมาะสมกับตนเอง สะท้อนให้เห็นความนิยมหญิงที่สงบ
สงี่ยม ภูัจกระวังตนในการคบชาย

ให้ทวย	คำเฝ้ารสร้าง	แหมอแทนแบ่งชด	
ให้วอง	กักส้มไว้	แหมอเผิงสืบดัง	พ่อเนอ
		อินทียาเดอนลูก	หน้า 8

"แทน" และ "นึ่ง" เป็นสัตว์ที่มีความพยายามสูง กวีได้นำมาแนะนำการปฏิบัติตน เพื่อสร้างหลักฐานของชีวิต นับเป็นการสอนให้ชาวชนบทของสัตว์เป็น "ครู" แก่มนุษย์ และแสดงกวางค. เวียกอ. ในการมองชีวิตของกวีอีสาน

กิริยามารยาท การวางแผนและการปฏิบัติตนทั้งกล่าวมา จะช่วยเสริมสร้างบุคลิกภาพให้เกิดขึ้นได้ และเป็นมุกตลกที่สังคมอีสานปรารถนา ทำให้อยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข

ถ้าเกี่ยวข้องกับตัว นราภพที่ได้เปรียบเทียบแสดงอารมณ์ความรู้สึกและความยิ่งใหญ่อย่าง เจน

อารมณ์ความรู้สึก

มีงเดามาใจกว้าวว้าใจทั้งกำ น้าแล้ว

กอดกึ่ง เชียว ไม่น้อยสะทาวมมุงขิ

ฟ้าแตก - ดวง - หน้า 71

กวีเปรียบเทียบความรู้สึกของตัวเขาเอง กับความรู้สึกของตัวผู้อื่นที่ต่ำต้อย และความรู้สึกของตัวเขาเองที่สูงกว่าความรู้สึกของตัวผู้อื่นที่ต่ำต้อย เหมือนเปรียบเทียบความรู้สึกของตัวเขาเองที่สูงกว่าความรู้สึกของตัวผู้อื่นที่ต่ำต้อย เหมือนเปรียบเทียบความรู้สึกของตัวเขาเองที่สูงกว่าความรู้สึกของตัวผู้อื่นที่ต่ำต้อย

โดนดี่นี่ เป็นกึ่ง นกเขา กอดมมคอก
กินก็ กิแป้ไค้ มินสั่วอยู่ธา แลนอ

ถ้าพรากลงเดื่อ หน้า 27: 2

กิริยาอาการของนกเขาที่บิน "สั่ว" ก็วนเวียนเลี้ยวไปมาอย่างกระวนกระวายใจ แสดงให้เห็นอารมณ์ความรู้สึกที่ปรารถนาจะสับสน ขุนทุราย

กระดึบกระสายส่ายแรงปรารภนา น้ำเสียงของ "แสบ" บ่งบอกความมีเกล็ดจะสิ้นหวัง
หมกแหมก กวีนำมาเปรียบ เพื่อให้เห็นความรู้สึกของชายที่ปรารภนาในหญิงสาว
รวกอลยกระวบกระวายแต่ก็หมกโศกเศร้าที่จะสับสน

ก้นแต่ในกองน้ำ เสนหายากยิ่ง จริงแล้ว
พูนกึ่งน้ำดอยากน้ำ เคือนหัวดอกทิว แท้แล้ว
สังข์กลปรัย หน้า 78

กลัวเปรียบเทียบรู้สึกของน้ำที่กระหายน้ำในก้อนห้ำ ซึ่งเป็นฤดูร้อน อากาศ
แห้งแล้ง เปรียบกับความกระหายในความรักที่ปลุกตะแคงเหมือนกัน กลักร้อน
กระวนกระวาย จนว่าก่อแห่งผากเหลียวละลิ่วระแวงแรง บ่งบอกความอ่อนล้าใน
วาระที่รักใจรู้ร้อน หุนหุนรายอยู่ลึก ๆ

ความยิ่งใหญ่ กลัวยะเปรียบสัตว์ที่อยู่รวมกันมาก ๆ เมื่อแสดงคามยิ่งใหญ่ของ
สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็อย่างเช่น

เมืองเวียงทอง เวียงการบ้านใหญ่
โคกหลังเจ้า แดเค้าเป้งบั้งไฟ
เราอยู่หัวสวนกว้าง สวนมอนปอปาน
ก็อังก้อยมอนเก็บ กะคังอเนกนอง
ตาแดง - นางไฉ่ หน้า 61

กลัวเปรียบคนจำนวนมากที่บำรงงานบุญบั้งไฟ และร่วมสนุกสนานว่ามีจำนวน
มาก เหมือนตัวหมอน (ม่อน) ที่เปียบกเสียดอยู่ในกระถาง แะได้เห็นภาพกลุ่มคน
มากมายมหาศาล จนค้องแออัดก็เปียบไว้ด้วยกัน แก่นความยิ่งใหญ่ทั้งปริมาณและความใหญ่
ยิ่งของงานบั้งไฟ

ผียัง เล่าคำนั้นมา ปานเมา เขี้ยวแล้ว
ท้าวปี - นาเจือง หน้า 63

"เม่า" หมายถึง "แมงเม่า" หรือแมงเม่าซึ่งเป็นสัตว์ปีกขนาดเล็ก ชอบบินเล่นแสงไฟหลังจากฝนตกใหม่ ๆ อยู่รวมกลุ่มกันเป็นจำนวนมากมาก กวีนำมาเปรียบเทียบกับทองแดงที่ปลูกในดินจากสันหิน และที่พบอยู่กับเข้ามาทุกทิศทาง แทะให้หนักเห็นความมากมายมหาศาล มีนัยยะบอกเสียงกังวาลสนั่น อื้ออึง ชวนให้วิ่งเวียน ตามลักษณะเสียงระฆังของเม่าบินเล่นแสงไฟ

1.3 กล่าวเกี่ยวกับพืช ไค้เก้ กอกไม้ต่าง ๆ ผ้าย ถักตาล มะพร้าว กล้วย ทุเรียน (จี๊ว) ว้อย น้ำเต้า บัว เทา ๘ เมล็ดคงา ผ่าง วันทรู๊ ข้าว วอเก้ แด้ว หู๊ และชอนไม้

กวีใช้คำใช้คำเกี่ยวกับพืชเปรียบเทียบกับแสงสว่างของสตรีเพก และธรรมชาติเป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น

1.3.1 ความงามของสตรีเพก เป็นความงามที่รวมเอาความอ่อนหวาน นุ่มนวล ประทับตา ประทับใจ ทั้งรูปโฉมและคุณสมบัติ กวีใช้คำใช้คำ เทา ไหม ม้าย นุ่น กล้วย แสงงามงามของสตรี กังทอไผ่

ผกเพกเกด้า

ยาวกัวคังไผ

สังข์ศิลป์ชัย หน้า 436

ผกคำเหลื่อม

ก่อเทาเซียวอ่อน

ฟ้าแลก - สงยาง หน้า 21

ไผ เป็นไม้ใบละเอียดอ่อนนุ่มได้จากทั่วหม่อน มีความฉ่ำวาว ส่วน "เทา" เป็นพืชตระกูลถั่วหาย แฉ่นเลื้อยละเอียดเนียนเป็นมัน กวีเปรียบผกกับเทา และไผ ชวนให้หนักเห็นภาพหญิงสาวงดงามเส้นละเอียด นุ่มเป็นมัน สีผิวเป็นเงางาม แสงดูภาพผกที่สมบูรณ์และได้รับการดูแลรักษาเป็นอย่างดี

กิงขาวสองกิ่งไผของจี๊ว

ฟ้าแลก - สงยาง หน้า 21

กึ่งนางน้อยเหลืองปานกล้วยม

๐ ฉาแดง – นางไอ่ หน้า 5

กึ่งอ่อนอ่อนปานฝ้ายคึกคัง

สังข์โกลบจับ หน้า 430

กึ่ง หมายถึงเนื้อตัวร่างกาย กวีใช้คำเปรียบแสดงผิวพรรณเข้าทูลเหมือน
ปุยฝ้ายและปุยพู่(จิว) เหลือง เวลกาเหมือนกล้วยที่ม้วนสุก นอกจากจะแนะนำภาพ
ผิวพรรณที่ทูลเนียนนุ่มอยู่แล้ว ยังมีนัยบอกรูปร่างกายว่าอวบ (พอง) ขาว อวบอีก
เหมือนกล้วยที่แก่จัดเต็มที่ และอวบก็(อ่อนอ่อน)ว่าสันนิษฐานจะต้อง เป็นนางงามที่มั่ง
บอกลักษณะบุรณไฉไล

คุณสมบัติกิจการของกวี ที่กวีเสนอไว้เป็น เรื่องของจิตใจ สรรพที่คักคึกมีจิตใจ
งดงาม รู้จักตนประน รอบคอบและรอบรู้ ตัวอย่างเช่น

กึ่งให้ทองถึงใน เสนอข้าบหนึ่ง

ใจให้อ่อนสิ่งฝ้าย เดาขล้อยคยาว

อินทียานสอเลูก หน้า 3

จิตใจที่เหมือน "บัว" ก่อจิตใจที่มีความนึกคิดรอบคอบ รู้จักสิ่งควรไม่ควร
เหมือนลักษณะของบัวที่ปักสายตามระดับน้ำ ทำให้ง่ายต่ออยู่ได้ตลอด มีนัยไปถึงความ
ยึดหยุ่นผ่อนปรนเช่นเดียวกับ "ฝ้าย" ซึ่งเมื่อนำไปปั่นเป็นเส้นก็ย่นก็ต่อเนื่องกันไม่ขาด
เพียงแต่แปรสภาพจากปุยฝ้ายเป็นเส้นก็เท่านั้น ความเชิงเปรียบเทียบกับไม้ไผ่เปรียบ
เปรยผิวเผิน แต่จะให้เห็นกึก กิจการธรรมชาติของฝ้ายอย่างละเอียดลึกซึ้ง สามารถ
มองเห็นลักษณะเด่นที่เป็นแบบอย่างแก่ชีวิตนำมาปฏิบัติได้

1.3.2 ความงามของธรรมชาติ ธรรมชาติมีความงดงามอยู่ใน
ตนเองแล้ว แก่กวีก็ยังนำมาเปรียบเทียบกับลักษณะที่คล้ายคลึงกันของธรรมชาติแต่ละอย่าง
เพื่อเน้นให้เห็นความงดงามนั้นมากขึ้น ตัวอย่างเช่น เปรียบไม้กับปรากฏการณ์ธรรมชาติ-

"นุ่น" มีน้ำหนักเบา ปลิวลอยตามแรงลมแล้วแต่ลมจะ วกพาไปที่ใด เมื่อเทียบกับใจหญิง แะให้หนักเห็นจิตใจที่ปรวนแปรไม่มีความแน่นอนมั่นคง เชื่อง่าย เปลี่ยนแปลงไฉ่เสมอ ไม่เป็นตัวของตัวเอง ลักษณะปลิวลมอาจตีความได้ว่าเห็นแก่ความสุข รื่นรมย์ ปล่อยให้ไม่คำนึงถึงคนอื่น ก็คือจิตใจกับแคบไม่สนใจทุกข์ร้อนของผู้อื่น

1.4 ถ้าเกี่ยวกับอัญมณีและโลหะธาตุ อัญมณีใดก็แก้สิ่งสวยงามจำพวกแก้ว แก้วประการที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่น ไข่มุก เพชร พลอย นิล มรกต บุษราคัม โกเมน ฯลฯ และโลหะที่ไ้จากการถลุงแร่ธาตุ เช่น ทองคำ

ก็ใช้เลือกใช้คำประเภทนี้แสดงความงดงามทั้งของมนุษย์และสิ่งของต่าง ๆ เช่น ปราสาท บ้านเรือน ธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น

ฉอฉอเนื่อ

คือหนอคำขาว

สังข์กิลป์ชัย หน้า 436

นมตุ้มตั้ง

ภูจอยงาม

ทอง ๆ ใส

กึ่งกำเลียงไว

นางฉมหม่อม หน้า 43

สองฝ่ายแก้ม

ก็อสิ่งวันกำ

นางฉมหม่อม หน้า 2

ก็เปรียบเทียบ "เนื่อ" ก็ร่างกายโดยเฉพาะผิวพรรณ "นม" และ "แก้ม" ว้างงามเหมือนทองคำ แะให้เห็นภาพผิวพรรณผุดผ่อง เกลี้ยงเกลา เต่งตึงและเปล่งปลั่ง เนียนมือเหมือนลักษณะผิวทองคำ ทั้งยังมีความนัยไปถึงรูปทรงของ "นม" ที่ไ้รูปงาม ผ่างแก้มที่เต่งตึง และรูปร่างที่พอเหมาะสวยงามมีคุณค่าเช่นเดียวกับความมีคุณค่าของทองคำ

หลังเห็น แฉงฉันไม้

ซองซองเขียวนิล พุ่มเขย

นางฉมหม่อม หน้า 65

2 คำเกี่ยวกับจินตนาการ ก่อคำที่เกี่ยวกับสิ่งที่มีมนุษย์นึกคิดว่ามีตัวตน ได้แก่ เทพ เทพธิดา และอมมนุษย์อื่น ๆ เช่น สวสวรรค์ นางฟ้า กิณรี แมน เทวบุตร อินทร์ พรหม เทวคา กนธรรพ์ ผี เปเรศ เมืองสวรรค์ คาวคิงส์ เขาพระสุเมรุ หิมพานต์

ก็จะใช้คำเหล่านี้เปรียบเทียบกับแสงความงามเล็กเพนอมมนุษย์ ซึ่งเป็นความงามตามอุดมคติ เช่น ใช้คำอินทร์ อินทร์เขื่อน สวสวรรค์ อินทร์แค้น คังความวา

อันว่า ก้าหยากน้อย นางนาอินทร์เขื่อน
ท้าวเป - บาเวียง หน้า 11

บาไททอง เก็งอินทร์ภาพฟ้า
ขุนทึง หน้า 31

ได้เห็นนางยอกแก้วเทียมพางบาบุ
ทงกึ่งโฮมกึ่งสวสวรรค์ฟ้า
เทียมบาท้าวอุมารกันกาก
กือกึ่งหยากแต่ฟ้าพระอินทร์แค้นแต่งลง นั้นแล้ว
พวุกันกาก หน้า 19

ความที่ยกมา ก็จะได้เปรียบความงามของชายกับพระอินทร์ หญิงเหมือนดาวสวรรค์ และความงามเล็กของชายหญิงที่เปรียบได้กับพระอินทร์ว่าหรือเขื่อน ตกแต่งให้่งงาม

ความงามของบ้านเมืองที่งามเป็นที่สุด ก็จะได้เปรียบกับเมืองสวรรค์ หรือสวรรค์ชั้นดาวคิงส์อันเป็นที่อยู่ของพระอินทร์ ตัวอย่างเช่น

บัดนี้ ยังมีนักเรกห้องชั้นชื่อ.มาราคะสี
นกรชัยสุดเก็งไกรวะกิงบฟ้า

กาละเกษ หน้า 1

กว่าเปรียบเทียบเมืองพาราณสีว่างความเท่าเทียมกับสวรรค์ชั้นไตรทึงษ์ หรือ
ดาวดึงส์ ซึ่งเป็นสวรรค์ที่เชื่อกันว่างความมาก มีอุทยาน ภูเขาไม้ กนักรพบรรเลง
ดนตรีขับกล่อม ปราสาทตระการตา การเปรียบเทียบนั้นนี้ให้เห็นความงามเลิศใน
เมืองพาราณสี มีความนัยไปถึงผู้ทรงรูปร่างงดงาม บำเรอปราสาทราชวังสวยงาม
ใหญ่โต มีพืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์ และชาวเมืองมีความสุขสมบูรณ์โดยถ้วนทั่ว

3 คำเกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ชิง ไช ไห กรก หม้อ เป็น
สาก และเครื่องดนตรี ไก่แก พิณพาทย์ ข้อง กลอง ระนาด พิณ ซอ แคน
ขลุ่ย เป

กล่าวเหล่านี้จะเปรียบเทียบเพื่อแสดงเสียงที่ไพเราะ หรือพฤติกรรมของมนุษย์
ตัวอย่างเช่น

3.1 เปรียบเทียบแสดงเสียงไพเราะ เช่น

ฝูงหมู่แมลงกาเส้น	จักจั่นบินมาอ้อ
กือเสียงข้อง	รังขึงกังมื่อกำ
ขุนทิ้ง หน้า 136	

"แมลงกาเส้น" หมายถึงแมลงชนิดหนึ่ง ลักษณะเรียวกว่า เไรไร มีเสียง
ร้องแหลมสูง กังวาน "จักจั่น" เป็นแมลงที่มีปีกบางใสเหมือนแก้ว เวลาขยับปีก
ทำให้เกิดเสียงกังกังวาน แหม่มสูงเช่นเดียวกัน กว่าเทียบความไพเราะของเสียงแมลง
ทั้งสองชนิดที่ประสานกันว่าเหมือนเสียงข้องและระซัง ข้อง เป็นเครื่องบรรเลงเสียง
ทำด้วยทองเหลือง มีปุ่มตรงกลาง เสียงของข้องเป็นเสียงกังกังวานไกล ให้ความ
รู้สึกหนักแน่น ต่อเนื่อง ส่วนเสียงระซังเป็นเสียงใส กังวานก่อนข้างแหลม ระกับ
เสียงสูง ทำให้ึกเห็นไคยเสียงที่หนักแน่น ก้องกังวาน ใส เสียงแหลมสูง
จึงไพเราะเพราะพริ้งน่าฟัง และชวนให้เกิดความรู้สึกวังเวง

พังยีน วอนวอนก้อง เสียงหึ่งนั้นเนื่อง
 บามเมื่อ ลมพานพัด มีนั้นอระว้าง
 ก้องกัง นนตีแท้ : เสียงเพลงขานขลุ่ย
 กัง พิณพาทย์ซอ แกนไก้กล่อมขอ

พญากันคาก หน้า 15

ความตอนนี้นำกล่าวถึงเสียงกระถึง(หึ่ง) บามถูกลบพัด เกิดเสียงกังไพเราะ
 เหมือนเสียงคนกร(นนตี) อันประกอบกับ ขลุ่ย พิณพาทย์ ซอ แกน ไ้ ขอ
 เสียงไพเราะที่ลึกเห็นและไคยนั้นจึงเป็นเสียงก้องกังวานอย่างเสียงฆ้อง รวบรวม
 ระคนเสียงสูงเหมือนเสียงพิณพาทย์ เสียงทุ้มทุ้ม แลลลสูง เหมือนเสียงขลุ่ย
 เสียงร่วกระชั้นประสานเสียงของแกน ไ้ (เครื่องประโคมชนิดหนึ่ง) และเสียง
 เสียงกลี หวานแหลมของขอ เสรพเสียงเหล่านี้เข้าให้เกิดอารมณ์สนุกสนาน ครื้นเครง
 ไปตามคำลาของเครื่องดนตรีแต่ละชนิด ความเปรียบนี้เน้นความไพเราะบันเทิงใจ
 ก่อให้เกิดอารมณ์ร่วม และแสดงความเป็นเลิศของเสียงกระถึง

3.2 เปรียบเทียบแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ ตัวอย่างเช่น

อย่างไ้ ทำการสู้ หลายชายมักพาม กันนั้น
 เป็นกัง ไซ้ไ้แล้ง ปลายไม้ก็แก่ลม นั้นแล้ว

อินทียาณสอนลูก หน้า 13

กวีเปรียบเทียบการกระทำของหญิงที่ภรรยาในฐานะภรรยาหลาย ๆ คนในเวลา
 เดียวกัน ว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง เหมาะสม เทียบไ้กับนำไซ้ซึ่งเป็นเครื่อง
 มีอวัยปลา ไปวางไว้ในที่ไ้ไม่คว่ำ เว้น ยกไ้ ก็จะได้ไ้แต่ไ้เพียงลม ไ้ไ้ปลา
 อย่างที่ไ้ต้องการ แสดงให้เห็นถึงการกระทำที่ผิดแบบแผน ไ้รู้จักไ้สิ่งของไ้ให้เป็น
 ประโยชน์ ไ้แจ้งของการภรรยาไ้ให้หญิงรู้ ักดูแลไ้และประโยชน์ของความเป็น
 ผู้หญิงของตนเองว่า การรักษาคณินไ้ถูกคองตามประเพณี ย่อมไ้ชายที่ไ้มาเป็นคู่ครอง

ให้ค่อย ๆ เอาโคมเพียง
 สมบ ี มาลวงส่อง
 จู๋งชัยของพระเนตร
 บมีเบื่องบ่ินหาง กอหนา
 อินทิยาตเสอณูก หน้า 9

ความเปรียบเทียบกับกล่าว เป็นการเปรียบเทียบการปฏิบัติหรือการวางตนของหญิงให้ทำตัวเหมือนกับ "จู๋งชัย" คือ วร ไม่ล้มลุกก็อยู่อย่างสงบ คือความได้ว่า ภิริษามารยาทของหญิงควรจะต้องสงบเสงี่ยม เมื่อแฉ่งออกก็ให้สง่างามน่าภาคภูมิใจ วร เป็นสิ่งที่ถ่วงหนักไว้บนที่สูง แม้ไม่ล้มลุกก็โคดเค้น เห็นไ้ชัดเจนอยู่แล้ว ยามลมโยกสะบัด ความงามของวรก็ยิ่งงามสง่ามากขึ้น เป็นการชี้แนะให้รู้ว่าหญิงนั้นมีความประพฤติในตนเองตลอดเวลา ทุกอิริยาบถควรจะต้องเสริมสร้างงามงานนั้นให้เด่นชัดอย่างเหมาะสมกับฐานะเทศะ

การใช้คำเปรียบเทียบกับทั้งสามประเภทที่กล่าวมา สรุปมุ่งหมายที่กวีนำมาใช้สร้างจินตภาพได้เป็น 3 ประการคือ

1 มุ่งพรรณนาอารมณ์และความรู้สึก ความละเอียดอ่อนของอารมณ์ และความรู้สึกเป็นเรื่องของจิตใจ ที่ไม่อาจมองเห็นได้ชัดเจน กวีจึงเลือกใช้คำเกี่ยวกับธรรมชาติโดยเฉพาะปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น น้ำ ไฟ ฟ้า มาเปรียบเทียบแสดงอารมณ์ต่าง ๆ เพื่อชี้แนะให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพได้ชัดเจนขึ้น เห็นกันว่าโกรธเหมือนไฟเผา ทุกข์เหมือนไฟลน ดังได้กล่าวมาแล้ว

2 มุ่งบรรยายความงาม ความยิ่งใหญ่ กวีเลือกใช้คำเกี่ยวกับพืช เช่น เทา ไผ่ ฝ้าย ซึ่งมีลักษณะเนียน อ่อนนุ่ม มีเส้นเป็นระเบียบ มาชมความงามของผืนผ้าและก๊วยของสตรี เปรียบความเปล่งปลั่งของผิวกับภาพเวลปลั่งของผิวกล้วยน้ำ ส่วนความงามเป็นเลิศจะใช้คำเปรียบที่เกี่ยวกับโลหะธาตุ และอัญมณี เช่น เปรียบแก้มบุคคลแก่ถึงเหมือนทองคำ เปรียบที่ไผ่เพราะกวีเลือกใช้คำเกี่ยวกับเครื่องดนตรี เช่น แคน ขลุ่ย ขอ มาเน้นความไพเราะให้รู้สึกชัดเจนขึ้น

คำเปรียบที่มุ่งแสดงความยิ่งใหญ่ มักใช้คำเกี่ยวกับจินตนาการ ได้แก่ อินทร์ ศิวสวรค์ เทียบความงามเป็นเลิศของมนุษย์ แสดงความงามยิ่งใหญ่อันเป็นความงามในอุดมคติ ความยิ่งใหญ่กว่าอื่น ๆ เช่น การรบ จำนวนคน กวีอีฉานจะเลือกใช้คำปรากฏการณ์ธรรมชาติ ได้แก่ น้ำ ทราย ฝน เทวี่ และคำที่เกี่ยวกับสัตว์ เช่น แมงเม่า ม้วน มาเปรียบเทียบ ตัวอย่างเช่น การเปรียบเสียงฉีกทีก กับเสียงของฟ้าเหมือนฟ้าผ่าขณะมีพายุรุนแรง เปรียบว่านวนคนมาก ๆ เหมือนน้ำเป็นต้น

๓ บุ๋งฉิบายผลติกรรมมนุษย์ เมื่อจะกล่าวถึงการกระทำของมนุษย์ในแง่การวางตนในสังคม การปฏิบัติภารกิจประจำวัน การสร้างบุญกิริยาที่ดี คำที่กวีนำมาเปรียบเทียบและให้ความหมาย เป็นคำเกี่ยวกับสัตว์เกือบทั้งสิ้น มีพืช เครื่องมือ-เครื่องมือใช้ และปรากฏการณ์ธรรมชาติอยู่บ้าง ส่วนคำเกี่ยวกับจินตนาการ ไม่ปรากฏที่ใช้ เช่น เปรียบความเขี้ยวเขายของมนุษย์กับแตน ผึ้งที่พยายามสร้างรัง เปรียบกิริยาลูกกรูกรุ่น ไม่เรียบร้อยกับกิริยาของชะนี เปรียบความรู้สึกรู้สึกของม้ากระหายน้ำกับควาบกิไร ความเคียดแค้นเพราะไม่สมหวังในความรักของมนุษย์

การใช้คำเปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน สะท้อนให้เห็นสิ่งที่อยู่ในความนึกคำนึงของกวีอีสาน ว่ายอมรับคุณค่าของธรรมชาติ เชื่อถือเรื่องเทวศา ศวรค์ และแสดงภูมิปัญญาพิจารณาธรรมชาติที่รอบคอบลึกซึ้ง จึงสามารถหยิบยกรายละเอียดมาเปรียบเทียบแสดงอารมณ์ ความรู้สึก ความงาม ความยิ่งใหญ่ และอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ ได้อย่างน่าสนใจ ทั้งยังมีส่วนสัมพันธ์กับสภาพสังคม ความเป็นอยู่ และทัศนะของกวี ถึงว่าไ้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

ความงามของเสียงที่สัมพันธ์กับจังหวะ และความหมายของคำ

เสียงของคำ ไก่แกเสียงพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ ตลอดจนเสียงสัมผัส ทั้งสัมผัสอักษรและสัมผัสสระ เมื่อวิเคราะห์คำในหน่วยกรอง เสียงของคำจะปรากฏอยู่ทั้งสองลักษณะ และจะเกิดจังหวะการท่วงทำนองของฉันทลักษณ์นี้ ๆ ความงามของเสียงจึงต้องสัมพันธ์กับจังหวะ และกับความหมายของคำด้วย เพราะคำย่อมประกอบคำเสียงและความหมาย การพิจารณาความงามของบทหรือกรองจึงจำเป็นต้องพิจารณาเสียง จังหวะ และความหมายไปพร้อม ๆ กัน

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเนื้อความจากวรรณกรรมร้อยกรองอีสานมาพิจารณา จะละเอียดเป็นบางส่วน ดังต่อไปนี้

1	น้ำก็ ไหลหลังเท้า	พองฟาดเป็นจันทร์ ลูบเยอ
	ภูผาหลว	ซาไปเป็นบัน
	น้ำทันกอง	ซรดีหลบลม
	เป็นแม่น้ำ	ไหลอ้อมหลักคอน
		ผาแดง - นางไอ่ หน้า 40

เสียง "ไหลหลัง" ขาอีสานออกเสียงเป็น /ล/ ไม่ออกเสียงกวมกล้ำ /ล/ เป็นเสียงเบา ให้ความรู้สึกผ่านพ้นอย่างง่ายกาย สอดคล้องกับความหมายของ "ไหล" ก็คือ เคลื่อนผ่านอย่างรวดเร็ว เสียงของคำ "หลัง" จึงสะกดด้วย /ง/ พยัญชนะนาสิก ต้องออกเสียงผ่านจมูก ทำให้เสียงก้องลึก ๆ ความหมายของหลังก็คือการ เคลื่อนที่ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างต่อเนื่องรวดเร็ว คำ "ไหลหลัง" จึงแนะนำให้เห็นภาพสายน้ำที่เคลื่อนที่อย่างรวดเร็ว ต่อเนื่อง รู้สึกถึงเสียงกระทบของน้ำที่กึกก้อง หนักแน่น

"พอง" "ฟาด" มีเสียงเสียดแทรก "ฟ" จึงต้องเปล่งเสียงผ่านแนบซีกริมฝีปาก แนะนำให้เกิดความรู้สึกใกล้ชิด ขงสายน้ำที่เคลื่อนที่ตามกันมา ความหมาย

ของคำ "พอง" คือสิ่งที่พองตัวขึ้น และยุบลงรวดเร็ว "ฟาก" ก็เกิดระลอกอย่างรุนแรง ภาพที่นึกเห็นจึงเป็นภาพสายน้ำจำนวนมากไหลเชี่ยวกราก กระแทกกันอย่างรุนแรงจนเกิดพองน้ำแตกกระจาย "ซุ่นเยอ" มีหางเสียงที่ตอคล้าย เนะภา"พองน้ำ" ที่กระจายไปไกล แล้วรวมตัวกับสายน้ำ

"กฺฎาหลวง" หมายถึงภูเขาขนาดใหญ่ เสียง /ก/ ให้ความรู้ลึกซึ้งแน่น ความลักษณะการเน้นเสียงที่บางก็ "กฺฎ" ทำให้นึกเห็นภาพภูเขาที่สูงใหญ่ มันคงแต่ภูเขานั้นก็ "ซาก" ก็แยกออกจากกันอย่างฉับพลัน เป็น "บั้น" ก็ขึ้นหรือส่วนที่แยกจากกันแล้ว แสดงความรุนแรงของราวแม่น้ำที่ยิ่งใหญ่บาดาล แม้แต่ภูเขาสูงใหญ่ยังถูกตัดขาดไปในทันทีทันใด

"นีนัน" ประกอบด้วยสระ "นิน" /น/ ซึ่งเป็นพยัญชนะนาสิก ทำให้รู้สึกถึงความกระหึ่มของเสียงน้ำ ความหมายของนีนัน ก็เสียงที่แสดงถึงความอึกทึก สับสน สอดคล้องกับความรู้สึกจากเสียงพยัญชนะ ก้อง ก่อเสียงดังสะท้อนไปมา ทำให้นึกถึงเสียงน้ำจำนวนมากไหลที่เฝ้าสายภูเขาใหญ่มาดจากกัน เสียงภูเขาทั้งหลาย สับสนดังกึกก้องไปทั่ว

"วรณฺหลุบหลอม" เสียง /บ/ ในคำ หลุบ เป็นเสียงกัก ประกอบด้วยเสียงสระ /อ / ซึ่งเป็นเสียงก้องอยู่ภายในลำคอ เนะภา"นึกถึงสิ่งที่ถูกปิดกั้นอยู่ในพื้นที่ต่ำ กับแกบ ความหมายของหลุบ ก็คือการทิ้งตัวลงอย่างรวดเร็ว และไม่เด้งขึ้นมาอีก ภาพที่นึกเห็นได้ จึงเป็นภาพพื้นแผ่นดินที่ถูกกระแสน้ำกัดเซาะอย่างรุนแรง รวดเร็ว จนถึงหลายาบลงใต้ท้องน้ำ หลุบก็ก่อสภาพเว้งว่างที่เกิดขึ้นแทนที่พื้นผิวเดิมซึ่งยุบลง ภาพเช่นนี้จึงทำให้พื้นที่ซึ่งเคยเป็นภูเขาและเนินกลายสภาพเป็นแม่น้ำที่มีกระแสน้ำเชี่ยวกราก

"ไหลอ้อม" อ้อม มีเสียง /ออ/ ซึ่งเป็นเสียงยาว สะกดด้วย /ม/ เวลาออกเสียงคำ อ้อม จึงออกเสียงไต่ยาว และก้อง ๆ เปรียบได้ปากเข้าหากัน ความหมาย

หากัน ความหมายของคำที่ผสมสระ /บอ/ มักจะให้ความรู้สึกถึงสิ่งโง่งเข้าหากัน เช่น งอ ภาพที่นึกเห็นก็จึงเป็นกระแสน้ำที่ไหลโง่งเป็นระยะยาวไกล จนดูเหมือนลักษณะ "หลึก" คือ หนักแน่นที่ยังเหลืออยู่

การใช้เสียงสัมผัสอักษรเป็นคู่ ๆ ทำให้จังหวะกระซิบเป็นช่วง ๆ เช่น ไหล หลัง ฟองฟาด หลบหลุม นี่มัน ช่วยสร้างบรรยากาศของเหตุการณ์ที่ค่อนข้างอึด ความรวดเร็ว รุนแรง ก็อย่างเหมาะสม

2 กร แหม เนื้อเกลี้ยงกลับ

เกล้าสงคร

สองสี่อันกอกกัน

กลอยชะบั้น

กอนกอนก้อยโนบะนา

ลาบะลั้ง

เองโสกไหม้ทวงต้น

คัมแด

ดูเอา - บารต หน้า 60 : 1

เสียง /น/ ในคำ แหม เป็นเสียงก้องเมื่อสะกักด้วย /ก/ ซึ่งเป็นเสียงกัก ให้ความรู้สึกหนักแน่น โกล้ลึกเช่นเกี่ยวกับความหมาย "แนบ" กอดสัมผัสกันอย่างมีน้ำหนัก และภาวชายหนุ่มหญิงสาวที่สัมผัสกันอย่างชกโกล้ จึงทราบว่าเนื้อตัว "เกลี้ยง" และใจ "กลืน" ของกันและกัน

สอง สี่ อัน ล้วนมีเสียง /ส/ เป็นเสียงเสียดสี ให้ความรู้สึกสัมผัสเคลื่อนไหวต่อเนื่องแนบชิด "ชะบั้น" หมายถึงสันสะพาน สัมพันธ์กับเสียงของคำที่สยงก็แรกเป็นเสียงเบา(ชะ) และพยางค์หลังเน้นหนัก เน้นให้เห็นภาพร่างกายที่คั่นด้วยแรงอารมณ์หนักแน่น

ความในบาทที่ 1 และบาทที่ 2 เปรียบภาพเกี่ยวกันก่อชายหญิงกอดรักกับบาทที่ 2 เน้นให้รู้ถึงความรุนแรงของสัมผัสนั้นมีมาก จะอารมณ์ภายในก็รุนแรงเช่นกัน จึงทำให้ร่างกายสันสะพาน กวีสร้างความรู้สึกให้เริ่มเสียดออกถึงเก็บกด ถึงกล้า

ในบาทที่ 2 และทวิอาร์มที่สูงจะเก็บกลับไคต่อไปในบาทที่ 3

กอนกอนก้อย เสียง /ก/ เป็นเสียงหนัก ให้ความรู้สึกหนักหน่วง สระ /อ/ มีเสียงยาวเปล่งไถ้นาน และความหนักหน่วงเนิ่นนานของอาร์ม หมายความว่า กอนกอนก้อย ก็คือการร้องให้พี่หยากน้ำตาบ่อย ๆ แล้วค่อยออกมาพร่ำกันเป็นจำนวนมาก ก้อย เน้นให้เห็นลักษณะที่โง้งลงอย่างช้า ๆ นักเห็นอาร์มเก็บกลับไคเป็นหยากน้ำตา ก้อย ๆ รินไหลลงช้า ๆ แต่เจ็บปวดร้าวราน และทวิจำนวนขึ้นทุกที่ก้อยแรงอาร์ม วา "หลามหลั่ง" คือเปราะเต็มใบหน้า หยากน้ำตาไหลรินอย่างไม่อาจสาย และมีจำนวนมากบาย

สองโศกใหม่ ให้ความหมายถึงความเศร้าโศกที่มีอาร์มรุ่มร้อนขึ้นทุกขณะ จนเหมือนจะเผาทำลายร่างกายและจิตใจ

"กันแคะ" เสียง /ก/ ให้ความรู้สึกหนักแน่น เพราะเป็นเสียงกัก ความหมายของกันแคะ ก็คือเหมือนใจจะแตกกระจาย กวีใช้คำ หวงคันกันแคะ แดงภาพจิตใจที่ทุกข์ระทม พลุ่พลุ่ล้น จนไม่สามารถระงับอารมณ์ความรู้สึกใด ๆ ได้

ความทั้งสองบทนี้ เริ่มต้นด้วยความรู้สึกที่นุ่มนวลของการขับนำ และเริ่ม แดงความพลุ่พลุ่ล้นของอาร์มที่เก็บกัก จนร่างกายสั่นสะท้าน บาทที่ 3 กวีแสดง อาร์มที่ระเบิดออกมาเป็นน้ำตาที่ก้อย ๆ รินไหล จน "หลามหลั่ง" ในบาทสุดท้าย เป็นบาทที่แสดงอารมณ์แรงที่สุดของอาร์ม ผู้อ่านสามารถร่วมรับรู้อารมณ์อย่าง ต่อเนื่อง และสะเทือนใจไปกับกลุ่มดาวที่จากกันแล้วไถ่กลับมาพบกันอีกครั้งหนึ่ง แสดงความรัก ความผูกพันอย่างลึกซึ้งต่อกัน

บรรยากาศโศกเศร้านี้ กวีใช้จังหวะของคำที่ใช้องค์า เช่น "กอนกอนก้อย" "หลาม หลั่ง" ซึ่งใช้คำที่มีเสียงยาว ออกเสียงไถ้นาน เน้นให้เห็นอารมณ์ที่ถูกรุ่ม ร้อนเป็นลำดับ

3 นกหนึ่ง คบปีกทองเฮี้ยวไต่ ลืมอ้าง
 เห็นหาหาเหยื่อหยาบ ผัวผู้
 กับ หวังกินย้อนย้อนมึง ตามช่าง ใจเห็น
 ชื่อว่า มีพินทุชมซ่อน ช่างดู

อุสา - บารส หน้า 9 : 1

บทชมธรรมชาติจากเรื่องอุสา - บารส พยภูมามีความแปลกกว่าวรรณคดี
 เรื่องอื่น ๆ ก็กล่าวถึงนกที่บินหาเหยื่อ โดยไม่สนใจตัวของตน มีน้ำเสียง
 เยาะเย้ยนกตัวผู้ และประชดประชันเรื่องความประพฤติกบชายหลายคน กล้าย-
 พฤติกรรมของมนุษย์ เป็นการชมธรรมชาติอย่างตรงไปตรงมา เมื่อผู้ชมจะเข้าใจให้
 กับสัตว์

"คย" มีเสียง /ก/ และ /ข/ เป็นเสียงหนัก ความหมายของคำ
 คือ กระหม่อมอย่างรุนแรง ลักษณะบทปรีทึง "เฮี้ยวไต่ลืมอ้าง" ของนกตัวผู้
 แสดงอารมณ์แซ่ซ้น มีความรู้สึกคล้ายสะใจกับการกระทำรุนแรงของคน

พิจารณาความหมายของ "เห็น" หมายถึงการเคลื่อนไหวอย่างเบาตัว
 หรือเลื่อนลอยไปในอากาศ ทั้ง "เห็น" และ "หา" มีเสียงวรรณยุกต์สูง
 ทำให้เกิดความรู้สึก วาบหวี ให้ความเว้งว่าง กวีเล่นเสียง /ห/
 ในคำ เห็น หา หา เหยื่อ หยาบ ทำให้เกิดจังหวะทอดยาวของเสียง
 สอดคล้องกับความหมายของคำที่แสดงอาการบินขึ้นสูง สอดคล้องสายคาหาอาหาร
 ซึ่งใช้เวลาค่อนข้างนานกว่าจะพบ "หยาบ" แดงความรู้สึกภูมิใจ หรือทำให้
 เจ็บช้ำน้ำใจ กริยาของนกที่ตนปีกแล้วบินขึ้นสู่ท้องฟ้า ไปหาอาหารโดยไม่สนใจ

ผู้ของตน จึงเป็นการ กระทำที่ชวนให้นึกถึงผู้หมกกำลังไว้.

การบ้ำด้วยความใน 2 มาตสุกท้าย ด้วยการเล่นคำ "ยอนยอน" และเสียงทอดยาว ในคำ "ข้าง" "เพ้น" แะให้เกิกรความรู้สึกร้างว่าง ด้วยสน ความหมายใน มาที่ 3 แสดงความเยโส อวดกล้า ของนกแก้วเมีย ว่าสามารถหาถิ่นไ้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่งบรกรใคร จึงย้าให้ เห็นความแตกหักที่จะมาถึง เพราะทางก็ไม่ต้องอาศัยซึ่งกันและกันอีกต่อไป

และความที่ย้าให้เจ็บปวดมากที่สุดก็คือ "หมื่นชู" อันหมายถึงถูกรอง จำนวนมากมายนับไม่ถ้วนที่นกแก้วเมียจะเลี้ยงข้างด้วย "ชู ชม จัน" เด่นเสียง สัมผัสให้จังหวะต่อเนื่อง แะภาพความใกล้ชิด แค้ว ทอดเสียงยาวถึง จังหวะของคำด้วย "ข้าง" ซึ่งให้ความรู้สึกร้างไกล และไม่มีสิทธิ์ บุ่งเกี่ยว ความในมาตสุกท้าย จึงแสดงการเินดูคลงอย่างสิ้นเชิง ไม่มี โอกาสจะรับความเข้าใจได้อีก

การเลือกใช้คำ เฝียง ความหมาย จังหวะ ในวรรณกรรม ร้องกรองอีสาน มีความสัมพันธ์สอดคล้อง และส่งเสริมซึ่งกันและกันอย่าง เหมาะสม แะให้เกิภาพแห่งอารมณ์ "ละความรู้สึกร้างไกลแวมขัด

ลักษณะของจินตภาพ

กวีที่มีความสามารถ ถือกวีที่ชัดเจนประสบการณ์ชีวิต "ระงูจึกเลือก ประสบการณ์นั้น ๆ มาดัดแปลง ก่อขึ้นกรอกรวามรู้ลึกนึกถึง การสัมผัสเพื่อนใจ เป็น ถ้อยคำในวรรณกรรม ถ้อยคำเหล่านี้จะช่วยแนะนำสติให้ลึกซึ้งในจิตใจของผู้อ่านได้ เพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับประสบการณ์ร่วมของผู้อ่านกับกวี เพราะการอ่านหรือฟัง วรรณกรรม เป็นการค้นหาความหมาย ซึ่งไม่ใช่ถ่ายทอดเฉพาะตัวอักษร แต่เป็นความหมายที่ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในสังคมด้วย จินตภาพหรือภาพในจิตจึง จะสอดคล้องกัน

จินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน เก่าเพิ่มเติม 2 ลักษณะคือ

1 จินตภาพความเคลื่อนไหว กวีจะเลือกใช้คำแสดงภาพความเคลื่อนไหว ซึ่งเป็นคำที่สละสลวย มาเปรียบเทียบกับอธิบายสิ่งต่าง ๆ ที่ต้องการให้ผู้อ่านนึก ภาพเชื่อมโยง และเข้าใจได้ คำที่ใช้คำที่เป็นรูปธรรมมาอธิบายภาพธรรมด้วยคำที่ นิยมใช้เป็นคำเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ - ไถ่แก่ น้ำ พราย กิน ผน ที่ผู้ อ่านดูเฝ้ายาม มาสร้างภาพอารมณ์ ความรู้สึกรวดเร็วจึงยิ่งใหญ่ หรือว่ามากมาย ภาพมหากาฬ ถึงกับดั่ง

มาก ๆ ข้างทั้งมาหลังไหลมา ฟันเขย
ก็คั่งชลตาฝนหลังลงเตือนเก่า

เจ้าบศก - สงยาง หน้า 55

ก่อนว่าแล้ว เขียวไรโยธา
ไหลลงมา คั่งทรายไหลแดง

นางทอง - นางไอ่ หน้า 31

จำนวนโบราณคดีในกองทัม แม้จะไม่ใช่ว่าสิ่งที่เป็นนาบธรรม แต่กวีต้องการ เน้นให้เห็นความยิ่งใหญ่มากมายเหลือคณานับ จึงใช้ความเคลื่อนไหวของสายฝน

ในฤดูร้อนเก่า ซึ่งเป็นฤดูฝน บ่อมีความค่อเนื่อง รุนแรง ไม่รู้จบสิ้น เช่นเกี่ยว
กับในฤดูแล้ง เมื่อน้ำหลากขึ้น ทรายก้นแม่น้ำก็ถือว่าจำนวนขึ้น กระแสทรายที่เลื่อนไหล
ค่อเนื่องบดกองจำนวนมหาศาล เหนือบานไพร่พลที่สมทบกันมาตลอดเวลา ไม่ขาดระยะ
การเดินเตี้ยและรู้งถึงค้ำตะเก็น อันเป็นชีวิตชีวาของฤดูกาลนี้ ๆ ช่วยให้อภัยนิยบ
มาถ้ายลอควินคณาการไคอย่างน่าพอใจ

อารมณ์ ความรู้ใจ จึงเป็นนามธรรมเข้าใจยาก แต่เมื่อใจถ้อยคำที่มีความ
หมายล่งจึง จะเนะให้บึกเห็นภาพไคง่ายขึ้น เช่น

เมื่อนั้น นกชดาดเกล้าอุณาพร	บาทา
ถึงงานเภาเกดื้อนถ์	ดวงคืน
ชลวิบอยโอบตา	ไต้
อกแตกพันเออว	อ่า

ดูสา - มารต หน้า 233 : 2

พระยาบาล (น้อย) ก็กราบพระบาทท้าวภิกษุราช ด้วยความรู้สึกลึกโศกเศร้า
คือกร่ำกรำดูกันไปมา หยอกเฝ้าหา "น้อยโอบ" ก็อรินไหลอาบแก้ม ความทุกข์-
โศกอีกแน่น เหมือนอวระแตก ไก่เฝ้ารองกร่ำกรำดู อวการเกดื้อนไหว เป็นเกรื่อง
บ่งบอกอารมณ์คักคั่นภายในของตัวละครไคชัดเจน

อารมณ์รัก ก็เป็นที่นิยมพรรณนาก้วยภา ความเกดื้อนไหวเช่นกัน

พี่ก็ กว่อกคนอง	กะสันแก้วอ้าวววน
จั่นอกแก่น	โอบโนมยัง
ก้อกั กัดันกัไม	กาแก่นกัทวง อยู่แล้ว

ลำบรากล่องเอื่อ หน้า 32

ความรัก ความคิดถึงกันรัก เป็นความผูกพันที่แน่น ซึ่งอยู่ในใจแปรเป็น
หยากน้ำตาไหลพราก ๆ ก่อเนื่องไม่ขาดสาย กวีสร้างภาพน้ำตาที่ไหลพรากเน้นความ
รู้สึกภายในที่ระเริงออกมา ความกับกันอหัตถ์ใจนั้น เปรียบได้กับ "กลืน" ซึ่งแสดง
อาการเลื่อนไหลของกึ่งไม้ แอ้วหยุดก้างกาอยู่ ทำให้นึกเห็นความรู้สึกกับช่องใจนั้นได้

ในบทบรรยายหรือชมธรรมชาติ ความเคลื่อนไหวช่วยสร้างชีวิตชีวาแก่
วรรณกรรมได้มาก เช่น ภาพท้องฟ้าเต็มหมู่เมฆ "ถักกัน" ก่อ เรียงลัดับ ขึ้นซ้อน
ลดหลั่นกัน และเลื่อนลอย "ไหล" หดึกเวงจันทร์ ขณะเกี่ยวกันดวงจันทร์และกา
ก็เคลื่อนคล้อยไปก้วย ภาพที่ปรากฏจึงเป็นภาพสามมิติ มีความซับซ้อนและเคลื่อนไหว
เหมือนธรรมชาติจริง ๆ ดังกล่าว ว่า

ถักกันผ้าใบเสลด

จินละฮัง รุ่งเบว

ควราไถควากอม

เกื่อนน้าย

อุทา - บารส หน้า 15 : 1

2 จินภาพในรูปะดังงานท่าง ๆ ได้แก่ ความร้อน แสง สี และ
เสียง ซึ่งสัมผัสได้ก้วย กาย ตา และหู กวีจะนำภาพดังงานที่สัมผัสได้เหล่านี้มา
วิเณะความรู้สึกนึกคิด เพื่อเข้าถึงความ หมายลึกก้นอารมณ์ ความรู้สึกหรือนึกเห็นความ
งาม ความไพเราะ ของสิ่งนี้ ๆ

ความร้อนของไฟ ถูกนำมาใช้แสดงอารมณ์ ความรู้สึก 2 ลักษณะ คือ
อารมณ์โกรธรุนแรง และอารมณ์ดุร้ายโหดทั้งปวง ตัวอย่างเช่น

แก่นั้น นิษสาทอวนฮั่ว

ทวงมา

ใจกะตันดับทอดทน

เถิงกลืน

เร้งโงกถึงกลางหมอน

เหม่อเอาสน์

กิดกั้งแก่นฮมเนื่อ

กอนแอง

อุทา - บารส หน้า 420 : 1

กวีกล่าวถึงสิ่งสองของความรัก ความกลัดกลุ้ม ว่ามีความร้อนแรงรมจิตใจจน
อีกอีกกับแก่นเหล็กอะกล่าว น้ำบารสจึงท่วมท้นถั่งถั่งเกลือกบนเพดาน หัวงกทัม
กลั่นเก็บความรู้สึกนั้นไว้ แต่ความร้อรุ่มนั้นมิให้หายไป ยังทรงรมเนาวจิตใจจนอ่อนล้า
ในที่สุธา

อีกลักษณะหนึ่ง กล่าวถึงสิ่งซึ่งมีคุณสมบัติตรงกันข้าม คือ น้ำซึ่งมีความชุ่มเย็น
กับไฟที่ร้อนแรง เกดองวีนนี้ประสานกลมกลืนกันเพื่อแสดงความทุกข์โศกของมนุษย์
ดังตัวอย่าง

เมื่อนั้น พระอาจารย์ธรรมาเนตร นองถก ไทเฮย

เป็นแป่วไป/จอลกิกกะนิง หะออนเยกน

อุสา - บารส หน้า 127 : 2

กวีบารสกลัดกลุ้มถึงนางอุสา ดูกกล่าวกลั่นความทุกข์โศกไว้ได้ถึงกับรำไห้
น้ำตาตกเป็นเหมือนเปลวไฟโดยไม่รู้ตัว ความร้อนของน้ำตาบดกลืนความทุกข์โศกที่
รุ่มร้อนถึงขีดสุด ระบายไอร้อนนั้นปะปนกับน้ำตา จนทำให้ไอร้อนยั่วเหมือน
เปลวไฟ

ส่วนอารมณ์โกรธ กวีเปรียบความรุนแรง และร้อนร่าเหมือนไฟเช่น
เดียวกัน ตัวอย่างเช่น

กาแดงเพลิงไธนองฟ้าแดง

สังขีลปรัย หน้า 202

มาเหียบ หามฮากฮ้อนฮมแฮบ แฉนลัก

ยังยั้ง ไฟก้อปกวณแฉนยั้ง แฉนมา้ง

อุสา - บารส หน้า 52 : 2

กวีเปรียบเทียบความของคนที่อารมณ์โกรธ ว่ามีสีอันแดงเหมือนไฟที่ลุกไหม้
กลางเปลวแดง "ไธนอง" ในภาพเปลวไฟลุกโศกสว่าง ต่อเนื่องเลื่อนไหลจนมีลักษณะ

"น้อง" พร้อมกับย้าควย "ฟ้าแตก" ซึ่งให้ภาพท้องฟ้าสว่างจ้าควยเปลวแฉกร้อนระอุ
 ความร้อนสองลักษณะทวีไหว แฉกออกทางฝุ่นของดวงตา สะท้อนอารมณ์ร้อน
 รุนแรงก่อเนื่องควยโทษะ ส่วนความจากเรื่องอุสา — บารส แสดงอารมณ์โกรธที่
 รุนแรง ยิ่งใหญ่ ผสมผสานอารมณ์เจ็บปวด ร้าวราน โทษเปรียบอารมณ์โกรธ
 เหมือนถูกหนามแหลมทิ่มตำ และทิ่มนั่นก็ควยวา (เห็บ) เสียดแทงใจ จนเกิด
 ความร้อน เจ็บปวด นิยร้อนแรงจนเกือบกับไฟบรรลัยกัลป์เผาผลาญโลก

แสง สี เป็นผลงานที่ฉฉฉฉฉฉฉฉฉฉ กว่นาวภาใช้ประโยชน์ในการแนะ
 ภาพอารมณ์ ความรู้สึก ความงดงามของสตรีเพศ และสรรพสิ่ง ตลอดจนเน้นสีสัน
 โดยตรง ดังตัวอย่าง

อาทิวไร

สองตาเต็มเลือด

สังขีเกิดมัย หน้า 321

สีสันของเลือดก่อสีบนง้วน กว่เปรียบเทียบตากนที่ถูกขี้ไกรร่าให้ จนตาแดงฉาน
 หยาดว่าตาอาบเต็ม มองถูกฉฉฉฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉ ฉฉฉ ฉฉฉ ฉฉฉ ฉฉฉ ฉฉฉ ฉฉฉ
 ยิ่งใหญ่

กิ่งนางน้อย

เหลืองปานกล้วยม

ผาแดง — บางไ้อ หน้า 2

กิ่งขาวพอง

กิ่งใบของจั่ว

ฟ้าแตก — ผงยาง หน้า 21

สีสันของผิวกายสตรี เน้นให้งามขึ้นอีก กวีมิได้กล่าวว่าผิวเหลืองหรือ
 ขาวเท่านั้น แต่ใช้คำเปรียบเหลืองเหมือนกล้วยม ซึ่งมีความหมายลึก ๆ ลงไป
 ว่ามีผิวพรรณนวลเนียนฉฉฉ และเนื้อเย็น ส่วนความขาวเหมือนไขจ้วน ให้
 สัมผัสอ่อนนุ่ม เย็น นวลฉฉฉฉฉฉฉฉฉ

โพธิญาณบายพระกายเอถิวกอก
อู้งักแกวพระกายเลื่อมส่องแสง

มหาเวสสันดรชาดก หน้า 3

ผู้ประพฤติกรรม เป็นผู้มีวิจิตรองใส อังเอิบ ความสุขสงบของจิตใจยอม
 ส่งผลให้วากายเปล่งปลั่ง มีราสีงามจับตา กว้างเปรียบแสงของนิวพรรณนุคณอง
 ว่าเหมือนแก้วที่ส่องประกาย ใส เลื่อม สะท้อนแสง งามจับตา

อีกตัวอย่างหนึ่ง แดงความขาวของงาช้างจำนวนมากมาย เหมือนดวง
 การบนทองฟ้า เป็นสีขาวที่เปล่งประกายระยิบระยับ งามวาม งามงาม ทำให้รู้สึก
 ดีใจอันดีสละสลวย สะท้อนแสง ในขณะทีกล่าวว่า "การ" บ่งบอกจำนวนมากมายนั้น
 กว้าง ดังความว่า

หลังดู ทัก ๆ ช้างเก็บรกรากหลายวัน
งาช้าง สี กั้ง ขาว ใน ฟ้า

พญาอินทรี หน้า 61

เสียง เป็นพลังงานที่สัมผัสได้ด้วยหู จินตภาพการแผ่เสียงปรากฏเมื่อการวิต้อง
 การอธิบาย ให้รู้สึกนึกถึงถึงเสียงที่ไพเราะ เสียงของสรรพสิ่งความยิ่งใหญ่ อำนาจ
 หรือการเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ตัวอย่าง เช่น

เสียงกระดังแขวน	หึ่งกำลังแฉ่ง
<u>เสียง</u> <u>ขอ</u> <u>กำลัง</u>	เหิงปลายจิ้งจอก ปลายนั่น
<u>ก้อง</u> <u>เสียง</u> <u>มี</u> <u>แฉ่ง</u>	<u>แกน</u> <u>โก</u> <u>ขลุ่ย</u> <u>ขอ</u>

ผาแดง - นางไอ่ หน้า 35

เสียงกระดัง หึ่งแขวนอยู่กับขอเกาะเกี่ยวดวงกำรอบกอดกระรอกเผือกดัง
 กึกก้อง และเสียงขอทองกำลังก้องอยู่บนยอดไม้ ไพเราะเต็มไปทั่วเสียงดนตรี

เครื่องสี่ เป่า ไก่แก่ ๒๐ ร้อย แขน และปี ล้วนแล้วแต่ทำให้เด็กเสียงแหลมสูง
ก้องกังวานทั้งคืน เสียงที่เนะให้มักเห็นจึงเป็นเสียงแหลมใส ก้องกังวาน ชวนให้ฟัง—
พอใจเพราะความไพเราะ แต่ก็ดังกึกก้องแแรงความยิ่งใหญ่ น่าเกรงขามและ
ฉกรรจ์ยิ่งกว่า

ฟังยินกึกก้อง ไก่ลมห่วงจอมทอง สุนัขเอน
วาโยหลวงเองแองคำต้อง
เป็นเกริ่นอุ้มลูกน้ามด
ไม้ใหญ่ถ่วงยาล้านโกนก่อน
โหลๆ เท้าทองเถื่อเพิ่มพูน

มหาเวสสันดรชาดก หน้า 19

เสียงดบพายุใหญ่กึกก้องกรืน ๆ ละดอนทีกาก้องไปมา ทำให้เด็กผู้รู้สึกตะกลิ้ง
เหมือนกวน มือกมิก กันไม้ใหญ่โกนล้มมากมาย เสียงอีกทีกรรึกโครม ชุลมุนวุ่นวาย
นั้นดังก้องไปทั่วทั้งป่า เสียง "กรืน ๆ" เป็นเสียงดังกึกก้อง ละดอนไปมา ส่วน
"โหล ๆ" คือเสียงกังวาน ยิ่งๆ แดงเสียงดบพายุ เสียงคันใบไม้ใหญ่จำนวน
มหากาลโกนล้มลง สองเสียงประสานกัน ทำให้เห็นภาพความชุลมุน สับสนที่เกิด
ขึ้นในขณะบรรยากาถมีกมิก

วินาทีที่เสียง ที่ใช้สร้างภาพอารมณ์ความรู้สึก มักใช้กับอารมณ์โกรธ
โดยเทียบกับเสียงฟ้าเช่นเดียวกับแสงอำนาจยิ่งใหญ่ ดังตัวอย่าง

ลือซาท้าจอมเมืองฟ้าแดด
สีเทาทก้องก่อฟ้าดงบบ เจ้าเอย

ฟ้าแดด — ดงยาง หน้า 71

เมื่อนั้น ราชเจ้าอินทร์วิโรธ
ชมชื่นเฝ้าก้องฟ้าอันเคิ่ง

กาละเกณ หน้า 70

กวีเปรียบเทียบความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ของพญาฟ้าแดง เหมือนเสียงฟ้าขณะมี พายุใหญ่พัดถล่มท้อง และเทียบอารมณ์เกรงของท้าวผินนค ว่ามีความรุนแรงเหมือน เสียงฟ้าร้อง

เสียงอาวุธก็เหมือนเสียงฟ้าผ่า เน้นความดังของเสียงมากขึ้น ปรากฏที่ ใจอยู่เสมอ เช่น

ปิ่นวิงผันคำต้องเมืองแดนชั้นนอก

กรีนๆ ก้องก้องฟ้าผ่าเนเสียง

พญากันนาก หน้า 46

จินตภาพความเคลื่อนไหว ของเจ้านายที่เมือง ที่กวีใช้มาคือเสียงฟ้าร้อง เสียง นกคิก และจินตนาการในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน ล้วนแสดงความสามารถของกวี ในการนำสภาพสิ่งแวดล้อมมาเชื่อมโยงกัน มาใช้ให้เกิดประโยชน์ของงานวรรณกรรม กวีให้เกิดความงามไฉไลของถ้อยคำ และความหมายลึกซึ้ง ก็นิเวศ การสร้าง จินตภาพบนพื้นฐานความเป็นจริง ในสิ่งที่ตั้งกรมร่วมรับรู้เช่นนั้น นอกจากจะฉายเน ภาพแห่งอารมณ์ความรู้สึก และจินตนาการแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นทัศนะที่กวีมีต่อโลก และชีวิตโลกทั้งทางหนึ่งด้วย ดังจะกล่าวต่อไป

ทัศนะกวีอีสานที่ปรากฏในกระบวนการจินตภาพ

ลักษณะเด่นของวรรณกรรม อยู่กับการสร้างความรู้สึกลึกซึ้งสะท้อนใจให้เกิด ขึ้น ถ้อยคำภาษาที่กวีเลือกใช้สื่อความหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ มักเป็นคำที่มีความหมายหลายนัย เพื่อสร้าง "พลังของภาษา"¹ ให้เกิดขึ้นและเนภาพความนึกคิด

¹เจตนา นากวีระ ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ หน้า 247

ไฉ่จ๊กเจิน กระบวนจินตภาพในวรรณกรรมร้อยบารองอีसान แสดงความสามารถของ กวี่ฮีสาน ในการถ่ายทอดความลึกก้ำนึ่งของความบริสุทธิ์ของตน เข้าสู่ความลึกก้ำนึ่งของ ผู้อ่าน ผู้ฟัง ไฉ่อย่างก็เปี่ยม เมื่อไฉ่ได้ทบทวนวิธีการเสนอกระบวนจินตภาพมาโดยละเอียดแล้ว พบความลึกก้ำนึ่ง หรือทัศนะที่แฝงเร้นอยู่อย่างน่าสนใจ

สิ่งที่อยู่ใน "ความลึกก้ำนึ่งของกวี่ฮีสาน" ลือธรรมชาติแวดล้อม รวมกับ จินตนาการ ความลึกลับเหนือธรรมชาติ ดังได้กล่าวมาแล้วในเรื่องคำที่ใช้เปรียบเทียบ เพื่อสร้างจินตภาพ ทัศนะของกวี่จึงหนีไม่พ้นฝั่งเหล่านี้ แม้กล่าวตามคำขวัญได้เป็น 2 ประการ ก็คือ

1 ทัศนะเกี่ยวกับธรรมชาติ กวี่ฮีสานเล็งลึกใจก้ำเกี่ยวกับธรรมชาติทั้ง ปรัชญาการตีธรรมชาติ ฟ้า ฟ้า และตัว มาไว้เปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตภาพมากที่สุด ทัศนะและความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติจึงมีหลายลักษณะ ว่าแนกไฉ่ดังนี้

1.1 กวี่เห็นว่ามีมนุษย์มีอำนาจเหนือธรรมชาติ อำนาจยิ่งใหญ่ของมนุษย์ ในความลึกก้ำนึ่งของกวี่ ถืออำนาจอารมณ์ที่เหนือใจรุนแรง เช่น อารมณ์โกรธ อารมณ์รัก อารมณ์โศกเศร้า กวี่จึงแสดงให้เห็นว่ามนุษย์อาจทำลายธรรมชาติยิ่งใหญ่ นั้นได้

กุจก	<u>ไฉ่แนฟฟ้าชิงซัว</u>	บ่ยอม
		อุสา - บารต หน้า 404 : 1
ฟี่จก	<u>ง้างแนฟฟ้า</u>	ตามข้ามบหลัง ว่าอัน
		อุสา - บารต หน้า 98 : 1

ไฉ่, ง้าง คือการจับหรือดึงออก ความโกรธรุนแรงมากจนอาจดึงแนฟฟ้า ก้นทางอันเป็นรัก และตามซำกัศรูไต้

อารมณ์ที่เหนือใจ อาจมีอำนาจทำให้ธรรมชาติทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ห้วนไหวไปจับมนุษย์ บุคคลทุกหมู่เหล่า แม้ระจันหรือก้างฟ้า ต้องแสงกระถ่าง

ไม่นวลตา น้ำในมหาสมุทรแห้งหาย กลองกังหันเองเหมือนมีชีวิต พื้นแผ่นดินเหมือน
จะถล่มทลาย นกคายเกลื่อนเมืองนาก ถึงข้อความนี้

ทั้งปวงฟ้า	สูงแสงมีสว่าง
พร: พันพระกระถาง	กงกางอยู่สูง
น้ำธาตแห้ง	สมุทรใหญ่ที่ฟอง
กนกชัยกิง	กับมีไม้ทอง
บุรีวิไล	ธรณีเฟื่องฟาก
น้ำธาตแห้ง	วังกว้างไฉน
นากฤษณ	ไถ่เหลืยมเสาเดมรุ
ชาวเขตกป้างบาโก	เกลื่อนเต็งเหม้าง

ขุนทิ้ง หน้า 249

วามณ์สะเพื่อนใจ ค้วยความโศกเศร้า เมื่ออุณถึงกาย ทำให้ปรากฏการณ์
ธรรมชาติ และสัตว์รวมเศร้าใจไปกับมนุษย์ด้วย

1.2 ยอมรับความยิ่งใหญ่และอำนาจของธรรมชาติ แม้จะเห็นว่า
วามณ์สะเพื่อนใจ มีอำนาจเห็นกลอนธรรมชาติทั้งปวงได้ แต่อีกทัศนะหนึ่งก็ยอมรับ
อำนาจ และความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติที่อยู่เหนือมนุษย์ ใ้เงโลกก็ตามที่มนุษย์กระทำ
หรือสิ่งอื่นที่ยิ่งใหญ่ ก็มักจะเปรียบเทียบความสำคัญนี้ ๆ เหมือนกับธรรมชาติเสมอ เช่น

อันว่า หนองกะแสกว้าง	พื้ทะเลายแตกพ่าย
สาบน้ำฟ้ง	ศิขรินทอญ

ผาแดง – นางไอ่ หน้า 34

เมื่อแผ่นดินถล่ม แรงสะเพื่อนของแผ่นดินที่แยกออกและยุบตัวลง ทำให้หน้า
แตกกระจาย เกิดคลื่นใหญ่เท่าภูเขา ก็บรรยายธรรมชาติโดยใช้ธรรมชาตินั้นเอง

เปรียบเทียบให้เห็นความยิ่งใหญ่

พลกายสิ้นสิ้นเต็มพื้นไขว้ขึ้น
 กายนอกเมี่ยมล้มทาวเหนือดิน
 ทาวเต็งแทงคาบพันกอเมี่ยม
 เลือกหยากย่อยเต็บแผ่นธรณี

ฟ้าแตก — สงยาง หน้า 59

ภาพไพร่พลล้มตายในท่ารบเป็นจำนวนมากมาย เลือดจากศพเหล่านั้น ทำให้ภู
 มหาศาลขึ้นไถ้ เมื่อเทียบว่า "เต็มแผ่นธรณี" เพราะขอรับว่า ความกว้างใหญ่ของ
 แผ่นดินเป็นที่สุดแล้วในโลกมนุษย์

บางกรัจริชฌมชาติก็มีอำนาจบดเราเกินกว่าจะสู้ศึก อธิบายความสะเทือนใจให้กับ
 มนุษย์ได้ ดังเช่น

ขอเมื่	กาวันกล้อย	เสียงแสงมัวมี	มานั้น
มีทั้ง	นกฮ่าฮ้อง	นอนค้างแกล้ง	
พังยิบ	คาเวาฮ้อง	เสียงจวนหาญ	มานั้น
ออกที่	จักแตกม้าง	กะนิงฐ์แตกไกล	ฟีน่า

คำพราดองเชื้อ หน้า 14 : 2

ธรรมชาติ ขณะกระวันลับขอบฟ้า บรรดาการมีกมัว ไคยีนเสียงนกร้องกรวญ
 หาญ ไน้นำจิตใจมนุษย์ให้เกิดความอ้างว้าง วังเวงใจ "พี่" ในเรื่องนี้จึงชวนกิด
 ถึงนางอันเป็นที่รัก และยิ่งทวีความอ้างว้าง กิดถึงใจมากขึ้นจนเหมือนหัวใจจะแตก
 พังลาย

1.3 เห็นคุณค่าของธรรมชาติ ปราภฏการณ์ธรรมชาติ สัตว์ และพืช
 ตลอดจนอัญมณีต่าง ๆ ล้วนมีคุณค่าและมีเกียรติ กวิมองโลกด้วยสายตาเฉียบคม เห็น
 ลักษณะเด่นเหล่านั้น และเชื่อว่าธรรมชาติเป็นแบบอย่างที่ดี เป็น "ครู" "นะแน

ทางการดำเนินชีวิตแก่นุญย์ ทั้งยังมีความงดงามเป็นเลิศอีกด้วย จึงนำมาเปรียบเทียบ
ชี้แนะไว้ในวรรณกรรม ตัวอย่างเช่น

วรรณกรีส

กัษพระจันทร์เที่ยงแจ้ง

ยาแคง – นางไอ่ หน้า 10

กวีเห็นความงามของดวงจันทร์ข้างขึ้นครบ 15 ก่ำ แสงนวลียุคผ่อง
ลอลตา ประทับใจจึงนำมาเทียบนิพจน์ของสตรีเมศ

เมื่อกวีสรรพงามของธรรมชาติโดยตรง มหาวรรณนาธรรมชาตินั้นจะงดงาม
ด้วยถ้อยคำภาษาแสดงให้เห็นความตั้งใจสร้างสรรค์ ให้คมกับความงามแท้จริง ใน
วรรณกรรมอีสาน ปรากฏทพมธรรมชาติอยู่เสมอ ถือกันว่าเป็นบทที่ไพเราะมาก
สิ่งเหล่านี้แสดงความรักซึ่งคุณค่าความงามของธรรมชาติอันเป็นอภิศักดิ์
จึงกล่าวว่า

ยามนั้น สุธัชเจ้าฟ้าพลเค็มเดือน

หอมกอกไม้ยาดั่งเมื่อแสง

ดั่งกำเช่าเหวทองเกินคง

หลังสาขางามเงาเงื่อน

ดาชีต้นแสงทอง กงกั๊

สัพพะวงกอกไม้บานบ้างแก่ทาง

สองสีข้างหอมสะเทือนในเรือน

เดือน 4 ถอดกระดูกอันฮามมา

หงินฟาง ๆ ฟ่าฮองอำยามแดง แดเยอ

มหาเวศสันครชากก หน้า 65

กวีบรรยายความงามของธรรมชาติในถุกรณ์ คอกไม้ต่าง ๆ ผลิตานหอม
พุ่งไปทั้งป่า เห็นต้นไม้มากมายซับซ้อนเก็กเงาเหลื่อมกันดูงดงามยิ่ง ไก่บินเสียง
ฟาร้องกังวานแว่วมาไกลในเวลาเย็น ความงามเหล่านี้สัมผัสใจด้วยสายตา จมูก
และหู ทำให้ผู้อ่านนึกเห็นประสบการณ์ของตนต่อความงามของธรรมชาติ

พืชและสัตว์ เป็นธรรมชาติที่กวีเห็นว่า เป็น "ครู" ของมนุษย์อย่างแท้จริง
บทกวีมักปรากฏการเปรียบเทียบถึงเหล่านี้เป็นแบบอย่างอยู่เสมอ ตัวอย่าง เช่น

อันหนึ่ง	เป็นกนให้	ลักษณะบางปลวก
หากข้างอยู่	หากข้างอื่น	ถิ่นนี้ให้ใหญ่สูง
		อินทียาผลนลูก หน้า 9

อันหนึ่ง	ให้ข้างบ่อน	เสมอทั้งปลาหลด
อย่าไค้	แปนกลอย	กั้งปลากระโทงใบ
		อินทียาผลนลูก หน้า 8

สัตว์ที่เป็นแบบอย่างในการท่าบวหากิน ก็ ปลวก และปลาหลด ปลวก
นั้นมีความพากเพียรในการสร้างรังให้มั่นคงสูงใหญ่ ส่วนปลาหลดชั้น "บ่อน" หากิน
และรู้จักระมัดระวังตัว ปลอดภัยเป็นแพเหมือนน้ำเหมือนปลากระโทง มนุษย์จึงควรเอา
อย่างสัตว์เหล่านี้ ก็มีความเพียร ระวังรักษาตนเพื่อความมั่นคง ปลอดภัย
ของชีวิต

การวางตนของสตรี เป็นเรื่องที่ราวีว่าสำคัญได้รับความสนใจพอสมควร มีบทกวี
มากบท ที่กล่าวถึงคุณลักษณะของสตรีเป็นแบบอย่างการวางตน เช่น

กักให้	ถองเชิงพื้น	เสมอด้วยมหยิ่ง
ไวให้	อ่อนเสียงฝ้าย	หลายล้อยักยาว
		อินทียาผลนลูก หน้า 3

บัว ชูดอกไม้ในมือเหนือผิวน้ำ แค่นี้ยังร่าเริงถึงพื้นดิน ผู้หญิงจึงกรรกริก
รอบกอบ พิจารณาทุกสิ่งให้ถ่องแท้ และมีจิตใจอ่อนโยน รู้จักผ่อนปรนตามเหตุการณ์
เช่นเดียวกับฝ่ายที่เข้าเครื่องทอแล้วก็ยาวออกไป

ทัศนะกวีต่อธรรมชาติทั้ง 3 ลักษณะช่วยให้ผู้แต่งของวรรณกรรมสมบูรณ์แบบขึ้น
ก้อมีทั้งความงดงามของศิลปะการใช้ภาษา และเสนอแนวคิดที่มีคุณค่า เป็นที่รับรู้ร่วม
กันได้

2 ทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์และสังคม เรื่องราวในวรรณกรรมล้วนเกี่ยวข้องกับ
มนุษย์และสังคมมนุษย์ แม้กระทั่งบทจินตภาพจะเป็นเพียงส่วนหนึ่งในวรรณกรรม มิได้
หมายถึงเนื้อหาทั้งหมดก็ตาม ก็จะมีทัศนะกวีเกี่ยวกับมนุษย์และสังคมที่แฝงเร้นอยู่ จัด
จำแนกได้เป็น ๔ ประการ คือ

2.1 ทัศนะเกี่ยวกับมนุษย์ ก่อความนึกเห็นที่กวีมีต่อมนุษย์ในด้านคุณสมบัติ
อารมณ์ความรู้สึก ความงามตามบรรพชาตีกวีเห็นว่าร่ายกายของมนุษย์โดยเฉพาะสตรี
มีความงามล้ำลึก เป็นนิมิตมากรรมธรรมชาติที่มีชีวิตชีวอึง แต่ขณะเดียวกันจิตใจของ
มนุษย์ก็เป็นสิ่งที่ยากจะหยั่งถึงได้ ความอ่อนไหว รุนแรง ของอารมณ์แสดงออกมาไม่
แน่นอนของจิตใจที่ซับซ้อน

ตัวอย่างความงดงามของสตรีในกวี

ก็แก	อมงามเพียง	เพียงพระจันทร์ 15 ก่า	นั่นแล้ว
ชายก็	มักปลุกคั่น	จอมน้อยพระยอดนาง	แท้แล้ว
	ชีวิๆ ส่นา	ผิวใสเสมอแว่น	
	ตาเหลืองเยียม	กอยไวกี่หากงาม	
	ผบกำเกียง	เรียวก้อเทาคำอ่อน	
	น้ำกลมด้วย	กึ่งกองกันตร	
	แอมกอดมบาง	กึ่งนางสารภีฟ้า	
	สองฝ่ายแถม	กือสิ่งบรรดา	

นางฉมหอม หน้า 2

ข้อความตั้งกล่าว แสดงภาพหญิงงามเปล่งปลั่งจับตาเหมือนความงามของ
ดวงจันทร์วันขึ้น 15 ค่ำ มีผิวใสเต่งตึงเหมือนกระจก ดวงตางดงาม เม้มปากเข้ม
เป็นมัน เส้นละเอียดยื่นคล้าย "เทา" นิ้วกลมกลิ้งเรียวงาม คิ้วโก่งยาวเหมือน
คันทร เววอกอกบางเหมือนสาวสวรรค์ และแก้มตึง นวลปลั่ง เหมือนทองคำ ความ
งามเหล่านี้เป็นความงามสมบูรณ์แบบตามอุดมคติของมนุษย์ และกวีมักจะยกเป็นความ
งามเหมือนอินทร์ เหมือนเทวดา สาวสวรรค์ ผู้มีอำนาจเลิศ เป็นตัวแทนความงาม
ในอุดมคติ ดังตัวอย่าง

งามยิ่งยอ นางฟ้า เก่งกัน พูนแก้ว

กาพย์เห่ หน้า 2

เจ้าอินทรแบ่งปัน โสมงามพิทยูป ภูเก

ฟ้าเกิด — ลงยาง หน้า 79

นลิ่งดูปเพี้ยง

พรหมราชวรรณโศ

สังข์ศิลป์ชัย หน้า 83

จิตใจของมนุษย์ตามทัศนะของกวี ถือว่าอ่อนไหว เร่าร้อน รุนแรง
โกรธก็โกรธถึงที่สุดเหมือนไฟเผาเผา เหมือนฟ้าดิน รัก โศก ก็กร่ำกรงู
อาลัยอาวรณ์ ความแปรวนแปรของจิตใจ อารมณ์และความรู้สึกต่าง ๆ สร้างสรรค์
ชีวิตแท้จริงให้แก่มนุษย์ ในเรือนกายที่งดงามนั้นวังแฝงไว้ด้วยสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว
น่ารัก น่าชิงชากมาย กวีสามารถหยั่งรู้ธรรมชาติ จิตใจมนุษย์ จึงนำมาเสนอไว้ใน
วรรณกรรม เช่น

วันกั้นเกร้า

โศกากลั่นสวาท

ก่อกิ่งม้ายากน้ำ

เคื่อนหน้าทอดหิว

สังข์ศิลป์ชัย หน้า 67

อารมณ์โกรธที่ไม่ได้พบบุคคลอื่นเป็นที่รัก ทำให้เกิดความกระวนกระวายเหมือน
น้ำที่กระหายน้ำ ในช่วงอากาศร้อนจัดของฤดูร้อน แสดงความทรมานทรมานเป็นที่สุด

ยามโกรธ	ก็รุนแรงร้อนเหมือนไฟ	ถึงกว่า
แค้น	กองไฟกริ้วโกรธา	ก็เกิด
	สะเบียงเขมขมก้อย	ไฟ

อุสา - บารต หน้า 75 : 2

แม่มนุษย์จะมีอารมณ์ที่น่าสะอิดสะเอียน แก้วก็อภัยของสติปัญญา ความสามารถ
ด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ เช่น การก่อร่างสร้างเรือนของงาน การสร้างสิ่งของเครื่องใช้
ดังตัวอย่าง

ศาสดาเหนือ	นรีแก้วสูงแสง
ก่อถึง	ฟ้าสองแสง
	มะเลื่องแมบเวหา
	ขุนเอย
	มาแดง - นางไอ่

หน้า 3

ความงามของปราสาทที่ประดับด้วยอัญมณีสะท้อนแสงสีสวยงามเหมือนแสงฟ้าแลบ
การชื่นชมความงามในลักษณะเช่นนี้ บ่อมมีนัยความหมายไม่ถึงการชื่นชมความสามารถ
ของผู้สร้างสิ่งสวยงามเหล่านี้เลยเช่นกัน

2.2 ทัศนะเกี่ยวกับสังคม เป็นความนึกเห็นของกวีต่อความสัมพันธ์ของ
คนในสังคม สถานภาพของบุคคลและการปฏิบัติต่อกัน

ในแง่ความสัมพันธ์ของคนในสังคม กวีเห็นว่าความสัมพันธ์ลึกซึ้งใน
กรอบกริ้ว ทั้งในแง่สามี - ภรรยา ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางเพศ และบิดา - มารดา
กับบุตร ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางสายโลหิต มีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุคคล เห็นได้
จากการใช้ถ้อยคำเปรียบเทียบบารมณี ความรู้สึกของชายหญิงที่ต่างกัน หรืออารมณ์
ของปิตุมารดาที่สูญเสียบุตร

ตัวอย่างเช่น

ลูกแม่ก่อภูแก้ว อันเกือกกลางอก นี่แล้ว
 ชังชังก็บ๊วย หน้า 57

นางก็รักลูกน้อย แพงไว้งั่งเมือง
 กาหะเกบ หน้า 24

นางก็รักลูกเจ้าเสมอหน่วยคาคน
 แวงกุมาร เหม่อนพระเนตร เนาวโนหน้า
 มหาเวสสันดรชาดก หน้า 35

ข้อความดังกล่าวแสดงความรัก ความผูกพันของมารดากับบุตรอย่างลึกซึ้ง กว้างไพศาลเปรียบบุตรเป็นเหมือนแก้วที่มั่งคั่ง เกือกกลางอก ซึ่งหมายถึงหัวใจ มีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุคคล ความรักลูกเท่ากับเมืองและดวงตานั้นเป็นคำเปรียบที่ลุ่มลึกประทับใจมาก "เมือง" นั้นมีได้หมายถึงวัดคู่ บ้านเรือน ปราสาทราชวัง แต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นภาพที่ขยายรวมเอา ผู้คนจำนวนมากมาทั้งชายหญิง เด็ก สัตว์เลี้ยงค่าง ๆ ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่หล่อหลอมบุคคล และเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิต สิ่งเหล่านี้คือชีวิตชีวาของ "เมือง" จะสร้างสมขึ้นมาได้อย่างไร เชื่องช้า ใจเวลาเป็นนานตลอดชีวิตของบุคคล ความรักเมืองจึงหมายรวมเอาความภาคภูมิใจในการสร้างสมกลายเป็นปีกแผ่นของผู้คนและบ้านเรือน ความมีชีวิตชีวากับการดำเนินชีวิตของชาวเมือง ความมั่นคง มีเกียรติยศแห่งสถานภาพผู้ครอบครองสรรพสิ่งเหล่านั้น และความห่วงใยทุกซอกทุกในความเป็นไปของบ้านเมือง ชาวอีสานจึงมักเรียกเจ้าเมืองว่า พ่อเมือง ภรรยาหรือแม่เห็ว่า แม่เมือง ความรู้สึกรัก ผูกพันกับ "เมือง" จึงลึกซึ้ง ทั้ซับซ้อนและยิ่งใหญ่เมื่อนำมาเปรียบกับความรักลูก จึงเน้นความรักความผูกพันนี้ให้มากขึ้นอีกว่าแม่แก่รักเมืองก็มีอาจเทียบแสดงความรักของแม่ต่อลูกได้อย่างแท้จริง

การเปรียบเทียบรักลูกเหมือน "ดวงตา" ดวงตาก็อวัยวะสำคัญยิ่ง มนุษย์
มองเห็นสรรพสิ่งทั้งดงาม เลวร้าย ธรรมดา ผู้คน ได้ช่วยดวงตาทั้งสอง หากขาด
ดวงตาชีวิตก็มีกมล ไม่เปิดโอกาสรับภาพความงดงาม หรือใช้ประโยชน์ในตนเองได้
ต้องเฝ้า เฝ้าด้วยผู้อื่น ดวงตาจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนรัก รักและหวงแหนเท่าเทียมกับ
รักชีวิตของตนเอง การเปรียบเทียบรักลูกเท่าเทียมรักดวงตา จึงเป็นความรักที่รวม
เอาความหวงแหน ทะนุถนอม เอาใจใส่ปกป้องอันตรายที่จะมาถึง หากสูญเสียไปก็
เหมือนขาดแสงสว่างของชีวิต ยากที่จะดำรงชีวิตรอดได้อย่างปกติสุข

อารมณ์โศกเศร้ายามสูญเสียบุตร สร้างภาพให้เห็นชัดช่วยการอธิบายรูปร่าง
ซึ่งสะท้อนอารมณ์ทุกข์โศกกว่าผิวพรรณที่เหมือนคนเจ็บป่วย ผมนุ่งเพียงผืนสไบ
หมามเกาะเกี่ยวตามนัยเนื้อ ความขมขื่นขมขื่นทำให้สูญเสียราศี ดูเหมือนอีกา
หรือข้าทาสที่ทนทุกข์ใจ แสดงให้เห็นถึงความสิ้นหวังในชีวิต จึงไม่ใส่ใจแม้แต่ตนเอง
ถึงคำว่า

พระกายาเศร้าเสียสัดฉันป่วย
ผมเกรงเกล้าหมองบึ้งกลืนกลืน
มีทั้งหมามเกาะเนื้อตัวคนหม่นมัว
เหลือองหลาเศร้ากำปิตังกา
เหมือนทาสีข้าเข็ญใจทุกข์ขมอด

มหาเวสสันดรชาดก หน้า 61

ความรักของสามีภรรยา ก็มีความผูกพันลึกซึ้งเพิ่มพูนความรักกับบุตร กวีใช้คำ
เรียกขานหญิง ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางเพศต่อกัน กว้างด้อยกว่าที่มีความหมาย อ่อนหวาน
แตรงความมีคุณค่าสูง และผูกพันลึกซึ้ง เช่น อายใจ หมายถึงนางผู้เป็นสายใยแห่ง
ชีวิต หรือ ทิพพะยอกแก้ว ซึ่งหมายถึงผู้มีคุณค่าสูงที่ผูกพันในชีวิต กังถ้อยว่า

ขบาวท้าว

จากอนางาน

สายใจเอ๋ย

กอบมาเขอเจ้า

นางนมหอม หน้า 62

พี่ก็ฝันว่า ทิพย์จะบอกแคว มาซ่อนนมซะเอน พี่นา

มดขยอ หน้า 5:2

อารมณ์เร้าไกรรุนแรงเมื่อหญิงชายงัดพรากกัน กวีเน้นความทุกข์โศก
รุ่มร้อนนั้นให้เร้นอย่างเกินชั้ก จ้าวอย่างเช่น

มิวเมาไค้

กนิ้งนางฮั่นเฮ้ง

คือกิ่งไผ่ไผ่

เห็ดกว้างจากโคตร

เป็นกิ่งไฟลามเนื้อ

กิ่งบาเหลื่องหล่า

นางแดง - นางไอ่ หน้า 12

ความทุกข์โศก คัดถึงนางนี้รุนแรงเหมือนกระแสน้ำที่กระโจนลงสู่ก้นเหิน
และความรุ่มร้อนในจิตใจเหมือนไฟที่แผกเผาร่างกายให้คเหื่องกระถ้าง แสดง
ลักษณะ "ตายทั้งเป็น" คือจิตใจร้อนรุ่ม จากชีวิตชว่า ไม่สนใจสรรพสิ่งใด ๆ

ความผูกพันลึกซึ้งเหล่านี้ กวีจึงใจแน้อยู่เอนอในวรรณกรรมต่าง ๆ ทำให้
สรุปทัศนะต่อสังคมในก้านความสัมพันธ์ของคนในสังคมได้ว่า กวีให้ความสำคัญต่อความ
สัมพันธ์ในครอบครัว อยู่ในอันกับสูงส่ง

สถานภาพของบุคคลในสังคม ตามทัศนะของกวีเห็นว่ากษัตริย์เป็นผู้ยิ่งใหญ่
เหนือกว่าวิจารณ์ใด ๆ เป็นผู้ที่มีอำนาจสูงส่งมีเชื้อสายมาจากสวรรค์ บทบาทของกษัตริย์
คือปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็น ทั้งยังต้องมีอำนาจยิ่งใหญ่ มีคุณธรรมตามหลัก
สุทธกาสนา

กำเริบกษัตริย์ล้วนแสดงความยกย่องในอำนาจทางการปกครอง เช่น
ภูไทท้าว หมายถึงผู้ชนะตลอดทั้งแผ่นดิน ตัวอย่างเช่น

ภูไทท้าว คลาคลาคนกรทอง
กรายที่แคนดุงกา ล่วงถึงสถานเสื่อ
ถึงวิศิษฐ์ หน้า 255

กำเริบยกย่องแสดงอำนาจทางธรรม แสดงให้เห็นว่ากษัตริย์ต้องมี
คุณธรรม เช่น

บัดนี้ เสาจักเวนเมืองใหญ่มารกันคาก
 คุณท้าวเจ้าบุญกว้างสืบเชื้อสาย

พญากันคาก หน้า 29

การใช้กำเริบกษัตริย์จากตัวอย่างดังกล่าว และที่ไต่กล่าวมาแล้วในเรื่อง
กำเริบชาย แสดงการยกย่องกษัตริย์ว่าเป็นผู้มีอำนาจยิ่งใหญ่ มีคุณธรรมสูง
นอกจากนี้การใช้กำ หน่อแก้ว หน่ออินทร์ ยังช่วยย้ำกำเนิกเหนือมุนษย์ของกษัตริย์
ให้ปรากฏชัดขึ้น ถึงความว่า

จอมกษัตริย์ไ้บำบุญคุณประเสริฐ
กับทั้งนางนาถเฒ่าสองนอຍหน่ออินทร์

มหาเวสสันดรชาดก หน้า 13

ตัวอย่างดังกล่าวแสดงความเชื่อว่ากำเนิกของกษัตริย์มาจากเทพเจ้า
สถานภาพของกษัตริย์ตามทัศนะของกวีจึงเป็นผู้มีความสามารถสูงส่ง มีคุณธรรมและ
มีอำนาจเหนือมุนษย์กิตัวมาแต่กำเนิก อำนาจนั้นเป็นไปทั้งในค่านิยมความดี
ความงาม และความยิ่งใหญ่ตามลักษณะของเทพ

หน้าที่ตามสถานภาพที่ยิ่งใหญ่เช่นนี้ ก็คือการปกครองบ้านเมืองให้สงบสุข
ร่มเย็น ถึงความว่า

เมื่อนั้น ภูมิเจ้าพญาหลวงกันนก
 พระก็ทรงสืบสร้างบุญกว้างทอดทาน
 พระก็ทรงปล้ำท่าทรงกลองโพธิราช
 ทรงแทนแก้วบ้านเมืองชุมเป็น

พญากันนก หน้า 69

กษัตริย์(พญากันนก)ปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข เพราะบำเพ็ญ
 ทาน รักษาถือ เป็นแบบอย่างที่ดีงาม ความร่มเย็นที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมของ
 กษัตริย์ ก็คือประชาชนได้รับสิ่งของจากการบริจาคทาน ได้เห็นแบบอย่างความ
 ประพฤติกฎีการู้ และปฏิบัติตามจึงส่งผลให้บ้านเมืองสงบ ไม่มีโจรผู้ร้าย หรือ
 การทำผิดศีลธรรม

ฝูงหนึ่งอำมาตย์น้อย	เอาแอบตางตา
ขุนคลังเป็นสาขา	งานงามระวังไว้
องกษัตริย์ไท	เป็นจอมยังยอด
ระดูแม่พบ	ฝนล้นหลังเทิง
ฮสแม่ผาง	กลมฮอดกแดนใด ก็ดี
พืงกตาศักดิ์	ชอบชุมชมเฮ้า
	สังขศิลป์ชัย หน้า 251

ก็เปรียบขุนนางอำมาตย์เป็นกิ่งไม้ กษัตริย์เป็นใบไม้ซึ่งอยู่ส่วนยอดของกิ่ง
 เมื่อถึงฤดูฝน ต้นไม้นิยมแตกใบมากมาย เป็นที่อาศัยให้ร่มเงาและให้ผลเป็นอาหาร
 แก่สัตว์ทั้งหลาย ที่ความได้ว่า กษัตริย์จะปกครองบ้านเมืองได้ ต้องอาศัยขุนนาง
 ปฏิบัติราชการตามความสามารถ การปกครองจึงจะเป็นไปอย่างราบรื่น เป็นผลให้
 เกียรติคุณของกษัตริย์ยิ่งใหญ่มากขึ้น ฉะนั้นใบไม้ นั้นให้เห็นว่า กษัตริย์ยอมเป็น
 ที่พึ่งของขุนนาง(กิ่งไม้) และประชาชน(กตาศักดิ์) แสดงให้เห็นสภาพการปกครอง
 ว่าทุกฝ่ายจะต้องร่วมมือ หันหน้าเข้าหากัน บ้านเมืองจึงจะสงบร่มเย็น มีได้
 หมายถึงกษัตริย์จะดำเนินการปกครองแต่เพียงลำพัง

สถานภาพของชายหญิง กรวยก็ให้ชายมีความสำคัญในฐานะผู้นำครอบครัว
มีหน้าที่ปกป้องคุ้มครอง เห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

หญิงใด	ตัวบ่	มืออยู่ซ่อน	ใบชีย่านฮ่อมโก	พ่อแล้ว
ชาติที่	หนองบ่	มีหนามนี้	พรานแหบมีเหวอน	มือแล้ว

อินทนิพนธ์สอนลูก หน้า 38

กรณีเปรียบหญิงที่ไม่มีสามี เหมือนหนองน้ำที่ไม่มีสิ่งกีดขวาง พรานขอมหาปลา
ได้อย่างสะดวกสบาย แสดงให้เห็นความสำคัญของสามีว่าเป็นผู้ป้องกันอันตรายทั้งปวง
เป็นผู้มีอำนาจซึ่งก็คือลักษณะของผู้นำครอบครัวนั่นเอง

เฟิงที่	เอาตัวให้	เป็นอาจารย์สอนสั่ง
อย่าไก่อ	ทำโอคอ้าง	หัวล้านสิ้นกระดูก นั้นเนอ

อินทนิพนธ์สอนลูก หน้า 38

ความตอนนีสอนหญิงให้เลือกสามีที่มีความรู้ความสามารถ และไม่ควรร
ทำตนเกินหน้าสามี ถ้า "อาจารย์" "ครู" เน้นให้เห็นความสำคัญของชายว่าเป็น
ผู้รู้ ผ่านการบวชเรียน ได้รับการยอมรับจากสังคม สามารถแนะนำสั่งสอนอบรม
บุคคลอื่นได้บางส่วนมีคุณธรรม สามีที่มีลักษณะเช่นนี้จะสร้างความภาคภูมิใจแก่ภรรยา
หญิงจึงควรเชื่อฟัง ปฏิบัติตามคำแนะนำของสามี

แนวนามเชื่อ	สกุลหญิงยุคเก่า
หญิงหากสุขขอยุ่ยอน	บุญสร้างพำนิว แท้แล้ว

ท้าวกำสอน หน้า 17

กรีกกล่าวถึงฐานะของหญิงว่าอยู่ในสภาพต่ำกว่าชาย ความสุขทั้งปวงที่ได้รับ
นั้น ขึ้นอยู่กับ "บุญ" ของสามีที่ได้กระทำไว้ เน้นสถานภาพของหญิงว่ามีความสำคัญ
น้อยกว่าชาย ชายเป็นผู้กลั่นบันทึกลงความเป็นไปทุกอย่างในครอบครัว

นางก็บ้ระบิเจ้า	สองขาเป๋ออุก
นางก็หาอุกไม้	มาไว้มากหลาย
ทุกคำเช่า	นางแก่งกาเสวย
เหมือนคั้งกินกากำ	เกรื่องเสวยเสมอบ้าน
	ขุนทิง หน้า 134

ความกล่าวถึงนางชะงิที่ปรนนิบัติรับใช้สามี(ขุนทิง)และลูก โดยการหาผลไม้ และตกแต่งสำหรับอาหารให้ลูกและสามีรับประทาน แนะนำให้นึกเห็นหน้าที่ของหญิงว่า ต้องเป็นแม่บ้านที่ดี ก็อุกเอาใจใส่ทุกซ่ซุซของกนในครอบครัว ปรนนิบัติรับใช้เรื่อง อาหารการกินและความสะอาดสบายอื่น

สถานภาพของหญิงเท่าที่มองเห็นได้จากกระบวนจินตภาพ ก็คือผู้ถูกคุมครอง เป็นผู้ที่ให้ความสะดวกสบายทั้งปวง และปรนนิบัติรับใช้เชื้อพืงธาวี ส่วนชายเป็นผู้ให้ความปกป้อง นำครอบครัวให้พบกับความสุขสบายอื่น เป็นผู้มีสติปัญญาสั่งสอนแนะนำ และเอาใจใส่ห่วงใยภรรยา บทบาทของชายและหญิงจึงส่งเสริมซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ครอบครัวอย่างแท้จริง

ทัศนะเกี่ยวกับการปฏิบัติคนในสังคม กรวิมีความเห็นว่าสังคมที่สงบสุขคือสังคมที่ประกอบด้วยบุคคลที่ให้ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ปฏิบัติแต่สิ่งดีงาม ไม่ประพฤติผิด ทำนองคลองธรรม

ยามโก	ยัวหาก	ชนชวายโก	มาเอื้อนให้เจ้าเบ็ง
ให้เจ้า		ก็คึดถ้วน	เห็นแล้วแบ่งบาย
		ทั้งมวลนั้น	บันเป็นสามส่วน
		ส่วนหนึ่งนั้น	ถนอมไว้สืบเอื้อน
ส่วนหนึ่ง		เวนวางให้	มหาเจรทานทอด
ส่วนหนึ่ง		หยายพี่น้อง	ฝูงไกลถูเอื้อน
		หยายเปื้อเปื้อง	วงศ์หลายแห่ง
ให้เจ้า		แบ่งทุกไว้	เมื่อเบื้องเบมั่ว

ถมถมให้
ถนอมยิ่งแม่ง

ถามกลองโกโก้
เสมอเพียงแม่ง

อินทียาณลอนดุก หน้า 39

ความที่ยกมา กล่าวถึงความเชื่อเพื่อเผยแผ่ที่เริ่มต้นจากครอบครัว เป็นการสอนหญิงให้รู้จักจับจ่ายใช้สอยทรัพย์สินที่สามีหามาได้ โดยแบ่งเป็นส่วนๆ ส่วนแรกเก็บไว้ใช้จ่ายในครัวเรือนของตน ส่วนหนึ่งให้ทำบุญสร้างกุศล อีกส่วนหนึ่งปันให้แก่เพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง และที่จะลืมไม่ได้คือการหาของสามี ลูกสะใภ้ที่ก็จะคอยให้คำแนะนำถึง ประณิบัติแม่ของสามี เช่นเดียวกับแม่ของตนเอง

ความนี้แสดงให้เห็นว่า การดำรงตนอยู่ในสังคมนั้น ต้องได้รับการยอมรับจากญาติมิตรและคนทั่วไป การมีขอบเขตอะไรจะเป็นสิ่งสร้างความยอมรับให้เกิดขึ้นได้ การแบ่งปันสิ่งของเล็กๆน้อยๆ จึงเป็นการแสดงน้ำใจต่อกัน เป็นการสร้างมิตรให้เกิดขึ้น อีกสิ่งหนึ่งที่กล่าวถึงก็คือ การทำบุญอุทิศความความเชื่อทางศาสนา จะมีส่วนสร้างความมั่นคงให้แก่บุคคลทั้งในปัจจุบันและอนาคตด้วย

ทักษะเช่นนี้แสดงว่า การให้ความสำคัญต่อการประกอบคุณงามความดี ถือเอาเชื่อเพื่อเผยแผ่ต่อบุคคลอื่น และทำดีเพื่อผลแก่ตัวเอง คือ การทำบุญ การให้กล่าวเน้นเรื่องการทำความดีตามหลักพุทธศาสนาไว้เสมอ ตัวอย่างเช่น

อันหนึ่ง ทานเปื้อไธ
ทานเมื่อ ยังแข็งแรง
อันว่า ของทานเจ้า
ใจอย่าอาย

มลายอ้มยังหลาย
ก็จึงก็เมื่อหน้า
ประสงคักี่ล่างสวย
ประสงคักี่ต่งแก่งทาน

อินทียาณลอนดุก หน้า 28

การสอนหญิงดังกล่าว สอนให้ทำบุญทาน ภัยใจบริสุทธี(ใจอย่าอาย)ปรารภนาที่จะทำบุญอย่างแท้จริง สิ่งของที่นำไปทำบุญมีการทำความสะอาดให้ปราศจากเชื้อโรค แม้ฐานะจะยากจน(ไธ) หากสามารถทำทานได้ ก็จะได้บุญมากขึ้น การทำบุญ

การทำงานในระยะที่ร่างกายยังแข็งแรง สามารถหาทรัพย์สินได้เพียงพอที่จะแบ่งไปทำบุญได้

นัยความหมายของคำสอน นี้แสดงให้เห็นว่าการทำบุญนั้น ไม่จำกัดฐานะของบุคคล ไกรก็สามารถทำได้ หากมีความตั้งใจแน่วแน่ และผลการกระทำนั้นก็จะตอบสนอง มากน้อยตามแรงฤทธิ์ของบุญกระทำ แล่งว่าถ้าทุกคนมีจิตใจดวงใส ปราศจากาสาร่าง กุศลงามความดี โภชนิกำนิ้งฐานะ หรือสิ่งอื่นใด ดังกมย่อมจะสงบสุขได้ในที่สุด

ทัศนะของกวีต่อธรรมชาติ แสงให้เห็นชัดว่ากวียอมรับความยิ่งใหญ่ และ ตรงอำนาจของธรรมชาติ กว้างเป็นไปของธรรมชาติจึงถูกนำมาเป็นแบบอย่างในการ กำหนดชีวิต ใ้รับการยกย่องว่ามีความสมบูรณ์แบบ เป็นอมตะ แต่อีกส่วนหนึ่งกวีก็ เห็นว่า บางครั้งอารมณ์สะเทือนใจสูงส่งของมนุษย์อาจมีผลถึงเหนือธรรมชาติได้ ความนึกเห็นคอบมนุษย์และสิ่งกบนั้น กวียอมรับความงามของร่างกายมนุษย์ และหยั่งรู้ ธรรมชาติที่จิตใจของมนุษย์ว่า มีความไม่แน่นอน กวีแสดงความฉับแปรของจิตวิญญูมนุษย์ อยู่เสมอในกระบวนการวันเวลา ในค่านสังคม ความสัมพันธ์ในครอบครัวมีความสำคัญสูงสุด สถานภาพของภักดิ์อยู่เหมือนมนุษย์ เพราะเชื่อว่ามาเกิดจากสวรรค์ มีคุณธรรม และอำนาจยิ่งใหญ่ มีหน้าที่ปกครองบ้านเมืองไ้ร่มเย็นเป็นสุข เมศชายใ้รับการ ยกย่องให้เป็นผู้นำ ผู้คุมครองครอบครัว เป็นผู้มีความรู้ ความคิดที่จะนำครอบครัว ใ้หมบความสงบสุขได้ ส่วนหญิงเป็นผู้อุ้ถูกคุมครอง มีหน้าที่ปรนนิบัติรับใช้ชายก้นการ ปฏิบัติกนในสังคม กวรมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และปฏิบัติสิ่งค้งามตามหลักพุทธศาสนา

ความสำคัญของกระบวนการวันเวลาในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน

ดังไ้กล่าวมาโดยละเอียดแล้ว จะเห็นไ้ชัดแจ้งว่ากระบวนการวันเวลาที่มีความ สำคัญต่อการสร้างโครงก้งาวรรณกรรมเป็นอย่งยิ่ง ภาพพจน์หลายแบบเช่นการใช้ อุปมา อุปลักณ์ ช่วยอธิบายสิ่งที่เลือนลางไ้ชัดเจนขึ้น เช่นกวีเปรียบคนวณวน มาก ๆ เหมือนปลวก เหมือนสายน้ำ หรือช่วยอธิบายสิ่งที่เป็นามธรรมไ้เป็น

รูปธรรม เช่น กวีอีสาน ชูอุปมา อุปลักษณ์ เปรียบเทียบอารมณ์รุนแรงว่า โกรธเหมือนไฟ ทุกซั้วร้อนเหมือนไฟเผา ภาพพจน์บางอย่างเช่น ชูทาสตรี ช่วยสร้างนิสัยรูปของเรื่องราวให้เด่นชัด เช่น สอนสตรีให้ตะนุณอมเลี้ยงบุตรเหมือนไก่ ให้มีจิตใจเยือกเย็น เมื่อแม่ ทำคนเป็นที่ถึงถึงแก่ทุกกลทั่วไปเหมือนฉานน้ำ กระบวนจินตภาพในลักษณะเช่นนี้ ทำให้วรรณกรรมอีสานกระทบระสาดสัมผัสของผู้อ่าน ผู้ฟังได้ง่ายขึ้น ส่งผลให้เกิดการซาบซึ้งกินใจได้เร็วขึ้น

การกล่าวตรงไปตรงมา และภาพพจน์แบบอชิตาน์ ตลอดจนการนำสิ่งที่มีและไม่มีชีวิตมาแสดงอาการปฏิกิริยาคล้ายคน ช่วยสร้างความเข้มข้นทางอารมณ์ได้มาก เช่น การพรรณาน้ำไม่ และสัตว์ต่าง ๆ แสดงความโกรธเศร้าเมื่อสูญเสียตัวละครสำคัญในเรื่อง สิ่งเหล่านี้มิได้เป็นเพียงการบอกกล่าวให้ผู้รู้เรื่องเท่านั้น แต่เป็นการกระทบใจให้ผู้รู้สึกอีกด้วย

กล่าวโดยสรุป กระบวนจินตภาพทุกประเภท นี้ช่วยเสริมความไพเราะและช่วยให้เกิดจินตนาการต่าง ๆ อันเป็นความบันเทิงค่าอารมณ์ แต่จะให้ความรู้สึกลึกซึ้งเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับผู้อ่าน ผู้ฟังแต่ละคนจะมีประสบการณ์สอดคล้องกับกวีอีสานเพียงใด เพราะกระบวนจินตภาพมิได้เป็นเพียงถ้อยคำของกวีเท่านั้น แต่เป็นความเข้าใจร่วม และรู้สึกร่วมของผู้อ่านด้วยเช่นกัน

ความสำคัญอีกประการหนึ่งคือ กระบวนจินตภาพแสดงถึงความนึกถึงของกวีอีสานว่าใกล้ชิดกับธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมในสังคมอีสาน สัมผัสได้จากการใช้คำเปรียบเทียบกับต่าง ๆ อารมณ์ความรู้สึกที่มีลักษณะสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นเช่นนี้ จะสะท้อนความสัมพันธ์ของกระบวนจินตภาพกับสังคมอีสาน ดังจะกล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

ความสัมพันธ์ของกระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน กับสังคมอีสาน

ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับสังคม

ทฤษฎีประพันธ์วรรณกรรม เป็นหน่วยหนึ่งในสังคมของชน ย่อมมีความรู้สึกนึกคิด ปิปรสการณ์ ที่สอดคล้องกับความเป็นไปในสังคมนั้น ๆ ว่ายอมรับความรูปแบบการประพันธ์ และเรื่องราวในสังคม มาเป็นปัจจัยในการร่างสรวลวรรณกรรม เพราะ "วรรณกรรมไม่ใช่เป็นเพียงการแสดงออก (expression) เท่านั้น แต่เป็นการติดต่อ (communication) ด้วย" ¹ ผู้อ่าน ผู้ฟัง จะเข้าใจความหมาย เข้าถึงวรรณกรรมได้ก็ ก็ต่อเมื่อใช้ภาษาเดียวกัน วัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกในภาษา (sense of language) ร่วมกันได้ง่าย ทว่าเองแม้จะหลีกเลี่ยงการแสดงความคิดเห็น หรือสิ่งแวดล้อมในสังคมเพียงใด ความนึกคิดความรู้สึกที่มีอยู่เป็นอันร่วมกันร่วมสมัยก็ไม่อาจหลีกเลี่ยง วรรณกรรมจึงมีความสัมพันธ์กับสังคมอยู่ตลอดเวลา

กระบวนการจินตภาพ ซึ่งเป็นกลไกของการใช้ถ้อยคำภาษาเพื่อแนะหรือสร้างจินตภาพ เป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนความเป็นไปของสังคมได้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างภาพจำแนกต่าง ๆ สามารถสื่อความหมายได้ ผู้อ่านสามารถค้นหาความหมายจากบริบท หรือจากความหมายที่ผู้อ่าน ผู้ฟังจะสนใจตามประสบการณ์ของตนได้

วรรณกรรมร้อยกรองอีสานใช้อ่านคู่กันทั้งเสมอ ความรู้ตื้นกึกกึกของกวี ความหมาย
ของเรื่องราว ถ้อยคำ บอมนั้นที่รับรู้ของชาวอีสาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
เท่าเทียมเป็นการยอมรับกันว่าภาพสะท้อนจากวรรณกรรมอีสานสอดคล้องกับความเป็นไป
ในสังคมอีสานด้วยกัน

ตรีศิลป์ บุญขจร¹ กล่าวถึงความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับสังคมไว้ 3
ลักษณะคือ

1 วรรณกรรมเป็นภาพสะท้อนของสังคม ภาพสะท้อนนี้มีใจการบันทึก
เหตุการณ์แบบประวัติศาสตร์ แกะสะท้อนประสบการณ์ของกวีหรือผู้เขียน และเหตุการณ์
ส่วนหนึ่งของสังคม วรรณกรรมจึงมีความเป็นจริงทางสังคมแทรกอยู่ อาจเป็นคำ
อุปมาอุปไมย ก่อเหตุการณ์ทั่วไป หรือนาฏกรรมวิเศษมาถึง กานินยในชีวิตจิตใจของคน
ในสังคม ตลอดจนความรู้ตื้นกึกกึกของกวีหรือผู้เขียน

2 สังคมมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมหรือกวี กวีอยู่ในสังคมย่อมได้รับอิทธิพลจาก
สังคมทั้งด้านวัฒนธรรม ขนบประเพณี แก่นา ปรากฏาและการเมือง ซึ่งล้วนเป็น
สิ่งกำหนดทิศทางของกวี

3 วรรณกรรมหรือกวี มีอิทธิพลต่อสังคม กวีสร้างสรรค์วรรณกรรมให้มี
ชีวิต โน้มน้าวจิตใจผู้อ่าน และมีทัศนคติที่กว้างไกล เข้าใจและเข้าถึงสภาพของมนุษย์และ
สังคม วรรณกรรมที่ยิ่งใหญ่จึงเป็นอมตะ อิทธิพลของวรรณกรรมต่อสังคม อาจเป็น
ไปได้ทั้งอิทธิพลภายนอก เช่นการแต่งกาย หรือการกระทำตามอย่างในวรรณกรรม
อิทธิพลภายใน คืออิทธิพลทางความคิด การสร้างกานินยรวมทั้งความรู้ตื้นกึกกึก กวีจึง
มีบทบาทในฐานะผู้นำแนวความคิดของสังคม "จะผู้นำทางวัฒนธรรมที่คำกัญยั้ง

¹ตรีศิลป์ บุญขจร สนวนิยายกับสังคมไทย (2475 - 2500)

ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับสังคมตามที่ตรีทีลป์ บุญขจร ไก่กล่าวไว้นั้น เป็นความจริงที่ปรากฏในวรรณกรรมทุกฉบับ วรรณกรรมอีสานก็สะท้อนความสัมพันธ์กับ สังคมทั้งสามลักษณะไว้อย่างเด่นชัด เห็นได้จากผลการศึกษากันแล้วว่าวรรณกรรมอีสาน ใน แนวต่าง ๆ เช่น วรรณกรรมกำล่อนเรื่องวินทิฎาณอนลูก ท้าวกำล่อน แสดงความ นิยมของสังคมเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของชายหญิง คือ หญิงต้องบิณฑุสมบัติแม่บ้าน มี จิตใจโอบอ้อมอารี มีความสามารถในการทำอาหาร ชายที่ถูกต้องมีสติปัญญาดี สามารถ คู้มกรองกรอมกรัวให้อยู่กันอย่างสงบสุข วรรณกรรมก๋านานและประวัติศาสตร์ ตลอดจน วรรณกรรมนิทาน แสดงสภาพเศรษฐกิจในสังคมอีสาน¹ ว่าเป็นการผลิตแบบเลี้ยง ตนเอง ในสังคมเกษตรกรรม วรรณกรรมคำานและประวัติศาสตร์ เช่น เรื่อง ผาแดง – นางไอ่ มีอิทธิพลต่อความเชื่อ ประจักษ์ประเพณีเกี่ยวกับการแห่ขึงไฟ ของชาวอีสาน² วรรณกรรมศาสนาเรื่องพระเชษฐาพณ ก็มีเนื้อเรื่องเกี่ยวข้องกับการ เกลินทางไปสืบพระศาสนาจากวัชร พระเชษฐาพณ เมืองเว้าคัตติ ประเทศอินเดีย แสดง เรื่องร่ายการเผยแพร่พุทธศาสนา ในถิ่นแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย การศึกษาวรรณกรรมศาสนาหลายเรื่อง³ ทำให้เห็นว่าชาวอีสานเชื่อถือผีแถน นับถือ

¹ จารุวรรณ ธรรมวัตร เศรษฐกิจจากวรรณกรรมอีสาน 16 หน้า

² สุภณ อนุวัตรวิทย์ วิถีชีวิตของชาวอีสานทั้งสี่ในเรื่องผาแดง-นางไอ่
ด้านความเชื่อ ประจักษ์ประเพณี ที่มีต่อสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 391 หน้า

³ จารุวรรณ ธรรมวัตร การศึกษามหาบทของศาสนาจากวรรณกรรมอีสาน
เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการไทยคดีศึกษา มศว บทบาทารการ 10 – 11
มกราคม 2526 23 หน้า

พุทธศาสนา เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม โลกนี้โลกหน้า และพุทธศาสนายืนยันในการกำหนดจริยธรรม ประเพณีต่าง ๆ

การศึกษาวรรณกรรมในก้านเนื้อหา แก่นเรื่อง และคุณค่าต่าง ๆ ช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับสังคมอีสานได้ชัด ในแง่กระบวนการจินตภาพซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการสื่อความหมายวาทกรรม ไปสู่ความนึกคิดของผู้อ่าน ยังไม่เคยมีการศึกษาโดยตรงว่าจะมีความสัมพันธ์เชิงใดกับสังคมอีสาน ผู้วิจัยจะกล่าวถึงสภาพสังคมอีสานโดยทั่วไป และความสัมพันธ์ของกระบวนการจินตภาพกับสังคมอีสานเป็นลำดับต่อไป

สภาพสังคมอีสาน

อีสานเป็นถิ่นแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีหัวเขาเป็นแนวพรมแดนกั้นระหว่างภาคกลาง ภาคตะวันออก จากเหนือ กับภาคอีสาน และมีแม่น้ำโขงเป็นเขตแดนติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว อิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมจากภาคอื่น ๆ ในประเทศไทย จึงถ่ายทอดสู่ภาคอีสานใกล้เคียงกับอิทธิพลที่มาจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

หัวเมืองต่าง ๆ ในภาคอีสาน ได้เข้าร่วมอยู่ในราชอาณาจักรไทยตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีเป็นต้นมา กรันั้นในสมัยรัชกาลที่ 1 - 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้จัดการปกครองหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยให้ปกครองตนเอง แล้วย่อยที่เป็นเขตประโยชน์ของแผ่นดิน เข้ายิ่งเมืองตรงตามกำหนด จนถึงปี พ.ศ. 2451 จึงเริ่มมีลักษณะการปกครองแบบเทศาภิบาล คือรัฐบาลจัดการปกครองหัวเมืองตั้งแต่นั้นมาจนมาถึงสูงสุด และปรับปรุงการศึกษา การคมนาคม การศาล การพาณิชย์

สร้างความจริงแก่ภาคอีสานมาโดยลำดับ¹

กลุ่มชนส่วนใหญ่ที่อาศัยในภาคอีสาน มีบรรพบุรุษอพยพมาจากประเทศ
สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และมีชนส่วนน้อยเป็นกลุ่มคนเผ่าต่าง ๆ
ได้แก่ ลาวเวณ ภูไท ไทคำ ย้อ ข่า กะเลิง เยอ ส่วย เขมร ชนเหล่านี้
มีภาษาพูด ภาษานา เป็นแบบฉบับของตนเอง ภาษาพูดในภาคอีสาน จึงมีทั้งภาษา
ไทยมาตรฐาน ภาษาถิ่นอีสาน และภาษาพูดของชนกลุ่มน้อยเผ่าต่าง ๆ

ภาษาอีสาน เป็นภาษาถิ่นแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย
และประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะคุณลักษณะ
เด่นของภาษาอีสานเท่านั้น ที่เห็นเด่นชัดที่สุด ก็คือ คำวิเศษณ์ และจำนวนพหูพจน์ ซึ่งแสดง
ความงามทางภาษา ในแง่เสียง และ ความหมายเฉพาะ เป็นที่เข้าใจกันในท้องถิ่น

คำวิเศษณ์² มีทั้งคำวิเศษณ์ของลักษณะการเกิด การวิ่ง ยั้ง นอน ก็นั้น
รล อากการ ฯลฯ ตัวอย่างเช่น

จู่จะจู่จะ เป็นลักษณะการเดินไปช้า ๆ ที่ละก้าวอย่างเล็ก ๆ ทยอย ๆ ภาษาไทย
กล่าวว่า เกาะเกาะ ๆ

เจอเจอ เป็นลักษณะการนอนหงาย วางตัวตามสบาย

กะเจา บอกลักษณะอารมณ์ว่าเศร้าโศก เกือบรื้อนใจ

กะก้อกะเคี้ย หมายถึงเหนื่อยเกินไป หรือเจ็บไป

¹ไพฑูริย์ มีฤกศล "การปฏิรูปการปกครองมณฑลอุดรธานี พ.ศ.(2436-2453)"
ใน มณฑลเทศาภิบาล: การวิเคราะห์เปรียบเทียบ หน้า 127, 147 - 149

²บรรพต เปรมชู คำวิเศษณ์และจำนวนพหูพจน์ภาษาอีสาน 104 หน้า

จ่ายว้าย ใช้ประกอบแข็งแรงกว่าแข็งแรงจ่ายว้าย หมายถึงสิ่งที่แข็งแรงมากๆ เช่น ทรูปลูก
ถวบชวบ บอกลักษณะหย่อนหล่นลงมา แบบใบกล้วยยามถูกแฉกร่อนรั่วใช้สำหรับ
 ของใหญ่ ๆ

เข้เหล้ บอกลักษณะของที่ใหญ่แบนวางท้องไว้ ถ้านักเลงใช้ เข้เหล้
 ส่วนสำนวนพูดอีกสำนวน มีที่มาจากการทำมาหากินและการดำเนินชีวิตประจำวัน
 ดังตัวอย่าง

บวบกบแล่นหาควาย บวกหมายถึงแฉ่งน้ำจนน้ำลึกที่กายนอนนยาร้อน
 แปลตามตัวอักษรได้ว่า "แฉ่งน้ำไปวิ่งหาควาย" หมายถึงผู้ไม่กลัว หรือ ฐานะสูงกว่า
 ย่อมไม่ไปหาผู้ต่ำกว่า หรือ ความสำเร็จย่อมไม่หวังไปหาผู้ที่จากความพยายาม
 กลายเป็นเชิงแนะให้คนรู้จักปฏิบัติตนให้ถูกต้องเสมอ "สมกับสภาพการ"

หอยลอยนํ้ากราด "ลอยนํ้า" กับลอยตาม "กราด" หมายถึงเกรื่องมือใน
 การทํานา มีพื้นเป็นซี่ ๆ ใช้สำหรับชักหรือลาก ลอยควมเมตามตัวอักษรไว้ว่า หอยที่
 ลอยตามกราด หมายถึงคนที่มีความกึกเห็นกล้อยตามผู้อื่นอยู่เสมอ ไม่เป็นตัวของตัวเอง
 ผากชีวิตไว้กับผู้อื่น

เอ็ดก็้อลุดเฮยใหม่ ก็้อทำตัวเหมือนขายหมู่มที่เข้าไปเป็น "เหย" ในระยะ
 แรกของการแต่งงานใหม่ หมายถึงคนที่หย่อมอายเกินกว่าเหตุ ท่าทางเก๋กึ่ง
 ไม่มีความมั่นใจในตนเองเท่าที่ควร

หนังสือก้อมตางกนตางมี "หนังสือก้อม" หมายถึงหนังสือโบราณสั้น ๆ จำนวน
 นี้นี้มีความเต็มว่า "หนังสือก้อมตางกนตางมี หอยก้อมกักรตางกนตางได้" หมายความว่า
 กนเรามีความสามารถแตกต่างกันไป อาจก็ความได้ว่าทุกคนต่างก็มีความสามารถของ
 ตนเอง ไม่มีใครเก่งกล้าที่สุด

ความเชื่อของชาวอีสาน¹ สังคมอีสานดั้งเดิมก่อน ปี พ.ศ. 2464 อันเป็นปีที่ประกาศให้พระราชบัญญัติประถมศึกษา มีความเชื่อในพุทธศาสนา ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องภูติผีวิญญาณ ความเชื่อเรื่องภูติผีวิญญาณนั้น เชื่อว่า ผีแฉนเป็นผู้สร้างโลก ช่วยเหลือกับทุกข์เชิดชูแก่นบุญ มีพิธีกรรมหลายอย่างที่เกี่ยวเนื่องกับผีแฉน เช่น วิธึแห่บั้งไฟ ให้พระยาแฉนประทานฝนแก่นบุญ ปีการจุกบั้งไฟ มีอุปกรณ์เครื่องเล่น ทำด้วยไม้เป็นรูปอวัยวะเพศชาย หรือ ชายหญิงผสมกัน ประกอบการร้องรำทำเพลง เช็งและลำพายโชน เพราะเชื่อว่าจะเป็นที่พึงพอใจของแฉน และ ทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีการเทศน์เรื่องพญากันอากาศ ยามฝนแล้ง เพื่อขอฝนจากพระยาแฉน ตลอดจนการล่าผีฟ้าหรือผีแฉน เพื่อรักษาโรค

นอกจากผีแฉนแล้ว ชาวอีสานเชื่อว่า มีวิญญาณบรรพบุรุษประจำหมู่บ้าน เรียกว่าผีปู่ตาหรือผีเจ้าปู่ หรือผีเจ้าปู่ เป็นผู้คุ้มครองลูกหลาน กลั่นแคลสิ่งต่าง ๆ ให้ได้ตามปรารถนา มีการเอนศรวงข้าวเวย และเข้าทรงวิญญาณ เป็นที่ยึดมั่นทางจิตใจช่วยขจัดทุกข์ร้อน ไม่ได้ถึงแก่มะรณะเลย ทั้งยังเชื่อว่า ผีผับเขาสั่ว เล็กเบื่องคล้ายหลักเมืองของภาคกลาง ผีพ่อเชื้อ แม่เชื้อ ประจำตระกูล และผีนอื่น ๆ เช่น ผีตาแสด เป็นผีประจำไร่นา ช่วยได้วิญญู์ระงองงาม

พิธีกรรมทางศาสนา มักถูกนำพาปะปนกับพิธีกรรมเกี่ยวเนื่องกับภูติผีวิญญาณ เช่น บุญข้าวประดับดิน ซึ่งทำในเดือน 9 แรม 13 ค่ำ ชาวบ้านจะเตรียมอาหารและแบ่งเป็นสี่ส่วน ถวายพระ เลี้ยงลูกหลาน แจกญาติมิตร และส่วนสุดท้ายห่อใบทองวางไว้ตามต้นไม้ในบริเวณวัดตอนเช้ารุ่ง เพื่ออุทิศแก่ญี่ดวงดับไปแล้ว

¹ วัช ภูมโนทก "ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน" ใน คติความเชื่อ เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ ศิลปกรรมและภาษา หน้า 1 - 17 (หน้าไม่ติดต่อกัน)

ศาสนา ชาวอีสานนับถือศาสนาพุทธ เชื่อในกำลังสอนของพระพุทธองค์ ถือเป็นประเพณีว่า เด็กหนุ่มจะต้องบวชเรียน เชื่อว่าไ้กุศลแรง เป็นการตอบแทนคุณพ่อแม่ และเป็นช่องทางที่จะได้รับการศึกษาอย่างก็ เพราะขณะบวช จะไ้เรียนพระธรรม พระวินัย พุทธประวัติ ผู้ยังไม่ไ้บวชเรียนถือเป็น "กนคิม" ไม่เป็นผู้ใหญ่เต็มตัว ชาวบ้านให้วาทะการศพระ ในฐานะผู้นำ ทั้งทางโลกและทางธรรม วัดและพระ เป็นฉายาบุญกพัน ประสานชีวิตชาวบ้านอย่างแนบแน่น ก่อ พระมีหน้าที่ประกอบพิธีทางศาสนา เป็นก้วอย่างที่ดีในก้นความประพฤติชอบ ส่วนวัดเป็นสถานที่ประกอบกิจการนาประการ อาทิเช่น โรงเรียนรัฐบาลหลายแห่ง ใช้อาคารของวัด ประเพณีเทศกาลต่าง ๆ เช่น งานบุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟ ชาวบ้านร่วมชุมนุมกัน ในเขตวัด ทั้งแกวันเตรียมงานไปจนถึงวันงาน

วิลเลียม เกลาสเนอร์¹ กล่าวถึงการนับถือพุทธศาสนา ตามแบบชาวบ้านอีสาน ว่าอนุโลมเข้ากับสภาพความเป็นจริง วงศ์แวงล้อม มีเรื่องราวมงคลและโดยศาตร์แทรกอยู่ ทั้งนี้เนื่องจาก การประพฤติปฏิบัติกรรมตามหลักพุทธศาสนา เป็นเรื่องเข้าใจยาก ชาวบ้านจึงเชื่อดึงสิ่งที่เข้าใจง่ายกว่า เช่นเรื่องบาป - บุญ กรรมชาตินี้ ชาติหน้า และค้ความหมายข้อประพฤติปฏิบัติ ในชีวิตประจำวัน โดยยีกเรื่องบุญ - บาปเป็นเกณฑ์ ประกอบกับความเชื่อเรื่องนรกาง เจวศา ไสยศาตร์ และคติบางอย่าง ตลอดจนพิธีกรรมของงาหมณ์ ชาวบ้านเชื่อเหล่านี้ ส่งผลไปถึงการปฏิบัติ และความเป็นอยู่ของชาวอีสาน ชาวบ้านจึงเลือกทำแต่สิ่งที่เป็นกุศล เป็นต้นว่า ใจบุญทานบุญทำทานอยู่เสมอ ญแดปรนนิบัติพระ และวัดวาอาราม ปฏิบัติตามศีลธรรม

¹วิลเลียม เกลาสเนอร์ "พุทธศาสนาตามแบบชาวบ้านในภาคอีสาน"
สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ 4 หน้า 154 - 171 สิงหาคม 2509

ไม่เห็นแก่ตัว มีความสามัคคีกัน เพื่อที่จะไ้มีชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งหมายถึงความมั่งมี ไม่
เจ็บไข้ หน้าที่สวยงาม มีความสุขสบาย เมื่อมีความเกื้อกร่อน ชาวบ้านอาจ
สวามนศ์ขอพร ขอความช่วยเหลือจากพระ หรือมณยานพระพุทธรูปที่ตนถือว่าเป็นสิ่ง
และศักดิ์สิทธิ์ ลัทธิพราหมณ์และการถือผี ปรากฏรวมกับพิธีทางศาสนา เช่น การ
แห่ขึงไฟหรือที่เรียกว่า บุญขึงไฟ มีจุดประสงค์ เพื่อขอฝนจากผีแถน ชาวบ้านบางส่วน
ก็เชื่อว่า เป็นพิธีเล่นขึงไฟถวาย พระพิรุณ เพื่อขอฝนให้ตกตามฤดูกาล พระวิรุณเป็น
เทพของพราหมณ์ ผีแถนก็ถือผีซึ่งเชื่อกันว่า เป็นเทพที่สร้างสรรพสิ่งทุกอย่างแก่
โลกมนุษย์ การกระทำพิธีนี้ มักเตรียมงานในบริเวณวัด ภิกษุมีส่วนควบคุมการทำ
ขึงไฟ อย่างใกล้ชิด การทำพิธีทางศาสนา โดยทั่วไปก็มักจะมีค่ายสักขณ์ ซึ่งเป็น
กิจของพราหมณ์ประกอบในพิธีเสมอ

จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนา กติกาพราหมณ์ และลัทธิถือผีสามเทวคา จะอยู่รวม
กันในลักษณะที่ส่งเสริมกันและกัน แต่ก็ไม่เป็นปฏิปักษ์กันของชาวบ้าน เพราะสิ่ง
เหล่านี้ ผสมผสานกันอยู่อย่างกลมกลืน เป็นปกติในการดำเนินชีวิตของชาวอีสานตลอดมา

ประเพณีของชาวอีสาน¹ ชาวอีสานมีประเพณีประจำชีวิต 4 ครั้ง คือ
เกิด ขวบ กินทอง (แต่งงาน) และตาย ๘ เป็นการทำให้ เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่
บุคคล ส่วนจารีตประเพณี ชาวอีสานเรียกว่า "ฮีตสิบสอง"² เป็นประเพณีที่ถือ
ปฏิบัติกันตลอดสิบสองเดือน คือ

เดือนอ้าย บุญเข้ากรรม ถือพิธีทำบุญ ขณะพระแสงขรรค์มานภายในให้ขึ้นจากอาบัติ
เดือนยี่ บุญทูลลาน เป็นการทำบุญถวายข้าวที่นวดเสร็จ และกองไว้ในลานข้าว

¹ปริกฤษณภิกษุ ประเพณีไทยโบราณอีสาน 491 หน้า

²สาร สารพัดกานันท์ หนังสือชุดภูมิปัญญาอีสาน เล่ม 1 96 หน้า

เคื่อนสาม บุญข้าวจี ก่อทำบุญตั้งวันมาฆบูชาด้วยข้าวเหนียวหนึ่งสุก ทำด้วย
ไข่และโรยเกลือ แล้วย่างไฟจนสุกเกรียม

เคื่อนสี่ บุญพระเวสหรือบุญมหาชาติ บางแห่งทำในก่อนหกเคื่อนเจ้ากรรม
บุญยังไฟ

เคื่อนห้า บุญสงกรานต์ มีการตบเท้าพระพุทธรูป ทำบุญกับบาตร
ขอเจ็กัยทรายในวันขึ้นปีใหม่

เคื่อนหก บุญบั้งไฟ เพื่อบูชาอารักษ์เจ้าเมือง และขอฝน มีวิธีคดตรง
คือตรงน้ำพระภิกษุรวบอยู่ด้วย

เคื่อนเจ็ด บุญบั้งไฟ ก่อการชำระล้างสิ่งที่เป็นเสนียดจัญไรทั้งปวง

เคื่อนแปด บุญเข้าพรรษา เป็นการว่าบุญในช่วงฤดูฝนซึ่งภิกษุจำพรรษาอยู่วัด

เคื่อนเก้า บุญข้าวประดับดิน เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่เปรต หรือ
ญาติมิตรที่ตายไปแล้ว

เคื่อนสิบ บุญข้าวสาก ว่าบุญอุทิศกุศลแก่ญาติ หรือเปรตอีกครึ่งหนึ่ง

เคื่อนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา มักมีพิธีอื่น ๆ ประกอบด้วย เช่น การถวาย
ปราสาทผึ้ง การแข่งเรือ

เคื่อนสิบสอง บุญกฐิน เป็นการถวายผ้าแก่พระสงฆ์ซึ่งจำพรรษาแล้ว

นอกจากนี้ยังมีประเพณีอื่น ๆ ที่ไม่จำกัดเวลาแน่นอน แต่จะปฏิบัติตามความ
จำเป็น เช่น การเทศน์กัณฑ์กลางขอฝน การเลี้ยงผีตาแฮก (ผีรักษาไร่นา) การเล่น
นางด้งเมื่อฝนแล้ง หรือการแห่นางแมว ตลอดจนการลงแขกร่วมกันทำงานตาม
ฤดูกาลต่าง ๆ

ความสัมพันธ์ของกระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมกับสังคมอีสาน

จากการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสานทั้ง 15
เรื่อง พบว่าการใช้ภาษาเพื่อสร้างจินตภาพมีส่วนสัมพันธ์กับสังคมอีสาน ทั้งในด้าน

สภาพสังคม และสภาพความเป็นอยู่ ซึ่งได้แก่ การงาน อาชีพ ความเชื่อและศาสนา ประเพณีและกฏนิยมในสังคมอีสาน แยกกล่าวตามลำดับได้ดังนี้

1 สภาพสังคมอีสาน การใช้คำเปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตภาพในวรรณกรรม ร้อยกรองอีสานส่วนใหญ่เป็นคำเกี่ยวกับธรรมชาติ ได้แก่ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ พืช สัตว์ อัญมณีต่าง ๆ เพื่อพิจารณาด้วยคำเหล่านี้ประกอบกับเนื้อความที่ปรากฏกระบวน จินตภาพแล้ว พบภาพสะท้อนสังคมอีสานหลายลักษณะคือ

1.1 สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ พื้นที่ของจากอีสานความที่ปรากฏใน กระบวนจินตภาพ มีภูเขาแวดล้อมมากมาย ถึงแก่ได้จากการใช้คำซ้ำคำเชิง เปรียบเทียบ และการชมธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น

เห็นว่า เมฆมุ้งแว้ง

แสนภูมิ่ง

ไกลเนตรดูสาย

ก็ใช้การจไปได้

อุสา - บารส หน้า 58

“แสนภู” คือภูเขาวนวนมากมาย กวีนำมาเปรียบเทียบเพื่อเน้นให้เห็นความ ยิ่งใหญ่ของอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ว่าเมื่อปรารถนาจะไป แม้อุปสรรคเพียงใดก็ ต้องไปให้ได้ ไม่มีสิ่งใดมาขวางกั้นสำเร็จ ภูเขาวนวนมหากาลขวางกั้นดูคล้ายตา ที่กวีนำมาเปรียบนั้น แฉกให้นึกเห็นสภาพพื้นที่อันประกอบไปด้วยเทือกเขาที่สูงน้อย สลับซับซ้อนเรียงรายวนดูคล้ายตา

มหาภูตล้นเพียงคอกยุมมาก

มหาเวสสันดรชาดก หน้า 17

กวีใช้คำ ‘คอกย’ ซึ่งหมายถึงภูเขาเปรียบเทียบแสงความยิ่งใหญ่ของ ภูตงามกามตี ‘คอกย’ ในพื้นที่แนวเขาสูงใหญ่ และมีนัยไปถึงจำนวนมากมาย มหากาลกั้ว จึงสามารถใช้ให้นึกเห็นความยิ่งใหญ่ของภูตงามกามตีนั้นได้ สภาพ- ภูมิประเทศที่ปรากฏในความเรียงเปรียบเทียบคือพื้นที่ที่มีภูเขาขนาดใหญ่ ตั้งตระหง่าน

เป็นจำนวนมากมาย

บทชมธรรมชาติที่กล่าวบรรยายสภาพแท้จริงของธรรมชาติ จะช่วยชี้ให้เห็น
พื้นที่ที่มี 'ภูเขา' ชัดเจนขึ้นอีก ดังกล่าวว่

ทะมึนไม้

กางกั้นแถวดี

ลมอ่อนพัด

ยวดยกยดั่งกิ่ง

พยับนงนุชวงเป่า

พยับนงนุชวง

ฉันทกัณฑ์

แนวใบลุ่มกอย

ถึงวิถีลุ่มน้ำ หน้า 64

กวีบรรยายเชิงลุ่มกอยออกอวยว่ดั่งกิ่งก้อย ขวมน้ำหนักถึงภูเขาสูงที่ม้วนไม้ใหญ่
ดุษฎีสมบุรณ์ เมื่อลมพัดจึงเกิดเสียงปะทะระลอกกับหมู่ไม้ได้ไหวสะบัด ทำให้เกิดเสียง
สะท้อนไปมาอย่างที่เราเรียกว่า "ดั่งกิ่ง" ประสานกับเสียงสัตว์ป่าที่ร้องอยู่ตาม
'ห้วย' และ "บ่อใบที่อยู๋ในแนว" ซึ่งเป็นที่กำระหว่างเขาสูงชัน "ลุ่มกอย"
อาจตีความเป็นสองนัย ก็ภูเขาที่มีความสูงลดหลั่นลงไป หรือหมายถึงพื้นที่บริเวณ
เชิงเขา สภาพพื้นที่จากบทชมธรรมชาตินี้จึงเป็นบริเวณที่มีภูเขาน้อยใหญ่ มีป่าไม้
ดุษฎีสมบุรณ์ มีสัตว์ป่ามากมาย ตลอดจนมีน้ำสายเล็ก ๆ (ห้วย) และแนว

บทชมธรรมชาติที่จะกล่าวต่อไปนี้จะชี้ให้เห็นสภาพป่าและสัตว์ป่าบนภูเขา
ดังกล่าวนว่

นาคีแสงสิงเฝ้ายมกอยสูงที่สูงขนาด

สูงเฝ้ายมกอยเฝ้ายมกอยเฝ้ายมกอย

มีทั้งบงอาจเฝ้ายมกอยเฝ้ายมกอย

หลายคำไม้เฝ้ายมกอยเฝ้ายมกอย

ขางเฝ้ายมกอยเฝ้ายมกอยเฝ้ายมกอย

ผุ้งนกกอกเฝ้ายมกอยเฝ้ายมกอย

การะเกบ หน้า 33

ก็กล่าวถึงภูเขาสูงเสียดฟ้า มีป่าไผ่ ไม้แก่น ไม้ขวาง ไม้รง ไม้เอี้ย และป่าสน มีฝูงนกหากินทั่วหนองอยู่ตามป่าไผ่ ป่าไผ่มีกระต๊ออยู่ตามบริเวณลาดเขา ส่วนป่าสนอยู่บนที่ราบยอดเขาเพราะมีอากาศหนาวเย็น เหมาะแก่การเจริญเติบโต แฉกให้มักเห็นสภาพป่าโปร่งตามแนวจากเขาดูใหญ่ ซึ่งมีที่ราบบนยอดเขา และมีป่าสนสลัป่าไผ่

บทเปรียบเทียบและบทพรรณนาชาติเหล่านี้ สะท้อนสภาพพื้นที่ของภาคอีสานว่าประกอบไปด้วยภูเขาใหญ่่น้อย ทั่วแนวมากมาย กว้างและยาวอ่าวอันกว้างไกลกับสภาพเขาเขี้ย จนน่ามากล่าวเฉพาะอารมณ์ความรู้สึกในวรรณกรรม

พื้นที่ราบ ไม่ปรากฏว่าได้รับการกล่าวถึงบ่อยนัก มีความบางตอนที่แสดงสภาพที่ราบและทุ่งหญ้าอยู่บ้าง ตัวอย่างเช่น

พลเพี้ย อเนกของก่อหญ้า

อุษา - มารด หน้า 95 : 2

การเปรียบเทียบคนในกองทัพว่ามีจำนวนมากมายเหมือน "หญ้า" มีนัยความหมายแสดงให้รู้ว่าเป็นทุ่งหญ้าที่มีต้นหญ้าเบียดเสียด เป็นบริเวณกว้างขวางสุดสายตา จนไม่อาจกำหนดขอบเขตได้ เช่นเกี่ยวกับปริมาณคนมาร่วมมาในขบวนทัพยิ่งใหญ แสดงให้เห็นสภาพพื้นที่ราบ ที่มีทุ่งหญ้ากว้างใหญ่ และน่าจะ "จินตนาการ" ถึงสนามกีฬามาร่วมมาเป็นคำเปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตภาพได้เกิดขึ้น

แม่น้ำ ที่กล่าวถึงในกระบวนจินตภาพ ก็กล่าวว่าเป็นเชิงเปรียบเทียบปริมาณน้ำกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง กล่าวถึงแม่น้ำที่วากน้ำ ตัวอย่างเช่น

พลหาญเบ้าวงมาราญ ทะยานวิ่ง ไปนั้น
ก็อั้ง น้ำท่วมมาของล้น เบ่งไหล

อุษา - มารด หน้า 204 : 1

"ของ" ก้อนแม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายสำคัญของภาคอีสาน และเป็นพรมแดนไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กว้างภาพน้ำจำนวนมากที่ "ท่วมน้ำ" หรือไหลรุนแรงเชี่ยวกราก มาเทียบกับทหารของระกิตตรราช(นารายณ์) แนะนำให้ฝึกเห็นภาพกิริยาอาการที่ฉีกไหม รวดเร็ว อันแสดงความรู้สึกล้ำจ้วงอย่างบ้าบิ่น ไม่เกรงกลัวอันตรายใด ๆ เช่นเดียวกับกระแสน้ำที่เชี่ยวกรากล้นฝั่งโขง สภาพแม่น้ำโขงจากความตอนนี้ เป็นแม่น้ำที่ปั่นป่วนมากในฤดูน้ำหลาก น้ำกล้วอันตรายก่อชีวิตมนุษย์และสัตว์

เป็นเหตุร้ายโหดเหี้ยม	ดูสา
เหวี่ยงมาว่า"า"	พอลอยน้ำ
พวงก้นจู้เมียนมรภา	แปนแปด
เป็นคัง ของขากน้ำยามแล้ง	โต้เขื่อน

ดูสา — บรรณ หน้า 235 : 1

"ของขากน้ำยามแล้ง" ก้อนแม่น้ำโขงที่ปราศจากน้ำ ในฤดูร้อนซึ่งมีอากาศร้อนจัด คือความไคว่อากาศร้อนแรงถึงที่ผู้คนจนทำ หน้าในแม่น้ำสายใหญ่และสำคัญเช่นแม่น้ำโขง ต้องเหือดแห้ง วิกนัยหนึ่งแสดงความรู้สึกล้ำจ้วงของน้ำที่ปีก่อชีวิตชาวอีสาน ฤดูร้อนอากาศร้อนและแห้งแล้ง เปื่อแม่น้ำสำคัญขากน้ำ ย่อมเกิดความรู้สึกอคร้อนแสนสาหัส กว้านาสภาพดังกล่าวมาเทียบแสดงอารมณ์ความรู้สึกของบพเหโสพระพาส ที่แค้นเคืองและเฝ้าอคร้อนใจเป็นที่สุด เพราะต้องสูญเสียญาติมิตรในยามสงคราม อันมีสาเหตุจากนางดูสา เป็นความรู้สึกสูญเสียที่ไปกวระมังเกิดขึ้น

ความเปรียบเทียบดังกล่าวมา แสดงสภาพแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญของอีสานว่ามีน้ำหลาก น้ำเกรงกลัวในฤดูฝน และกินเขินวากน้ำในฤดูแล้ง สะท้อนสภาพพื้นที่ที่ไม่เก็บกักน้ำ ทำให้หน้าซึมผ่านได้ง่าย และภูมิอากาศแห้งแล้ง

กระบวนจินตภาพที่แสดงสภาพภูมิอากาศในภาคอีสานนั้น ก็เปรียบเทียบกับให้
นึกเห็นภูมิอากาศร้อนแห้งแล้ง หนาวเย็นอย่างที่เรียกกันว่าหนาวจึก และฤดูฝนที่ก่อน-
ข้างแห้งแล้ง ตัวอย่างเช่น

วันที่บ่เฝ้า

โศกสั่นสวาท

ศอ้งมาอยากน้ำ

เฝ้าหน้าหอกหัว

ยังมีศิลป์ชัย หน้า 67

ความเปรียบนี้แสดงความรู้ที่อุปปรารณาในความรัก ว่าเหมือนความกระหายน้ำ
ของบ่าไบเค้นหน้า ซึ่งเป็นช่วงที่อากาศร้อนแห้งแล้ง สภาพความรู้สึกลุบลุบาย
ล้ากอแห้งผาก ร้อนทั้งกายและใจ ทำให้นึกเห็นสภาพภูมิอากาศ "เค้นหน้า"
ว่าร้อนจึก "และแห้งแล้งเป็นอย่างนี้"

กอดว่าแล้ว

เยือกไกรโยธา

โศกนงนา

กั้งสวายโศกแล้ง

ผาแดง - นางไอ่ หน้า 31

ก็เปรียบปริมาณฝนในองศา ที่มีจำนวนมากมาย เกือบไหนต่อเนื่องกันมา
มีรู้หมดสิ้น ว่าเหมือนกับ "ทรายไหลแดง" ก็อกระแสรายกันแม่น้ำที่เลื่อนไหลตาม
แรงยุบของโทรงอากาศไค้พื้นทราย แะได้นึกถึงถึงสภาพภูมิอากาศที่ร้อนแรง ทำให้
น้ำในแม่น้ำแห้งเหือด จนเห็นแนวตั้งทรายว่าวนมากมาย การไหลของทรายชวนให้
รู้สึกถึงความร้อนผ่าว แห้งผาก จากการเฝ้าค้ำของแม่น้ำทราย ขณะบรรยายกาศแห้งแล้ง

ความเปรียบทั้งสองตัวอย่างนี้สะท้อนอารมณ์ความรู้สึกลุบลุบายกับใจกอบรรยาการ
ในฤดูร้อน นอกจากนี้ก็ยังบรรยายธรรมชาติ สภาพ "ขาดน้ำ" ในฤดูร้อนให้
ปรากฏชัดขึ้นอีก ดังความว่า

เคยเล่ายังเกิดแวงในทวีปมยุ

เง็กเจ็กปีเจ็กเค่อนฝนลงดาวโน

ฟ้าในชมพูกว้างกายไปแห่งเดียว
 ทิ้งกล้วย้อยตายเสียบ่เหลือ
 แม่น้ำน้ำที่ท่าสมุทรหลวงเขินชาก ไปแล้ว
 ฝูงหมูป่าน้อยเขินแฉ่งไฉฉง
 ยังแค้นน้ำที่เบเจ้าพญาหลวงกันตาก
 ขนอมขากแห่งเต็มล้นอยู่เล้ง
 อีว่าน้ำใหญ่กว้างเขินชากเสียพนก
 เม้นท์ที่บักชากเห็นหัวแซ
 เก็ดอุกกระดุกฮอนเป็นวันอุ้งเบซ
 ไฟหาไฟไหม้แม่น้ำทั้งฮอนแผ่นดินเจ้าเอย

บทกวีกลอน หน้า 35

ความกล่าวถึงความแห้งแล้งที่ชากน้ำเป็นเวลานาน ทำให้พันธุ์พืชแห้ง
 ทายไป แม่น้ำใหญ่แห้งเหือด จนกินแห้ง "ไฉฉง" กัดผงฝูงสัตว์ปีกฝูงกลม
 เกิดเปลวความร้อนสูงชันสู่ท้องฟ้า เหมือนไฟไหม้แม่น้ำ ทำให้ร้อนระอุไปทั่วทั้ง
 แผ่นดิน มีเพียงแหล่งน้ำของพญากันตากเท่านั้นที่น้ำเต็มเปี่ยมจนล้นฝั่งน้ำ บรรยาคาท
 ที่กวีแนะให้เห็นเป็นบรรยาคาทที่ร้อนระอุ แห้งแล้ง จนรู้สึกแห้งมาก หุนหุนราย
 ตัวอย่างที่ยกมาสนับสนุนการแสดงสภาพบรรยาคาทในฤดูร้อน ล้วนเน้น
 ลักษณะเด่นของฤดูร้อนในภาคอีสานว่า ร้อน แห้งแล้ง กันการน้ำ และสภาพพื้นที่
 ที่แห้งมากจากความร้อน ขวนิให้ไซ้ ศัตรู และมนุษย์หมกเรี่ยวแรง"จะกำลังใจที่
 จะมีชีวิตอยู่ต่อไป

ภูมิอากาศในฤดูหนาวที่กล่าวไว้ในกระบวนวิเทศาฯ เสนอรายละเอียดชัดเจน
 เช่นเกี่ยวกับฤดูร้อน เห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

พอเมื่อ เค็ดแก้วขึ้น ใกล้เคียงดูแสง สุนัข
 คั่น เหมื่อยช่วยฮา ปากคั่นบ้าน
 นางนมหอม หน้า 7

"เหมื่อย" ก่อพอก เป็นละของไอน้ำที่เก็กขึ้นขณะอากาศหนาว "ช่วยฮา" ก็คือลักษณะหมอกที่กลั่นตัวเป็นหยากน้ำเล็ก ๆ ตกต่อเนื่องกันคล้ายฝนตกพรำ ๆ แนะนำให้รู้สึกถึงความเย็นชื้นของอากาศ ยามถูกละของไอน้ำกระทบผิวกาย และอีกเห็นความหม่นมัวของบรรยากาศ

ถึงเมื่อ เวลาล่า กลองแก้วใกล้สูง ขาแล้ว
 ฝูงหมู่ เหมื่อยหายอ้อม เอี้ยวไม่ดูจวน
 พระเชษฐา หน้า 106

"เหมื่อยหายอ้อมเอี้ยวไม่" ใจภาพหยากน้ำที่กลั่นตัวจากหมอก ไหลรินผ่านตามกิ่งไม้ใบไม้ แล้วหยดลงสู่พื้นเบื้องล่าง รู้สึกถึงความชุ่มเย็นและเงียบสงัดจนไถยเสียงหยากน้ำที่เพกกระทบใบไม้ และไถยกัน

หมอกมกไม้รันคั่นคั้งแบแนแล้ว

มหาเวลดักร ราชก หน้า 29

"หมอก" จากถ้อยอย่างนี้ "มกไม้" ก็คือเป็นหมากทะเลที่จับ จวนจวนไม่ เห็นกันไม้ และมีละของไอน้ำหลังวันจวนมีลักษณะเหมือนสายฝน แนะนำให้เกิดความรู้สึกเปียกชื้น และเปียกเย็นชุ่มฉ่ำ เป็นความสละที่ผ่านท่ามกลางบรรยากาศหม่นมัวและหนาวเย็น

ก็ยังสามารถเก็บรายละเอียดของบรรยากาศที่เป็นธรรมชาติของฤดูหนาวมาอธิบายได้ชัดเจน ทั้งไอหมอกที่เป็นฝ้าขาว รวมตัวเป็นหยกน้ำหลังวัน หรือหยากน้ำหมอกที่ระโลมเร็วไม้ สะท้อนให้เห็นความหนาวเย็น อันเป็นลักษณะเด่นของฤดูหนาวได้อย่างน่าสนใจ

ฤดูฝน เป็นฤดูกาลที่ควรระวังถึงความชุ่มฉ่ำ อุดมสมบูรณ์ แต่ที่พบใบ
กระบวนจินตภาพ ก็เน้นความแห้งแล้งที่เกิดจากฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ความมีคิ้ว
แคะความรุนแรงของลมพายุ ถ้าวางเช่น

ยามนั้น เห็นอังกษเบมมีฟ้าลบลวระดูฝน
หมมแนวไพร้งามกวยกอม
ปูงพญาโณยุดนดวงอายเอง
หักขอบไม้กิ่งข้าวเกล็ดนกอง

มหาเวสสันดรชาดก หน้า 68

"เมฆมืดฟ้า" ก่อกลุ่มเมฆฝนที่ลอยต่ำเต็มท้องฟ้า ทำให้ไม้กรั่ม บรรยากาศ
ก่อนฝนตกที่นึกเห็นใกล้ผาใหญ่ (ลมหลวง) พักหมูไม้เอนดู (กวยกอม) หักปลิว
ไปทั่วทั้งป่า นัยความหมายที่นึกเห็นคือไปใกล้เสี่ยงกักกอง ความอึกทึกกรีกโกรม
ซุดมุนและอันตรายน่าเกรงกลัว

ผอง	ปลุกหมากแก้งไว้	กลางไฮก็ไผ่	
	ปลุกหมากอ้อยงไว้	กลางนาเงเป่า	อ้ายเวย
	ฝนมากกดยาค้อย	เลยถึมเป่ากาย	แต่เดว
อันนี้	มีแต่ลมมาต้อง	บ่มีฝนจักหา	
	ฝนตกเท้งให้	กินฮิมหังใจผอง	

ท้าวกำสอน หน้า 18

ก็กล่าวถึงความแห้งแล้ง ที่เกิดจากฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลว่าทำให้พืชพันธุ์
ที่ปลูกไว้แห้งเหี่ยวตาย พืชกินแห้งเป็นฝุ่นผงฟุ้งกระจาย แนะนำให้เห็นภาพการขาดน้ำ
และจิตใจที่เหี่ยวแห้ง ห่วงมากดังวากไถ่ลงทุนลงแรงปลูกไว้แต่ได้
ความสูญเปล่า

เมืองใหญ่'น้อย	แต่งใจ'บ่มี'ฝน
คน'ทั้ง'หลาย	อยู่'เหงา'เหมือน'ไข'
ผู้'หนุ่ม'ปลา'ตาย'กาง'	การ'วัง'เขิน'ซาก'
ฝน'ตก'อาบ'ไม้'	ไหล'ห้วย'มาก'นอง' เจ้า'เคย'
ปลา'ก็'กอง'กัน'ล้ม'	กาย'ไป'เกีย'ร'กา'ย'
ก็'เพื่อ'เขิน'ซาก'แห้ง'	หน้า'ก็'บ่'มี' แท้'แล้ว'
แม้'ว่า'สา'สา'ไม้'	ใบ'กง'ใบ'หล่น'
ฝน'ตก'กลับ'ไว้'	บ่'มี'ปล้น'ปอง'ใบ' แท้'แล้ว'
	จนถึง' หน้า' 19

ฝนที่ไม่ถูกต้องตามฤดูกาล ทำให้พื้นดินแห้งแล้ง เกิดฝุ่นฟุ้งกระจาย ชาวเมือง
ทุกข์โศก ร้อน น้ำในแม่น้ำแห้งเหือดจนปลาตายอยู่ตามพื้นที่แห้งผากกันแม่น้ำ ใบไม้
ร่วงหล่นไม่เหลือใบอ่อน สภาพเหล่านี้แสดงให้เห็นความสิ้นหวังของธรรมชาติ บรรยาการ
ร้อน แห้งผาก ไม่เหมาะแก่ฤดูกาลที่ควรจะมีความชุ่มชื้น แต่ที่ปรากฏ
ก็คือ "น้ำก็บ่มี" และ "บ่มีฝน"

นอกจากนี้ก็ยังกล่าวถึงสายฝนในก้อน 9 ซึ่งเป็นช่วงที่ฝนตกมากที่สุด โดย
นำไปเทียบกับจำนวนช้างน้ำในกองทัพ แสดงความยิ่งใหญ่ ถึงตัวอย่าง

ซาก ๆ ช้าง'หึ่ง'มา'คั่ง'ไหล'มา' สุน'เยอ'
ก็'อ'คั่ง'อล'ตา'ฝน'หลัง'ลง'เกือบ'แก่'

ฟ้า'แตก - สง'ยาง' หน้า' 55

"ซากซาก" และภาพความต่อเนื่อง รวดเร็ว ของเสียงกังกระชั้น
แสดงถึงความแรงของกระแสน้ำที่หลังไหลต่อเนื่องกันมา ฝนเกือบแก่ที่วันมาเปรียบ
และปริมาณน้ำฝนจำนวนมาก ภาพที่ได้จากความเปรียบย่นย่อจึงเป็นความเคลื่อนไหว

ก้วยความแรง รวดเร็ว มีเสียงกึกก้อง ระต๋อนให้ ด้้นภาพสายน้ำเชี่ยวกรากใน
ถุกฝน

เห็นไ้กว่าถุกกาลของทองถิ่น่อสาน ที่ระต๋อนเฝ้ากระบวนจินตภาพถักถุอร่อน
ที่ร่อนแห่งแล้ง ถุกหนาวที่เปือกเย็น ชู่ขื้น ถุกฝนที่มันน้ำตากจนเฝ้าถั่ว และฝนไม่
ตกค้องตามถุกกาล ความชุ่มฉ่ำอันเป็นลักษณะเฉพาะของถุกฝนไม่ปรากฏเท่าที่ควร
ถักมีถักถั่วถึงภูมิอากาศที่หนาว และร่อนแห่งแล้งบากกว่าถุกฝนที่น้ำพ้งเอใจ คอคือถักถั่ว
กับสภาพธรรมชาติที่ถักประสมอยู่ในการกำเนินชีวิต

1.2 สภาพแวดล้อมทางสังคม ไ้แก่สภาพการปกครอง สถาบันต่าง ๆ
ในสังคม และชุมชนทุกระดับ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมอ่สาน

1.2.1 สภาพการปกครอง ที่ปรากฏในกระบวนจินตภาพ เป็น
การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช กษัตริย์หรือเจ้าเมืองเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการ
ปกครองบ้านเมือง และมีไ้เป็นเพียงผู้นำทางการเมืองเท่านั้น แต่เป็นศูนย์กลางที่
สำคัญที่สุดของสังคม การเปลี่ยนแปลงก่่นสภาวะธรรมชาติและความสัมพันธ์ของก่นใน
สังคม ขึ้นอยู่กับคุณธรรมของผู้ปกครองกษัตริย์หรือเจ้าเมืองที่มีคุณธรรม ก่อให้เกิดผลที่
ต่อบ้านเมืองและประชาชนไ้กยทั่วไป กษัตริย์จึงกลายเป็นผู้รักษารธรรมที่สำคัญที่สุด
ความกึกเจนนั้ไ้ก่ก่นไ้ให้กษัตริย์มีความสำคัญเหนือขู่ก่สิ่งทุกอย่าง มีอำนาจเค็จจากใน
การควบคุมชีวิต อิศราภาพ และทรัพย์สินของก่นในสังคม กำเรื่บกษัตริย์ว่า ภูวนาถ
พระเจ้าโลกสื่อ บานุกูกว้าง เจ้าแผ่นดิน เจ้าพระยอดเมือง ถ้วนถักถ่อนความสำนึก
ที่มื่อก่กษัตริย์ในแง่ยกย่องความสำคัญทั้งสี่น ถักยกย่องความสามารถ และพื้นฐานที่มา
แห่งอำนาจของกษัตริย์คือการมีธรรม พหิพริราชธรรมเป็นเกณฑ์วัดความก่งามของ
พระมหากษัตริย์ ลักษณะที่แตกต่างจากก่นทั่วไป ถักมีความเป็นอภิมนุษย์ ความแตกต่าง
นี้เห็นไ้จากภาษาที่ไ้เรียกชื่อกษัตริย์ เช่น เจ้าเหนืออินทร์ หน่อฟ้า หน่ออินทร์แปง
เจ้าแผ่นดินล้าถุกดิษาร ถักยกย่องานนี้ชีวิตถึงที่บารองกษัตริย์ว่าเป็นเชื้อสายเทวดาทาม

คติพุทธศาสนา ที่ถือ "พระอินทร์เป็นใหญ่ในสวรรค์" เป็นศูนย์กลางความเป็นไปใน
 โลกมนุษย์"¹ ศาสนาที่อยู่ เครื่องแต่งกายของกบฏกรียก็แตกต่าง ประณีต มีคุณค่า
 กว่าของบุกกถรรรมคาทั่ว ๆ ไป เช่น

ผาสาทแก้วมณีโชติปางทอง	ทองคำดุกั้งวิมานเมืองฟ้า ปานนั้น
	ฟ้าแก้ว — ลงยาง หน้า 1
มีทั้งเนนาเผ้า	แหบแหบัวนาง
ทั้งกลางมีทองคำ	แหนสูงบลั้งกัแก้ว
	ขุนทั้ง หน้า 103

ปราสาทที่อยู่ของกบฏกรีย งดงามกว่าอัญมณี เหมือนวิมานในสวรรค์ มีเสนา
 และนางสนมแวดล้อม กระบวนจินตภาพเหล่านี้แสดงถึงความ "พิเศษ" ของกบฏกรีย
 กว่าทำให้เห็นลักษณะที่แตกต่างไปจากปกติธรรมดา โดยเทียบความสวยงามของปราสาท
 ราชวัง ซึ่งประทับไปอัญมณี และ ทองคำ ว่างามเหมือนวิมานบนสวรรค์ อันเป็น
 ความงามเลิศที่มนุษย์ยอมรับ บรรดาเสนาจะสนมที่ "แหบแห" ต้องมีจำนวน
 มากมาย เน้นความ "เป็นใหญ่" ที่ทุกคนต้องยอมรับ เอาใจใส่เป็นพิเศษ ส่วน
 หอทองคำและบัลลังก์แก้วนั้น แสงสิ่งของ เครื่องใช้ และสถานที่ที่มีคุณค่า บิราการสูง
 กันโดยทั่วไปไม่มีโอกาสจับต้อง ใจฉอย

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า กบฏกรียที่คือนักพิชิตราชธรรมในการปกครองแผ่นดิน
 ถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะขาดไม่ได้ เรียกได้ว่า เป็นคุณสมบัติของผู้ปกครองจะต้องมี
 ดังความว่า

¹ อุกม รุ่งเรืองศรี เทวคาพุทธ หน้า 75 — 85

พังเบอกุมภักดีท้าว
 ฝูงราชา
 ภูจักรสอนสู่เจ้า
 ยาไก่อัฒมาท้าง
 ปาณาเวน
 บาไกเชิงเช่นฆ่า
 อทินนาเวน
 ของใหญ่่นอย
 ภาเมเวน
 ยาไก่อัฒเสมอ้อ
 มุสาเวน
 ยาไก่อัฒแมบดี
 ทานังนัย
 ทำฐมือ
 สีสั่งนั้น
 กิลหาตั้ง
 จากังนั้น
 เสือผ่าพร้อม
 อาชะวังนั้น
 ยาไก่อัฒโลบเลี้ยง
 มัทะวังนั้น
 อยาโกรชกล่า
 ตะบั้งนั้น
 เคาบาปอ้าย

ทังหมูนาโก
 สู่เมืองวังพร้อม
 ให้ทรงธรรมจำจื่อ
 ธรรมระเจ้าบัก
 ปาบั้งกรบาป
 เคาณั้นบัก
 กือเอาของท่าน
 กะล้าเทอฆ่าเอา
 ปัววาวารเมียบ่าน
 เมียท้าวท่านแพง
 ยังกำตัวลาย
 ก่าได้ยวลายขวาง
 ทานไปอย่าซาก
 บาไปสู้บไป
 รักษาที่ล่ออย่าซาก
 ระวังไว้อย่าไล
 ยินกีแวกจ่วย
 ของไซเกรื่องกิน
 ให้มีใจอันชื้อ
 ลวงล่อหลอกกิน
 ให้มีใจอันอ่อน
 เมซึ่งเขมมิก
 ให้รักษาที่ลแปด
 หายเฝียงเฝื่องสุญ

เอาเนอ

<u>ชั้นดีให้</u>	มีใจอกม
<u>สมพอเว้าจ้งเว้า</u>	กำเข้มอย่าว่า
<u>อวิหิงสานัน</u>	ให้ใจลึกล้ำ
<u>ยาเป็นนุญไพร่นอย</u>	คนไธ้มอกขอ
<u>อโกรังห้าม</u>	โนมโนทุกสิ่ง
<u>อย่ามีใจโกรธฮ้าย</u>	กำเข้มกำไย
<u>กังคินนี้</u>	<u>ทกมราชธรรม</u>
<u>ไฉนเป็นราชา</u>	<u>กรอนารองเมืองมาน</u>
<u>มีธรรมนี้</u>	<u>ประจําใจใจช่วง</u>
<u>ก็จักหายเคื้อคฮ้อน</u>	<u>เมืองบ้านชุมเย็น</u>
	ังกรลิตปฐย หน้า 425-427

ความที่ยกมาอย่างละเอียดนี้ กล่าวถึงทกมราชธรรม คือธรรมสืบประการ ที่กษัตริย์ควรปฏิบัติ ได้แก่การไม่ดั่งละเมิดศล 5,8 และประเพณีธรรมคือ ให้ทาน ชื่อศคย์ จิตใจอ่อนโยน มีความอกทน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่โกรธ สิ่งเหล่านี้จะ ช่วยให้นักศรัยได้ชื่อว่า เป็นผู้มีความงามทางธรรมอย่างแท้จริง และจะส่งผลให้เกิด ความร่มเย็น สงบสุขในบ้านเมือง

การเน้นความสำคัญของกษัตริย์ และยกย่องความเป็นผู้มีธรรม มีกำเนิด จากเทวดา เวนนี้ ถือเป็นแนวคคทางการเมืองที่เน้นเทพภาพ และศุทธภาพ (divinity)¹ ของผู้ปกครอง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางการเมือง (Political symbol) ว่าผู้ปกครองเป็นผู้อยู่เหนือมนุษย์ และมีความถึงงามคคหลักพุทธศาสนา

¹สมบัคิ จันทรวงค์ และ จัยอนันต์ สมุทวณิชย ความกักทางการเมือง และสังคมไทย หน้า 12

ลักษณะเช่นนี้ เป็นสิ่งจำเป็นต่อการปกครองมาก เพราะจะทำให้ประชาชนเลื่อมใส
ศรัทธา สร้างความจงรักภักดีให้เกิดขึ้นได้ง่าย

1.2.2 สถาบันต่าง ๆ ในสังคมอีสาน สถาบันเป็นองค์ประกอบ
หนึ่งของสังคม หลาย ๆ สถาบันรวมกันเข้าเป็นสังคม เช่นสถาบันครอบครัว สถาบัน
การเมือง สถาบันศาสนา แต่ละสถาบัน เป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ทางสังคม¹
กระบวนจิตภาพ สะท้อนภาพสถาบันต่าง ๆ ในชุมชนอีสาน ได้แก่

สถาบันครอบครัว มีความสัมพันธ์ค่อนข้างสูง ประกอบ
ด้วยทวิภาคชนชั้นระหว่างคามี - กรรมา บารบาศกาทันบุตร ที่กำเน่ง ในบรรดกรรม
ร้อยกรองอีสาน จะมีพรรณนา ความทุกข์ โศก ความยาก และกิจกรรมอันเป็น
ระบบความสัมพันธ์ในสถาบันครอบครัว แสดงการสมรส การเล็ดลอดครอง การสืบสกุล
เช่น

ก้อยอยู่คี่เยอ	กองเพงแก้ว	เล่นหาญมิ่ง	อี่เฮียมเอย
ฮักม	ตันอ้อมฮ่อน	กาแคนกลาวหนี	ฮักเก
ลำพรากลองเฮื่อ หน้า 12:2			

สามีภรรยา มีความรักความผูกพันต่อกันเป็นอย่างยิ่ง เห็นได้จากการ
พรรณนา อารมณ์ ความรู้สึกยามจากกันว่า "กาแคน" ก็คือความรู้สึกอึดอัด ปวดร้าว
กระวนกระวาย เป็นภาวะที่ไม่อาจทำอะไรได้ชั่วเร็ว นอกจากทรมานทรมายด้วยความรัก
ความคิดถึง อาลัยอาวรณ์ ละล้าละลัง คำที่ใช้เรียกภรรยา ก่อ "กองเพงแก้ว" แพง
หมายถึง รัก หะนุกุแอม ศีลภาวะไถ่ล้างนางผู้ผิดค่าเป็นที่รักอย่างยิ่ง แสดงให้เห็น
ความผูกพันใกล้ชิดในครอบครัว

¹บรรพต วีระชัย สังคมวิทยามานุษยวิทยา หน้า 17 - 18

พ่อจ๊กเกินไฟรกว่าง

เอาแม่เจ้า

พ่อนี้จิตขาดหลัง

บ่ไค้อาด้วยกิด

กิริ้องเก๋

มาเข้าสู่มือง พ่อแล้ว

หลงเพ่งมิจ พ่อแล้ว

เผ่าเวงศ์ผู้เงื้อ

ขุนทิ้ง หน้า 205

กวีกล่าวถึงสภาพจิตของสามีที่ภรรยาต้องระหกระเหินอยู่ในคำว่า "ขาดหลังหลงเพ่ง" ก่อจิตใจไม่อยู่กับตัวคน หากดัด หากชีวิตจิตใจ ไม่กิดถึงสิ่งใดทั้งสิ้น คำว่า "เอาแม่เจ้ามาเข้าสู่เมือง" นั้นก็รู้ว่าทั้งสองมีบุตรด้วยกัน สามี่จึงทุกข์มาก ยิ่งขึ้นเพราะลูกคั่งขาดแม่ ตนเองต้องขาดภรรยาอันเป็นที่รัก ความสัมพันธ์ของพ่อแม่ลูก นับเป็นความสำคัญที่จะช่วยทำให้ชีวิตครอบครัวสมบูรณ์ จึงคืนรวมอยู่ร่วมกัน

กำเรียกชาย หญิง และเด็ก แควงกวาสัมพันธ์ใกล้ชิดในครอบครัว ตัวอย่างเช่น

ฮอยว่าตัวขวัญแก้ว

ทั้งลูกแก้ว

กุมมาถึงฮอด กันแล้ว

เห็นหน้าชูคน นี้แล้ว

ขุนทิ้ง หน้า 162

"ตัวขวัญแก้ว" เป็นกำเรียกสามี ขวัญ หมายถึงสาระสำคัญของชีวิตและวิญญาณไม่มีตัวตน แต่มีความสำคัญมาก ถ้าขาดขวัญก็ก่อจิตใจไม่อยู่กับเนื้อตัว หากสติสัมปชัญญะ เลื่อนลอยเหมือนขาดชีวิต แก้วก็ก่อสิ่งที่มีราคา มีคุณค่ายิ่ง แสดงให้เห็นความสำคัญของสามี ว่าสำคัญเป็นชีวิตจิตใจของภรรยา และความรู้สึกทั้งรักและยกย่องลูกแก้ว เป็นกำเรียกแสดงให้เห็นคุณค่าของลูกว่าสูงส่ง แสดงความรักใคร่ทะนุถนอม ตัวอย่างที่แสดงชัดคือสาย และการขับสกล เช่น

แม่ก็ขึ้น บูธานเจ้า บุศตาน้อยอ่อน ลังแล้ว
 ฐุกน แนวเทอฟ้า การป่องปลุกข่ง
 ท้ายี่ - บาเวื่อง หน้า 24

ความกล่าวถึงประเพณีแต่โบราณว่าควรเลี้ยงดูเอาใจใส่ สร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้กับลูก เพราะเป็น "แนวเทอฟ้า" คือเชื้อสายในที่นี้หมายถึงเชื้อสายกษัตริย์จะเป็นผู้สืบสกุลแทนพ่อแม่ต่อไป แสดงความสำคัญของลูกที่มีต่อครอบครัว ถือว่าลูกเป็นตัวแทนของพ่อแม่ในอนาคต

เวลานั้นครอบครัวมีความสำคัญต่อการกำเนิดชีวิตของชาวอีสาน เห็นได้จากบทกวี ในวรรณกรรมกำสอน "ละบทสั่งสอนในวรรณกรรมกำสอนและประวัติดำตรหรือวรรณกรรมกำสอน เน้นการเลือกคู่ครองที่ดีจะส่งผลให้ชีวิตราบรื่น มีความสุข ตัวอย่างเช่น ห้ามเลือกคนดูร้ายอย่างเสีย ให้เลือกคนเรียบร้อยสง่างามอย่างช้างมาเป็นพ่อเรือน ดังความว่า

ชาติที่ ภาษาเชื้อ แนวเสียดยาไคแนบ
 ให้เจ้าแอบเอาแต่ เชื้อลูกช้าง บาร้างสืบเชื้อน พ่อทอน
 อินท์คุณสอนดู หน้า 13

"เสียด" เน้นให้เห็นกิริยาท่าทางดูร้าย น่าเกรงขาม เป็นลักษณะของผู้ใช้อำนาจในทางทำลายมากกว่าสร้างสรรค์ ส่วน "ช้าง" เน้นภาพผู้มีกวางสง่างาม สุขุม ฉลาดรอบรู้ นำการพยำเกรง ลักษณะชายที่เหมือนช้างจึงเหมาะที่จะเป็นผู้นำครอบครัวให้ประสบความสำเร็จตลอดไป

สถาบันการเมือง ประกอบไปด้วย ผู้ปกครองคือเจ้าเมือง หรือกษัตริย์ ขุนนาง ประชาชน กระบวนวิมลภาวะกล่าวถึงกษัตริย์ในลักษณะเทิดทูน ยกย่อง ให้ความสำคัญ ถึงได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อ การปกครอง สถานภาพหรือตำแหน่งสูงสุดทางการเมืองก็คือกษัตริย์ มีขุนนางปฎิบัติราชการ ช่วยให้การดำเนินการ

ปกครองบ้านเมืองเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ส่วนประชาชนเป็นผู้ถูกปกครอง ยินดี
และยอมรับความสำคัญของกษัตริย์ ตัวอย่างเช่น

เขาก็แยงหมทองประเซย์นักรบ
หลายแควมมือถึงเท้าทะเลาน
แลเห็นห้องกำลาบานถนถั่ง พูนเอย
มีควอควอผ้าเงาฝน
อุกขลุกลั่นวิมกันปานปลวก
ลูคีนอบนิ้วกอยหาราชาทาน

มหาเวศวังกรชาดก หน้า 6

ความในกระบวนวิเทศาพที่ยกมา บรรยายภาพคน (ประชาชน) จำนวนมาก
มาชุมนุมกันอยู่ที่ศาลาทาน กอรับพระราชาทานสิ่งของที่กษัตริย์นำมาบำเพ็ญทาน
แสดงการยอมรับบทบาทหน้าที่กษัตริย์จะต้องดูแล เอาใจทุกข์สุขของราษฎร ความ
สัมพันธ์ระหว่างราษฎรกับกษัตริย์ จึงเป็นไปแบบให้ทุนเหมือนสิ่งอื่นใด กิริยาสุสันนนิ้ว
แสดงความรักภักดี ให้ความเคารพนับถือน้อม

ถ้าเรียกกษัตริย์ว่า เจ้านาบุญกว้าง เจ้าโลกสี่อ นานุกูท้าว แสดงความ
ยกย่องอำนาจทางธรรม ถือว่าผู้นำทางการเมืองต้องประพฤติธรรมด้วย ตัวอย่างเช่น

เขาจึงปลูกสร้างนาสาตบุงมณี
เป็นหอสูงแกบนานุกูท้าว

ผดุงกันตาค หน้า 27

การสืบทอดตำแหน่งทางการเมืองเป็นไปตามระบบเครือญาติ เช่น น้องครอง
เมืองแทนพี่ มีการแบ่งเมืองให้ญาติพี่น้องปกครอง ตัวอย่างเช่น

กองเมืองมี^๑แต่ปาง^๒ประ^๓ชุม^๔เก^๕
 อัน^๑หนึ่ง^๒ ก^๑ำ^๒ห^๓ัก^๔ให้^๕เ^๑อ^๒ก^๓ำ^๔มา^๕ท^๑อ^๒ ค^๑ี^๒ก^๓าย^๔
 ก^๑วร^๒ท^๓ ข^๑อ^๒ย^๓อ^๔ก^๕ท^๑าว^๒ค^๓น^๔น^๕ง^๑น^๒ี^๓ง^๔เ^๑ื่อ^๒ง^๓ ข^๑อ^๒บ^๓เล^๔ว^๕
 ใ^๑ก^๒เ^๓ว^๔เ^๑ง^๒ย^๓าง^๔ ๓๖

ความในตัวอย่างแสดงการสืบราชวงศ์ โทโยไทม้องปกครองแทนซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว ส่วนการสืบราชวงศ์โทโยให้ลูกกรอมครองเมืองแทนพ่อ ถึงตัวอย่างเช่น เมื่อท้าวยี่ (นเรศวรธรรม) กาย ท้าวตู่ซึ่งเป็นลูกก็โคเป็นเจ้าเมืองแทน ถึงความว่า

กว เมา่ สั้งตูกแล้วควานา มรณา
 ระจอมเปื่องผู้สรวรก ภายฟ้า
 เมื่อนั้น ท้ายน้อยเฉวบราชย์ แทะเมือง แทะแล้ว
 ขากี้ หงโถมงานเก็งอินทร์ ภายฟ้า
 ท้ายี่ — ขาวเวียง หน้า 16-17

จะเห็นได้ว่ากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดทางการเมือง มีอำนาจในการปกครองบ้านเมือง มีกฤษฎาธิปไตย และสืบทอดกษัตริย์ทางการเมืองนี้ตามระบบเครือญาติ ก่อตั้งครอบครัวเพื่อ หรือองค์กรของเมืองแทนที่ ถึงไข่เกล้ามา

สถาบันทางศาสนา เป็นสถาบันหลักด้านจิตใจของชาวอีสาน กลุ่มคนพุทธระดับ
ทั้งภิกษุ สามเณร ข้าราชการ ประชาชน ยึดมั่นคำสอนตามหลักพุทธศาสนา มุ่งทำความดี
ประพฤติถูกต้องตามศีลธรรม วัด พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ สถาบันหลักทาง
ศาสนาที่ทุกคนควรเคารพ เคารพกรรมก่อกอง มักใจบ้นทดถวายบิณฑบาตใจหญิง ชาย
ให้ปฏิบัติตามแนวพุทธศาสนา เช่น

อันหนึ่ง อย่าไ้^๒งำ^๑เหี้ย^๓แว^๔
บน แ่นว^๕ลูก^๖ช้าง
มหาเจร^๗บาง^๘กำ^๙
กุมค^{๑๐}ด^{๑๑}อง^{๑๒}บา^{๑๓}ป^{๑๔}อิ^{๑๕}กิน^{๑๖} เจ้า^{๑๗}เจ้า^{๑๘}
ฉิน^{๑๙}ทะ^{๒๐}วา^{๒๑}ส^{๒๒}อน^{๒๓}ลก^{๒๔} หน้า 32

"น้าเขี้ยว" ก็คือเสียงพูดดูเบา ๆ แบบกระซิบกระซาบ เนะ! หนักเห็นภาพทูลสนทนาที่อยู่ใกล้ชิดกัน ถือว่าสตรีไม่ควรพูดดูยโสติดกับพระภิกษุในยามกำลังเพราะ "พระ" ย่อมไม่ข้องเกี่ยวกับสตรี แต่พระก็ถือบุกกดที่ยังมีไฉนบกลั่นกิเลส "บนแน่นแนวลูกช้าง" หมายถึง ผู้มีความสง่างาม ฉลาด มีคุณธรรม อารมณ์ดี ใฝ่ใจว่าเป็นผู้บรรลุนิพพาน การที่สตรีให้ความสนิทสนมในบรรดาภิกษุเป็นใจ อาจทำให้คลั่งเคลว ประพฤติผิดในกามได้ ถ้าเป็นเช่นนั้นก็เป็น "น้า" บอกดูฝ่ายความแข็งดั่งสนั่นเนะ! ให้เห็นความสำคัญขอพระภิกษุว่าเป็นผู้สืบทอดศาสนา ศรัทธาให้ความเคารพ และชี้ให้เห็นว่าการประพฤติผิดในธรรม อาจเกิดขึ้นได้เสมอ ถ้าบุกกดไม่ระมัดระวัง ไม่เตือนตนเอง

ธรรม หรือพระธรรมว่าสอนของพระพุทธองค์เมื่อสิ่งถึงยาม กระบวนจินตภาพจะชี้ให้เห็นว่า ธรรมมีคุณค่าสูงกว่าศาสตร์อื่นใดทั้งนั้น ดังความว่า

อันว่าสมการนี้ยิ่งกว่าศาสตร์ที่ลบล้างแล้ว
 แม้นว่าจบเพทพร้อมบุญแล้วศาสตร์ก็ลบล้าง

พญากันธก หน้าที่ 74

"แพ" หมายถึง ขณะ สมการก็คือของการกระทำดูองงามความดีงามหลักพุทธศาสนา ความที่เนะ! ให้เห็นว่า แม้จะมีความรู้กันต่าง ๆ มากมายแต่ยังโลกก็ไม่เลิกเท่ากับมีธรรม หรือประพฤติในธรรมดงามสม่ำเสมอ

นอกจากนี้ กระบวนจินตภาพในวรรณกรรม ยังกล่าวถึงการปฏิบัติธรรมว่าเป็นสิ่งที่ควรกระทำสำหรับคนทุกเพศ ทุกวัย ตัวอย่างเช่น

การที่ หายของไว้
 ทานเมื่อ ยังหนุ่มน้อย

กองบุญจึงแต่ง ทานเนอ
 บุญเจ้าก็จึงแวง

อินทนิลาตสนธิ หน้าที่ 28

ธรรมที่เน้นให้ปฏิบัติ คือ การทำทาน ควรจะได้เร่งทำเสียตั้งแต่อายุน้อย ๆ เพื่อจะได้สะสมบุญให้มากขึ้น และจะได้บุญแรง แสดงให้เห็นว่าเน้นการทำก็ตามหลักพุทธศาสนา และเชื่อเรื่องบุญ ว่าเป็นผลแห่งการทำความดีจะส่งผลต่อไปในอนาคต

กระบวนการจิตภาพสะท้อนสภาพสังคมในคำประพันธ์ต่าง ๆ และความสัมพันธ์ของบุคคลไว้เป็นบางส่วน ไปชัดเจนเพียงพอที่จะอธิบายความเป็นไปอย่างละเอียดได้ จำเป็นต้องศึกษาแก่นเรื่อง และเนื้อเรื่องทั้งหมดประกอบกัน ภาพสังคมจึงจะสมบูรณ์ แต่อย่างไรก็ตาม เท่าที่โลกได้มาบ้างพอจะชี้ให้เห็นว่ากระบวนการจิตภาพมีส่วนสะท้อนภาพสิ่งแวดล้อมทางสังคมได้เช่นกัน

2 สภาพความเป็นอยู่ สภาพความเป็นอยู่ในชุมชนอีสานที่ปรากฏในกระบวนการจิตภาพ ได้แก่ การงาน อาชีพ ความเชื่อและศาสนา ประเพณี ภาษามนิม ภาษา อาชารการกิน การแต่งกาย และศิลปกรรมต่าง ๆ

2.1 การงาน การงานในที่นี้หมายถึงกิจการต่าง ๆ ที่ดำเนิน เพื่อประโยชน์ในการค้ำชีพิต เพื่อที่พบในกระบวนการจิตภาพ ปรากฏการงานของสตรีอีสานที่น่าสนใจ ก่อการเลี้ยงไหมไว้ทอดผ้าไหม การปลูกฝ้าย บั่นฝ้ายและทอผ้า แสดงระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมในครัวเรือน ถ้อยคำที่ใจเปรียบเทียบกับตลาดจนเนื้อความในกระบวนการจิตภาพ กล่าวถึงขั้นตอนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าอยู่เสมอ เช่น

เมืองเชียงทอง	เข็มการบ้านใหญ่
ไหลหลังเข้า	เสาเต้าเบ้งบังไฟ
เขาอยู่หน้าสวนกว้าง	สวนมอนปอปาน
ก็ดั่งมอน	เต็มกระถังอเนกนอง

"สวนมอน" ก็คือ สวนซึ่งปลูกถนนเหมือนสำหรับเลี้ยงตัวไหม "มอน" หมายถึง ตัวมอน (ตัวไหม) กวีเปรียบเทียบจำนวนถนนมากเหมือนตัวมอนในกระดิ่ง ก็คือ เบียดเสียดกันเบียดกันจนนับไม่ถ้วน สะท้อนการทำงานของชาวอีสานว่ามีารปลูกคันหน่อนไว้เลี้ยงตัวมอนหรือตัวไหม ซึ่งจำได้ไว้ในกระดิ่ง

ลักษณะของตัวมอน กวีนำมาเปรียบเทียบการวางถนนของหญิงสาวไว้ว่า

ชาติพี่	แนวนามับ	แปนโคกาศิตอก	กันแล้ว
เชื้อให้	เป็นคังมอน	โยห่มห่อโก	นั้นเนอ

อินทียาณเอนลูก หน้า 11

หญิงสาวกระทำตัวเหมือนตัวมอน(มอน) ที่สร้างโยห่มห่มตนเองไว้ เป็นเกราะป้องกันอันตราย ไม่ควรทำตัวเหมือนตัวมอน (มับ) ไม่มีสิ่งใดป้องกันตนเอง ภารกิจก็ง่าย แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงที่กลัวการรู้จักกรรมจักรวาลตนเอง ไม่เปิดโอกาสให้เกิดอันตรายต่อตนเองได้ กวีเปรียบนี้แสดงถึงความละเอียดลึกซึ้งของกวี ที่มองสภาพธรรมชาติของสัตว์กับความสังเกต กับพบลักษณะที่เป็น "กฎ" ให้แก่นมนุษย์ และแสดงความคุ้นเคยกับการเลี้ยงตัวมอนเป็นอย่างดี

นอกจากจะแสดงความเป็นโยของพืชและสัตว์ ที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าแล้ว กวียังกล่าวถึงไหม ฝ่าย ที่ถูกปั่นเป็นเส้นค้ายแล้ว ตัวอย่างเช่น

ไวให้อ่อนสิ่งฝ่าย หลายล้อยักยาว
อินทียาณเอนลูก หน้า 3

กวีชี้ให้เห็นว่าฝ่ายที่นำมาเข้าเครื่องปั่นแล้ว สามารถยืดยาวออกเป็นเส้นก้าย โดยไม่ขาด จิตใจของสตรีก็ควรเป็นเหมือนฝ่าย ก่อรู้จักยืดหยุ่น ผ่อนปรนในทางที่ถูก ที่ควร ฝ่ายบดะ "ล้อย" ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องมือปั่นฝ่าย แสดงให้เห็นว่า ชาวอีสานมีการปลูกฝ่าย แล้วนำมานั่นเป็นเส้นก้ายสำหรับใช้ทอผ้า

พันอ้นงเข้า หึงของฮักฮูป กันแล้ว
 กือคั้งไหมเส้นน้อย พันเกี่ยวคอมกำ นั้นแล้ว
 จุนทิ้ง หน้า 9

"ไหมเส้นน้อย" กือเส้นไหมที่ปั่นไกวจากหัวหมอน กวีนามาเปรียบ แสดงความเหมาะสมของชายหญิง ที่แสดงความรัก สัมผัสกอรักกัน วางามเหมือนเอาเส้นไหม พันกับทองคำ แสดงให้เห็นความมีคุณค่า มีราคา หรือมีศักดิ์ศรีคู่ควรกัน เส้นไหมนั้นให้เห็นถึงขั้นตอนของการทอผ้า ก่อนเนื่องจากการเลี้ยงตัวหมอน ว่าต้องมีการปั่นไหมจากตัวหมอน เป็นเส้นไหม สำหรับทอเป็นผืนผ้าต่อไป

อย่าไ้ เอาโคมเพียง เพื่องว่อง
 เห็นเพื่อน ย่องแต่ละน้อย ก็ยาฟ้าวว่าโต

อินทนิลาชอนลูก หน้า 29

กำลังสอนคั้งกล่าว ชอนสตรีให้สงบเสงี่ยม ไม่เชื่องง่าย ห้องรอบกอบ รู้จักพิจารณา ไม่ควมคนเหมือนหญิงสาว ที่ปั่นฝ้ายในบริเวณลานบ้าน เมื่อมีหนุ่ม ๆ มาเกี่ยวพาราสีก็หงศน เพลกเพจินไปกับกำเปมยอ "ว่อง" ที่กวักล่าวถึง หมายถึงร้านที่ปลูกสร้างหรือบริเวณลานบ้าน สำหรับหญิงนั่งปั่นไหม หรือปั่นฝ้าย¹ แสดงขั้นตอนการผลิตผ้า ว่าต้องมีการปั่นเส้นก่าย และชาวอีสานจะใจบริเวณลานบ้าน เป็ที่ประกอบกิจการงานนี้

อ้ายนี้ พังกือน้ำพัมไว้ เส้นแลบพิมชัน เคนอ

ผาแดง - นางไอ่ หน้า 75

"ผ้า" กือสิ่งที่เกิดจากการทอเส้นก่าย (ฝ้ายหรือไหม) กีก่อเป็นผืนเกี่ยวกัน "พิม" หมายถึง เครื่องมือทอผ้า ที่มีฟันเป็นซี่ ๆ คล้ายหวี สำหรับสอดเส้นก่าย

¹สมเด็จพะมหาวีรวงศ์ นวนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง ฉบับดิฉาน

และไหม¹ ผ้าจับไว้เส้นแถบฝ้ายชั้น หมายถึงผ้าที่ทออย่างประณีต ชั้นฝ้ายกระชับ ทำ
ให้ไค้ย้าเนื้อละเอียด แน่น คุณภาพดี ความเปรียบเทียบกับนี้ "นะให้ให้เทพาพชาบหม่ม
รูปร่างงาม และมีคุณสมบัติเกิน เป็นที่พึงพอใจของคนทั่วไป ทั้งยังชี้ให้เห็นการทอผ้า
โดยใช้เครื่องมือที่ต้องใช้แรงงาน และผลิตผลจากการงานนั้นคือ "ผ้า"

การงาน "ทอผ้า" ของชาวอีสาน เป็นสิ่งที่กินนํามากกล่าวไว้ครบทุก
กระบวนการ ตั้งแต่ ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สาวไหม บั่นไหม และปั่นฝ้าย ตลอดจนถึง
การทอผ้าด้วยเครื่องมือ ผนสาวเร็วเป็นแม่ไค้ย้าไค้ย้าเครื่องมือในกรวดเร็ว แม้วะ
ไม่ได้อธิบายขั้นตอนโดยละเอียด แต่ถ้อยคำที่นำมาใช้ ก็มีนัยบ่งบอกขั้นตอนเหล่านั้นได้
เป็นอย่างดี

2.2 อาชีพ ชาวอีสานส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ล้อมีอาชีพเพาะปลูก
ทำนา ทำสวน ทำไร่ ปลูกยางพารา มีการค้าขาย และเลี้ยงสัตว์อยู่บ้าง ที่ปรากฏ
ในกระบวนการผลิตกล่าวถึง ข้าวกล้า การทำนา ทอผ้า แยกไถ ซึ่งเกี่ยวข้องกับ
กับการทำนา แบบใช้แรงคน แรงสัตว์ ถึงตัวอย่าง

ชาคิที่ นาตามเชื้อ ประสงค์ แก่กล้าแก่
กล้าอ่อนนุ่มแพะ นาเชื้อประสงค์
ท้าวกำสอน หน้า 10

"นาตาม" หมายถึงนาในที่ลุ่ม ซึ่งมักมีดินโคลน มีน้ำท่วมถึงไค้ย้า "เชื้อ"
หมายถึงเชื้อรัง คือจะทิ้งไปนาน ถ้าจะทำนาสภาพนี้ให้ไค้ย้าดี ต้องใช้ข้าวกล้าที่แก่จัด
(กล้าแก่) สมบูรณ์ ไม่ควรใช้ข้าวกล้า ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวที่เกิดใหม่ ต้นเล็ก ไม่แข็งแรง
ก็ให้เห็นว่า ความเหมาะสมเป็นสิ่งที่สำคัญ ให้ช้ช้กึกเกี่ยวกับการเลือกสิ่งของ
หรือทำกิจกร มนี้ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม และเหมาะสมกับพื้นที่หรือเหตุการณ์
นัยความหมายในเรื่องท้าวกำสอน น่าจะหมายถึงการเลือกสุกของ

¹ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง ฉบับปนิธาน

ต้องให้เหมาะสม มีความถูกต้องและมีลักษณะออกพบ พร้อมที่จะปรับจนเข้าหากัน ชีวิต
จึงจะประสบผลสำเร็จ ข้อคิดหลักซึ่งได้มาจาก "ข้าวกล้าและนาทาม" จึงสะท้อนให้
เห็นอาชีพการพานากำในภาคอีสาน ตลอดจน "เทคนิค" เกี่ยวกับการพานากลับ

ก้องกังวาลนัยกัญเฝ้า

บ่มเจ้าแอกไถ พี่แล้ว

ท้าวกำสอน หน้า 19

กวีใช้คำที่เกี่ยวกับการพานาก่อ "ควาย" และ "แอกไถ" แสดงความ
เหมาะสมถูกต้องเช่นเดียวกัน "ควายนัยกัญเฝ้า" คือควายที่มีเราทูล สัน ก้อมเข้าหากัน
"เฝ้า" ก็คืออายุมาก ควายแก่บ่มไม่เหมาะกับการใช้งาน "แอก ไถ" เป็นเครื่องมือ
ที่ใช้พานา แสดงให้เห็นอาชีพพานาที่คองใจแรงงานเร่ร่อน มีการไหลพลัดถิ่นกระเด้ง
ปลุกข้าว

ให้ลูกกอมคนไว้ออกไถนาอย่างฮามฮอง

ควายสีลั่นบอกน้อยไถสีลั่นบอกแล้ว

พญาถิ่นตาก หน้า 11

กวีเปรียบเทียบปฏิบัติคนว่าควรเป็นไปตามกำหนดของกรรม (ฮามฮอง)
เหมือนการไถนา ถั่วร้อน หากไม่เป็นระเบียบ ควายก็จะเสียหลักการทรงตัว
ทำให้ "แอก" ซึ่งเป็นไม้ไผ่ก่อกวามมีเชือก (ถั่ว) ถูกติดกับไถ เกือบหลุด
ทำให้ไถล้น ไม่สามารถพานาไถสะกอก เน้นให้เห็นว่าการกระทำที่รอบคอบ
เหมาะสมกับกาลเทศะ ถูกต้องตามแบบแผนจะก่อประโยชน์โดยสมบูรณ์ สิ่งที่สะท้อน
ให้เห็นอาชีพก็คือ ความพิถีพิถันและรายละเอียดในการไถนา เพื่อให้เสร็จเร็ว
สะกอก และไถล เป็นระเบียบ

การพาสวน ทำไร และปลูกผักสวนครัว จะเห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

มีส่วน

บ่มฮวล้อม

ควายยี่เข้าย่ำฮอน ไค้แล้ว

ท้าวกำสอน หน้า 21

"สวน" และ "มอน" ตีวักกล่าว แสดงให้เห็นว่ามีการทำสวน ปลูกต้นไม้สำหรับเลี้ยงตัวไหม ความหมายของความตบนี้คือ สวนที่ไม่มีรั้วล้อม กวายเป็นยอมเข้ามาเหยียบย่ำพืชพันธุ์ให้เสียหาย คีตวาทบลักษณะเนื้อเรื่องทำวักสวนได้ว่า ศัตรูที่ยังไม่มีสามีนปกป้องคุ้มครอง ไกร ๆ ก็ไปเกรงกลัว ซี้ให้เห็นความสำคัญของชายว่าเป็นผู้คุ้มครองกบกรวของกนและเนะให้เห็นว่า การทำสวนหมอนต้องตำร่วกันศัตรูต่าง ๆ ไม่ให้ลูกจ้าวเข้าไปทำลายต้นหมอน

น้อง ปลูก <u>หมาก</u> แกลงไว้	กลาง <u>ไธ</u> ก็ไค้ป่า
ปลูก <u>หมาก</u> อี <u>แกลง</u> ไว้	กลางนา <u>ถืม</u> เป่า อ้ายเอย
แผนมาคกหยาคอย	เอยถืมเป่ากาย แท้แล้ว
	ทำวักสอน หน้า 16

กวีบรรยายความแห้งแล้งที่เกิดจากฝนไม่ตกตามฤดูกาล ว่าทำให้พืชพันธุ์ที่ปลูกไว้ เช่น มะเขือ (หมากแข็ง) พักทอง (หมากอี), บละแกลง ไม่เจริญงอกงามและตายไป นับเป็นการสูญเสีย (ถืมเป่า) ที่เนื่องมาจากธรรมชาติปรวนแปร สะท้อนให้เห็นว่าชาวอีสานมีการทำไร่ปลูกพืชพันธุ์ที่เป็นผักสวนครัว

ส่วนการเลี้ยงสัตว์ มีรากฐานใช้เปรียบเทียบกับในระบบเงินตราแลกเปลี่ยนเห็นว่า ชาวอีสานเลี้ยงสัตว์ว่าสก วัว กวาย ช้าง ม้า เป็ด ไก่ และสุนัขถึงตัวอย่างต่อไปนี้

ซากที่ <u>เกวียน</u> แปลงแล้ว	ดูงามทุกสิ่ง
<u>จวบ</u> เทียมแก้ไข	ตะเฒ่างอยู่เอง
	สังข์ศิลป์ชัย หน้า 428

เกวียนที่ตกแต่งสวยงาม ถ้าไม่มีวัว (จวบ) เต็มก็ไม่มีประโยชน์ กวีชี้แนะให้เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างต้องส่งเสริมซึ่งกันและกัน ไม่มีสิ่งใดมีคุณค่าครบถ้วน

ตัวเอง ต้องพึ่งพาอาศัยของประกอบอื่น ๆ จึงจะก่อประโยชน์ได้โดยสมบูรณ์ ความนี้
แสดงให้เห็นว่าชาวอีสานเลี้ยงวัวไว้ใช้แรงงาน ก่อใช้เทียมเกวียนเพื่อบรรทุกสิ่งของ
หรือเป็นพาหนะเดินทาง

ส่วนการเลี้ยงควายไว้ใช้แรงงานก็ใช้ทำนา จะเห็นได้ว่ากล่าวอย่างทีละ
มาแล้วในเรื่องอาชีพการทำนาของชาวอีสาน

การเลี้ยงช้าง ม้า มีปรากฏในตัวอย่างต่อไปนี้

บ้านแต่เสียดงม้า
ช้างหากหางแย้งแล้ว

ทางอานนี้มีผึ้ง
แสงซิ่นอันมี อุ่นเคย
สังข์กิลป์ชัย หน้า 428

กล่าวถึง ม้า ที่ใส่อาน (เครื่องรองนั่ง) แกะจากเครื่องประดับตกแต่ง
ก็อกระคิง (หิง) ช้างที่ใส่แย้ง (เครื่องวางหลัง) แต่ไม่มีเครื่องประดับจำพวกโลหะ
หรือไม้ ที่ทำเป็นพวงแขวนเครื่องวางหลัง หรือประดับตามร่างกายช้าง ความนี้บะ
ให้เห็นว่าสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ จะช่วยเสริมแต่งคุณค่าของสิ่งของหรือมนุษย์ได้สมบูรณ์ขึ้น
และมีนัยความหมายไปถึงการให้ความสำคัญต่อความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
นอกจากนี้ยังแสดงว่าชาวอีสานเลี้ยงช้างและม้าไว้ใช้เป็นพาหนะ และใช้แรงงานด้วย

เหตุที่ เลี้ยงหมา
การที่ มีลูกไก่

กันวังทองกนกกระชุก
อาศัยย่นเฟื้องแสง

อินทียาณสณตูก หน้า 39

ความที่ขบถมากกล่าวถึงสาเหตุที่เลี้ยงสุนัข (หมา) ว่ามุ่งหวังให้กนกกระชุก
เช่นเดียวกับมีลูกสะใภ้ก็หวังพึ่งแรงงาน "นะได้เห็นว่าลูกสะใภ้หน้าทีรับผิชอบใน
กรวเรือน โดยไม่ไ้หวังผลตอบแทนใด ๆ ลักษณะของ "กระชุก" เป็นสิ่งที่หมก
คุณค่าในสายกามนุษย์ ขบถนอกประเภทของงานที่ต้องรับผิดชอบสูง แต่ไ้รับผลไม่
คุ้มค่าเท่าที่ควร สัตว์ของลูกสะใภ้กับสุนัข อยู่ในสภาพเด่วกับกันไ้ ไม่ม่สิทธิ

เรียกร้องสิ่งใด ก็ต้องรับสิ่งที่แม่ของสามีหรือสามีเห็นสมควร เท่านั้น หญิงสาวที่
แต่งงานแล้วจึงต้องมีการะมากมาย และปฏิบัติตนด้วยความระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง
นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าการเลี้ยงดูนั้นนั้น อารมณ์ขันใช้แทนอาหารเลี้ยง และ
ใช้แรงงานเข้าบ้าน

เป็นดังนี้
มันช่าง พักข้างป้อม

ให้ทำเนียบนำไก่
ปองเลี้ยงให้ใหญ่
ฉันทิญาเรือนลูก หน้า 4

การเปรียบเทียบระนูนนมเลี้ยงลูก นั้นตั้งแต่ฟักไข่ให้เป็นตัว และเอาใจใส่
ดูแลจนเติบโตเป็นแบบอย่างให้สภานำไปปฏิบัติ เน้นให้เห็นหน้าที่ของสตรีที่ต้องเลี้ยง
บุตรอย่างเอาใจใส่ดูแลทุกชีวิต รู้จักสอนในสิ่งที่ถูกต้องควร เื่อให้ลูกเติบโตเห็นคนที่
สมบูรณ์ นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นว่าบารมีสามีเลี้ยงไก่ไว้กินไข่และไข่เป็นอาหาร

นอกจากอาช้พ่านา ทำสวน ทาไร และเลี้ยงสัตว์แล้ว ยังพบว่ามีกา
กาขายเกิดขึ้นแล้ว เห็นได้จากการใช้คำว่า "สาเกา" ดังตัวอย่าง

แนวจิตใจชาวเขื่อนก็ดังเดียวสะเกาก้า

ฟ้าแตก - ดงยาง หน้า 3

"สะเกา" หรือสาเกาก็คือเรือเงินทะเล วิชาของสินค้า การเปรียบเทียบ
กับสาเกาว่ามีลักษณะเดียวกัน นั่นคือมีความไม่แน่นอน เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ไม่
ผูกมัดกับสิ่งใด อาจตีความได้ว่าหวังเพียงประโยชน์ของตนเองเท่านั้น เพราะเมื่อ
ที่นำสาเกามาเพื่อหวังขายสินค้าของตน ความนี้จึงชี้ให้เห็นการขายสินค้าโดยใช้
เรือสาเกาในชุมชนอีสาน แม้จะไม่ปีละเดแต่ก็มีเมื่อก่อนใหญ่คือแม่น้ำโขงซึ่งเรือสาเกา
ลงนานไกล

2.3 ความเชื่อและศาสนา ความเชื่อเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์
 ทุกรูปทุกนาม ความเชื่อที่ปรากฏในกระบวนการคิดก่อนข้างจัดเจน ได้แก่ความเชื่อ
 เกี่ยวกับภูติผี เทวดาและสิ่งลี้ลับ มหัศจรรย์ต่าง ๆ และความเชื่อทางโหราศาสตร์

ความเชื่อเกี่ยวกับภูติผี ปรากฏอยู่อย่างเด่นชัด ชาวอีสานเชื่อว่าเมื่อคน
 ตายไปแล้ว ดวงวิญญาณยังอยู่ เรียกว่าผี ตัวอย่างเช่น คนที่ตายไปเพราะความงุนงง
 จะไปเกิดในนรกเป็นเปรต (เขล) ถึงความว่า

เขตหนึ่งนั้น	ดินห่อนจุลิน
ตามันแดง	กึ่งไฟเกือบห้า
เวรไก่อ๋ นมางลูกแก้ว	ไปเวรทางฝ่อ
มันบ่ หวังเอาบุญ	จนเฝ้าตายปางนั้น

พระเชกพน หน้า 25

ผีเปรตที่กล่าวถึงคือบุคคลที่ไม่สนใจในศาสนา ไปยืนที่กับนรกขุขเรียน
 ทั้งยังแสดงอาการภูมิดิน (ถ่มน้ำลาย) ผลการกระทำเช่นนี้จึงส่งให้ดวงวิญญาณไป
 เป็นเปรตอยู่ในนรก

เจ้าโกลาของบุญชูสุวรรณก็เมืองฟ้า
 บุญเป็นกนหมกแล้วบุญบั้งเกิด
 เจ้าโกลสร้างไว้อยจริงตายวอยเมื่อสาว
 ก่อกังไฟจุเโตลมก็ก้มมอก
 บุญเจ้าชาวก่อนพื้นมีน้อยถวนตาย นี่แล้ว

คำแตก - สงยาง หน้า 80

ความตอนนี้กล่าวถึงภพตายในวัยสาว เป็นเพราะความงุนงงส่งผลจากความ
 ใจน้อย แต่ผลของการทำนั้นก็ยิ่งส่งผลให้ไม่เกิดเป็น "ผี" จนสุวรรณ ผีน

ความหมายนี้จึงหมายถึง เทพ หรือเทพธิดา ผู้ซึ่งเกิดในดินแดนที่มีความสุข สมบูรณ์
 มีความเป็นทิพย์ ความเชื่อที่วางอยู่กับความเชื่อภูติผี ที่เห็นโล้ชักเวนก็ถือ เชื่อเรื่อง
 บุญว่าเป็นผลการกระทำที่ดีจะช่วยให้ไปเกิดในที่งาม (สวรรค์) และความเชื่อเรื่อง
 เทวดาว่าเป็นผู้สั่งสมบุญไว้ ณ ขณะ เป็นมนุษย์

นอกจากนี้ในลักษณะดังกล่าวก็ยังปรากฏความเชื่อเรื่อง ผีบรรพบุรุษ ก็นับ
 วิทยาการของปู่ย่าตายายว่ามีอิทธิฤทธิ์กับกาลสิ่งที่มีมนุษย์ต้องการได้ จึงมีการตกแต่ง
 อาหาร เครื่องเซ่น เพื่อขอสิ่งที่ไม่ปรารถนา ตัวอย่างเช่น

	นายเข้าจำ	พูนบัวบอกผี
	มากินเบอเจ้า	กาเมืองย่างงาม
ฝูงข้า	ตกแก่งเลียง	มีเรือนชู้ใน นี่แล้ว
เมื่อนั้น	ผู้หลวเจ้า	รักษาเมืองย่างงาม
บันทึก	นิรมิตเนื้อ	คนแพ่กั้งคน
มันก็	มามันมาบ	อยู่เคียงทอนัน
มันก็	กินซากวาย	เเล้าให้เวาตัง
		ท้าวผี — บาเจื่อง หน้า 4

ความในเรื่องท้าวผี — บาเจื่อง กล่าวถึงการเข่นสรวงบูชาผีย่างงาม ซึ่ง
 ถือว่าเป็นผีบรรพบุรุษประจำเมือง มีเครื่องเซ่นคือซากวายและเเล้า พิธีกรรมเช่นนี้
 สะท้อนความเชื่อเรื่องผี และเห็นว่าผีก็มีความรู้สึกทั้งปวงเหมือนมนุษย์ เพียงแต่มีสภาพ
 แตกต่างกันเท่านั้น จึงต้องมีการเข่นสรวงบูชาให้อาหาร สร้างความพึงพอใจ ก่อนที่
 จะขอสิ่งที่ดีตนต้องการจากผี ลักษณะของผีประจำเมืองจึงคล้ายคลึงเทพหรือเทพารักษ์
 คือเทวดาที่คอยปกป้องคุ้มครอง ใ้ลูกประโยชน์แก่มนุษย์

ส่วนความเชื่อก่านโหราศาสตร์ ปรากฏความเชื่อโชคลาง และฤกษ์ยาม
 กระบวนวินตภาพที่เป็นเทพวรรณอาวรณ์ความรู้ลึก และบรรยายเหตุการณ์ จะชี้ให้
 เห็นความเชื่อเหล่านี้ ตัวอย่างเช่น

	สุริย์กายเส้าแสงมัว	มีสว่าง
	อุบบาทว์ด้ายหอมเช้า	ศวกสูง
อันหนึ่ง	ข้างใหญ่เนื้อเผลอยเก็ก	เป็นเผือก
	ฐานอุบลายเขี้ยวเอื้อง	โคนเด่น
อีกนั้น	ทั้งวันไก่อ้น	จักเพื่อ
	บินกังแก้นตามฮ้อน	หงวมเหงา
เพื่อว่า	พระพาดราชเจ้าจักจาก	เสียเมื่อง บลเค
	หมู่หมาหลายบ่เหาดอน	เห็นเกิน

อุสา - บารส หน้า 189 : 1

นางจันทรี ซึ่งเป็นความรู้สึกถึงความนิยปกติ เป็นัญญาธาบริษั้เหตุร้ายที่
จะเกิดขึ้นก่อนพระนางจะเสียชีวิตก็ก่อ ความทุกข์นั้น บะให้เห็นบรรยากาศ
ซึมเซาและความรู้สึกโศกเศร้า เกลเหตุปริศไปจากปกติธรรมดาที่ข้างเกิดเป็นเผือก
ไก่อ้นขึ้น สุนัขไม่เหาดอน เวลาพังกกล่าวบะให้เกิเหตุการณ์นิยปกติที่เกิดขึ้น ว่าทำ
ให้สรรพสิ่งทุกอย่างชะงักงัน บ่งบอกการซาบซึ้งในลักษณะของกวางคายที่ใหญ่ทุกสิ่ง
ทุกอย่าง สอดคล้องกับบรรยากาศซึมเซาที่กล่าวไว้ก่อนแล้ว สถานการณ์เช่นนี้ยอม
ส่งผลให้มนุษย์เกิความรู้สึกเศร้าโศก กล้ายกับสูญเสียสิ่งที่ตนรัก ถือกันว่าเป็นนาง
บอกเหตุที่จะเกิดขึ้นจริง ๆ ในอนาคตอันใกล้

ส่วนการหาฤกษ์ยามเป็นเื่องสำคัญมาก จะมีการให้โหรทำนายทายทักหาฤกษ์
ที่ดีในการเคลื่อนทัพ ฤกษ์ทั้งชั้ว เช่นฤกษ์การเคลื่อนทัพของพระเจ้าพิมะเวาร และ
การตั้งชื่อท้าวปี กังท้าวอย่าง

พิมะสาร หายามคัใจกชัย ขนช้าง

อุสา - บารด หน้า 100 : 2

ยามก็ก่อช่วงเวลา การชนช้างเป็นการสู้รบที่วาทะของกบฏริย์ นอกจากการชนช้างมีไ้หมายความเพื่อกบฏริย์ฝ่ายแพ้ให้แพ้ แต่ตนยอมรับถึงการสูญเสียบ้านเมืองประชาชน ทริย์กบฏทั้งปวงให้แก่ผู้ชนะ จึงมีการแลกช่วงเวลาที่เหมาะสม เพื่อโอกาสให้ชัยชนะ ถูกยามที่ก่อกวนเป็นสิ่งจำเป็นในการเคลื่อนทัพเข้าสู่รบ "ละกบฏริย์ไ้แสดงความสามารถในการชนช้าง ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญของการสงครามในอค์ตสะท้อนความเชื่อเรื่องโชคกลางของชาวอีสานในสมัยนั้น

	นักขัตฤกษ์รักกับห่าก่า	วันปะดัด
	ยามผลมาโชคชัย	คี่แท้
ท้าวเนี	บุญปีลำล่อชาแข็ง	ทั่วโลก จริงแล้ว

.....

เขาก็ยิ่ง	หานามท้าวอุณมมาร	เกิดใหญ่ มานั่น
ชื่อว่า	เรื่องหานแดนปลุกมา	เป็นเจ้า
		ท้าวयी — บาเจื่อง หน้า 14

ถูกยามที่ก่อกวนมีประโยชน์ในการรบเท่านั้น แต่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคลด้วย เช่น การตั้งชื่อเพื่อให้เด็กที่ริมกตถึงตัวอย่างถูกต้องมา ถ่วงพิจารณาวัน เวลาที่เกิดให้สอดคล้องสัมพันธ์กับชื่อ ท้าวเจื่อง (ท้าวयी) เกิดในวันพฤหัสบดี ขึ้น 15 ค่ำ ถือเป็นวันดีถือเป็นวันครูและวันพระ ในช่วงเวลาที่ยกทัพไปรบได้ชัยชนะ จึงตั้งชื่อว่า "เจื่อง" อันหมายถึงความรุ่งเรืองเจริญในทุก ๆ ด้าน แสดงให้เห็นความเชื่อคือโชคกลาง ไหราศาสตร์ ว่ามีผลต่อการดำเนินชีวิตของบุคคล

ความเชื่อเกี่ยวกับแนวคาบละดังสี่ลัทธิศรัทธา ในกระบวนจินตภาพกล่าวเทียบความงามของหญิงชายกับ พระอินทร์ พระพรหม กนิรี สาวสวรรค์ เทียบเมืองคงามราวกับเมืองสวรรค์ เชื่อกว่าดังยักนิ กนิรี จึงเป็นอมมนุษย์ไว้ด้วย

พระอินทร์ ถูกนำมาเปรียบเทียบกับความงามของรูปโฉม ความเก่งกล้าสามารถในการรบ ตัวอย่างเช่น

ปะโนชเนื่องามเกิ่ง

พระยาอินทร์

อุสา - บารส หน้า 198:2

บาไททอง

เกิ่งอินทร์ ภายฟ้า

ขุนทิง หน้า 61

แซนกองส่วย

กอลเกี้ยง เกิ่งอินทร์

สังขีลปรัย หน้า 169

ความก้งกล่าวเพื่ยมความงามของมนุษย์กับพระอินทร์ เน้นความงามของ
รูปร่าง ผิวพรรณ เพราะเชื่อว่า พระอินทร์เป็นเทพที่มีความงามเป็นเลิศ "มีรูปร่าง
กล้ายมนุษย์ มีกายสีทองสุกปลั่งกล้ายเปาะไฟ แต่ให้ความรู้แก่มนุษย์ น้าเสียง
เหมือนเสียงกังวานแห่งระฆังทอง"¹

นอกจากจะเปรียบ งามเหมือนอินทร์แล้ว ยังได้ยบว่า งามเหมือนอินทร์
เขียน และเหมือนอินทร์ ในก้านการ เปรียบเทียบแสดงกความนิยมชมชื่นต่อเจ้าของ
เทพองค์นี้ ตัวอย่างเช่น

เทพขึ้นแก้งาบเกิ่ง อินทร์เขียน ฝ่เอย

กาพะเกบ หน้า 61

เปื่อนั้น ผู้แก่นแก้ว

พระบาททองโสม

เพิงงามคือ

ก้งอินทร์ ยัระยัย

อุสา - บารส หน้า 110:2

"อินทร์เขียน" หมายถึงพระอินทร์ว่าก การชื่นชมความงามเหมือนอินทร์ว่าก
แอกงให้เห็นว่างามมาก และให้รู้สึว่า พระอินทร์มีความสามารถในทางสร้างสรรค์ศิลปะ

¹ อุบ รุ่งเรืองศรี เทวภาพุทธ หน้า 75

เป็นเล็ก ส่วน "ผู้แทนแก้ว" หมายถึงผู้มีคุณงามความดี มีคุณค่าสูง นำมาเปรียบ
 งามเหมือนอินทร์ "ยัวระยาย" ทำให้ึกเห็นภักดิ์ที่มีคุณงามความดี มีคุณงาม
 ความดีสูงส่ง ซึ่งเน้นความงามที่มีคุณค่า ควรแก่การเลื่อมพยกย่อง แสวงความเชื่อมั่น
 ในความดี ความงามของพระอินทร์

ตามความเป็นจริงแล้ว ศาสนาทุกศาสนาที่ถือกำเนิดจากอินเดีย มักจะกล่าว
 ถึงเทพเจ้า หรือเทวดาอยู่เสมอ เพราะเป็นเครื่องสร้างกำลังใจ มั่นใจ และวางใจ
 ให้ปฏิบัติตามคำสอน กับภักดิ์ขึ้นลงในพุทธศาสนา จะกล่าวถึงจักรวาล ว่าประกอบ
 ด้วยโลกสามชั้นเว้าโลก แบ่งออกเป็นไตรภูมิ เว้าถาวอยู่ในภูมิแห่งความสุข ซึ่ง
 เกี่ยวข้องในสาม เช่นเดียวกับโลกมนุษย์¹ แต่เทวดา เป็นผู้ตรง เคารพเห็นอบนุญ
 ทรงไว้ซึ่งความงาม ความดี มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นเอฉินบุคลิก มีภาวะจิต
 ระดับสูง บุคคลที่จะเกิดเป็นเทวดาได้ ย่อมเปี่ยมมาแต่กุศลกรรมที่สั่งสมไว้ ใน
 วรรณกรรมร้อยกรองอีสาน จะพบแนวความคิดเช่นนี้อยู่เสมอ การเปรียบเทียบภักดิ์
 หรือนางภักดิ์ งามเหมือนพระอินทร์ น่าจะเป็นเพราะ พระอินทร์เป็นผู้ปกครอง
 สูงสุดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และวาสุเดวราช ปิตุณลักษณะนักปกครองที่ดี ไม่เผด็จการ
 รูปร่างคล้ายมนุษย์ มีกายสีทองสุกปลั่ง คล้ายเปลวไฟ แต่ให้ความรู้สึกนุ่มนวล
 น้ำเสียงมีกังวานไพเราะ น่าฟัง นอกจากนี้ ยังเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาเกี่ยวข้องกับ
 พระพุทธเจ้ามาโดยตลอด ตลอดระยะเวลาการ ก่อ นักปกครอง ความงามสง่า
 และเป็นมุขปาฐะที่มักถูก เมื่อเข้ามาเปรียบเทียบกับภักดิ์ จึงเป็นภักดิ์สมบูรณ์แบบ
 ในสายตาชาวอีสาน

ส่วนพระพรหม ปรากฏการเปรียบเทียบอยู่บ้างเป็นส่วนน้อย บางครั้งใช้คำ
 แมน เทวดา สาววารี นางฟ้า กิณี ก็มักจะเปรียบกับหญิงสาว เช่น

¹ดูกรม รุ่งเรืองศรี เทวหาสุทธ หน้า 16

อันว่า กัลยาแก้ว สุวรรณกษัตริย์
 อันแก่ ไชยลุมพำ ปูนแต้มแต่งลง แท้แล้ว
 ฉาแดง - นางไอ่ หน้า 10

กว่าเปรียบความงามของหญิงสาวว่างามเหมือนเทวดาสร้างและตกแต่งมาไว้ในเบื่องมนุษย์ ก็อ งามเล็กกว่ากันทั่วไป และให้เห็นความสามารถเหมือนมนุษย์ที่บรรดาเทวดาป็นอยู่ นอกจากจะมีความสามารถทางศิลปะสูงแล้ว รูปร่างก็ยังมีความงดงามสมบูรณ์แบบอีกกว่าย ักกว่า

ลือท้าวทำ งามน้อยเกิน แมน
 ฉาแดง - นางไอ่ หน้า 11

หลังอุปเพิง นรนาคราชวรณิส
 สังข์ศิลป์ชัย หน้า 83

ความเปรียบกล่าวยกย่องความงดงามของรูปร่าง ผิวพรรณที่ผ่องใสเป็นความงามเหมือนเทวดา (แมน) และพรหม (เทวดาชั้นสูงมีอำนาจในการปกครองและสร้างสรรค์สรรพสิ่ง) ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นความงามตามอุดมคติของมนุษย์

ความเชื่อเรื่องเทวคายังกินความไปถึงเรื่องของสุวรรณกษัตริย์ ชาวอีสานเชื่อว่าสุวรรณกษัตริย์เป็นพี่ชายของเทวดา เป็นสถานที่งดงามไม่มีที่ติ การชมบ้านเมืองจึงชมว่างามเหมือนสุวรรณกษัตริย์ ักกว่า

อันว่า เมืองใหญ่กว้าง นกราชชนก
 เชื่องใสสุก เกิงกาวกิงษ์
 ฉาแดง - นางไอ่ หน้า 4
 เลขออกห้อง นกรกว้าง เกิงสุวรรณก
 ฟ้าแดง - สงยาง หน้า 32

การกึ่งสเป็นสวรรณคัมที่พระอินทร์ประทับอยู่ โคชื่อว่าเป็นสวรรณคัมที่มีทิพยสมบัติต่าง ๆ ขวนให้คนลุ่มหลง ถือกันว่าเป็นนครแห่งโลกียสุข คนทั้งหลายต่างปรารถนาจะมาเลวยสุขในเทวโลกแห่งนี้ เป็นสวรรณคัมที่มีลักษณะเด่น อุทยาน รุกขชาติ สงยางาม มีดนตรี พ้อนรำ ของเทพธิดาและกนธรรพ์ เพลในชั้นนี้รูปร่างอาภรณ์ นิสัย และภาวะจิตสูง ให้ความสนใจกิจกรรมของมนุษย์อยู่เสมอ การเปรียบเทียบความงามของเมืองกับสวรรณคัมจึงมีนัยความหมายลึกซึ้ง แนะนำให้เห็นความสวยงามของปราสาทราชวัง บ้านเรือน ความอุดมสมบูรณ์ของไม้ดอก ไม้ผล ผู้คนสวยงามมีความสุขกายสบายใจ กิเลสวัณธรรม เจริญรุ่งเรืองถึงขั้นสูงสุด

ความเชื่อแก่นศาสนาของชาวอีสาน อาทิวราห์ไว้ว่าชาวอีสานนับถือพุทธศาสนา เชื่อว่าการปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม จะส่งผลให้บังเกิดความสุขสงบ แต่ในทางปฏิบัติจริงแล้ว การทำความดีนั้นมุ่งหวังผลการเกิดใหม่ในสวรรณคัม จึงเป็นความเชื่อเรื่องโลกนี้ โลกหน้า นรก - สวรรณคัม เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ปิโซหวังสุขสงบแท้จริงก็อนิพพาน เห็นแนวความเชื่อเช่นนี้ไ้ชักในกระบวนจินตภาพ ตัวอย่างเช่น

โอนอเป็นแต่ เฮียนนี้เจ็บที่	กรรมเวรใด ทุกข์แสนน้อย	จิม่าไกลสลักแม่ ไกลบ้าน รากเมือง นีเค ท้าวย์ - บาเจื่อง หน้า 10
ลือว่าเป็นแต่ พี่จึงได้	เวรหลังฮ้าย สลักพรากเจ้า	ชายกวายพลักฏ์ กันนั้น ไกลน่องอยู่พลอย พี่เค มญาย้อย หน้า

ท้าวย์เชื่อว่ากรรมเวรคือการกระทำที่ไม่ถึงงามซึ่งตนเคยก่อไว้ไ้ตามมาสนองตน ทำให้ต้องสลักพรากจากพ่อแม่ จากเมืองที่เคยอยู่อาศัย เช่นเกี่ยวกับกวีในเรื่องมญาย้อย เชื่อว่าตนอาจเคยสร้างเวรด้วยการชายกวายให้สลักพรากจากฏ์ จึงต้องจากนางอันเป็นที่รักในชาตินี้ ทักษะเช่นนี้แสดงถึงความเชื่อเรื่องการกระทำจะส่งผล

ตอบสนอง และเชื่อในโลกนี้ – โลกหน้า การเกิดใหม่ในแต่ละชาติ บางครั้งจะไร้
 กำนายป – บุญ ซึ่งหมายถึงการกระทำชั่วกระทำดี มากล่าวไว้อย่าง เร้น

	คิงโคโก้	ข้าวยัญประเสริฐ
เป็นแค่	กำเน็กเป็อง	บุญสร้างแต่หลัง
	คิงโคโก้	ข้าวมกแซ้ว
เป็นแค่	ข่าปกอนพูน	ปฏิกังแกงมา
เป็นถึง	แยงเงาแก้ว	ดูกะมวนในกอง
กรันว่า	กนธูปฮ้าย	งานนั้นก็กั๊กกัน นั้นแล้ว

อินทิตาณสอนลูก หน้า 28

หญิงที่ไค้สามีก็ เป็นเพราะเคยทำบุญ สร้างสิ่งถึงยามไว้แต่ชาติปางก่อน
 ส่วนหญิงที่ไค้สามีชั่ว เดว ก็เพราะสร้างบาปไว้มาก เหมือนกับการสองกระวัก
 ย่อมเห็นเงาของผู้สองเช่นเดียวกับบาปบุญติดตามตัวเรามาโดยตลอด เนะให้เห็น
 ความเชื่อเรื่องการกระทำชั่ว ความดีความหลักพุทธศาสนา ผสมผสานกับความ
 เชื่อเรื่องผลของการกระทำ กิ๋อขายป – บุญ เป็นพื้นฐานกำหนดแนวความคิดประพฤติ
 และกลายเป็นไปของจิตมนุษย์

นอกจากนี้ความเชื่อค่านศาสนา ยังสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องเทวดาอีกด้วย
 กั๊กตัวอย่าง

คิงยู	มีกั๊กนั้น	กั๊กหอมสุกทะยั้ง
	<u>แนวกาอูฟ้า</u>	ลงเผ้าฐวัน

อินทิตาณสอนลูก หน้า 37

ความว่าหญิงที่ประพฤติถูกต้องตามหลักศาสนา ถือกั๊กเป็นที่คั๊ก จะเป็นที่ยินชม
 แก่บุคคลทั่วไป (กั๊กหอม) แม้เทวดาชั้นฟ้า ก็ยังลงมาเผ้ารักษาดูแล เนะให้เห็นผลก็

ของการปฏิบัติตามหลักศาสนา และเชื่อว่าเวลาจะปกป้องคุ้มครองผู้ประพฤติกดี

พุทธศาสนา ตามความเชื่อของชาวเวียดนามดังกล่าวมา จึงเป็นพุทธศาสนา ตามแบบชาวม่าน ที่ผสมผสานหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ เข้ากับความเชื่อ เรื่องโลกนี้ – โลกหน้า นรก – สวรรค์ บาป – บุญ เทวดา ผอคล่องกับความ เชื่อคั้งเดิมในเรื่องภูติผี วิญญาณ และเน้นการทำบุญ สร้างกุศล ทั้งเพื่อประโยชน์สุข ในปัจจุบันและผลในชาติหน้าหรือโลกหน้า

2.4 ประเพณี ประเพณีหมายถึงความประพฤติกดีสืบต่อกันมาจนเป็นที่ ยอมรับของฉว่นรวม เช่นการแต่งงาน การเกิด การตาย การทำบุญ การรื่นเริง การแต่งกายท้องถิ่นต่าง ๆ ย่อมมีประเพณีของตน ถ้ายกต่อกันมาโดยลำดับ ประเพณี อีสานเท่าที่ปรากฏในกระบวนจินตภาพ แยกกล่าวไ้ดังนี้

2.4.1 ประเพณีที่เกิดจากการงาน หมายถึงความประพฤติก เกี่ยวกับการงานที่ปฏิบัติต่อ ๆ กันมา ที่เกี่ยวกับการลงช่วง ยังไม่ไ้กล่าวถึง รายละเอียดของประเพณี แต่มีการกล่าวถึง "เท่วลงช่วง" "ช่วงสาวเป็นจ้อย" ดังกล่าวว่

อย่าไ้	เอาโฉมเพียง	<u>เท่วลงช่วง</u>
เห็นเพื่อน	ย่องแต่ละนอย	ก็ยาฟ้าวว่าโต

อินทัญาดเดอนตุก หน้า 29

กวีเปรียบเปรยให้หญิงสาวระมัดระวังกิริยา และรู้จักควบคุมจิตใจของตนเอง ไม่ให้เหมือนหญิงที่นั้งน้ย้ายในบริเวณลานบ้าน (ลงช่วง) มีชายมาเกี้ยวพาราสีก็ เพลิดเพลิน หลงใหล หลงเชื่อคำพูดจนไม่นึกถึงถึงความจริง แะให้เห็นว่า ขณะมีการน้ย้ายหรือไ้หมจะมีชายหนุ่มมาเกี้ยว พาราสีหญิงสาว ความนัยเช่นนี้ปรากฏ อยู่ในเรื่องขุนเง็กภัย ดังกล่าวว่

แคนแกะกราวุท้าว	หมีเมืองเกินประเทศ
ชาวเขกบ้าน	เมืองเฝ้าร่วมเหงา แท้แล้ว
สาวงามน้อย	บ่ชื่นในลงช่วง
ก็ส่งคอบูบั้ง	ทั้งบ้านกับชื่น
แน่ว่าฝูงบ้านน้อย	เป่าปี่สือ
ก็มีชื่อแซ่	<u>ช่วงสาวเป็นร้อย</u>
	ขุนวัง หน้า 39

ก็คิดว่าถึงความโศกเศร้าของชาวเมือง ตั้งแต่จากขุนทั้งตาโหมมารดาที่เมืองนาก ลาว ๆ ไม่นำเครื่องปั้นผ้า(ไน) ลงไปทำงาน แม้จะมีหนุ่มมาเป่าปี่สือก็ยังไม่พอให้ "ช่วง" ก็อริเวณที่หนึ่งปั้นผ้าหรือไหม ว้างเปล่า เงียบสงัด แะให้เห็นความทุกข์โศกและบรรยากาศวังเวง ตลอดจนเห็นความสำคัญของกบฏในความรู้สึกของประชาชน

ประเพณีที่เกิดจากการงาน "ปั้นผ้า" ที่นึกเห็นไว้ ก็คือการที่หนุ่มสาวมีโอกาสผูกพันเกี่ยวพาราสักในยามค่ำกัน ขณะหญิงสาวยังปั้นผ้าในบริเวณลานบ้าน และกลุ่มชายหนุ่มที่ร้องรำทำเพลง บรรเลงดนตรีอย่างสนุกสนานเดินทางไปหาหญิงสาวตามบ้านเรือน

นอกจากนี้ปรากฏว่าตอนสวดและทำงานปั้นผ้าหรือไหมในเวลากลางคืน ไม่ให้ทำงานตามลำพัง ควรจะมีเพื่อนฝูงอยู่ด้วย เมื่อไก่อื่นเสียงกลุ่มชายเป่าแคน เป่าขลุ่ย ฟ้อนรำละลา (อ่านหนังสือ) ไม่ควรส่งเสียงร้องเรียก ให้สงบเสียงมคนดังความว่า

ขอเพื่อ	ตาเว็นกล้อย	ยามแดงไกลซีกา	มานั้น
อืตหาก	คั้งคั้งไว้	มาบทแก้ปฐม	
	กลางคืนนั้น	เห็นไหมไ้มีกู	
อย่าไ้	เด็กใจกว้าง	ทอมทออยู่เกี่ยว	บ่อเนอ

.....

	ยามโกโก้	บินแกนแกมช้อย
ฝูงหมู	บ่าวสำน่อย	เพื่องหลั่นกำกั้น
เขากี้	ชัยแรงพอน	ทั้งอ่านคั้งอื้อ
อย่าไก่อ	เอนเห็นเสียง	ทอมชายเซ่งหลั่น
ให้ก้อย	สงวนตนไว้	แปลงเซ่งให้มันกอง คีกาย
ชาติที่	นกจามย้าย	เห็นข้าวหากชิตอบ ลอกนา

จินตนาการตอนอุก หน้า 10 11

ความตอนนี สอนให้หญิงสาวระมัดระวังคน หาเพื่อนมารวบรวมกันฝ่ายก๊วย ไม่เปิดโอกาสให้ชายมากจนเกินไป และชี้ให้เห็นว่า หญิงนั้นมีคุณค่าอยู่ในตนเอง ใจจำเป็นต้องเรียกร้องให้ชายมาเลวหาพิจารณา "นกจามย้ายเห็นข้าวหากชิตอบ" คือความกลัวว่าชายยอมเห็นคุณค่าของหญิง ก๊วยการใช้สติปัญญาของตัวเองพิจารณาว่า ควรเลือกหญิงใดเป็นคู่ครองหรือไม่

สภาพการณ์ที่มักเห็นโกโก้กับหญิงสาวหลาย ๆ คนนั่งรวมกลุ่มกันฝ่ายอย่างสงบเสียงข มีชายหนุ่มร้องรำทำเพลง เป่าขลุ่ย แคน เข้ามารวมวง และให้ทราบถึงความมีอิสระเสรี ในการแสดงออกของชาย และการสงวนท่าทีของหญิงสาว เนื้อความดังกล่าวมา ล้วนแสดงให้เห็นว่า ชาวอีสานมีประเพณีการลงช่วง ที่เปิดโอกาสให้ชายหนุ่ม หญิงสาว โกโก้ใช้สิทธิของตน เลือกคู่ครองได้ตามต้องการ

ช่วง เป็นสถานที่ที่ปลูกยกพื้นสูงหนึ่งทอด กว้างหกศอก ยาวแปดศอก ปูด้วยแป้นหรือฟากใบไม้ ไม่มีเครื่องบุง ทรงกลางทำถ้ำ(เตา) ไฟไว้ ใช้เป็นสถานที่เซ่น(ปั้น)ฝ่ายของหญิงสาว ช่วงหนึ่ง ๆ จะมีหญิงสาว 4 - 5 คน หลังจากเกี่ยวข้าวแล้ว หญิงสาวจะหาพื้นไม้ไผ่ มาผูกให้แสงสว่าง ชายหนุ่มจะตามไปช่วยเหลื¹

¹ปริญญาณ ภิกขุ ประเพณีโบราณไทยอีสาน หน้า 214

หลังจากรับประทานอาหารเรียบร้อยแล้ว หญิงสาวจะลงช่วงรถไฟขึ้น แล้วขึ้นฝ่ายไปถึง
กริ่งขึ้น ถ้าเช่นี่ประมาณสี่ถึงห้าเกียน ก็จะไ้ฝ่าย"๐ที่จะทอเป็นผ้า ใช้นุ่งห่มภายใน
กรอบกรัว

การปั่นฝ้ายตามบ้าน ไ้ยฉิงไฟไปถวายในอุณฺหาว วึ่งเรียกกันว่า
"ลงช่วง"¹ ชาวหนุ่มจะเป่าแคน เป่าขลุ่ย ร้องรำทำเพลง ไปเที่ยวเกี้ยวสาว ซึ่ง
ภาษาอีสานเรียกว่า "เล่นสาว" ก่อนหัวค่ำอาจมีชาวบ้าน ทั้งยกแก และเด็กมารวม
คุยและฉิงไฟด้วย มีการเล่นนันทน ทายปัญหาที่สนุกสนาน นำเผือกมัน มาหมกไฟกิน
กันอย่างเพลิดเพลิน พอใกล้เวลาอันสมควร ชาวบ้านที่อายุและเด็ก จะทยอยกันไปนอน
เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้คุยคุยกันต่อไป ถ้าผูกเกี้ยวพาราสีเป็นคำคม ใช้ความเชิง-
เปรียบเทียบเรียกว่า "ผญาเกี้ยว" ตัวอย่าง เช่น

ชาย	เจ้าผู้	บุษหน้าพระวิหิ	เพ็งสุทระแจ่ม	น้องเอย
	ไฉน	ชีโคไ้วอยู่ชอน	เทียมช้างเมื่อชินอน	
	เจ้าผู้	งามเอื้อเชื้อ	เหลือใจเกทันกาลพุ่ม	
	ไฉน	ชีโคไ้ค้คมาแกง	ปั่นเข้าเฮ้มฉิดงูย	
			ตัวกำสอน	หน้า 12

แปลความไ้ว่า น้องผู้มีใบหน้างามดุกดองเหมือนพระจันทร์ขึ้นเพ็ญ รูปร่าง
งดงามเหมือนคันตาล ใครจะไ้มาเป็นคู่นอน เป็นผู้ขยมก่านตาลกินน้ำหวาน น้องผู้
ดวกงามเหมือนฉักดอวน้ำ ใครจะไ้ไ้ค้คมาแกง ปั่นข้าวเหนียวจิ้มหนอ

คือความไ้ว่าหญิงผู้มีความงดงามทั้งรูปร่างและผิวพรรณ ขอมเป็นทีปรารถนา
ของชายหนุ่ม "ขยมก่านตาลกินน้ำหวาน" และ "ปั่นข้าวเหนียวจิ้ม" รวนไ้เห็นถึง

¹อาร สาระตักนันทน์ หนังสือชุดสมบัติอีสาน เล่ม 2 หน้า 11

การแสดงความรักระหว่างชายหญิง เข้าทำนองบทกวีร้อยล้านคำสั้น ๆ แะให้เห็นว่า หญิงงามยอมเป็นที่รักที่ปรารถนา และอาจหมายถึงเป็นผู้ปลุกเร้าอารมณ์เพศให้เกิดขึ้น ไก่ควย แสดงความสัมพันธ์ของความรักกับความใคร่ ซึ่งต้องควบคู่กันไปตามธรรมชาติ ของมนุษย์ การเกี้ยวพาราสีจึงมีความขบขันซึ่ง กล่าวชมความงามอันบ่งบอกความ ปรารถนาเร้นลับนั้นด้วย

<u>หญิง</u>	กันว่า	เชื้อชาติน้อง	เหมือนกิ่งปู้หอย
		บ่หอมก็อปลาบีก	ลามน้ำกินได้
	แนมต่อ	แนวนามเชื้อ	หอยนาตาก่า นั้นแล้ว
		บ่หอมงามพำเพียง	หอยหว่างบ่วงทะเล
			ท้าวกำสอน หน้า 19

แปลความได้ว่า น้องเปรียบเหมือนปู้หอย จะนำมาทำลาบอร่อย ๆ กันอย่าง ปลาบีกก่งเป็นไปไม่ได้ หอยนาย่อมไม่งามเหมือนหอยทะเล

คำโต้ตอบของหญิง แะให้เห็นลักษณะหญิงอีสานว่ามีความเจียมตน ไม่โอ้อวด "หอยนาตาก่า" ก็คือหอยที่มักจะกว่าหน้าจูงขึ้น บ่งบอกความเป็นหญิงธรรมดา คำนี้ก็ ไม่มีความงดงามเหมือน "หอยทะเล" ซึ่งมีรูปทรงสีสันหลากหลาย ล้วนงามตา แปลกใหม่และไม่มีคุณสมบัติที่จะเป็นประโยชน์ต่อชายเท่าที่ควร โดยเปรียบกับ "ปู้หอย" ซึ่งมีเนื้อน้อยนำไปทำอาหารก็ไม่อร่อยและทำไค่น้อย ถ้ากล่าวเช่นนี้จึงเป็นการถ่อมตน แสดงการสงวนท่าทีของหญิงสาวที่ไม่ควรรีบร้อน หลังไหลกำขมของชายหนุ่ม มีนัยเตือน ให้ชายพิจารณาใหม่ให้รอบคอบ โดยชี้ให้เห็นข้อบกพร่องของตนให้ปรากฏ

คำถามในพยางค์เกี่ยวชวนกิด เป็นเชิงอุทาหรณ์แะให้หักกลักซึ่งไปกว่าถ้อยคำ ในวรรณกรรมร้อยกรองนิยมนำพยางค์มากล่าวไว้เสมอ ในตอนเกี้ยวพาราสีระหว่าง ชายหนุ่มหญิงสาว แต่ไม่ไ้กล่าวละเอียด เรื่องการจ่ายชญาในประเพณีลงช่วง ผู้วิจัยจึงยกตัวอย่างบทพยางค์เกี่ยวกับเรื่องท้าวกำสอนมาอธิบายเพิ่มเติมในประเพณีลงช่วง

สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

2.4.2 ประเพณีที่เกิดจากความเชื่อ เมื่อการประเพณี ปฏิบัติ สืบต่อกันมา โดยมิสาเหตุมาจากความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องขวัญ ความเชื่อ เรื่องภูติผี ทำให้เกิดประเพณีการดูขวัญ และประเพณีการแห่ผีไฟ เพื่อขอฝน พบใน กระบวนจินตภาพ ก็จะได้อธิบายต่อไป

ประเพณีการดูขวัญ ชาวอีสานเชื่อว่า มนุษย์มีส่วนร่างกาย อันประกอบไปด้วย เนื้อ หนัง ขน กระดูก ม้าม กับ หัวใจ และอื่น ๆ ส่วนนี้เรียกว่า เนื้อตัว ส่วนที่สองคือ ขวัญ เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น ไม่ปีศาจตน ไม่อาวธัษณ์ได้ ไม่ใช่ชีวิตและวิญญาณ แต่เป็น สาระสำคัญ ของชีวิตและวิญญาณ ปกติขวัญอยู่กับร่างกาย สภาพจิตใจของมนุษย์ก็จะสมบูรณ์ หากขวัญไม่อยู่กับเนื้อกับตัว ก็ต้องมีการเรียกขวัญกลับคืนสู่ร่างกาย สิ่งของอื่น ๆ ก็เช่นกัน จึงมีการดูขวัญกัน ดูขวัญเล่า (ยั้งฉาง)¹ ฯลฯ

การดูขวัญ เป็นพิธีกรรมที่บรรพบุรุษเชื้อสายไทย ได้ปฏิบัติมานานแล้ว มีความ เกี่ยวเนื่องกับศาสนาพราหมณ์ ขวัญขวัญทางภาคอีสาน เรียกว่า "เมอเขารามณ์" มักเป็น ผู้มีอายุที่ผ่านการบวชมาแล้ว แต่งชุดขาวแบบพราหมณ์ และถือศีลห้า เป็นกษัตริย์ มีคุณธรรม มีอารมณ์มั่นคงในการดำเนินชีวิต มีสมาธิแน่วแน่ พิธีกรรมจึงจะศักดิ์สิทธิ์

มนุษย์มักจะเผชิญกับอันตรายต่าง ๆ อยู่เสมอ ทำให้ต้องคิดหาวิธีหลีกเลี่ยงและ กำจัดภัยนั้น ๆ พิธีกรรม การดูขวัญ มุ่งทำเพื่อสร้างกำลังใจ ให้มนุษย์รับมือต่อสู้กับ อุปสรรคต่อไป และสืบทอดกันมาจนกลายเป็นประเพณีอย่างหนึ่ง กระบวนจินตภาพใน วรรณกรรมร้อยกรองอีสาน กล่าวถึงประเพณีการดูขวัญ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เมื่อนั้น พระปู่เจ้าจอมโลกคือชา	จักไกร่มากรั้หลานท่อนอินทร์วงศ์เล่า
กับทั้งบุศดีเจ้าสนมนางนันทน์	มุ่งหมู่เสแถมถนอมหลายถ่านนึ่งเนื่อง
ใบกรั้ตั้งนานทองเทิงแท่น	เทียบนิทราไค้กันเล่มสูงเอื้อง

¹ ชาติกริต วนันทร วัง บทสุภาษิตจังหวัดเลย การวิจัยเชิงคุณภาพ

มีทั้งนาตาอ้อยบัวหลวงหลายหลาก
ใบกริ่กั้พระมณเฑียร เติงอาสน์
เขาก็มาลมาเฝ้าบาทว์สมโภช

.....

อันหนึ่ง ขวัญสองน้อยศกศอยกลางป่า
ไปอยู่ลี้กอเลากกลางป่า
ขวัญเจ้าไปคอกข้าว กินมันกัมเปื่อย
ขวัญเจ้าวิ่งคอกกอกไม้ในเขาลำเอน
ขวัญเจ้าไปเล่นเหล่นน้ำปลาใหญ่
ขวัญเจ้าไปบนเขาในโตนแกมบาง
มาเยอขวัญเอย
มณเฑียรของชายกำแกมแก้ว
ขอให้ขวัญหน่อฟ้ามาหอยเอย แดทอน

ประกับข้อนั้นนิลบ้างแบ่งเชียว
ฝูงหมู่อำมาตย์เจ้าทั้งเฒ่าบาวสาว
ชมชื่นควยหลานเจ้าเจื่องวอม

บราหมณ์หยาบซำที่เขียนเล่นหนี
ไปอยู่ลี้กอหญ้าหว่างเขา
ขวัญเจ้าไปเมื่อยลำหิวให้อยู่ไพร
ขวัญเจ้าไปเล่นเหล่นน้ำข้างหมู่วัว
ขวัญเจ้าไปเก็บไถ่ไม้หน้าเขากางโตน
อย่าไค่ว่างกายเจ้าสองหลอนเหล้าหลง
ไค่เจามาอยู่ห้องนิเวศน์เวียงไชย
บ่อให้ไค่ก็กำก่าเค็มด้ายขอ

มหาเวสสันดรชาดก หน้า 59 - 60

ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก มีการสู่ขวัญชาติ กัณฑ์ สองกุมาร หลังจาก
เร่รอนมาในป่ากับชูชา พระเจ้ากรุงสุโขทัยกับพระนางมยุรีก็รักพิชิตขวัญ เรียกขวัญหลาน
โดยได้นักปราชญ์เป็นผู้ทำพิธี เรื่องประกอบพิธีมีบายศรี เทียนวันเล่ม คอกไม้
แล้วหมอขวัญเรียกขวัญซึ่งหล่นอยู่กลางป่า ให้กลับคืนสู่เมือง กวนห้ายของพิธีมีการ
ผูกแขนควยไหมทองคำ

ขั้นตอนการสู่ขวัญในเรื่องมหาเวสสันดร มีเช่นเกี่ยวกับการสู่ขวัญในสังกม
อีสานจริง ๆ คือ มีภาชนะขวัญ หรือพาขวัญ เป็นพานขนาดใหญ่ ชั้นเดียวหรือหลายชั้น
ก็ได้ ตกแต่งด้วยกาบกล้วย ใบทอง คอกไม้ ให้สวยงาม มีข้าวต้มมัด ไข่ต้ม
ข้าวสาร ข้าวเหนียวหนึ่ง คอกไม้รูปเทียน บนยอดพานมีบายศรี คือใบทองที่เย็บ
เป็นรูปกรวยซ้อนกันหลาย ๆ ชั้น ตามยอดกรวยมีผ้าผูกแขวนไว้ ผ้าผูกแขนเป็น

คล้ายติดเป็นท่อน ๆ ความยาวกะว่าพันรอบมือไม้พอได้ เหมอขวัญจะลุกเหินกึ่งบน
ยอดภรณ์ขวัญ แล้วเริ่มสวดกถาภาษาบาลี และเรียกขวัญ มักลงท้ายด้วยคำว่า
"มาเถอ หรือ มาเขอ ขวัญเลย" ผู้นั่งล้อมวงอยู่ ก็จะร้องรับซ้ำขึ้น
พร้อม ๆ กัน หลังจากนั้น เหมอขวัญจะผูกข้อมือผู้ถูกขวัญ เป็นคนแรก ญาติพี่น้องจะผูก
ให้เป็นคนต่อ ๆ ไป นิยมผูกฝ่ายไ้ประมาณเจ็ดวัน จึงถึงออก เก็บไว้เป็นสิริมงคล
แก่ตนเอง¹

ใบเรือ่งท้าวี่ - บาเจื่อง ปีการอุณขวัญ (สู่ขวัญ) ท้าวี่ซึ่งเกิดใหม่
ควยร้าง ม้า กน ฉกร ลาวางบ และเสี้ยงยี่นางาม ไม่ไ้กล่าวถึงพิธีกรรมโดยละเอียด
แต่อย่างใด

พระบรมจินตนาฯ มักจะกล่าวถึง "ขวัญ" ในการพรรณนาอารมย์ ความ
รู้สึก กุญ้อยครั้ง ทำให้เนื้อความมีความหมายลึกซึ้ง ก็น่าสนใจขึ้น เช่น

ปานนี้ ขวัญซากเนื้อ

เสียดี้กมิ่งมิกัน พระเวษ

อุสา - บารต หน้า 50

ก็วัค ปูมปีคมัง

พาลขอว่าซากขวัญ

อุสา - บารต หน้า 200:1

ไผจัก ชันกั้งช้าง

กายไขราขวัญ ว่ากาย

ท้าวี่ - บาเจื่อง หน้า 57

ถ้าเรียกสกรี้ หรือเด็กชาย เด็กหญิง เรียกว่า "ขวัญอ่อนน้อย" แสดง
ความเชื่อเรื่องขวัญ ปรากฏอยู่กวบนั่นกัน ตัวอย่างเช่น

¹ชากริก อนันทราวัณ บทสวดขวัญจังหวัดเลย การวิจัยเชิงกท ชนวิทยา

แม่น้ำ ชั่วญออ่อนน้อย เพลงล้านก้อยวญคี แกลอน
ให้เจ้า ก้อยอยู่สร้าง เสวยราชแทนเมือง นึกอน
นางนงนอม หน้า 82

ประเพณีบุญบั้งไฟ กระบวนจินตภาพในเรื่องฉาแกง - นางไอ่ สะท้อนภาพ
ความรื่นเริงในงานบุญบั้งไฟไว้อย่างชัดเจน ปรากฏบทบรรยายบั้งไฟที่กำลังขึ้นสู่
ท้องฟ้า เสียงของบั้งไฟ และบทบรรยายเหตุการณ์รื่นเริงต่าง ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พอดอก	เคื่องเหล็กขึ้น	บุดูเลงบั้งไฟใหญ่
แต่งให้	เสนากรท้าว	หาไม้ค้ำกลาง
	สามวาแน่น	จวงกลมเหกาเขียน
	เดาในญบั้ง	ประมาณไก่อ้าวา เจ้าเฮย
นับแต่	เกื่อนสิริขึ้น	บั้งไฟแควนเจาะสิ่ง
	หม้อใส่กั้ง	บั้งไฟไก่ออกชุม
		
	กลางคืนไก่อ	ค้ำบั้งไฟเกิ่งกั้น
	สิบโชนันท์	เสียงก้องสนั่นเมือง
		ฉาแกง - นางไอ่ หน้า 56

กล่าวถึงประเพณีสำคัญในก่อนหก ก็อบุญบั้งไฟ มีการหาไม้ขนาดใหญ่มา
ทำบั้งไฟ อีกกิมเป็นไก่อบั้งไฟเสียงก้องสนั่นทั่วเมือง

พากัน	แหะแหะแค้น	กินเหล้าม่วนป็น แท้แล้ว
บางเอง	แกงธูปข้าง	ชาดุงกลางหลัง
	เอามือชัก	เรือกึ่งกะโยงแค้น
	แฉวเอ็นหย่อน	นำทางฮ้องให้ ไปนั้น
	ไล่นมวกกะโล่	จาเชิงม่วนสะออน

พวกเซ็งฟ้อน	ไปก่อนนำหลัง
.....	
แปงก่อละลึงค์	กานแกงกำแหล
ใหญ่ทอดสาบซอม	ผูกจองแขวนเอว แลนา
แปงรูปตะลุด	เช็กโด่งหึ่งเข่น
ฉาเพลง - นางไอ่ หน้า 58-59	

เนื้อความกล่าวถึงการละเล่นสนุกสนานในงานบุญบั้งไฟ มีการตีมโหรี
แต่งรูปช้างมีซากดางหลัง ใช้เชือกผูกมัดให้เคลื่อนไหวได้ มีการเล่นรำ และร้อง-
กาพย์เซ็งบ้องไฟ ตกแกงกิวลึงค์ ขนาดใหญ่เท่าเสา เแขวนไว้ด้วยเชือก และทำรูปเป็น
ที่สนุกสนาน

ประเพณีบุญบั้งไฟของชาวอีสาน เป็นประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อบูชาแถน เพื่อขอ
ฝน เฝ้าภัยพิบัติทางอากาศ ถ้าบั้งไฟไม่ขึ้นฝนฟ้าจะแล้ง หรือเพื่อเป็นการ
เบิกบานเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข¹ นิยมทำในเดือนหก รุ่งขึ้นหมายถึงแตกต่างจากที่
ปรากฏในวรรณกรรม แต่ที่คล้ายคลึงกันก็คือ การดำบั้งไฟ และการละเล่นรื่นเริง
ต่าง ๆ ชาวบ้านจะนำคันทรีมาคว้านผสมกับถ่าน ทำให้แตก แล้วใส่ในกระบอกไม้ไผ่
ให้แน่น เจะรู เรียกว่าบั้งไฟ ปรียุธยาน ภิกขุ กล่าวว่า มูลเหตุแห่งการทำก็
เพื่อ บูชาวัสสกาลเทพบุตร ผู้ตกแตงน้ำฝน สิ่งที่เทพบุตรชอบ ก็คือการบูชาไฟ คนจึง
ก่อทานบุญบั้งไฟถวาย²

¹สุภณ สมจิตรวิภาดา อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่องฉาแกง-นางไอ่
ก้านความเชื่อ จารีตและประเพณี ที่มีต่อสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย
หน้า 98

²ปรียุธยาน ภิกขุ ประเพณีโบราณไทยอีสาน หน้า 93

พิธีบูชาบั้งไฟ นอกจากการจุดบั้งไฟแล้ว ยังมีการฟ้อนรำสนุกสนาน เล่น
ตลก อ่านหนังสือเวียง และเชื่องเรื่องสนุกสนาน มีข้อความค่อนข้างยาวไกล แต่
ไม่ถือสา กัน ถือเป็นงานบุญที่ทุกคนมีโอกาสสนุกสนานเต็มที่

ประเพณีเกี่ยวกับความตาย กระบวนจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน
กล่าวบรรยายและพรรณนาเกี่ยวกับความตายชัดเจน ตัวอย่างเช่น

เท่านั้น	ท้าวแก่งตั้ง	แปลงรับทองคำ
	ท่าปมเปียง	ยวดยิ่งลายแค้น
	เป็นสี่ก้าน	เขียนอุปนา
	ฝาเหิงเขียน	อุปกาลายแค้น
		
	มีดังขับมีพ้อง	โกล้งอ่านเสนา
	นางพองจาเสียงหวาน	ต่อสาวกำละห้อย
	ยินสุกกลิ่น	ฝูงสาวแกมบัว
	ขับจึงสู้	การสู้กัน
	ยามเมื่อวันทีลี้กั้ง	วัชเพ็งกับถาย
	พญากีบายคอกไม้	วันนั้น หวานเงิน
	ทั้งเสื้อผ้า	ลว้าหลากแฉก
	นำของทาน	ส่งบุญนำไ้

ขุนทิ้ง หน้า 251 - 253

เมื่อมีการตาย สิ่งแรกที่ต้องทำคือเป็นประเพณีเกี่ยวกับการตายก็คือ
ทำโลงศพ สักร่างผู้ตาย ตัวอย่างที่ยกมาเป็นงานศพของกษัตริย์ (ขุนทิ้ง) โลงจึงทำด้วย
ทองคำ เหมหรือปถม เน้นให้รู้ว่าเป็นโลงศพที่เป็นรูปเรียวสูงมียอด คือ โกล ซึ่ง
เป็นที่ใส่ศพของกษัตริย์เป็นรูปทรงสี่เหลี่ยม มียอดแหลม ผ้าทั้งสี่ก้านเขียนรูปต่าง ๆ

สวยงาม ซึ่งให้เห็นว่าเป็นการให้เกียรติแก่ผู้ตาย จึงต้องจัดตกแต่งโลงศพสวยงามเช่นนี้ อาจตีความได้ว่าแสดงความรักและการหาสิ่งปกปิดความดูจากตาของชาวชน เพื่อรักษาความรู้สึกที่เคยมีมาทางค้ำจามต่อกัน ไม่ให้ปรวนแปรเป็นความสับสนวุ่นวาย

การมีพิธีศพเช่นการพอรำ อาวเหล้งฮือญุก (โกลงอาน) บรรเลงดนตรีและเสียดนุญกัน แดงความสนุกสนานเพลิดเพลินที่ชักชวนเพื่อกลายความเศร้าโศก ช่วยให้มีบรรยากาศโศกเศร้าห่อเหี่ยวบางลง อีกนัยหนึ่งเป็นการวิหะรศให้ผู้ตาย ซึ่งมีเพียงวัตถุธาตุเลื่องลอยไปโอกาสสนุกสนานเมื่อบ้างดูคล้าย

หลังจากพิธีศพผ่านไปแล้ว ก็มีเรื่องข้องเกี่ยวกับศาสนา ที่ผู้ที่ยังอยู่และมีส่วนเกี่ยวข้อง ทำบุญ ทำทาน แดงถวายเสื่อผ้า เงินทอง เป็นการส่ง "บุญ" จุติไปให้ผู้ตาย แดงความเชื่อเรื่องบุญ ว่าเมื่อผลงให้ดวงวิญญาณไปสู่สุคติสงบ ไม่เกิดภพภูมิที่ทำงาน

ประเพณีเกี่ยวกับความตายที่เห็นได้จากกระบวนการวันตภา"ถึงกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องผลบุญ การเกิดใหม่ และการนำความดีความหลักศาสนา

2.4.3 ประเพณีเกี่ยวกับศาสนา ที่พบในกระบวนการวันตภา"ชักชวน มีประเพณีการทำบุญมหาชาติ ซึ่งอีสานเรียกว่าบุญพระเวส นิยมทำในคืนสี่ เรื่อง อันติญาณตอนลูกกัจจายนทึ่งไว้ว่า เมื่อมีบุญมหาชาติ มีคนงมมากมาย ไม่ควรคิดแก่จะเล่นสนุกสนาน ให้ตั้งใจทำบุญไว้ตั้งแต่อาญน้อย ๆ จะได้นมบุญมาก เนะให้เห็นความสำคัญของประเพณีการทำบุญถึงความว่า

อันหนึ่ง	ยามงมหาชาติคั้ง	บุญใหญ่คนโสม
กยาได้	อาวระตัก	อ่าวกระสันกวานหลั่น
กวรที่	หาของไว้	กองบุญตั้งแก่ง ทานเนอ
ทานเมื่อ	ยังหนุ่มน้อย	บุญเจ้าก็จึงแสง

"บุญ" ที่แนะนำให้ทำในยาม "มหาชาติ" ก็คือ บุญมหาชาติ ซึ่งชาวอีสานทำในคืนเดือนเพ็ญ เรียกว่า บุญพระเวส¹ วัดใดจะทำบุญพระเวส พระสงฆ์จะจัดแบ่งหนังสือเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งแสดงพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า ครั้นเป็นพระเวสสันดร ให้วัดที่กับจำนวนพระ ทำสลากนิมนต์เขียนตัวธรรมใส่ใบลาน หรือกระดาษให้สาธุชนร่วมทำบุญ ญาติโยมจะแบ่งกันรับภัตตาหารเพลวันครบ วันงาน มีการนำอาหารหวานคาว มาถวายพระภิกษุ แล้วเตรียมให้พระเวสเข้าเมือง ก่อแห่พระพุทธรูปไปที่ท้ายป่า แล้วแห่กลับมาทำพิธีที่วัดอีกครั้งหนึ่ง เพื่อเทศน์มหาชาติ นิยมเทศน์ให้จบภายในวันเดียว ถือว่าจะไ้คุณผลแรง การทำบุญพระเวส ถือเป็นการทำบุญตามประเพณีเกี่ยวกับศาสนา และมีความสำคัญมากสำหรับชาวอีสาน

2.5 ค่านิยม (Value) ค่านิยม หรือคุณค่า หมายถึง สิ่งที่ดีสังคมยอมรับในคุณค่า เป็นวัฒนธรรมที่แสดงออก ได้แก่ สีวรรณะ ความมั่งคั่ง และความรู้จักความเข้าใจ ค่านิยมในสังคม ยังเกิดได้หลายทาง เช่น ภูวามโน สังคมนั้น ๆ เลือกทำอะไร สนใจสิ่งใด ภูวามโน หรือการ "ส่งออก" ทั่ว ๆ ไป จากการสนทนา หรือจากการฝึก การเขียน วรรณกรรมต่าง ๆ จะช่วยชี้ให้เห็น ค่านิยมของสังคมได้มาก²

ค่านิยมที่ปรากฏในระบอบจินตภาพ แยกกล่าวได้ดังนี้

2.5.1 การปฏิบัติตามจารีตประเพณี สิ่งที่เป็นบรรทัดฐาน

ในการตัดสินความถูกต้อง ก็คือจารีตประเพณี ชาวอีสานจึงยึดมั่นแนวทาง ที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ ปรากฏในระบอบจินตภาพที่เป็นบทสังสอน และการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึก เช่น

¹ปริญญาต ภิกขุ ประเพณีโบราณไทยอีสาน หน้า 73 - 75

²ไพฑูริย์ ช่างเรียน การานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา หน้า 13

อันว่า	โอรमारนี้	ใจหาญเห็นอยาก	กินแล้ว
ชาติที่	ตอนป่าด้าย	แปลงห้างให้สูง	พอถอน
อันหนึ่ง	ไฟตามไค้	เดื่องแดงให้เต็มดุง	พอเนอ
อย่าไค้	มุกมวกไว้	กะบองนี้เอ๋ยกำ	พอเนอ
มันหาก	ฝึกคาเก้า	กลองมีมน้ำฮัก	
ชาติที่	เอ๋ยท่าไม้	งวงช้างหากชิบาย	พอแล้ว

อิเหนาตอนแรก หน้า 11

คำสอนนี้ สอนให้ลูกกตระมักระวังตน ให้มีความรอบคอบ รู้จักป้องกันภัยที่จะเกิดขึ้น โดยกล่าวเหี้ยมว่าโอรมักต้องการส่งของของผู้อื่นเสมอ การนอนในป่าซึ่งมีอันตรายรอบค้อม ทองสร้างที่จับบนต้นไม้ (ห้าง) ก่อไฟให้สว่าง ไม่การดับไฟ เพราะถ้าทำเช่นนั้นเป็นการผิดธรรมดาเหมือนกิ่งไม้ดำ บ่อดูกช้างหักกินเป็นอาหารได้ง่าย

ความนี้ของคำสอนแม่ให้รู้จักระมักระวังตนอยู่ตลอดเวลา ไม่เปิดโอกาสอันจะก่อให้เกิดอันตราย เรือควางเล่นเียนาผู้คนได้ การระเผลอเช่นนี้ถือเป็น "ธรรมเียนบ" ก่อส่งสิ่งงามที่ปฏิบัติต่อ ๆ กันมา ใครไม่ปฏิบัติตามผลเสียก็จะตกอยู่กับตนเอง แสดงให้เห็นความเชื่อมั่นตามจารีตประเพณีที่เกยปฏิบัติสืบกันมา

ดังมาโอมเอานางเมืองเป็นเจ้า
เป็นชายแต่กรยังดูออก
บัดนี้ มาจักคั่นธมแล้วจึงตัวโอม
กุ่มมีวางแก้วที่กำปองปลูก
อันลูกแก่นไทยสงล้านผู้เกี่ยว ท่านเอย

ฟ้าแดด - สงยาง หน้า 42

ตัวอย่างนี้เป็นคำกล่าวของเวาเชียงโสม ไม่เอาใจเอาพาลที่หาผิดประเพณี ถือคักคอบโคเสียกับนางเจ้าหยากลูกสาวของตน "เป็นชายแต่กรยังดูออก" หมายถึง

เป็นชายหนุ่มจะต้องรู้สิ่งที่ถูกที่ควรตามจารีตประเพณี เมื่อทำผิดเช่นนี้พญาเขียงโสม
จึงไม่ยกนางฟ้าหยาคให้ แสดงให้เห็นว่าการทำผิดประเพณีในเรื่องธิดาว่าเป็นสิ่ง
น่าละอาย และเสียหายแก่ฝ่ายหญิงมาก

อย่าไก่อ	เก็งเก็งพื้น	เพื่อนหัวท่อม	นั่นเนอ
อันว่า	กลองหนูนี้	เวรแท้บาปมี	ทอแล้ว

อินทผาโผล่นลูก หน้า 7

ความตอนนี้นำกล่าวสอนสตรีให้ระมัดระวังกิริยาการขาด ไม่หัวเราะเยาะบิดา
มารดา ถือเป็นบาป เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้องตามทำนองกลองธรรม แนะนำให้เห็น
ว่าตามจารีตประเพณีถึงงานนั้น ลูกจะต้องเคารพเชื่อฟัง อ่อนน้อมก่อนบิดามารดา การ
ดูหมิ่น แสดงกิริยาเป็นแรงเหยียดหยามเช่นนี้ นอกจากจะทำให้พ่อแม่เสียใจ ผิดหวัง
แล้ว ยังแสดงความเป็นผู้ไม่กตัญญูอีกด้วย กระทำตนขัดต่อแบบแผนอันดีงามของสังคม
อีสานอีกด้วย

2.5.2 การพญาอุโสะ ความคิดเห็นของผู้มีอายุจะได้รับการ
ยอมรับจากบุคคลทั่วไป และนำไปเป็นแนวทางปฏิบัติ ชาวอีสานเชื่อว่าผู้มีประสบการณ์
ผ่านโลกและชีวิตมามากย่อมรู้เห็นและเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น อย่างชัดเจนถ่องแท้
สมควรที่ผู้น้อยกว่าจะได้รับการฟัง ปฏิบัติตาม เห็นได้จากคำสั่งสอน ดังปรากฏใน
กระบวนเงินศภาพ เช่น

ให้อยู่	ทางมือเจ้า	บายของใบแจก	ทานเนอ
ไถ่หนึ่ง	ไถ่ผู้เจ้า	เดียนผู้ตกลอง	

อินทผาโผล่นลูก หน้า 29

ความที่ยกมากล่าวสอนบุคคลให้รู้จักเข้าใจกลั่นจรรยา ซึ่งเป็นผู้อาวุโส เน้นให้
ปฏิบัติรับใช้แทนมือ เป็นการเรียนรู้สิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม แนะนำให้เห็นความสำคัญของ

ผู้อาวุโสว่าเป็นผู้มีภูมิความรู้กว้างไกลยิ่งกว่า ผ่านโลกและชีวิตมามากกว่า การใกล้ชิดผู้ใหญ่ จึงให้ชุดแก่ตนเอง เพราะจะช่วยให้ได้เรียนรู้ เช่นกระทำกิจการงานใหญ่ใหญ่ ใ้ได้รับ ทราบสิ่งที่ยังไม่รู้เคย ไม่เข้าใจ เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองจากการดำเนินชีวิต

บัวอย่า	ชื่นใจน้ำ	ไหลลงตามแม่	กระแสน
พ่อแม่	ชมชื่นแล้ว	ใจน้อยเจ้าอย่าขึ้น	
มันหาก	เห็นกะดาเจ้า	เกยเคียงหลายเทื่อ	มาแล้ว
ในบ่	เดือนด้อมเบื้อง	กลองเก้ายอดคน	ทอหนา

วันที่๑๓เดือน๑๒ ปี ๒๕๖๒ หน้า ๒๒

กาสนอนนี้ สอนให้หญิงเชื่อฟังพ่อแม่ เพลิดเพลินที่ปลุกความระกับน้ำ เพราะ ผู้ใหญ่เคยผ่านโลกมามากแล้ว ก็น่าไม่เรียนรู้ตามผู้ใหญ่ ไม่เชื่อฟังอาจเป็นกบเขี้ยว แผลงใจได้เห็นว่าผู้ใหญ่มีประสบการณ์ชีวิต ผ่านพบทั้งสิ่งเลวร้ายและดีงาม จึงสามารถ มองเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้เข้าใจ และรู้ถึงสิ่งที่แอบแฝงอยู่ ผู้ใหญ่ที่เป็นพ่อแม่ ยิ่งมีความผูกพัน ห่วงใยสายเลือดของคนมากขึ้นอีกหลายเท่า กายะนะนำสั่งสอนของ พ่อแม่จึงรวมเอาความรู้ ทั้งโลก ความห่วงใยรักใคร่ และปรารถนาให้ลูก ประสบความสำเร็จในชีวิต การเชื่อฟังผู้ใหญ่จึงเป็นสิ่งที่ควรกระทำอย่างยิ่ง

2.5.3 กานิยมเกี่ยวกับหญิง ยิ่งกมอีสานนิยมหญิงที่มุกุ่เสมบักเป็น แม่บ้าน แม่เรือน มีความสามารถในการทำอาหารไ้ถูกปากสมาชิกในครัวเรือน มี วิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อญาติมิตรทั้งสองฝ่าย กิริยาบารยาเรียบร้อย และบำเพ็ญกุศล อยู่สม่ำเสมอ นอกจากนี้ยังต้องเชื่อฟังสามี เป็นลูกสะใภ้ที่ดี และมีรูปโฉมน่าดึงดูดใจ อีกด้วย กล่าวไ้ว่าต้องมีคุณสมบัติ รูปสมบัติ และจิตใจประเสริฐ

ชื่อว่า	เป็นกนิให้	ทำเนียบน่ายเกา
มันหาก	เมียนไซไ้	ก็แล้วจึงก่อไป

วันที่๑๓เดือน๑๒ ปี ๒๕๖๒ หน้า ๖

หมายความว่า หญิงควรกระทำตนเหมือนเต่า ก็มีความรอบคอบเอาใจใส่
ลูก หรือกิจการงานของตนให้เรียบร้อย แสดงความละเอียดถี่ถ้วนในการเลี้ยงดูบุตร
และทำกิจการงานตามหน้าที่แม่บ้านที่ดี

เป็นหญิงนี้ ให้ทำเนียบน่าวโก
พักข้างป่อง ป่องเลี้ยงให้ใหญ่สูง
อินทญาณสวนลูก หน้า 4

ความนี้ ก่อนให้หญิงปฏิบัติหน้าที่ "แม่" อย่างสมบูรณ์ ก็ควรอย่างใด ซึ่ง
เลี้ยงดูอย่างเอาใจใส่ ปกป้องคุ้มครอง เอาตัวเลี้ยงดูอันตรายที่จะมีมาถึงลูก
ทะนุถนอมตั้งแต่วัยเด็ก และแนะนำสั่งสอนให้เข้าใจถึงกิจ สามารถดำรงชีวิตได้
อย่างปกติสุข คุณสมบัติแม่ที่จริงเป็นทั้งผู้คุ้มครอง ภูค้ำ ภูแหะแนวทาง และผู้ให้
กำลังใจ ให้ความอบอุ่นแก่ลูก

หญิง พี่ชายชื่อน กษ. เกดกลางภาค
เป็นกึ่ง ฝากระภาคย้าย กลางบ้าน, เล็กอีกรีกิน พ่อแล้ว
เดือนบ บิสีหน้า กามินมาหากสีลวง
มีเดือน บมีพอหย้าว โวรสีเข้าลวงของ
อินทญาณสวนลูก หน้า 38

หญิงที่ไม่มีสามีนั้น ย่อมถูกกนกรวน แม้ในที่ชุมชนเช่นกลางตลาด เปรี๊ยะ-
เหมือนฝาเรือนขาด บ้านเรือนมีแต่ฝุ่น เหมือนเรือนไม้หน้าั่ว กาก็บินเข้าไปโง่งาย
บ้านที่ขาดพ่อบ้าน โจรย่อมไม่เกรงกลัว

ความตอนนี้ แนะนำให้รู้ว่าหญิงไม่สามารถคุ้มครองตนเองได้ จำเป็นต้องมีชาย
เป็นสามี ได้ความคุ้มครองป้องกัน แสดงให้เห็นว่าหญิงควรมีผู้ครองเพื่อถึงวัยอันสมควร
การครองตนเป็นโสดไม่เป็นที่น่าชื่นชม และไม่มีผู้ใดให้ความเกรงใจ

นอกจากนี้ยังมีการอุทิศพระที่ของหญิง แสดงความนิยมคุณแก่มาากกว่าจะเน้น ความสวยงามของรูปร่าง หน้าตา ตัวอย่างเช่น

หญิงใด	หลังเกินสูงชัน	ก็อหลังกองเต่า
หญิงนั้น	ใจซื่อแท้ ก็มักเหลนชู	ประสงค์ถึงกอดัว เจ้าเอ๋ย ชายวันมาชม
		
หญิงใด	ทันตาแซ้ว แซ้วทางแท้	ก็อถึงขุนเปรี๊ยะ เสวอเพียงถึงหนู
หญิงนั้น	ทุกข์แก่เอ๋ย	ถึงเฝ้าอดตาย ท้าวกำสอน หน้า 4

ลักษณะหญิงที่กล่าวถึงในตัวอย่าง ก่อมีหลังเตาสูงกล้ายหลังเต่า เป็น หญิงใจซื่อตรง ไม่กลักบงชู้ ส่วนหญิงที่มีตัวขาว หาง เหมือนพันหนู จะเป็นภามี ความทุกข์ยาก ลามากตลอดชีวิต กุศลกรรมของหญิงนั้นเห็นได้ก็ชื่ออภัยต่อสามี ไม่ ประพฤติผิดในกาม มีจิตใจมั่นคงรักเคี่ยวใจเกี่ยว

2.5.4 ก่านิยมเกี่ยวกับชาย ชายที่ดีตามทัศนะของชาวอีสาน ก่อชายที่มีสติปัญญาดี มีความเป็นนักปราชญ์ มีความสามารถในการทำมาหากิน มีความคิดสุขุมรอบคอบ มีบุคลิกท่าทางน่ายกย่องนับถือ กระบวนจินตภาพที่เป็นบทพญา และบทสังคานโลกกล่าวถึงลักษณะเหล่านี้ทั้งแบบตรงไปตรงมา และใช้ภาพพจน์ ตัวอย่างเช่น

หญิงใด	ตัวงามนักปราชญ์
เป็นที่	ยกย่องทั่วแดน
กนกกล่าวไว้	อันตฤณาดอนสูง หน้า 23

หญิงที่ไ้คำมีเป็นนักปราชญ์ จะได้รับการยกย่องจากบุคคลทั่วไป แสดงว่า
ชายที่คืต้องนีสติปัญญาที่ ฉลาดหลักแหลม จึงจะเป็นผู้มีกัความรู้แบบนักปราชญ์ และเป็น
ที่ชื่นชมของกคนอื่น ๆ นอกจากนียังต้องมีสัทรอบกอบ สุขุม ไม่โอ้อวดสามดาว ไม่
รับนิคชอบตนเอง กังความว่า

เอื้กเวียก	ไ้เกียะย้ง	พาอ้อมสาวเห็น
กลางกั้น	เป็กลางเว็น	เพียวอะเลอนก้าง
มันก็	โวโวเว้า	กำจาบเห็นแก่ ใจนั้น
	ท่าเบะเกียง	สจุลเชื้ออูกลี้อ
		อินทียาตสอนลูก หน้า 25

ความกล่าวถึงชายชั้วที่ทำงานเพียงหังคำบทยจากผู้อื่น เพียวเกรไ้รู้วัน
เวลา และพูดจาสามดาวไ้เห็นเก็ไ้กร กล้ายท่าทางของเลื้อ ชายที่จักกัอชายที่มี
ลักษณะตรงกันข้าม ก็อ มีความสุขุม สงวนท่าที รู้จักคำมาหาเลี้ยงชีพ และ
ปฏิบัติตนตามการแกกาะทะเลาะ

ยามเมื่อ	เถาแกเว้า	มันคอบพึงสงัก
พอเมื่อ	บรรบรรณผู้ค	เมื่อจุนวาค่าน
ตามแต่	ความอู้นอย	เห็นกลองเว้าคลอง
ฝูงหมู่	เถาแกเว้า	บอยอองชุกน
		อินทียาตสอนลูก หน้า 27

บุคคิกชายกัจากตัวอย่างนี้ก็อ รู้จักเจรจาในเวลาที่เหมาะสม เการท
ผู้อาวุโส รู้จักถ่อมตนไม่โอ้อวดความู้ ไ้กรทำไ้เกะเนียมไ้รับการยกย่อง
สรรเสริญ เพราะการกระทำเช่นนี้ แสดงความเฉลียวฉลาด รู้จักปรับคน
มีสัมมาการ ะ เป็นเกรื่อแกลงกวาบเจริญรุ่งเรืองแก่ตนเอง และกรอกรัวที่ะมี
ในอนากต

2.5.5 ยกย่องความขยันหมั่นเพียรและมีใจกว้างขวาง กระบวน
จินตภาพสะท้อนทัศนคติในคำนี้สลับและจิตใจของชาวอีสานที่ถือว่า กวรมีความขยันหมั่นเพียร
ในกิจการงาน และมีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลทั่วไป ลักษณะเช่นนี้จะทำให้ผู้ร่วม
กับบุคคลอื่นได้อย่างสงบสุข ถ้าสอนหญิงจะเน้นให้หาขายที่ขยันทำงาน หรือเมื่อขาย
ไปก็ควรหาราสีหญิงก็จะยกความขยันขันแข็งของตนให้หญิงรับพิจารณา ดังตัวอย่าง
ต่อไปนี้

ชายโก เนาสถานทอง
เวียกสร้างไว้

เฮือนถนนี่วสัน
น้ำไปสับไป

วันที่พูดเรื่องลูก หน้า 26

หมายถึงชายที่อยู่บ้าน ประกอบกิจการงานเพื่อสร้างตนอย่างสม่ำเสมอ
ทำให้ฐานะมั่นคง การรู้จักทำงานสะสมทรัพย์สืบไว้ทั้งตัวใหญ่ แดงความเป็นผู้
กึกการณไกลส เป็นเครื่องวัดว่ามีความเจริญรุ่งเรืองสืบไป

เจ้าผู้ เกือบหกหน้า
ในขอ ซิมามุมมัตกล้ำ

ใบฉิมมาฮ่อม นางขอ
พาน้องกอนานา

ท่ากำลอน หน้า 12

กวางนี้เป็นคำเกี่ยววาระของชาย กล่าวเป็นเชิงเปรียบว่าใครจะช่วย
หญิงทำนาในฤดูฝนที่จะมาถึง ความนัยก็คือตนสามารถช่วยได้เพราะมีความขยัน ออกทน
และเข้มแข็ง

หญิงสาวที่ดี ต้องมีความขยันทำงาน มีความพยายามเช่นเดียวกัน กวีเปรียบ
ความขยันในการทำงาน เหมือนความเพียร ของผึ้งและตนที่สามารถสร้างรังได้สำเร็จ
ดังความว่า

ให้คอย ทำเพียรสร้าง เสมอแทนแบ่งขอ
ให้ช่าง ก่อสืบไว้ เสมอแจ้งสืบอ้าง พอเนา
อินทิยาสาธอนลูก หน้า ๕

ความขยันหมั่นเพียรในการทำงานทั้งชายและหญิงนับเป็นสิ่งที่คู่กัน แสดงความ
เป็นคนที่ม่ประโยชน์ สร้างสรรค์ตนเองและสังคมได้มั่นคงได้

เรื่องความมีใจกว้างขวาง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน เป็นสิ่งที่ไม่ควรละเลย
ปรากฏว่าสอนหญิงดังนี้

ฝูงหมู่ เคยยกแก้วชู ฉากัยเพ่งตากิน
กรันหา เทียวมาตา ให้ปันเบรนาให้
อย่าไ้ ขอมงวบก้ม ช่างร้ายอันแต่แกม ก็นเนา
ของออก เอื้อนแต่ละน้อย ก็ยาฟ้าวฮาโฮ
อินทิยาสาธอนลูก หน้า 39-40

หมายความว่า เมื่อมิตรสนิทที่เคยพียงมาอาศัยมาเยี่ยมมาเยือน ควรแบ่งปัน
สิ่งของให้ ไม่ควรทักขุ่นเกรงกลัวผู้อื่นจะโกรธกิน หรือปันช้าแล้วช้าอีกเมื่อแบ่งปันสิ่งของ
ให้ผู้อื่น เพราะการกระทำเช่นนั้นแสดงความเป็นผู้มีใจกับแคบ เห็นแก่ตัว หากสังคม
มีกันเช่นนี้มาก ๆ ความเจริญย่อมไม่เกิดขึ้น เนื่องจากไม่มีผู้ใดเสียสละในส่วนที่ควรเสีย

อันหนึ่ง ใจให้ ใสเสมอหน้า อโนบารังใหญ่
อย่าไ้ เป็นกึ่งหม้อ หนองมั่วทั่วถึง พอเนา
อินทิยาสาธอนลูก หน้า 3

กำสอนนี้กล่าวสอนหญิงให้รู้จักใจเขื่อมน้ำ คือ แจ่มใส ซึ่งตรง และนำ
จะหมายถึงความเยือกเย็น มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลอื่น ๆ ตามลักษณะของน้ำที่
ให้ความชุ่มชื้น ให้รู้จักแก่มนุษย์ ฝูง และสัตว์ ไม่ควรมัววิตใจจนมัว ใจกำเหน็จ
หม้อของชาวอีสาน ภัยก่อนเป็นหม้อดิน ภัยมีเขม่าไฟเกิดอับจนกา ไม่น่าดู

การเปรียบเทียบเช่นนี้แสดงความรู้สึกซึ่งในการเลือกใช้คำ และแสดงก่านิยมในเรื่องความเชื่อเพื่อเปิดเผยใจกาย

2.5.6 กานิยมในการกรองเรือน ชาวอีสานเห็นว่าครอบครัวที่ขึ้นกง ต้องประกอบด้วยชายที่ขึ้นรับแข็ง มีความเป็นนักปราชญ์ สุขุมรอบคอบ และหญิงที่กิริยามารยาทงดงาม ขยันหมั่นเพียร มีคุณสมบัติของแม่บ้านแม่เรือนครบถ้วน ทั้งได้กล่าวมาแล้วในเรื่องกานิยมชายหญิง และกล่าวขยันหมั่นเพียร ไว้เพื่อเปิดเผยต่อกัน องค์ประกอบที่ละขาดไม่ใดก็ก่อเรื่องแม่ของตาม ญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่าย และการเข้าอกเข้าใจกันของสามีภรรยา ต้องส่งเสริมซึ่งกันและกัน ทั้งตัวอย่างต่อไปนี้

อันหนึ่ง	ยามใดเจ้า	ปีทองสมบูรณ์
เจ้าอย่า	ไถ่ไร้อาย	พูนเขม้นขวัญ
ชาติที่	กะลุ่มสี่	กนวายยังแก่
หญิงใดชั่ว	มีอยู่ชอน	ในชียนอ้อมโก พ่อแล้ว
		อินทผาลาดอนลูก หน้า 30

ความว่า หญิงไม่กรกริ้วโกรธ ใช้ว้าวาข่มขู่ไม่เกรงใจสามี เพราะหากไม่สามีก็ลงมือปล้ำ คือมีโกรธแล้วเกรง กระทำไต่ถามใจชอบ ชี้นำให้เห็นว่าหญิงมีหน้าที่อดทนอด รอดฟังสามี และสามีก็มีหน้าที่คุ้มครองดูแลภรรยาของตน แสดงบทบาทที่ส่งเสริมกันและกัน

ญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่าย เป็นบุคคลสำคัญที่สามีภรรยาจะต้องนึกถึง คำสอนในเรื่องอินทผาลาดอนลูกชี้ให้เห็นว่า ชายมีหน้าที่หาหาเงิน หญิงเป็นฝ่ายจัดการทรัพย์สินและประโยชน์ และต้องรู้จักแบ่งปันให้แก่ญาติมิตร ตลอดจนแม่ของสามี แสดงลักษณะสะใภ้ที่ดี มีใจเมตตาต่อญาติมิตรทุกฝ่าย ในขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นว่าชีวิตการครองเรือนเป็นไปอย่างสงบสุข

	ทั้งมวลนั้น	บันเป็นถามส่วน
	ส่วนหนึ่งนั้น	ถนอมไว้สืบเชื่อน
ส่วนหนึ่ง	เวนวางให้	มหาเกร ภาณทอก
ส่วนหนึ่ง	หยายพื้นก่ง	ปูงโกถฎุเหื่อน
	หยายเมื่อเปื่อง	วงกาหลายแห่ง
ให้เจ้า	แบ่งพุกไว้	เมื่อเปื่องแม้ว
	ถนอมไว้	ตามครองโกไค่น
	ถนอมยิ่งแม้ง	เวยอเหียงแม่น

อินติภาณสวนลูก หน้า 39

นั่นคือ ให้แบ่งทรัพย์สินเป็นสามส่วน เก็บไว้ใช้จ่ายในครัวเรือน ทำบุญ
สร้างกุศลให้ญาติพี่น้อง และแบ่งปันพิทักษ์ให้กับแม่สามีด้วย

ความร้อบเพรียงขอรับประทานอาหารก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้การ
ครองเรือนราบรื่น เพราะทุกคนจะโคมปะพูกุยกกัน และมีความสุขกับการรับประทาน
อาหารก้วย ถึงก้วยอย่าง

เขื่อนโค	ยามกินเว้า	ภาเคี้ยวเป็นหมู่	กันนั้น
ความถัก	ยังช่างพุ่ม	กัณไว้นอนลงซั	

อินติภาณสวนลูก หน้า 41

ความว่า บ้านเรือนใดที่รับประทานอาหารพร้อมหน้ากัน แสดงว่ายังมี
ความรักไกรผูกพันกันอยู่ และจะช่วยให้ความผูกพันนั้นยืนยาวต่อไป การรับประทาน
อาหารนั้น เป็นความสุขในการดื่มรส ถ้าได้รับประทานพร้อมกันทั้งครัวเรือน ยอม
เป็นช่วงเวลาที่มีความสุขยิ่งชีพ เพราะจะได้ปะพูกุยกกันถึงเรื่องราวต่าง ๆ จึงเกิด
ความสุขที่ไคพูกุยก ไคไคเห็นหน้ากัน แะองการกวมเกลียวพร้อมเวยงของสมาชิกใน
ครอบครัวที่จะถอง "ร่วมสุข" และพูกุยกกันเสมอ

ความฉันทันของกระบวนจินตภาพกับสังคมอีสานทั้งได้กล่าวมา แสดงให้เห็นว่า กระบวนจินตภาพนี้ได้มีคุณค่าเพียงความงามของถ้อยคำ และการสื่อความหมายไปสู่ผู้อ่านเท่านั้น แต่ยังคงซ่อนเร้นให้เห็นภาพสังคม อันได้แก่สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และสภาพแวดล้อมทางสังคม ตลอดจนสภาพความเป็นอยู่ของชาวอีสานในแง่การทำงาน อาชีพ ความเชื่อ ค่านิยม และประเพณีต่าง ๆ อีกด้วย นับว่าวิถีชีวิตและความสามารถในการเลือกสรรถ้อยคำ มาจัดสร้างสรรกรรมร้อยกรองได้อย่างเหมาะสม ก่อ งามงาม ตามหลักวรรณศิลป์ และสื่อความหมายที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นไปได้ในสังคมอีสาน ทำให้วรรณกรรมร้อยกรองอีสาน ประสบผลสำเร็จในแง่การสื่อ ความรู้สู่ผู้อ่าน การรับรู้ และจินตนาการ จากผู้เขียนไปสู่ผู้อ่านอย่าง น่าชื่นชม

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษากระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน สรุปผลการศึกษากันได้ว่า ไก้ กั้ง นี้ ความ มุ่ง หมาย ของ การ ศึกษา กัน ว่า

- 1 ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน
- 2 ศึกษาความสัมพันธ์ของกระบวนการจินตภาพกับสังคมอีสาน

ความ สำคัญ ของ การ ศึกษา กัน ว่า

- 1 ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และเห็นความสำคัญของกระบวนการจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน
- 2 เห็นความสัมพันธ์ของกระบวนการจินตภาพ กับความรู้ ความคิด ประสบการณ์ของกวี และสังคมอีสาน ช่วยให้เห็นแนวทางการดำเนินชีวิต ของชาวอีสานจากวรรณกรรม
- 3 เป็นการเผยแพร่วรรณศิลป์ในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน และคุณลักษณะของภาษาถิ่นอีสาน ให้รู้จักแพร่หลาย

ขอบ เขต ของ การ ศึกษา กัน ว่า

ศึกษากระบวนการจินตภาพ จากวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน ประเภทลายลักษณ์ที่ไค้ชำระ หรือปริวรรตเป็นภาษาไทยปัจจุบัน ทั้งที่พิมพ์เผยแพร่แล้ว และยังไม่ไค้ตีพิมพ์ขึ้นฉบับแพร่หลาย เป็นที่รู้จักกันไปในภาคอีสาน ตลอดจนใช้ภาษาประดิษฐ์เฉพาะที่เป็นที่ยอมรับในกลุ่มผู้รู้วรรณกรรมอีสาน ได้อาขรวรรณกรรมไค้ 15 เรื่อง จำแนกไค้ 6 ประเภท กันนี้

1. วรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์ มี 4 เรื่องก่อน ท้าวปี - มาเจื่อง
ขุนท่ง ผาแดง - นางไอ่ และฟ้าแดง - สงยาง
2. วรรณกรรมนิทาน จำนวน 4 เรื่องคือ สังข์ศิลป์ชัย กาละเกษ
นางผมหอม และ อุสา - บารดี (จำบัง)
3. วรรณกรรมกำสอน จำนวน 2 เรื่อง คือ อินทกาคะผดุง และ
ท้าวกำสอน
4. วรรณกรรมศาสนา จำนวน 2 เรื่อง คือ มนต์เวสสันดรชาดก และ
พระเชศพน
5. วรรณกรรมประเพณี เรื่องพญากันตาค
6. วรรณกรรมรัก ใกล้เกลือกยอ และคำ รากลองเฮือ

วิธีดำเนินการศึกษากันกว่า

ศึกษาโดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร ดำเนินการขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน และแนวทางการศึกษาระบบงานจินตภาพ
จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง
2. เลือกสรรวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน จำนวน 15 เรื่องตามเกณฑ์ที่
กำหนดไว้
3. รวบรวมและจัดจำแนกประเภท กระบวนจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรอง
อีสาน โดยพิจารณาเนื้อความในวรรณกรรมแต่ละประเภทเป็นหลัก ได้แก่ บทชมโฉม
ชมธรรมชาติ ชมบ้านเมือง บทบรรยายเหตุการณ์ บทพรรณนาอารมณ์และความรู้สึก
บทอศุขรรมย์ และบทผญา
4. ศึกษาวิเคราะห์กระบวนจินตภาพ โดยพิจารณาสัมพันธ์ภาษาถิ่นที่ก่อให้เกิด
สรรมาใช้ การใช้ไวยากรณ์กับจังหวะและท่วงทำนองของคำในกระบวนจินตภาพ
ลักษณะจินตภาพ และทัศนะคติที่ปรากฏในกระบวนจินตภาพ

5 ศึกษาวิเคราะห์ ความสัมพันธ์ของกระบวนการจินตภาพกับสังคมอีสาน โดยพิจารณาจาก กระบวนการจินตภาพที่มีการเปลี่ยนแปลง และ ทักษะวิถีที่ปรากฏในกระบวนการจินตภาพ

6 สรุปผลการศึกษาก่อนหน้า จักสำคัญ เสนอผลการศึกษาก่อนหน้าแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ผลการศึกษาก่อนหน้า

วรรณกรรมร้อยกรองประเภทลายลักษณ์ของอีสาน เป็นวรรณกรรมที่จารึกด้วยตัวอักษรไทยน้อย หรืออักษรธรรม ลงบนใบลานชนากยาว ผู้กรอรวบรวมกันเรียกว่า "ท่งสือผูก" ชาวอีสานรู้จักวรรณกรรมต่าง ๆ แพร่หลาย เปรียบประเพณีการอ่านหนังสือผูกหลายลักษณะ คือ ใจอ่าน ใจเทศน์ และนำไปเล่นหมอลำ เนื้อหาของวรรณกรรมร้อยกรองจักว่าแนกได้เป็น 6 ประเภท คือวรรณกรรมตำนาน และประวัติศาสตร์ วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมกำสรวล วรรณกรรมประเพณี และวรรณกรรมรัก เนื้อหาทั้ง 6 ประเภทนี้ มีโครงเรื่องอยู่ 2 ลักษณะคือ โครงเรื่องแสดงชีวิตบุคคลที่ต้องเผชิญ หรือแสดงความสามารถให้ปรากฏ และ โครงเรื่องแสดงชีวิตรักของหนุ่มสาว ที่ใจปัญหารักความเศร้า หรือความรักที่ขัดข้องวาระประเพณี เป็นหาคำดำเนินเรื่อง มีวรรณกรรมรักเจน เรื่องนงนุชน้อย เป็นการรวบรวมบทกวีเกี่ยว แสดงอารมณ์ความรู้สึก และความไพเราะของภาษา จึงไม่ปรากฏโครงเรื่อง อย่างไรก็ตามวรรณกรรมทั้ง 15 เรื่องที่นำมาศึกษา ล้วนแสดงแก่นเรื่อง (themo) ผกคกล้องกันเป็น 2 ลักษณะคือ ลักษณะที่หนึ่ง เป็นแก่นเรื่องแสดงปรัชญาชีวิตของสังคมชนบทอีสาน ว่าเรื่องกฎแห่งกรรม ตามหลักพุทธศาสนา เชื่อสิ่งลี้ลับ และโดยศาสตร์ อีกลักษณะหนึ่ง เป็นแก่นเรื่องแสดงกานิยมวรรณกรรมในอุดมคติ นิยมผู้มีคุณธรรมสูง

รูปแบบฉันทลักษณ์ร้อยกรองอีสาน ยังไม่เป็นที่ยุติแน่นอนว่า ไก่พัฒนาจากกาพย์กลอนที่ถือสัมผัสเป็นหลัก และถือจังหวะน้ำหนัก กับระดับเสียงเป็นหลัก มาสู่กาพย์กลอนที่ถือทั้งสัมผัส จังหวะน้ำหนัก และระดับเสียง เป็นหลักร่วมกัน แล้วจึงตั้งชื่อตามแบบฉันทลักษณ์ในภายหลัง หรือได้รับอิทธิพลฉันทลักษณ์ จากกัมภีร์กาพย์ปารวีสานของอินเดียโดยตรง การจัดแบ่งประเภทรูปแบบฉันทลักษณ์ จึงแยกเป็น โกง กาย กวน ฉาย ในขณะที่นักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่า รูปแบบโกง กลอน ในวรรณกรรมลายลักษณ์มีลักษณะคล้ายคลึงกัน จึงรวมเรียกว่า โกลงสาร หรือกลอนอ่าน ส่วนกายและฉายนั้น จัดเป็นรูปแบบวรรณกรรมมุขปาฐะเป็นส่วนให้

วรรณกรรมที่นำมาศึกษาทั้งหมด เป็นวรรณกรรมที่ปรับแบบฉันทลักษณ์โกลงสาร หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า กลอนอ่าน แบ่งเป็นบทเอก บทโท มังกับเอกโทแบ่งกันก็อธิบายได้ มี เอก 3 คำแห่ง โท 2 คำแห่ง บทโทปีเอกและโทอย่างละ 3 คำแห่ง สัมผัสที่นิยม ถือ สัมผัสอักษร และมีสัมผัสเสียง เรียกว่าสัมผัสเทภาวะ ถือ วรรคท้ายของบาทที่ 1, 2 คำที่ 2 จะสัมผัสกับคำที่ 4 คำอาษา และสระแก้วกัน คำแต่ละคำเสียงวรรณยุกต์เท่ากัน ถูกทำประการหนึ่งว่าวรรณกรรมทั้ง 15 เรื่อง มีกลายกลึงกันก็ถึงความงดงามของภาษา ซึ่งถือว่าเอกสรวิธอย่างประณีต และภาพให้อารมณ์และความรู้สึกแก่ผู้อ่าน

เมื่อได้ศึกษาความงดงามของภาษาในเชิงกระบวนจินตภาพ อันหมายถึงศิลปะในการใช้ภาษาถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกและทัศนคติของกวี เพื่อให้บรรลุผลในการแนะนำแห่งความรู้สึกนึกคิด ให้เกิดขึ้นในความรับรู้ของผู้อ่าน พบว่า กวีอีสานใช้กระบวนจินตภาพ 2 ลักษณะ คือ

1 การกล่าวตรงไปตรงมา กวีอีสานจะเลือกใช้คำตรงไปตรงมา ในการบรรยาย บทชนธรรมชาตินี้ โดยอธิบายรายละเอียดของปรากฏการณ์ธรรมชาติ ที่ชและ สัตว์ บรรยายและพรรณนา อารมณ์ความรู้สึก โดยใช้ภาษาที่ตรงถึงเนื้อหาน มาแนะนำให้นักเห็นความหมายลึกซึ้งที่แฝงเร้นอยู่ และ บรรยายเหตุการณ์ บรรยายภาพ

ตลอดจนแสดงพฤติกรรมของตัวละครอื่น ๆ บำช่วยเน้นบทพรรณนา อารมณ์ความรู้สึก ให้เด่นชัดขึ้นอีก ส่วนบทฉกฉวย จะอธิบายรายละเอียดของความรู้สึก และกิริยาอาการที่แสดงอารมณ์ความรู้สึกนั้น

2 การสร้างภาพพจน์ (Figure of speech) ภาพพจน์ที่ปรากฏใช้ในกระบวนการวิเคราะห์ มี 9 ประเภท ที่นิยมใช้มาก คือ ภาพพจน์อุปมา และอุปทานุพันธ์ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ อุปมาเป็นกรเทียบค่า ส่วนอุปทานุพันธ์ได้ยืมภาพพจน์อุปมาเป็นการเปรียบเทียบโดยใช้คำเชื่อม กวเลือกใช้คำ 1 พยางค์ เช่น เกิง สิ่ง และ 2 พยางค์ เช่น ทาเนม ฟูนกัง กรัณยมเปรียบเทียบธรรมชาติ เพื่อแสดงความงามของ วงศ์พันธุ์ เช่น เปรียบภาพธรรมชาติเหมือนบุษย งามเหมือน ทองคำ การเปรียบเทียบอารมณ์ความรู้สึกมักเปรียบกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น กวบกถึงความรัก รุ่มร้อนเหมือนไฟเผาพรวง หรือมีอารมณ์โกรธเหมือนไฟลนลุก มีการเปรียบเทียบแสดงอำนาจยิ่งใหญ่ และปริมาณเพิ่มพูนกว เช่น กล่าวถึงการกวักแกว่งอาวุธ มีเสียงกังกักก้องเหมือนฟ้าลั่น กล่าวถึงกองทัพ ประกอบไปด้วยไพร่พลมากมายเหมือนสายน้ำ นอกจากนี้ ยังมีการเปรียบเทียบธรรมชาติด้วยกันเอง เพื่อแสดงลักษณะคล้ายคลึง เป็นคนว่า ข้าวเซียวเหมือนพืชที่เรียวกวเขา หมอกนังริบเหมือน ฝายฝน

ภาพพจน์แบบอุปทานุพันธ์ กรัอิสานเมียงใช้ เพื่อแนะนำข้อคิด อันเป็นประโยชน์ก่อ การดำเนินชีวิต ให้สอดคล้องกับความนิยมของชาวเวียดนาม โดยนำธรรมชาติของพืช และ สัตว์ มาเปรียบเทียบ หรือ เนะถูกผสมกับ ตลอดจนพฤติกรรมของมนุษย์ เช่น อังสอนหญิง ว่า กวรเรือฟังบิการกาไปชักขึ้นกักรัน ให้ทำกวเหมือนบัวที่ปักรายตาบะระกับน้ำ เป็น การแนะนำหญิง มีกวางอ่อนนุ่ม เชื่อฟังใหญ่ จึงจะเป็นสภให้ชีวิตราบรื่น การ เปรียบเทียบธรรมชาติ เพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึก ปรากฏอยู่มากพอสมควร เช่น เปรียบความรู้สึกของชายที่เฝ้าหญิงต้องกาถ่วงใจ เมื่อมีความเฝ้าหญิงอ่อน ก้อมี ความยินดี ชื่นชม พรรณนาจะไคเป็นเจ้าของ ไค ภิปรค การเปรียบเทียบอีก

ลักษณะหนึ่ง คือ กล่าวถึงประสบการณ์ชีวิตเกี่ยวกับกวีการทำงานอาชีพ เครื่องมือ เครื่องใช้ มาเทียบพดลกรรมมนุษย์ เช่น กล่าวถึง ก้าวไม้กับกับแอก และความเหมาะสมในการเลือกถูกรอง ว่าจำเป็นและสำคัญ ถ้าไม่ถูกรองกันก็จะไม่มีความสุข เช่นเดียวกับก้าว (เชือก) ที่มีความยาว และขนาดไม่พอเหมาะกะกับแอก ทำให้ไถนาไม่สะดวก ที่น่าสนใจก็คือ กวีนำปรากฏการณ์ธรรมชาติ มาแนะนำการดำเนินชีวิต เช่น กบคนพาดยอมเหมือนกับเดือนข้างแรม คือ นอกจากจะทำการเช้าช้าตามเดือน เหมือน กวงจันทรข้างแรมที่เริ่มต้นมีดวงตามลำดับแล้ว อนาคตยังมีกบคน และมากโอกาสกลับคน ประเดิยี่ ก็ เช่นเดียวกับกวงจันทร ที่มีความกลมวงในที่สุด

ภาพพจน์แบบกตัญญู เป็นการกล่าวเกินจริงเป็นความรู้รัก และอารมณ์ กวีนิยมใช้ในการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึก และบรรยายการรบ ลักษณะที่น่าสนใจ คือ ใช้จำนวนนับเกินจริงอยู่เสมอ เช่น กล่าวว่า ปราสาทนี้มีหมื่นเกวียนห้อง

ภาพพจน์อุปลักษณ์ กวีใช้เปรียบสิ่งหนึ่ง เป็นอีกสิ่งหนึ่ง เช่น พญาเป็นสาก(เสื้อ) และใช้คำเชื่อม เป็น กู แสดงความเหมือน

ภาพพจน์ที่ปรากฏใช้ไปมากมัก แต่มส่วนเสริมสร้างภาพในเราเองงาน กวี แก้วรชกรรมร้อยกรองอีสาน คือ ภาพพจน์ที่น่าสนใจที่มีชีวิตและไม่ชีวิต มาแสดงกิริยาอาการอย่างมนุษย์ เช่น สร้างความรู้สึก ให้เกิดอึ้งท้อ และความรู้สึกถอนแหวน โกล้งใจ และบรรยายภาพแห่งความสุข

ภาพพจน์ปฏิกิริยา คือการอ้างอิงถึงบุคคล เหตุการณ์ สถานที่ หรือ ข้อความที่เป็นที่รู้จักกันทั่วไป กวีอีสาน จะกล่าวอ้างภาพชัดทองถิ่น เช่น ก่าหักให้เอา กามาต่อ ใช้ในกรณีนี้ว่า น้องควรขึ้นครองราชย์แทนพี่ชาย เพราะมีเชื้อสายเกี่ยวกับการกล่าวอ้างตัวละครจากวรรณคดีที่คุ้นเคย ก็ปรากฏใช้ เช่น กล่าวเทียบเสียงร้องของ ชะนี ซึ่งเป็นสัตว์ป่าชนิดหนึ่ง กับนางระนี จากเรื่องขุนช้าง ซึ่งกรำกรวยหา สามีด้วยความทุกข์ทรมานใจอยู่ในป่าจนสิ้นชีวิต

ภาพพจน์กวีตพาณย์ เป็นภาพพจน์ที่กวีตั้งใจใช้กล่าวอธิบายผลสัมผัส แยกต่างไปจากปกติ เพื่อเน้นอารมณ์ความรู้สึก เช่น ใช้คำว่า ใส ซึ่งเป็นผลสัมผัสที่เห็นได้ด้วยการมาอธิบาย ใจ เช่น ใจใสเหมือนน้ำ แสดงความบริสุทธิ์ของจิตใจ ที่ปลอดโปร่งแจ่มใส

ภาพพจน์ประเภทสุดท้าย คือ ภาพพจน์สมพจน์ คือ การเปรียบเทียบคุณสมบัติเด่นของสิ่งหนึ่งสิ่งใด แทนความหมายทั้งหมด เช่น เนื้อ แทน ร่างกาย กล่าวได้ว่า กวีอีสานสามารถเลือกใช้กระบวนการจินตภาพ ได้เหมาะสมกับเนื้อความ และเหตุการณ์ เช่น ใช้การกล่าวตรงไปตรงมาในการชมวรรณชาติ ใช้อุปมาอุปลักษณ์ พรรณนาอารมณ์ ความรู้สึก ใช้อุปมา และอุทาหรณ์ในบทกวี ใช้ข้อคิดเห็นในการบรรยายการรบ ที่น่าอัศจรรย์ บรรณาการกระทำ จะนิยมใช้ภาพพจน์หลาย ๆ ประเภท ในรูปแบบ "นญาภาณิต" คือคำคมชวนคิด บ่งชี้ส่วนและให้แนวทางในการปฏิบัติ แก่บุคคล และนิยมใช้รูปแบบ "นญาเกี้ยว" ซึ่งเป็นคำคมเชิงเปรียบเทียบ ใช้ภาพพจน์หลายประเภท ในบทกวียาวพาราดีในวรรณกรรมตำนาน และประวัติศาสตร์ ตลอดจนวรรณกรรมนิทาน ลักษณะต่างๆ เหล่านี้ จะช่วยให้เนื้อความในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน บ่งความหมายลึกซึ้งประทับใจยิ่งขึ้น

การสรุปลำนำใช้ในกระบวนการจินตภาพ กระบวนการจินตภาพทั้งสองประเภท แสดงความสามารถของกวีอีสาน ในการเลือกสรรคำใช้ เพื่อสร้างจินตภาพได้อย่างเหมาะสม มีคุณค่าด้านเสียง และความหมายที่สัมพันธ์กับจังหวะ ของบทร้อยกรอง กวีอีสานจะใช้เสียงสัมผัสฉกฉวยมากกว่าสัมผัสสระ มีทั้งสัมผัสฉกแบบธรรมดา และแบบพิเศษที่เรียกว่าสัมผัสเพทาวะ แปรปรากฏที่ใช้น้อย เพราะสัมผัสเพทาวะกำหนดตำแหน่งของคำ และเสียงวรรณยุกต์ ต้องให้พยัญชนะ สระ ตัวสะกดเดียวกัน ต่างที่เสียงวรรณยุกต์ การรับส่งสัมผัสก็ต้องเล่นระดับเสียงต่างกันด้วย นอกจากเล่นสัมผัสแล้ว ยังนิยมเล่นคำซึ่งเป็นชื่อพันธุ์ไม้ หรือสัตว์ ซึ่งใช้พยัญชนะต้นเหมือนกัน ตลอดจนเล่นคำในลักษณะกลอน และาระตูอีกด้วย

แนวโน้มในการสรรคำใช้ที่เอนมก คือ การใช้คำซ้ำและการบลากคำ คำซ้ำที่ปรากฏในกระบวนจินตภาพ ได้แก่ คำซ้ำแสดงภาพ คำซ้ำแสดงเสียง และคำซ้ำแสดงอารมณ์ความรู้สึก กรณีมีใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ และเลียนเสียงการกระทำของมนุษย์และสัตว์ ใ้ได้อย่างเหมาะสม กลมกลืนกับเนื้อความและเหตุการณ์ ทำให้เกิดผลที่คำนึงอารมณ์ ความรู้สึก สร้างบรรยากาศ แสดงปริมาณ มีความงดงามถ้อยเสียง และช่วยให้เนื้อความอ่อนหวาน รุนแรง หรือกระชับอย่างเหมาะสม

ส่วนการหลากคำนั้น เป็นการใช้คำอย่าง "มีพลัง" ก่อนมีภาพหมายลึกซึ้งก่อให้เกิดอารมณ์ ความรู้สึก แนวภาพ บุคลิก วัย เพศ และสถานภาพของบุคคล กรณีที่สำนวนมีใช้ เบลากคำเรียกแทนที่หลาย คำเรียกแทนชื่อถึงอุบายลักษณะ คำเรียกแทนชื่อซ้ำมักเป็นคำแสดงอำนาจทางโลก กรณีใช้คำด่าบลสิ่งวรรคกรรมภาคกลาง เช่น พระบาทเจ้า ภูธร แต่ส่วนใหญ่เลือกใช้ศัพท์ท้องถิ่นอีสานที่มีความหมายลึกซึ้ง เช่น พระเจ้าลุ่มฟ้า ท้าวหมากเอก มีการใช้จำนวนนับเช่น ห้า หมื่น มาเรียก"สองก้านางในการขยายอาณาเขต เช่น เรียกภักตร์ว่า พระเจ้าหมื่นม้าว ถือเมืองเจ้า "ละเน้นอำนาจเหมือนมนุษย์ โคโยใช้คำว่า เทวอินทร์ เทวฟ้า ส่วนคำเรียกที่ยกย่องอำนาจทางธรรมจะใช้ศัพท์ท้องถิ่นอีสาน เช่น มาบุญกว้าง เทวธรรม สะท้อนให้เห็นคำเนิ่นที่ยิ่งใหญ่เหมือนมนุษย์ เป็นผู้นำที่เก่งกล้าสามารถ และมีคุณธรรม

คำเรียกแทนชื่อหญิง นิยมใช้คำยกย่องความงาม อันเป็นคุณสมบัติของสตรีเพศ เช่น ก่าเสี้ยว หมายถึงหญิงสาวที่งามสง่า เปล่งปลั่งสะกดทุกา คำเรียกแทนชื่อหญิงที่แสดงความรักใคร่ผูกพัน เช่น สายกอ หมายถึงหญิงผู้เกี่ยวของผูกพัน เป็นที่รัก เป็นความภาคภูมิใจที่ไ้เป็นเจ้าของอย่างเปิดเผย สิดาวแพง หมายถึงผู้มีความงามน่าทะนุถนอมรักใคร่ คำที่ยกย่องคุณงามความดี ก็ปรากฏอยู่ด้วย เช่น กวงอีหว่า หมายถึงหญิงผู้มีกิริยากลดกรแอการยกย่อง สิดะสิยแก้ว หมายถึงหญิงที่มีคุณความดี และมีคุณกาวรรยกย่องเชิดชู คำเรียกแทนชื่อหญิงทั้งก่าว สะท้อนบุคลิกภาพสตรีที่งดงาม โน้มนำให้เกิดความรักใคร่ ห่วงแทน และมีคุณกาวรรยกย่อง

สิ่งที่น่าสังเกตคือ กวีจะใช้คำเปรียบแทนสิ่งอู้งาม เช่น ขวัญอ่อนน้อย
เรือกึกหรือราชหนุ่ม เมื่อต้องการแสดงความรักใคร่เอ็นดู ในความไร้เดียงสา
และแสดงความรักพันทางสายโลหิต

คำที่ใช้เปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตภาพ จากการรวบรวมคำที่เป็นภาพพจน์
ใช้เปรียบเทียบอุปมา อุปไมย และอุปทานุภพ พบว่ากวีอีสานใช้คำที่เกี่ยวกับ
ธรรมชาติมากที่สุด คำที่เกี่ยวกับธรรมชาติแบ่งเป็นคำแสดงปรากฏการณ์ธรรมชาติ
เช่น ใช้คำ น้ำ ไฟ ไม้ มด ยุง กิ่ง ก้านเกี่ยวกับสัตว์ เช่น มด อัญมณี ตลอดจน
โลหะธาตุ นอกจากนี้ยังปรากฏการใช้คำเปรียบเทียบ ที่เกี่ยวกับวัชพืชราก และ
คำเปรียบเทียบเกี่ยวกับเครื่องมือเครื่องใช้ ในปริมาณที่ใกล้เคียงกัน

กวีเลือกใช้คำเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ เพื่อเน้นอารมณ์ความรู้สึก เช่น
โกรธ เหม็น ฝน ฝนหลวงใจ ใช้คำเกี่ยวกับพืช อัญมณีและโลหะธาตุแสดงความงาม
ของมนุษย์ เช่น นิ้วเหลืองเหมือนถั่วต้ม แก้มเหมือนดวงคำ หากเป็นความงาม
เหมือนมนุษย์หรืองามตามอุดมคติ จะเลือกใช้คำเกี่ยวกับจินตนาการ เป็นอันว่า
งามเหมือนจันทร์ ดาวสวรรค์ เมื่อต้องการแสดงความยิ่งใหญ่ที่สุด กวีจะใช้คำ
เกี่ยวกับสัตว์หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติที่รู้จักกันแพร่หลาย เช่น เปรียบคนว่านอนมาก
เหมือนปลวก เปรียบความงามเหมือนงูเห่า คำเกี่ยวกับสัตว์ถูกนำไปใช้แสดง
อธิบาย หรือเทียบเคียงพฤติกรรมของมนุษย์มากที่สุด เช่น ขันนอกทนเหมือนปลวก
เหมือนแกน และเหมือนผึ้ง

ลักษณะของจินตภาพ และทักษะกวี

การเปรียบเทียบเพื่อสร้างจินตภาพ ก่อให้เกิดความนึกคำนึงของกวีอีสาน
เกี่ยวกับธรรมชาติ และความเป็นไปของชีวิต และแสดงความสามารถในการจินตนาการ

การพิจารณารายละเอียดของสรรพสิ่งอย่างลึกซึ้ง ภาพความนึกคิดที่กวีสานนำมาแนะ
ให้ผู้อ่านรำจินตนาการ จึงเป็นภาพชัดเจน เพราะกวีเลือกใช้จินตภาพให้เป็น
ประโยชน์อยู่ 2 ลักษณะ คือ ประการแรกกวีใช้จินตภาพความเคลื่อนไหว มาแนะ
ให้นึกเห็นความแปรปรวนของอารมณ์ ความรู้สึก และปรมาณเด่นมหาดล ประการที่
สองกวีนำพลังงานรูปต่าง ๆ เช่น ความร้อน แสง สี และเสียง มาแนะให้
เข้าถึงความหมายลึกซึ้งทางอารมณ์ ได้อย่างเหมาะสมประณีตวิภาพ ในขณะที่เดียวกัน
ก็แสดงทัศนะกวี เกี่ยวกับธรรมชาติ มนุษย์ และสังคม ไว้ด้วย

กวีแสดงทัศนะต่อธรรมชาติ ในลักษณะยอมรับความงามของธรรมชาติเป็นอมตะ
และมีความยิ่งใหญ่เหนือมนุษย์ จึงเปรียบเทียบบรรยากาศ ความงามของมนุษย์กับธรรมชาติ
เช่นความงามเหมือนพืชที่เรียกว่า เหา เปรียบถึงความยิ่งใหญ่ของมนุษย์กับธรรมชาติ
เช่น เสียงการสู้รบกับอีกทีเหมือนเสียงฟ้าร้อง และแสดงให้เห็นว่าธรรมชาติปลูกเรา
อารมณ์มนุษย์ได้ เช่น เห็นกรรงหาญ มนุษย์ก็ถึงถึงกรรง แต่อารมณ์สะเทือนใจ
สูงสุดของมนุษย์ก็มีโอกาสยิ่งใหญ่เหนือธรรมชาติได้ เช่น ความโกรธรุนแรง อาจทำ
ให้มนุษย์สามารถ ชักแผ่นฟ้า กันนางอันเป็นที่รักได้ หรืออารมณ์โศกเศร้าอย่าง
ใหญ่หลวงของมนุษย์ โหม่นนำให้ธรรมชาติ พืช และสัตว์ต้องโศกเศร้าตามไปด้วย

กวีอีสานเล็งเห็นคุณค่าของธรรมชาติ ในแง่ที่เป็นแบบอย่าง เป็น "ครู"
แก่มนุษย์ จึงปรากฏกระบวนการวิเทศภาพที่เทียบเคียงลักษณะ หรือการกระทำของสัตว์ใน
ทำนอง แนวการปฏิบัติตนของมนุษย์อยู่เสมอ เช่นให้ตะนุดนมเลี้ยงลูกเลี้ยงไก่

ทัศนะของกวีอีสานต่อมนุษย์ กวีเห็นว่าร่างกายมนุษย์มีความงามล้ำลึก เป็น
ปฏิการธรรมชาติที่รวมเอาความงามของ พืช สัตว์ ธรรมชาติ อัญมณี และ
โลหะธาตุเข้าไว้ด้วยกัน และทั้งยังหยั่งรู้ความแปร ไม่แน่นอนของจิตใจมนุษย์
จึงเน้นให้เห็นอารมณ์ทุกข์ โศก โกรธ รัก อยู่โดยตลอด เวลางานก็ยังชื่นชม

สติปัญญา ความสามารถของมนุษย์ว่าเป็นเลิศ โดยกล่าวถึงสิ่งก่อสร้าง เครื่องใช้ ที่เกิดจากฝีมือมนุษย์ ว่างามเลิศ นั่นก็คือวนคติปัญญา ความสามารถของมนุษย์ทางอ้อม นั่นเอง

ทักษะเกี่ยวกับสังคม สังคมจะสงบสุขเพียงใดนั้น กวีอีสานเห็นว่าขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติตนของมนุษย์ มนุษย์ควร เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันและกัน กระทำแต่สิ่งดีงาม และเห็นว่าการสัมพันธ์ในครอบครัว เป็นอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของบุคคล ชายจะได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำ ผู้คุมกองครอบครัว หญิงมีหน้าที่ปรนนิบัติรับใช้ เชื้อวงศ์ ใ้แก่บ้านเมือง กับศิรัย์เป็นผู้มีสถานภาพสูงส่ง เพราะมีกำเนิดจาก เทพเจ้า มอณาง มีคุณธรรม และมีหน้าที่ปกครองบ้านเมืองให้สงบ ระเบียบ โยธาก็ยกความร่วมมือของขุนนาง และประชาชน

กล่าวโดยสรุป กระบวนจินตภาพมีความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อวรรณกรรม ร้อยกรองอีสาน ภาพพจน์บางประเภท ช่วยอธิบายสิ่งที่สื่อกลางให้ชัดเจน อธิบายสิ่งที่เป็นามธรรมให้เป็นรูปธรรม บางประเภทสร้างมีสรุปเรื่องราว ให้สั้นเข้า และสร้างความรู้สึกสะท้อนอารมณ์ ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกประทับใจ ง่ายขึ้น สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดจินตนาการ อันเป็นความบันเทิงแก่อารมณ์ ได้แก่อ่าน ได้อย่างสมบูรณ์

คุณค่าของกระบวนจินตภาพ ในก้านที่สัมพันธ์กับสังคมอีสาน ปรากฏในลักษณะ ภาพสะท้อนประสบการณ์ ซึ่งมีความเป็นจริงส่วนหนึ่งแทรกอยู่ เช่น การทำนา การเลี้ยงไหม ความร้อนและความแห้งแล้งในท้องดินอีสาน กวีจะนำมากล่าวไว้ในกระบวนจินตภาพ และคงให้เห็นอิทธิพลของสังคม และสิ่งแวดล้อม ว่ามีส่วนกำหนดทักษะกวี ในขณะเดียวกัน ก็แสดงให้เห็นว่า กวีอีสานสามารถสร้างสรรค์ กระบวนจินตภาพ ได้สอดคล้องกับสภาพ สังคม สภาพความเป็นอยู่ในสังคมอีสาน เป็นผลให้นิพนธ์วิจารณ์ผู้อ่าน ได้คล้อยตาม จินตนาการ และทักษะของตนได้

อย่างไรก็ตามสภาพสังคม สภาพความเป็นอยู่ของชาวอีสาน ที่ปรากฏใน
กระบวนจินตภาพ ก็เป็นส่วนหนึ่งของสภาพการจรรีงในสังคม มิได้หมายถึง
สภาพการณ์ทั้งหมด เพราะพิจารณาจากกระบวนจินตภาพในวรรณกรรมที่นำการศึกษา เท่านั้น

สภาพสังคมอีสานในกระบวนจินตภาพ คือภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ที่มี
ภูมิประเทศเป็นภูเขาใหญ่น้อย ระดับชั้นซ้อน มีเว้า แหว่ ป่าไม้ใหญ่เขา ทุ่งหญ้า
และมีแม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายสำคัญ ภูมิอากาศที่มีสภาพอากาศ คือ ภูมิอากาศที่มีอากาศ
หนาวจัด อากาศที่ร้อนและแห้งแล้ง ตลอดจนภูมิทัศน์ที่ไม่ค่อยคงความอุดม
สมบูรณ์ ส่วนสภาพแวดล้อมทางสังคม มีสถาบันต่าง ๆ ได้แก่ การปกครอง การ
การเมือง อันประกอบด้วยเจ้าเมือง ขุนนาง ประชาชน มีการจับทอดคนแห่ง
ทางการเมือง ตามระบบเครือญาติ สภาพการปกครองเป็นแบบกษัตริย์ราชาธิปไตย
กษัตริย์หรือเจ้าเมืองมีอำนาจสูงสุด มีลักษณะเผด็จการ และมีความวางธรรมเป็น
คุณธรรมที่ดีงาม สถาบันหลักอันจิตใจคือสถาบันศาสนา กลุ่มชนพุทธศาสนิกชนในการ
ประกอบบุญความดีทางศาสนา

สภาพความเป็นอยู่ ได้แก่กิจการงานที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต
หญิงอีสานจะปั่นฝ้ายหรือไหม เพื่อทอผ้าใช้ในครอบครัว อาชีพของชาวอีสานคือการ
ทำนา คำไร บุญผด้อยสวดเกรว มีการเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ ไข่ เป็นอาหาร
เลี้ยงช้าง ม้า กวายเป็น วัว ไข่ไข่แรงงาน นับถือศาสนาพุทธ ผสมผสานกับความ
เชื่อเรื่องเทวดา โหราศาสตร์ และภูตผี ผีในทัศนะชาวอีสาน ถือว่าวิญญาณของร่างกาย
และอีกความหมายหนึ่งหมายถึง เทวดาผู้ให้ผลประโยชน์แก่มนุษย์ ประเพณีที่ปรากฏมี
ประเพณีที่เกิดจากการงานคือประเพณีสงกรานต์ เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวผูกพันและเลือก
คู่ครอง ประเพณีที่เกิดจากความเชื่อ ได้แก่ ประเพณีการสู้วัว ประเพณีบุญบั้งไฟ
และการจัดงานศพ ส่วนประเพณีเกี่ยวกับศาสนา คือ การทำบุญมหาชาติ
(บุญพระเวส) ซึ่งนิยมทำในเดือนสี่

ค่านิยมของชาวอีสาน ก็ยอมรับปฏิบัติตามจารีตประเพณี เคารพภูมิด้าวไต่
 ยกย่องความขยันหมั่นเพียร มีจิตใจกว้างขวาง ค่านิยมเกี่ยวกับชาย ชายที่ดีจะ
 ต้องมีความรู้ สุขุมรอบคอบ นุกูลน่าคบถือน และขยันทำมาหากิน ส่วนค่านิยม
 เกี่ยวกับหญิง นิยมผู้ปรีชาสามารถเย็บร้อย ปักรูปร่างลักษณะที่จะให้กำเนิดบุตรที่ดี
 ต่อไป มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ บำเพ็ญกุศลอยู่เสมอ เชื่อฟังสามี เป็นแม่บ้านที่
 สมบูรณ์ และเป็นลูกสะใภ้ที่ดี ค่านิยมในการครองเรือน ชาวอีสานเชื่อว่ากฎครอง
 หญิงชายที่มีลักษณะดี มีความขยันสร้างฐานะ รู้จักเผื่อแผ่ญาติมิตร เมานักก็กลมเกลียว
 เข้าใจซึ่งกันและกัน จะป้ชวีกการครองเรือนที่ราบรื่นสงบสุข

กระบวนการวิวัฒนาการในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน อาจเป็นประโยชน์ต่อการ
 ศึกษาวรรณกรรม ในทำนวรรณศิลป์เชิงเปรียบเทียบได้เป็นอย่างดี ทำให้เห็นลักษณะ
 กลายกลิ้ง และความแตกต่างทางวรรณกรรมแต่ละท้องถิ่น นอกจากนั้นกระบวนการ
 วิเคราะห์ ในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน ยังแสดงให้เห็นลักษณะอันเป็นสากล ในแง่
 ของการแสวงหาธรรม ความรู้สึก และทัศนะคติที่มีต่อ ธรรมชาติ มนุษย์ และสังคม
 อีกทั้งยังได้เห็นว่า สุนทรียภาพ เป็นเรื่องของความดีงาม บริสุทธิ์ ที่บุคคลมนุษย์
 จะพึงรู้สึกได้เช่นเดียวกัน

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษากระบวนการวิวัฒนาการในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน ผู้วิจัยพบว่า
 กระบวนการวิวัฒนาการในวรรณกรรมแสวงหาความกลายกลิ้งซึ่งของกวี ที่สัมพันธ์สอดคล้องกับภาพ
 สังคม และธรรมชาติแวดล้อม ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของกวีในสังคมเดียวกัน
 ทำให้เห็นลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมแต่ละท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี จึงขอเสนอแนะ
 ดังต่อไปนี้

1 การศึกษากระบวนการเงินตราฟิโนวรรณกรรมอีสานเฉพาะประเภท เช่น วรรณกรรมกำสอน วรรณกรรมนิทาน เพื่อค้นคว้าลักษณะกระบวนการเงินตราอย่างลุ่มลึก อันจะนำไปสู่การสรุปผลแนวการใช้จ่ายกระบวนการเงินตราฟิโนวรรณกรรมอีสานอย่างละเอียด ชัดเจน เพราะงานวิจัยฉบับนี้เป็นการวิจัยอย่างกว้าง ไม่อาจสรุปรวมวรรณกรรม อีสานได้ทั้งหมด

2 กระบวนการเงินตราฟิโนวรรณกรรมมูลปารุส เช่น ฌญาเกี้ยว บทกล่อมเด็ก การนำมาศึกษากันว่าในค่านิยมความกต และความสัมพันธ์กับสภาพการณ์ในสังคม อีสาน คาดว่าจะได้ผลสรุปที่น่าสนใจมาก

3 การมีการศึกษากันว่าเชิงเปรียบเทียบกระบวนการเงินตราของวรรณกรรม อีสานกับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น ๆ เพื่อหาลักษณะคล้ายคลึงและแตกต่าง และ เปรียบเทียบกระบวนการเงินตราของวรรณกรรมร้อยกรองไทย เช่น กวีนิพนธ์ของ ดุสิตกร กวีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เปรียบเทียบกับงานของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ กวีไทยปัจจุบัน

14 36 12 7 2

ภาพพะเกษ ขำระโยบ พระอริยานุวัตร อุบลราชธานี โรงพิมพ์ศิริธร 2519,
480 หน้า

อุทลลภ มัลลิกะมาส วรรณกรรมไทย โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2519,
208 หน้า

_____ วรรณคดีวิจารณ์ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2520, 149 หน้า

โกชัย ลาริกบุตร วิเคราะห์กลบทในกวีนิพนธ์ไทย เอกสารนิเทศการศึกษ
ฉบับที่ 169 หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการพลศึกษา 2516, 196 หน้า

คณะกรรมการบัญญัติศัพท์ กัพท์บัญญัติ มิตรนาการพิมพ์ 2520, 61 หน้า

จารุบุตร เรืองสุวรรณ ของกวีอีสาน พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายสมบุรุษ หวัชชัย ค.ม. อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดร้อยเอ็ด

๓ เบญจมาศกัญญาพิมพ์ ๒ ธันวาคม ค.ศ. 2519 โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการ

คณะรัฐมนตรี, 336 หน้า

_____ "ถิ่นเก่าของไกลและกลอนทางภาคอีสาน" ศิลปวัฒนธรรม

11 : 46 - 49 กันยายน 2526

_____ "วรรณกรรมพื้นบ้านภาคอีสาน" ใน พระอริยานุวัตรนักปราชญ์อีสาน
หน้า 211 - 243 ไตรรงค์การพิมพ์ 2524,

จารุวรรณ จันทโรย โผนกักบ้านกานันท์ในวรรณกรรมร้อยกรองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปริญญาณิพันธ์ อ.ม. วุฒาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519 อัคราเนา

จารุวรรณ ธรรมวัตร การศึกษายกยอของศาสนาจากวรรณกรรมอีสาน เอกสาร
ประกอบการประชุมทางวิชาการไทยคดีศึกษา มศว มหาเวรคาม 10 - 11
มกราคม 2526, 23 หน้า อัคราเนา

_____ ลักษณะวรรณกรรมอีสาน กาฬสินธุ์ วิเคราะห์การพิมพ์ 2522, 239 หน้า

จารุวรรณ ธรรมวัตร โลกทัศน์ทางการเมืองจากวรรณกรรมอีสาน เอกสารประกาย
การปรากฏทางวิชาการ ของสมาคมสังคมนาศาสตร์ แห่งประเทศไทย
แสงรุ่งการพิมพ์ 2523 , 96 หน้า

_____ เกรียงไกรศาสตร์จากวรรณกรรมอีสาน เอกสารของ มทว มหาสารคาม
ม.ป.ป., 16 หน้า อักษรเนา

จิตร ภูมิศักดิ์ "ลักษณะของกาพย์กลอนแห่งวน 'าถิไทย - ลาว" ใน โครงการแข่งน้ำ
และข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา หน้า 161 - 209

เจริญวิทย์การพิมพ์ 2524

เจตนา นาควัธระ ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี โรงพิมพ์เกษม 2521, 135 หน้า

_____ ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ เจริญวิทย์การพิมพ์ 2525, 303 หน้า

_____ "วรรณคดีวิจารณ์ และ การศึกษาวรรณคดี" ใน วรรณคดีวิจารณ์-
ฉบับวรรณคดี สมาคมสังคมนาศาสตร์แห่งประเทศไทย 2514, 1 เล่ม
(หน้าไม่ติดต่อกัน)

ชลกา ศิริวิทย์เจริญ การศึกษาสังคมและสภาพในแนวสุนทรียศาสตร์ จิตวิทยาปริชิต

อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519, 275 หน้า อักษรเนา

ชลธิรา สัตยาวัฒนา "สุนทรียภาพผ่านเสียงและคำในโคลงไทยบางบท" ใน
เบิกฟ้าวรรณกรรม หน้า 116 - 122 สารศึกษาการพิมพ์ 2522

ชลธิรา สัตยาวัฒนา และคณะ การใช้ภาษา พิมพ์ครั้งที่ 2 เกล็ดไทย 2521,
447 หน้า

ชัยพร แสงกระจ่าง "ภาษาจากความรู้สึก" ใน กรองภาษาและวรรณกรรม
หน้า 13 - 31 กรัเมืองการพิมพ์ 2516

ชากริต อนันทรวัฒน์ บทสวดขวัญวังหวัคเลย การวิจัยเชิงกตชนวิทยา ม.ป.ท.
2525, 273 หน้า อักษรเนา

ควมมน ปริบูรณ์ ความงามในทวาทมาส วิทยาพนธ์ อ.ม.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2516, 210 หน้า อักษรเนา

กรีกิลป์ บุญจร นวนิยายกับสังคมไทย (2475 - 2500) บางกอกการพิมพ์ 2523, 464 หน้า

ตำนานฟ้าปกดงยาง ปรีวรรตโคโย พระอรียานุวัตร เหมจารี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทานุญกรบ 100 วัน นางเทรียอุทอง นาชัยเวียง ณ วัคมหาวัย อาเภอเมือง วัจวัคมหาสารคาม วันที่ 4 กันยายน 2514 โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ 136 หน้า

ท้าวกำสอน ขำระโคโย พระอรียานุวัตร เหมจารี บหาสารคาม อักษรทองการพิมพ์ 2513, 26 หน้า

ท้าวปี - นาคเจื่อง ปรีวรรตโคโย กนุเกด ไวยสำเฐ์ และ ทองสุข จารุเมอวัน พิมพ์ครั้งที่ 2 บ.บ.ท. 2524, 70 หน้า อักษรเนา

ท้าวสูงหรือเวื่องตอน 1 ปรีวรรตโคโย มหาสิดา วังวงศ์ พิมพ์ที่

มหาวิทยาลัยกิดป่ากร นครปฐม 2522, 200 หน้า อักษรเนา

ธวัช ปุณโธทก "กตินิยมในการเขียนวรรณกรรบบอาน" ใน อภนุศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หน้า 45 - 59 1 : มกราคม 2526

_____ "ความเชื่อพื้นบ้านอันสืบพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน" ใน กติกความเชื่อ
เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง วัจนธรรมพื้นบ้าน : กติกความเชื่อ
ศิลปกรรมและภาษา โครงการไทยกีกศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 8 - 10
กันยายน 2526 1 เล่ม (หน้าไม่กติกกัน)

_____ พื้นเวียง, เอกการบันทึกความขัดแย้งกรรเจ้าอนุวงศ์ ในมโนทัศน์ของ
ชาวอีสาน เอกสารของสมาคมประวัติกาศกร ใน ระราชอุปถัมภ์สมเก็จ
ระเทพรัตนารสุภา 24 กรกฎาคม 2525 75 หน้า อักษรเนา

จรัส ปุณโศตถ วรรณกรรมอีสาน ธีระ วัฒนา 2522, 562 หน้า

นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น ชุมมนธรานุภม

จุฬยัทยาบรรณกรรม เสริมวิทยะบรรณการ 2518, 839 หน้า

นางยมหอม ปรีวรรตโกย สิริวัณน์ ก้าวันสา โรงพิมพ์ศรีธันต์ 2526, 140 หน้า

บรรพต เปรมฐ กวีเชษฐ์และสำนวนพุกภาษาอีสาน โรงพิมพ์การศาสนา 2522,

104 หน้า

บรรพต วีระชัย สังกมวทยาบานุญวิทยา โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2519,

619 หน้า

บุญเหลือ เทพสุวรรณ วิเคราะห์วรรณคดี ไทยวัฒนาพานิช 2516, 163 หน้า

ประคอง เจริญจิตรกรรม วรรณกรรมอีสาน, สังคีตศิลป์ วิทยานิพนธ์ อ.ม.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519, 197 หน้า อักษรานา

ปริญญาน ภิกขุ ประเพณีโบราณไทยอีสาน พิมพ์ครั้งที่ 5 อุดมราชธานี โรงพิมพ์

ศิริธรรม 2525, 591 หน้า

ปรีชา อุดมกระกุล และ สุวัฒน์ ช่างเหล็ก วรรณกรรมอีสาน : การศึกษา

จริยธรรมจากวรรณกรรมภาคอีสาน" ใน ภาษาและวรรณคดี หน้า 121 - 160

กาฬสินธุ์ วัฒนธรรมการพิมพ์ 2523

เปลื้อง ณ นคร เรียงความชั้นสูง ไทยวัฒนาพานิช 2499

_____ "วิชาการประพันธ์ศาสตร์ ว่าด้วยเรื่องกาพย์กลอนตอนที่ 5" ใน

คำบรรยายภาษาไทยชั้นสูง ของชุมนุมภาษาไทยของดุสิต หน้า 21 - 70

โรงพิมพ์ดุสิต 2518

ผดุงอภัย ปรีวรรตโกย กุศล ไชยสินธุ์ ม.ป.ท. 2526, 16 หน้า พิมพ์ที่

ยาแกลง - นางไอ่ จรัสโกย พระอริยาบวร เวชการี กาฬสินธุ์ วัฒนธรรมการพิมพ์

2524, 103 หน้า

ดวงจันทร์ มลรัตน์ มานุษยวิทยากับการศึกษาค้นคว้าบ้าน สำนักพิมพ์ -

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2525, 223 หน้า

พรสุข บุญสุภา และรณดี เพชรอุบล นวนิยายอังกฤษและนวนิยายอเมริกัน

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2510, 61 หน้า

ประเชตพน ชำระโดย นิหุร บลิวัดย์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นายอวต ทองโรจน์ ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส วันที่ 16 ปีกาแม 2512

โรงพิมพ์เลียงเชียรวงเจริญ 154 หน้า

ศุภาคันธาก ปรีวรรคชำระโดย ย่าน วงษ์ธงน ม.ป.ท. 2525, 95 หน้า

อัครสำเนา

สำเนา เสร็จยสุวรรณ ศิลปะการใชภาษาในกวีนิพนธ์ของอังกกร กัญญาเมงก์

วิทยานิพนธ์ กศ.ม มศว ประทานมิตร 2520, 315 หน้า อัครสำเนา

ไพฑูรย์ มีกุล "การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ.(2436 - 2453)" ใน

มณฑลเทศาภิบาล : การวิเคราะห์เปรียบเทียบ หน้า 126 - 149 แสงรุ้ง

การพิมพ์ 2524

ไพบูลย์ ช่างเรียน สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา มลุมโกษา จำกัด 2516,

200 หน้า

มหาวิทยาลัย, สบเค็จพระ(คิลสขหาเจระ) พจนานุกรมภาคอีสาน - กลาง

ฉบับปดิดาน ไทยวัฒนาพานิช 2515, 525 หน้า

ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 อักษรเจริญทัศน์

. 2525, 930 หน้า

สำราภกลงเอื้อ ปรีวรรคโดย กุลล ไวยินธุ์ ม.ป.ท. 2526, 66 หน้า

พิมพ์ดีด

วิชา กงกะนันท์ วรรณคดีศึกษา พิมพ์ครั้งที่ 2 นครปฐม มหาวิทยาลัยศิลปากร

2522, 191 หน้า

วิทย์ กิวดรยานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯการพิมพ์

2504, 372 หน้า

วิลเลียม เกลาสเนอร์ "พุทธศาสนาทายแบบชาวบ้านในภาคอีสาน" สังคมศาสตร์

ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ 4 : 154 - 171 สิงหาคม 2509

สมณกุลวงศ์, พระ ขุนทิงค์ ทรวงชำระโคย พิพิธ มลิวัดย์ โรงพิมพ์ประยูรวงศ์
2511, 256 หน้า

สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ อนุทราธิชัย ความกักทางการเมืองและ
สังคมไทย สำนักพิมพ์บรรณกิจ 2523, 360 หน้า

สังคมอีสาน ปรีวรรตโคย ปรีชา พิตทอง อุบลราชธานี โรงพิมพ์ศิริธรรม 2524,
440 หน้า

สัสดีแฉมรี ร้อยเอ็ด มหาเวสสันดรชาดกภาคกลอน(ของเก่า) ชำระโคย
มหาสิดา วิรวงศ์ ปรับปรุงชำระโดยมหานิพนธ์ อุทโม น.ป.ท. 2523,
34 หน้า พิมพ์ครั้งที่ 2

สาร สารพัดกัณฑ์ หนังสืออุทิศสมมติอาน เลย รุ่งแสงการพิมพ์ 2524 ...
2 เล่ม

ศรีนกรินทร์วิโรฒ มหาสารคาม, มหาวิทยาลัย ความเชื่อและสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ
ของชาวอีสาน เอกสารการวิจัย ฉบับที่ 6 2518, 69 หน้า

ศรีศักดิ์ วลัยโกมล "เสมาอีสาน" เมืองโบราณ 2 : 89 - 115 มกราคม -
มีนาคม 2518

สุเทพ สุนทรเกษม, บรรณาธิการ สังคมวิทยาหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2511, 425 หน้า

สุนันท์ ศาสตราวาท การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกาพะเกษ ปริญญาโท อ.ม.
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523, 161 หน้า ศึกษาแนว

สุพรรณ ทองคล้าย ลักษณะร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน ปริญญาโท อ.ม.
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524, 185 หน้า ศึกษาแนว

สุกต สมจิตต์วิบูลย์ อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่องขานแกง - นางไอ่
ตำนานความเชื่อ จารีตและประเพณีที่บ่งบอกถึงภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ
ประเทศไทย วิทยานิพนธ์ในโครงการวิจัยของศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
 ร่วมกับหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ 2524,
 391 หน้า อุดรธานี

อนุমানราชธน, พระยา การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ โดย เสรีรักษ์โลกเทศ
 (นามแฝง) โรงพิมพ์การท่าฉาง 2514, 199 หน้า

_____ การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและวิถีชีวิตชาวไทยสมัยก่อน โดย เสรีรักษ์โลกเทศ
 (นามแฝง) กลังวิทยา 2515, 478 หน้า

อินทิยาตสอนลูกและธรรมกาถอนโลก ชวาระไทย ใหญ่ มลิวัลย์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน
 งานสถาปนาเกษม ระยะเวลาจารย์โสม วุฒุนโม วัดสีตาราม พระสมณ
 ณ ฌาปนสถานกุสุมา วัดสระเกษ 26 ธันวาคม 2514 ฉบับนี้ โรงพิมพ์
 ประยูรวงศ์ 99 หน้า

อุดม บัณฑิต วรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน เอกสารประกอบคำบรรยาย
 มหาวิทยาลัยขอนแก่น ม.ป.ท. 2522, 15 หน้า อุดรธานี

อุดม รุ่งเรืองศรี เทวภาพุทธ ม.ป.ท. 2523, 171 หน้า

อุษา - มารส (จำบัง) ปวีวรรณโกย จุลพล ไชยวินิจ ม.ป.ท. 2526,
 667 หน้า พิมพ์ที่

Richards, I.A. Principles of Literary Criticism . New York: Brace
 & World Inc., 1925.

_____ "The Four Kinds of Meaning," Practical Criticism, London :
 Routledge and Kegan Paul Ltd., c 1929.

Webster's Third New International Dictionary of The English Language
 Unabridged : Massachusetts, G.&C. Merriam, Springfield, 1965,
 2662 p.

The purposes of this study were to study and analyze the imagery in Isan Poetry and the relationship between imagery and Isan society out of fifteen Isan Poetry selections. Some of which were either historical literature, folk tales, didactic poetry, Buddhist literature, Isan customs literature or romantic literature.

The results of the study showed that the Isan Poets had special writing styles. They used literal images and figure of speech. Most figure of speech used in Isan Poetry are similes and analogies. The diction to create imagery appeared in alliteration, puns on words, reduplicatives and synonym. The poets used imagery movement of nature and power of imagination to express emotion, beauty, greatness and to explain human behaviors. They used various devices in their comparison of idea - words concerning nature, imagination, musical instruments and household utensils. Imagery reflexed the poets' view points in nature, human beings and their society. They pointed out clearly Isan people's way of life, works, occupation, beliefs, religion, tradition and their social values. Imagery is the most important thing to create Isan Poetry.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ

นางรำเพย ไชยสินธุ์

เกิด 8 เมษายน 2497 ที่ตำบลทุ่งกระเปาะ อำเภอเมือง
จังหวัดอุดรธานี

การศึกษา

ปีการศึกษา 2511 สำเร็จการศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3

จากโรงเรียนอุดรวิทยานารี อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ปีการศึกษา 2517 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาภาษาไทย (กศ.บ.)

จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน จังหวัดปทุมธานี

ปีการศึกษา 2526 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท สาขาภาษาไทย

(กศ.ม.) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

การทำงาน

เริ่มรับราชการที่วิทยาลัยครูเลย จังหวัดเลย สังกัด

กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ปีการศึกษา 2519

จนถึงปัจจุบัน